

CUMHURİYET'İN YÜZYILINDA TÜRKİYE YÜZYILI

Editörler

Prof. Dr. Hayri Çapraz

Doç. Dr. Selim Kanat

Doç. Dr. Özgür Türker

100

CUMHURİYET'İN YÜZYILINDA TÜRKİYE YÜZYILI

Editörler

Prof. Dr. Hayri ÇAPRAZ

Doç. Dr. Selim KANAT

Doç. Dr. Özgür TÜRKER

ISPARTA 2024

Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları
Isparta 2024

Kitabın adı

Cumhuriyet'in Yüzyılında Türkiye Yüzyılı

Editörler

Prof.Dr. Hayri ÇAPRAZ

Doç.Dr. Selim KANAT

Doç.Dr. Özgür TÜRKER

Grafik Tasarım

Durmuş Ali GÜRTOKLU

Ayşe Karen YILDIRIM

ISBN : 978-605-9454-71-1

SDÜ Yayın No: 125

Süleyman Demirel Üniversitesi 32260 Çünür/ISPARTA

Telefon: 0 (246) 2113570

E-Posta: sduyayinlari@sdu.edu.tr

İÇİNDEKİLER

Takdim

Prof.Dr. Mehmet SALTAN 4

Editörlerden 5

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Nereden Başlar?

Hayri ÇAPRAZ 6

Felsefi Birikimimiz ve Fikir Dünyamızın Yüz Yılı

Milay KÖKTÜRK 22

Cumhuriyetle Büyüyen Miras: Genel Türk Tarihi Alanında

Bilimsel Birikim ve Öncü İsimler

Özgür TÜRKER 60

Cumhuriyet Dönemi Siyasette Yüz Yıl

Selim KANAT - Ekin Deniz UYGUN 84

İlk Yızyılda Türkiye'nin Hükümet Sistemi Yolculuğu

Ayşe YAMAN KAPLAN 113

Cumhuriyet Dönemi Uygulanan Ekonomik Politikalarının

Gelişimi, Dönüşümü ve Geleceği

Bekir GÖVDERE - Canan ŞENTÜRK 137

Cumhuriyet Dönemi Türk Sağlık Tarihine Genel Bakış

Fuat İNCE 158

Cumhuriyetin 100. Yılında Diplomasi ve Politik Psikoloji

Abdülkadir ÇEVİK 170

TAKDİM

Süleyman Demirel Üniversitesi 32 yıldır bilimsel çalışmaları ve yayınlarıyla gerek yerel gerekse evrensel alana katkılar sağlamaktadır. Her yıl düzenlediği etkinliklerle öğrencilerinde ve toplumda farkındalık oluşturacak, yeni ufuklar açacak ve insanlığa hizmet edecek birçok faaliyet gerçekleştirmektedir. Bu anlayışa uygun olarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun yüzüncü yılı dolayısıyla farkındalık oluşturmak için birçok bilimsel etkinliğin düzenlenmesini yönetim olarak bizler de önemsedik ve daima destekledik. Birçok faaliyetimizi yüzüncü yıla atfettik. Kurum içindeki yapılarda “yüzüncü yıl” adı ile isimlendirmeler yaptık. Yine bu kapsamda geçmiş yüzyıla akademik bir bakış açısı ortaya koymak için, 29 Ekim 2023 yılından itibaren, öğrencilerimizin de etkin katılımı ile çok sayıda konferansa ev sahipliği yaptık. Hatta, hafızalarda kalıcı olacak şekilde bir kitap dahi planladık. İşte “Cumhuriyet'in Yüzüncü Yılında Türkiye'nin Yüzyılı” isimli bu çalışma, böyle bir düşüncenin ürünü olarak ortaya çıktı.

“Cumhuriyet'in Yüzüncü Yılında Türkiye'nin Yüzyılı” etkinlikleri kapsamında düşünülen konferanslar için duyurular tüm kamuya açık olarak yapıldı. Yine aynı şekilde bu kitabı da, ulaşılabilirliğini kolaylaştırmak için e-kitap olarak tasarladık. Amaç üniversitenin faaliyetlerinin toplum ile paylaşımını artırmaktı. Umarım, çalışmalarımızla Isparta'ya, ülkemize ve insanlığa katkı sağlayacak daha nice eserler ortaya koyarız.

Ulu önder Mustafa Kemal Atatürk'ün kurduğu Türkiye Cumhuriyeti'nin yüzüncü yılına ulaşması ve bu sevince bizim de ortak olabilmemiz dolayısıyla gururluyuz. Bu onur, milletimize ve insanlığa hizmet edecek şekilde bizleri daha çok çalışmaya teşvik edecektir. Isparta'dan tüm Türkiye'ye, hatta dünyaya her alanda ulaşan ses olmamız için daha çok cesaretlendirecektir. Bu çerçevede eğitim'den sağlığa, sosyal bilimlerden fen bilimlerine, iktisattan mühendisliğe ve sanattan spora tüm alanlarda öğrencilerimize ve topluma katkı sağlamak için mücadeleye devam edeceğiz.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 100.yılına ulaşması dolayısıyla onun bir vatandaşı olarak gurur duyuyor, başta ulu önder Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere, devletimizin kurulmasında emeği geçen onun silah arkadaşlarını, düşünürlerimizi, milli mücadelede adı bilinmeyen binlerce kadın-erkek gazi ve şehitlerimizi saygı ve minnetle anıyoruz. Nice yüzyıllara...

Prof. Dr. Mehmet SALTAN

Süleyman Demirel Üniversitesi Rektörü

EDİTÖRLERDEN

Cumhuriyet'in Yüzüncü Yılında Türkiye'nin Yüzyılı isimli bu proje, Süleyman Demirel Üniversitesi rektörlüğünün, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun yüzüncü yılı etkinliklerini kutlama kapsamında düşünülmüştür. Üniversite Rektörlük yönetimi ve Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümünün karşılıklı istişaresiyle Türkiye Cumhuriyeti'nin yüz yıllık sürede elde ettiği kazanımların ve edindiği tecrübenin paylaşılması hedeflenmiştir. Bu çerçevede, Süleyman Demirel Üniversitesi içinden ve dışından akademisyenlerin, alanında uzman üniversite dışı kuruluşlardan konukların davetiyle konferanslar gerçekleştirilmiş ve bir de kitap ortaya çıkarılmıştır.

Bu kitap çalışması, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun tarihi ve fikri zeminini, kuruluş sonrası kültürel, politik, ekonomik, hukuki alandaki gelişmeleri kapsamaktadır. Bu çerçevede kitap içinde 8 akademik yazı yer almıştır. Amaç, Türkiye Cumhuriyeti kuruluş öncesi ve kuruluş sonrası süreçte yaşananları ortaya koyarak, devletin durumu hakkında belli alanlarda fikir vermek, kazanımları aktarmak olmuştur. Bu kapsamda yazarlar şu konulara değinmiştir: Prof. Dr. Hayri ÇAPRAZ, Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu'nun nereden başlatılacağı üzerine bir tartışma yapmış; Prof.Dr. Milay KÖKTÜRK, Cumhuriyet öncesinden başlayarak Cumhuriyet tarihi boyunca yüzyıllık fikri hareketliliğimiz üzerine tespitlerde bulunmuş; Doç. Dr. Özgür TÜRKER, Cumhuriyet dönemi Türk milli tarihçiliğinin kendi özgünlüğünün oluşmasında yol haritası niteliğindeki araştırmacıları ele almış; Doç.Dr. Selim KANAT ve Ekin Deniz UYGUN, Cumhuriyet tarihinin yüzyıllık siyasi geçmişinde hangi uluslararası olayların etkili olduğuna değinmişler; Dr. Öğr. Üyesi Ayşe YAMAN KAPLAN, 1921 yılından 2017 yılına anayasalar zemininde Cumhuriyet dönemi hükümet sisteminin nasıl bir değişim geçirdiğini ortaya koymuş; Prof.Dr. Bekir GÖVDERE, Doç.Dr. Canan ŞENTÜRK, cumhuriyet döneminin yüzyıllık sürecinde Türkiye'nin ekonomi politikalarını dünyadaki gelişmelerle bağlantılı olarak analiz etmişler; Doç.Dr. Fuat İNCE, Cumhuriyet döneminin yüzyıllık sağlık uygulaması ve salgın hastalıklarla mücadele tecrübesini aktarmış; Prof.Dr. Abdülkadir ÇEVİK, politik psikolojinin uluslararası diplomasideki yerini analiz etmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin yüzüncü yılı anısına kalıcı bir eser olarak böyle bir kitabın ortaya çıkmasında yazılarıyla katkı sağlayan akademisyenlere, ve rektörümüz Prof.Dr. Mehmet Saltan'a teşekkür ederiz.

Bu eser Süleyman Demirel Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (SDU-BAP)'nin katkıları ile hazırlanmıştır.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN TARİHİ NEREDEN BAŞLAR?

Hayri ÇAPRAZ *

GİRİŞ

Bu çalışma, yeni devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti tarihinin başlangıcının neresi olabileceği konusunda bakış açısı geliştirmeyi hedeflemektedir. Bilindiği üzere çok sayıda “Türkiye Cumhuriyeti Tarihi” adı altında araştırma veya ders kitabı bulunmaktadır. Birçok kitapta Türkiye Cumhuriyeti kuruluş ortamı, Osmanlı Devleti'nin son dönemi içinde bir tarihten başlanarak ortaya koyulmaktadır. Peki, yeni devletin kuruluş koşullarına nereden başlamalıdır? Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Yakın Çağ olarak isimlendirilen tarihsel dönemlendirmede ortaya çıkmış bir devlet olarak, kuruluşunu bu çağın içinde mi aramalıdır? Özne olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihi ne zaman başlar?

Çalışmanın başlıca zorluğu, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş zemininde yer alan fikri, askeri siyasi, iktisadi, kültürel gelişmelerin hepsini bir başlangıç noktasında toplamının mümkün olup – olmayacağıdır. Yeni bir dönemin başlangıcı için hepsini bir tarihte (örneğin 1789'a veya 1839'a, 1876'ya, 1908'e, 1918'e gibi) toplamak ne kadar mümkün olacaktır? Konuya siyasi tarih açısından bakıldığında başka, ekonomi tarihi açısından başka, siyasal rejimlerin evrim içinde değişimi bağlamında başka, hukuki-zihniyet değişimi bağlamında ise başka bir tarihi başlangıç bulunabilir.

Bu çalışmada Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna zemin hazırlayan koşullar ele alınırken, iki amaç izlenmiştir. Birincisi, onun isim olarak var olduğu an ile öncesinde olanlar arasındaki bağı kuran nedenselliğe yönelik fikir üretmek; ikincisi, eğitim-öğretim için yeni devletin varlığını özne olarak hangi tarihten başlatılacağını tespit etmek. Böylece, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş zeminini, kendisi ile uyuşan bir bağlamda arama çabası ortaya konulacaktır.

Bu makalede, Türkiye Cumhuriyeti'nin özne olarak varlık tarihine yönelik değerlendirme yoktur. 1923 kopuştur veya Türkiye Cumhuriyeti Selçuklulardan itibaren devam eden Türk tarihinin bütünlüğü içinde değerlendirilmelidir gibi bir inceleme de yapmamaktadır. Hatta, Cumhuriyet tarihçisi, 19.yüzyıla ilgilenmelidir/ilgilenmemelidir, ya da Osmanlı Tarihçisi, 20.yüzyılı nereye kadar değerlendirir tartışmasına da girmemektedir. Öncelikle Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna zemin hazırlayan bağlamı bulma çabasıdır. Kuruluşa nedensellik oluşturan olguların neler olduğu ve bu olguların kendi dönemi içindeki bağlamı ile sonraki süreçteki

* Prof. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. hayricapraz@sdu.edu.tr ORCID: 0000-0002-2846-948X.

olaylarla ilintisinin nasıl kurulabileceği üzerine kafa yormaktır. Bu çerçevede iki soruya cevap aranacaktır. Birincisi, nedensellikler kronolojik olarak nereye kadar gidebilir? İkincisi, resmi olarak devletin kuruluşu nereden başlar? Böylece makale, 19.yüzyıldaki her olayı yazmak yerine ya da yazmış olmak için yazmak yerine, her olgunun işlevinin sonuçla bağlantısının kurulması gerektiği üzerinedir. Bu bağlantıda, geçmişteki olayları sonrasındaki gelişmelerle bağlantılandırırken öznelliğin kaçınılmazlığı ve bu öznelliğin genel kabul görmüş bilimselliğin zemininde olması gerektiği üzerinedir.

1. Türkiye'deki Tarih Yazımında Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'nin Nereden Başladığı Konusuna Yaklaşımlar

Türkiye Cumhuriyeti tarihini anlatan ilk çalışma Türk Tetkik Cemiyeti tarafından liselerde okutulmak üzere hazırlanan "Tarih 4. Türkiye Cumhuriyeti" (Tarih IV) adlı eserdir. Türkiye Cumhuriyeti'ni anlatmak için yazılan bu eser bir serinin 4. cildi olup ve Osmanlı Devleti'nin parçalanmasına yol açan Birinci Dünya Savaşı'nın sonundan başlamıştır, yani 1918 yılından (Tarih IV, 1931: 1).

Enver Ziya Karal, 1958 yılında lise kitabı olarak yazdığı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi kitabını 1918'den başlatmıştır (Avcı, 2011: 320). Karal, 19.yüzyılda III.Selim, II. Mahmut ve Tanzimat döneminde yapılanları batı etkisinde birbirini izleyen ıslahatlar zinciri olarak görür (Karal, 1999: 14). Türkiye Cumhuriyeti'nin zeminindeki Anayasa (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu) ile Tanzimat'ı karşılaştırdığında gerek idare şekli gerekse devlet karakteri içeriğiyle birbirinden ayrılmaktadır, der. Onun ifadeyle "iki devir ve müessese arasında bir inkıta vardır" (Karal, 1999: 56).

Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı adı ile yazdığı eserinde Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşuna da gönderme yapacak şekilde inkılapların başlangıcını iki "devreye" ayırmaktadır. Birinci devreyi, Osmanlı Devleti'nin Avrupa tekniğinden yararlanmaya başladığı I.Mahmut ve III.Mustafa zamanlarından (18.yüzyıl ortaları) başlatmakta ve 1908'e kadar getirmektedir. Bayur, bu dönemdeki yenilikleri yüzeysel ve sınırlı bulur. Hatta Avrupa'yı avutmak için yapıldığına değinir. İkinci devreyi ise, Milli Mücadeleye girilen 1918-1919 yıllarından itibaren başlatmaktadır. Bayur 1918 sonrası süreci, diğer inkılaplardan ayırmak için "Atatürk İnkılabı" diye yazmak istediğini, ancak Atatürk'ün bu son dönemi (1918 sonrasını), "Türk İnkılabı" başlığı ile yazmasını istediğini eserinde belirtir. Bayur, eserine 1918'den ("ikinci devreden") başlanması gerektiğini yazmasına rağmen, Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk zamanlarının anlaşılması için, daha önceki dönemde devlet ve ulusun ne halde bulunduğunu anlatmak gerektiğini vurgulamaktadır. Bu nedenle de eserine 1878 Berlin Antlaşması'ndan başlama ihtiyacı duyduğunu belirtmektedir (Bayur, 1963: XII-XIV). Bayur'un eserinin ismi "Türkiye Cumhuriyeti" değildir, ancak kendisinin yorumları yeni sürecin nereden başladığına yönelik fikir vermektedir.

Afet İnan, “Türkiye Cumhuriyeti Devleti” başlığıyla 1983 yılında yazdığı makalesinde 1918 yılından itibaren Mustafa Kemal’in işgallere karşı tavrı hakkında bilgi vermekte, 1919 yılındaki kongrelere değinmektedir. Özet olarak verdiği bu süreç sonrasında 1919 yılını “Türkiye’nin geleceğini hazırlayan fikirlerin ortaya atıldığı yıldır” diye ifade etmektedir (Afet İnan, 1983: 910).

Yakın dönem Osmanlı Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi çalışmaları yapan Seçil Karal Akgün, Cumhuriyet Tarihi’nin 1923’te başladığını belirtir. Ancak 1923-1938 sürecinin daha iyi kavranıp, değerlendirilebilmesi için, iki aşamada 1923 öncesine gitmek gerektiğini yazar. Birinci aşamayı Milli Mücadele’nin başladığı 1919’dan itibaren ele alır. İkinci aşamayı ise daha geniş kronolojik kapsamda değerlendirip, Osmanlı Devleti’nin “çöküşü önleme” çabaları olarak nitelediği 1919’dan 18.yüzyılın sonuna kadar götürmektedir. Karal’ın geniş sınırlarını çizdiği ikinci aşamada Avrupa ölçeği üzerinden Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu durumun karşılaştırması vardır. Söz konusu dönemde yapılan yeniliklerin tabana doğru yayılacak şekilde olmasına rağmen bunun başarısız olduğuna, devlet yapısına yönelik bir değişiklik getirmediğine dikkat çekmiştir. Atatürk ile beraber en geniş tabana indirildiğine, yani halka mal edildiğine vurgu yapmıştır. Karal, Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı sırasında resmen olmasa da fiilen yıkıldığını ve savaş sonunda hak etmediği şekilde ağır cezalandırıldığını yazmaktadır. 1919’dan itibaren Mustafa Kemal önderliğinde verilen tepkiyi, belirli bölgelerin kurtarılmasına yönelik değil, Türklerin bağımsız yaşayabilecekleri bir vatan oluşturma çabası olarak nitelemektedir (Akgün, 1990: 192,193). Böylece Karal, birçok Türkiye Cumhuriyeti veya Türk İnkılap Tarihi yazımındaki görülen yaklaşıma benzer bir nedensellik bağı içinde konuyu ele alsada Türkiye Cumhuriyeti’nin doğuş iradesinin 1918 sonrası başladığına dikkat çekmektedir.

Cumhuriyet Türkiye’si üzerine araştırmalar yapan, Ergün Aybars, 30 Ekim 1918’de Osmanlı Devleti’nin siyasi egemenlik hakkının itilaf devletlerine geçtiğini, resmi varlığı devam etse de devletin son bulduğunu yazar. Devleti (İmparatorluğu) parçalama belgesi olan Sevr Antlaşması’nın, 1919’da Mustafa Kemal’in Anadolu’da başlattığı milli mücadele sayesinde uygulanmadığını belirtir. Yeni bir Türk devleti kurmak fikrini ve bunun uygulanmasını 1919’da Mustafa Kemal’in Samsun’a ayak basmasıyla başlatır (Aybars, 1990: 173).

Cumhuriyet Tarihini ve öncesini çalışmalarıyla akademik zeminde yorumlayan Bayram Kodaman, Türkiye Cumhuriyeti ne zaman başlar gibi bir soruyu doğrudan muhatap almamış, ancak bu yönde yorum yapmaya imkan verecek cümleler yazmıştır. Kuva-yı Milliye’nin ruhunun ve Türkiye’nin temellerinin atılmasını hazırlayanların İttihat Terakki üyeleri olduğunu belirtmiştir. Türkiye’nin temellerini 1908 sonrası süreçte görmüştür (Kodaman, 1990: 166). Kodaman, 19.yüzyılda Osmanlı Devleti’nin yaşadıkları için ise, “Türkiye Cumhuriyeti devletinin kuruluşunu hazırlayan dinamikleri ve ona şekil veren unsurları ortaya çıkaran bir dönemdir”

ifadesini kullanmıştır (Kodaman, 1990: 192, 193).

Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin nereden başladığı konusunda kafa yormuş akademisyenlerinden bir başkası Cezmi Eraslan'dır (Eraslan, 2023: 139). Eraslan, Cumhuriyet Tarihi araştırmalarına, "cumhuriyet kavramının tartışılmaya başladığı dönemden, yani Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran kadronun fikren çok etkilendiği Yeni Osmanlılardan başlatmakta fayda görüyorum" (Eraslan, 2015: 65) şeklinde yazarak süreci 1860'lara çekmektedir. Kurucu neslin içine doğduğu dönemin koşullarının belirleyici olduğundan hareketle, "Cumhuriyet'in kuruluşu süreci anlatılırken on dokuzuncu asrın son çeyreğinden başlamak ihtiyacının ilmi ve anlaşılır bir hareket noktası olduğu kanaatindeyiz (Eraslan, 2023: 140)" diye yazmaktadır. Eraslan, nedenselliği kavram ve kurucu nesil üzerinden, bazı eserlerde olduğu gibi çok gerilere götürmeden, 19.yüzyılın ikinci yarısından başlatmaktadır.

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı tarafından 2023 yılında yayınlanan Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1-2-3 isimli eser, III. Selim döneminden (1789-1807) başlayarak, 2000 yılına kadar gelmektedir. Eserin ana başlığı "Türkiye Cumhuriyeti Tarihi"dir. Eserin birinci cildi III. Selim döneminden Lozan Barış Görüşmelerine (1922-1923) kadar olan süreci ele almaktadır. Osmanlı Devleti'nin son yüzyılı ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş zemini örtüştürülmüştür (Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, 2023).

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığının yayınladığı eser, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş öncesi, 19.yüzyılın hemen başından 20.yüzyılın ilk çeyreğine kadar sosyal-hukuki, askeri ve diplomatik faaliyetler ortaya koyarak, geçmişe ait bir zemin sunmaktadır. Eserin ilk cildinin içindeki başlıklara bakıldığında, "Kırım Harbi, "93 Harbi" veya "Fransız İşgali Karşısında Cezayir" gibi konuları görmek mümkündür, ancak 19.yüzyıla ait bu olayları kapsamlı yazmanın amaç olmadığı anlaşılmaktadır. 19.yüzyıla ait eserde yer alan birçok olay, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu ortaya koyarak, yeni bir devletin neden doğduğu sorusuna, okuyucu kendisi tarihi konjonktür açısından bakıp cevap bulacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi konusunda Anadolu Üniversitesi'nin yayınladığı "Türkiye Cumhuriyeti Siyasi Tarihi" başlıklı kitap ise, "ders kitabı" olması niteliğiyle Cumhuriyet Türkiye'sinin kuruluş koşulları anlatısının çerçevesi konusunda daha temkinli davranmış ve 19.yüzyılı daha çok zihniyet ve modernleşme üzerinden kısaca vermiştir. Siyasi fırkalaşma ve savaş konularına ancak 1908 sonrasında değinmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Siyasi Tarihi, 2019).

Tüm bu eserler incelendiğinde, bazıları Türkiye Cumhuriyeti'nin kendi öz kimliği zemininde kuruluş sürecini 1908 veya 1918 sonrası başlatırken, diğerleri 19.yüzyıldaki gelişmeleri de onun kuruluş koşulları içinde ele almaktadırlar. Tarihi olayların incelenmesinde nedensellik ilkesinin bir gereği olarak, yeni devletin kuruluş koşulları son iki yüzyılda aranabilir, ancak bunun önceden belirlenmiş bir sonuç için yazıldığı unutulmamalıdır. Yani bağlam kopmamalıdır.

1990'lı yıllardan sonra yazılan Türkiye Cumhuriyeti Tarihi çalışmalarının durumunu anlamak açısından Cezmi Eraslan'ın bir yazısındaki özet değerlendirme fikir vericidir. Eraslan şu şekilde analiz etmiştir: 1990 yıllarının başında üniversitelerde başlayan akademik çalışmalarda Cumhuriyet'in kuruluşu 1914-1924 yılları arasında değerlendirilmiştir. 1994 yılından itibaren sürecin Cumhuriyet kavramının tartışılmaya başlandığı Birinci Meşrutiyet öncesinden başlatmayı tercih eden bir yaklaşım ortaya çıkmıştır. Günümüzde ise (2023), Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu çalışılırken; kurucu neslin içine doğduğu dönemin sosyal ortamı, eğitim, iç ve dış siyaset, din, kültür ve ekonomik şartların, imkanların yapılan işler ve alınan kararlarda en temel belirleyici olduğu gerçeğinden hareket edilmektedir (Eraslan, 2023: 140). Eraslan kendisi, "günümüz" diye ifade ettiği üçüncü gurubun içindedir.

Burada incelenen örnek çalışmaların yanına daha başkaları da eklenebilir. Bu çalışmada değerlendirilen eserler, Cumhuriyetin ilk yıllarından 2023 yılına kadar yaklaşımları ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi oluşum koşulları nereden başlar ya da Türkiye Cumhuriyeti Tarihi nereden başlamalı sorusuna kısmen de olsa bir bakış açısı geliştirmeye imkan vermektedir. Bu çalışmada amaç, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi olarak veya onun kuruluşunu anlatma bağlamında yazılan eserlerin ortaya koydukları anlatıyı doğrudan eleştirmek veya onların tercih ettiği başlangıç noktasının doğruluğu veya yanlışlığını bilimsel tenkitle çözümlene çabası değildir. Dolayısıyla eserlerin sonuç odaklı veya eser başlığına yönelik yazım ortaya koyup-koymalarına yönelik geçmişi değerlendirip değerlendirmediklerinin bir tenkidi değildir. Bu çalışma, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi yazılırken alanına katkı sağlayan bu tür eserler üzerinden, Cumhuriyet öncesindeki koşulların onunla bağlantılandırılması meselesine bir bakış açısı sunma çabasıdır.

2. Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Koşullarının Onun Kendi Özneliğine İçkinliği

Tarihçilerin, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş zeminini III.Selim'e (1789'a) kadar geriye götürmesi bir dönemin ruhunu ve sürekliliğini göstermek açısından doğal bir durumdur. Türkiye Cumhuriyeti'nin ortaya çıkışı, elbette kendisinden önceki dönemin sosyo-ekonomik, düşünsel, siyasi ve askeri koşullarında anlaşılabilir. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti öncesi tarihsel sürecin içerdiği fikirler ve olaylar nedensellik bağıyla birbirine bağlanıp, bütüncül bir bakışla 18.yüzyıldan 20.yüzyıla kadar taşınabilir. Burada dikkat edilmesi gereken bir husus vardır. Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşu Yakın Çağ olarak kabul edilen bir dönemin kendine has koşullarında ortaya çıkmıştır. Veriler, bu çağın kendi asabiyeti (dönem ruhu) içinde ayrı bir anlam kazanmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Tarihi adıyla veya İnkılap Tarihi adıyla yazılan eserlerde, konuyu 1918'den Lale Devri'ne kadar geriye götürürken, ele alınan her olay, bir anlam bütünlüğü içinde ve aynı "bilinç" temelinde değer-

lendirilip-değerlendirilmediği sorgulanmalıdır. Bu kolay olmayacaktır. Çünkü, her olay kendi bağlamında bir dünyadır, aynı zamanda yeni bütüncül inşalara açıktır. Dolayısıyla, Türkiye Cumhuriyeti tarihi kitabında, amaç onun zeminini bulmak ise, onun öznelliğinde bağlam kurularak, geçmişteki olayların analizi gereklidir.

Her dönemin kendi belirleyici dinamiklerini belirleme sorunu olduğu gibi, bunların nasıl anlamlandırılacağı konusu da bir sorundur. Elbette bu sadece Türkiye Cumhuriyeti tarihi yazanın değil, herkesin karşı karşıya kalacağı bir durumdur. Araştırmacı, ulaştığı verileri kronolojik zeminde ardışık sıralama yerine, bunlara anlam yükleme çabasıdadır. Buradan da bilimsel temelli öznel anlatılar çıkmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş koşullarının onunla bağlantılandırma şekli, her tarihçinin-araştırmacının bilimsel temelli öznelliğinin bir ürünüdür. Bu öznel anlatı, bir tarihçinin amacına uygun olarak verileri konuşturup, tarihi olguya dönüştürme çabasıdır. Türkiye Cumhuriyeti Tarihi yazımında, onun kuruluşu için anlamlı hale getirme mücadelesidir.

Her tarih yazımında olduğu gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu yazan bir tarihçinin karşılaştığı bir başka sorun, elindeki verilerin zamana göre anlamlandırma konusudur. Araştırmacının tercih ettiği “olguların” kendi zamanındaki bağlamını, sonu belli olan olayın zamanı (bu yazıda- yeni devlet kuruluş yılları) ile buluşturma gayretidir. Olguların kendi içindeki ardışık zamanlarını uyumlulama çabasına, bir de tarihçinin kendi yaşadığı zamanının ruhu eklenmektedir ki, iş daha da zorlaşmaktadır. Böylece kurguda üç zamanı anlamlı bir odak noktasına yöneltme vardır. Bu zamanlardan birincisi olayın olduğu zaman, ikincisi olayların birbiri ile uyumlulanması için akan zaman ve son olarak tarihçinin kendi zamanı. Tüm bunlar bir arada anlatının ruhuna yerleşecektir. Böylece öznenin varlığını tamamlamadan önceki süreç, yani nedenler, ona içkin hale gelecektir.

Yakın Çağ süreci içinde kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş zeminini inceleyen bir araştırmacı Yakın Çağ'ın asabiyeti olarak neleri dikkate alacak? Özgürlük (bireysel-ulusal...); akıl temelli bilimsel teoriler, keşifler ve uygulamalar; ticaret ve sanayi kapitalizmi; milliyetçilik; sömürgecilik; sosyalist düşünceler. Bunların hepsini elbette katı bir şekilde sadece Yakın Çağ sınırları içinde olgular olarak nitelenecek doğru olmaz. Belirli bir süre öncesine veya kendisinden sonra gelecek çağın, başlangıç yıllarına uzanabilir. Ancak, bu olguların Yakın Çağ'ın siyasi, sosyal, ekonomik, fikri ve askeri gelişmelerinin biçimlenmesi ve yönlenmesinde başlıca belirleyiciler olarak öne çıktığını söylemek mümkündür. Osmanlı Devleti'nin 19.yüzyılda ve 20.yüzyılın başında yaşadıkları, Avrupa merkezli bu başat belirleyicilerin kurduğu dünyayla, onun kendi özgünlüğündeki dünyanın karşılaşmasından kaynaklanan manzardır. Bu uzun hesaplaşma, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş koşullarını oluşturmuştur. Onun (Türkiye Cumhuriyeti'nin) varlığından önce yaşanmışlar arasında nedensellik bağının hedefe uygun olarak kurulması gerekmektedir. Hedefe uygun anlam yüklemesi yapılamaması durumunda, sonuç ve öncülle-

ri arasındaki bağ zorlama olur. Onun tarihine içkinliği sorgulanır.

Şüphesiz her araştırmacı verilere, kendi hedefine uygun metodolojik zeminde anlamlar yükleyebilir. Örneğin, III. Selim dönemindeki bürokratik değişimleri başlangıç yapan bir araştırmacının, II. Mahmut dönemi kurumsal yenilenmeleri, Tanzimatın hukuk – kurum düzenini, Yeni Osmanlı düşünce dünyasını, 20. yüzyılın başındaki firkalaşmayı, Genç Türkleri ve İttihat Terakkiyi en yukarıdan tabana doğru yayılan bir egemenlik paylaşımı sistemine evrilmiş olarak gösterip 1923'e ulaşabilir. Böylece, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun fikri tohum sürecini II. Mahmud'a kadar götürebilir. Aynı sürece bir başka araştırmacı daha farklı bakabilir. Yani, 1919 öncesindeki yönetim uygulamalarının "ulusal egemenliğin paylaşımı" niyetiyle olmadığını, bunları sultan merkezli Osmanlı Devleti'ni daha iyi nasıl yönetilebilir çabası olarak niteleyebilir. Geleneksel yönetim ve toplum kodlarını koruyarak yenilenme teşebbüsü şeklinde Osmanlı Devleti'nin kendi öznel tarihi olarak değerlendirilebilir. Bu son değerlendirmeyi yapan tarihçi, Türkiye Cumhuriyeti'nin başlangıcını 1919'a çekebilir. Bu iki farklı değerlendirmedeki kronolojik değişkenlik, bir bilimin verilerini tartışmaya açmaz. Ancak verilere yüklenen anlamı tartışmaya açabilir. Bu tartışma bilimsel metotla yapılan öznel tespitlerin değerini düşürmez, aksine, belki de bir çalışmanın bilimselliğinin görüldüğü en önemli kısımlardan biri olur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin çağdaşlaşma bağlamında kuruluş zemininin başlangıcı olarak öne çıkan dönemlerden biri Tanzimat'tır. Peki süreci Tanzimat'la başlatmak mümkün müdür? Türkiye Cumhuriyeti'nin kendi öznel tarihine nedensellik bağlamında eklemenebilir mi? Tanzimat'a siyasi veya askeri bir olayın başlangıcı anlamı yüklenmesi zor görünmektedir. Ancak, birey ve devlet arasında bir sözleşme olarak bakıldığında, 90 yıl sonrası süreçle bağlantı kurulabilir. Tanzimat, sınırlı olsa yazılı bir metinle otoriteyi sınırlandıran ve bireysel hakları belirli ölçüde güvence altına alan liberal zeminde yeni bir sürecin başlangıcı olarak nitelenebilir. Bu düşünceden de devletin tüm kurumlarına etki edeceği yeni sistem modeline gidip yorumlamaları yapılabilir. Peki bu ferman ne için yayımlandı? Osmanlı toplumunda birlik ve beraberliği sağlamak içindi. Toplumda bir uzlaşma ve otoriteye bağlılığı koruma amacı vardı. Ulus temelli çağ değil, imparatorluk temelli zamanı yeni ilkelere koruma gayreti söz konusuydu. Nitekim, Yakın Çağ'ın ruhuna uygun bir adım gibi görünen bu ferman, özgürlüklerini ulusal boyutta aramaya çalışan bir grup gayrimüslim aydından ve gayrimüslim burjuvadan istenilen karşılığı alamadı. Avrupa'nın endüstrileşmiş, sömürgeci devletleri açısından ise kendi koşullarına göre kullanılacak yasal bir metin oldu. Tanzimat'ı ilan edenle, ondan doğrudan ve dolaylı etkilenenlerin anladıkları veya anlamak istedikleri farklıydı. Ruhunu itibarıyla liberal bir adım olarak görülüp, 20. yüzyıldaki liberal-demokrat hedeflere yönelen Türkiye'ye bağlanabilir. Ancak, zihniyet ve bir hukuk belgesi olarak aralarındaki fark oldukça fazladır. Osmanlı Devleti'nin pragmatik hedeflere yönelik liberal adımlarından biri olabilir. Ongunsu'nun yaklaşımıyla, Tanzimat, daha önceden başlatılan

islahat hareketlerinin daha kapsamlı bir halkası olarak öne çıkar (Ongunsu, 1999: 7,8). Tanzimat örneğinde görüldüğü üzere, Türkiye Cumhuriyeti için ele alınan öncülleri hangi bağlamda değerlendirmek istediğinize göre, veriler anlam kazanmaktadır. Türk modernleşmesini yazan birisi, I.Abdülhamit, II. Mahmud dönemi uygulamalar, Tanzimat, Cumhuriyet, belki de Avrupa Birliği sürecinde yaşananlar bir bütün olarak birbirini tamamlayan süreç olarak değerlendirilebilir. Bu bütüncülük içinde, her dönemin kendi öncülleri daha dar kapsamda sunulabilir. Örneğin Türkiye Cumhuriyeti öznesinin nedenselliklerinin tespiti. Burada amaç bir bütünü bozmak değil, bütün içinde her bölümlemeyi ayrıca anlama gayretidir.

Tanzimat, Yeni Osmanlılık veya II. Meşrutiyet süreçlerinin hepsi veya onlardan biri Türkiye Cumhuriyeti Tarihi içinde yer alacaksa, bunun neden yer aldığı anlatının içinde kendini meşrulaştırmalıdır. Benzer durum, siyasi veya askeri tarih yazımı için de geçerlidir. Bu çalışmada sunulan örnek eserlerde bağlamın güçlü olduğu görülür. Burada örneklenen eserlerin dışında Türkiye Cumhuriyeti'nin öncülü olarak ele aldığı olaylar arasında, örneğin IV. Mustafa'nın tahtan indirilmesini de belli ölçülerde ayrıntılarıyla yazıyorsa, 110-115 yıl sonrası bir olaya bu vakayı nedensellik bağı yapması oldukça güç bir iş olacaktır. Hatta, Yakınçağ Avrupa'sının ve Osmanlı tarihinin 19.yüzyılımı-20.yüzyılın ilk çeyreğini dikkate alıp, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş nedenleri için ciltlerden oluşan oldukça kapsamlı bir ön tarih yazacak demektir.

3. Tarihin Süreklilik ve Bölümlenmesi İçinde Türkiye Cumhuriyeti'ni Konumlandırma

Tarihin sürekliliğini görmek, onu tasniflemeyi bir bütün içinde bakmakla mümkün olabilmektedir. ... Bilge Kağan Dönemi, Göktürk Devleti Dönemi, Türk Devletleri Tarihi Dönemi, Sanayi Devrimi öncesi ve sonrası Türk Tarihi, Asya Tarihi ve Dünya Tarihi tasniflemesinde olduğu gibi sınırlı bir çerçeveden başlayıp bütünlüklü ve birbiriyle etkileşimli olan geniş bir anlatı ortaya koyarak, tarihin süreklilik içinde olduğu gösterilebilir. Bu tasniflemeye kronolojik kapsam örnekleme, daha başka tematik anlatılarla da kurgulanabilir. Burada dikkatten kaçmaması gereken husus, isimlendirmelerle belirtilen soyutların tarihi üzerinden mi, yoksa onların içinde canlı olarak hareket eden toplumların-insanların üzerinden tarih mi? Adını taşıyan devletin tarihi mi, yoksa onun öncesinde ve sonrasında var olan ve değişim geçiren insanların tarihi mi? Bugünkü tarih bilimi daha çok insanların, yaptıkları-ettikleri üzerinedir. Bu şekilde yaklaşım insanlık tarihine bir bütün olarak bakmayı kolaylaştırır. Ancak, en eski zamanlardan yakın zamana kadar tarih bölümlenmektedir. Bu nedenle karşımıza Asya, Avrupa tarihi, Türk tarihi, Rus tarihi, İngiliz tarihi, Türkiye Cumhuriyeti tarihi, Macaristan tarihi, İtalya tarihi gibi örneklerini çoğaltacağımız bölümlemeler çıkmaktadır. Bu bölümleme neden?

İnsanlık coğrafi koşullara, inançlara, ekonomik dönüşümlere, kullandığı araçlara ve fiziki-zihinsel yetkinliklere göre eylemlerini farklılaştırabilmekte ya da çeşitlendirebilmektedir. Araştırmacılar bu farklılaşmalar arasında keskin dönüşümler belirleyip insanlığın geçmişini bir dönem tarihi adıyla tasniflemektedirler. Tarihçiler mevcut hali anlamak, bir kimliği öncesiyle ayırmak, birinin diğerinden farklılaşan yönünü bulmak, yeninin anlamlılığını izah etmek veya zamana uygun yeninin konumunu ortaya koymak için yapar. Eğitim-öğretim açısından ise, daha kolay anlatabilmek için tasniflemeye ihtiyaç duyulur. Böylece, bütünlük kendi içinde araştırmacı tarafından bir şekilde tasniflenmiş olur. Bu tasnifleme kaçınılmaz olarak ardışık iki dönemi birbirinden koparır, ama önceki, sonrakinin başlayıcına olumlu veya olumsuz içkin olur. Yani birinin içinde bulunduğu koşullar, paralelinde diğerinin değişim veya yeni bir şeyin oluşum nedenleri haline gelerek, birbiri ile bağlam oluşturur. İnsan ve toplum tarihi olarak Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'nin oluşum koşulları ile Osmanlı Devleti'nin son dönemi birbiriyle içkindir. İçkinlik, süreklilik içinde olan insanlığın ve tabiatın bir ilkesi gibi görünmektedir.

Bu içkinlik devletlerin kendisinden öncesi ve sonrası içinde söz konusudur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş gerekçelerine, ilkelerine veya öncesi birkaç yıla bakarak Osmanlı Devleti ile veya Yakın Çağ Avrupa anlayışı ile içkinliği nedir sorusuna cevap verilebilir. Yani yeni kurulacak devletin yönetim karakteri, kültür politikası, egemenlik anlayışı, birey-toplum anlayışı, ekonomi politikası, kurucuları gibi birçok unsurlara bakılarak öncesi ile bağlantısı kurulabilir. Bu bağlantılardan hareketle, olaylar arasındaki nedensellik bağı da kurulur. Burada nedensellik bağı sadece birbirini ardışık tamamlayarak veya olumlulayarak değil, aynı zamanda birinin diğerinin yerine geçme isteğiyle de ortaya çıkabilir. Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti örneğinde emperyalizme karşı mücadele, vatani koruma, bağımsızlık tehdidini ortadan kaldırma birbirini olumlulayarak süreklilik içindedirler. Hatta kurucu kadro ve toplum öznelere, bir önceki devletten diğerine geçişte sürekliliği gösteren ana somutlardır. Ancak, yeni devletin ruhunu oluşturacak yasalardaki yönetim karakteri, kültür politikası, toplumun birlik olarak şekillenmesini sağlayacak ideolojik harç, bireyin toplum ve devletteki konumu gibi konularda tam bir süreklilik olduğunu söylemek çok da kolay olmayacaktır. Dolayısıyla burada süreklilik ve süreksizliğin bir iççeliği vardır. Bu durumda, Le Goff'in belirttiği gibi hem zihinsel hem de fiziksel boyutu olan olaylar, süreklilik ve süreksizliğin bir kombinasyonu içinde açıklanmak zorunda kalınır (Goff, 2015: 115). Burada bir toplumun (özelde Türk milletinin) Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişi süreklilik ve süreksizlik uyumu içinde açıklanmalıdır. Burada iki devlet arasında süreklilikler veya süreksizlikler üzerinden tespitler, birini diğerine karşı koymak için olmamalıdır. Daha çok her ikisini de anlamak ve onların ikisinin de zemininde bulunan toplumun tarihini anlamak içindir.

Osmanlı tarihinin son dönemi ile Türkiye Cumhuriyeti Tarihini birbiri ile içkin

yapan, geçişken yapan ya da siyasi tarihteki ayırım keskinliğini tematik araştırmalarla bulanıklaştıran (neredeyse süreklileştiren) çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar, Osmanlı Türk veya Osmanlı İslam dünyası adıyla bir toplumun son iki yüzyılını modernleşme bağlamında değerlendirmektedirler. Türk yenileşmesi, çağdaşlaşması, modernleşmesi ya da batılılaşması adı altında başlıklara sahip yaygın okunan birçok eser, Lale Devri veya III. Selim döneminden başlayıp, Atatürk dönemini de kapsayacak şekilde hukuki ve siyasal rejimin değişim sürecini vermektedir (örnek: Berkes, 2002; Karpata, 2010; Tunaya, 2016). Her ne kadar II. Meşrutiyet'i veya Cumhuriyet'i daha önceki tarihten ayırsalar da aynı başlık altında uzun bir sürecin anlatısı yer almaktadır. Örneğin, Kemal Karpata'nın Türk Demokrasi Tarihi isimli eserinde Osmanlı Devleti'nde gerçek reformların 18.yüzyılda askeri okulların açılmasıyla başladığı belirtilir (Karpata, 2010: 93) ve 1959 yılına kadar anlatı gelir. Hatta Kemal Karpata, konuya millet temelinde bakarak, Türkiye Cumhuriyeti'ni kültürü, dini, siyasi geleneği, bu geleneğe bağlı gelişen demokrasi anlayışı itibariyle Osmanlı Devleti'nin devamı olarak niteler (Karpata, 2010: 15).

Süreklilik ve kesinti içinde okunabilecek bir başka eser Niyazi Berkes'in Türkiye'de Çağdaşlaşma eseridir. Eser çağdaşlaşma ve batılılaşmayı süreklilik içinde ortaya koymaktadır. Ancak Cumhuriyet'in ilanıyla yapılan uygulamaları, "çağ düzeyine çıkmış, geleceğin siyasal – ekonomik ideolojilerinin doğuşunun önkoşullarını hazırlayan değişimler" getirmesi anlamında devrim niteliğinde değerlendirmektedir. Batı uygarlığının yörüngesine girme amacı dolayısıyla da gelenekçi değil, devrimci tavır olduğuna dikkat çeker (Berkes, 2022: 522). Karpata ve Berkes'in çalışmalarındaki çağdaşlaşma-modernleşme üzerinden giden bütünlüklü yaklaşımı Bernard Lewis'in Modern Türkiye'nin Doğuşu isimli çalışmasında da görmek mümkündür (Lewis, 1993: 473).

Yenileşme-Çağdaşlaşma bağlamında yazan araştırmacılar konularının odak noktasına uygun olarak Anadolu Türk tarihini Osmanlı Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi olarak ayırmak yerine, her ikisini de kapsayan ve sürekliliği gösterecek bir başlık anlatısıyla sunmuşlardır. Bu durum, tarihinin önceden neyi ortaya koymak istediğine bağlı olarak kronolojik derinlik ve devamlılık belirlemesine imkan sağlamıştır. Bu çalışmalarda Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nin son yüz yılı ile bağlantılanacak hale gelmiştir. Dolayısıyla anlatının neyi odağına aldığına göre dönemlendirmeler, başlangıçlar değişebilmektedir. Türk tarihini modernleşme-çağdaşlaşma-batılılaşma üzerinden ele alan eserler, Meşrutiyet'i, Cumhuriyet'i daha belirgin ayırsalar da ele alınan konu itibariyle bir bütünlük sunulmaktadır.

Süreklilik ve süreksizlik içinde bir başlangıç aranırken, ele alınan varlığın (olayın) veya maddenin ilk başlangıç anı nasıl tespit edilecek? Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusunun, etkin kadronun düşüncesine bakıldığında, 10 yıl veya daha fazla gerilere giderek, onun için bilimsel dayanağı olan başlangıçlar önerilebilir. Bu çerçevede, bir olaya başlangıç bulma konusunda Ferdan Ergut'un doğrudan bu yazının

da konusuna çok yakın bir şekilde Türk Devriminin başlangıcını sorguladığı bir anlatısı vardır. “1920 Türk Devrimi” ne zaman başladı sorusunun cevabını analiz etmektedir. Resmi tarihte Atatürk’ün 1919’da Samsun’a çıkması olarak görüleceğini belirtir. Birinci Dünya Savaşı’nın görmezden gelinemeyeceğini, bu nedenle oradan da başlatılabileceği hususuna dikkat çeker. Ancak bu durumda da 1908 devriminin önemsizleştirileceği tehlikesinin doğduğunu yazmaktadır. Daha da geriye giderek İttihatçılığın da sürecin bir parçası olduğuna değinirken, Yeni Osmanlılar olmadan İttihatçılığın düşünülmemeyeceğini belirtir. Ergut, Tarihçinin önyargılarına göre 1919’dan geriye doğru 1860’lı yıllara kadar “1920 Türk Devrimi”nin başlangıcının çekilebileceğini göstermektedir. Burada vurgulanmak istenen, sonuçtan hareketle oluşan önyargılar vardır (Ergut 2022: 46-49). Ergut olaya kesin bir başlangıç önerisi sunmamıştır, ancak başlangıç bulma konusunda nasıl davranıldığına dair yaklaşımı göstermiştir.

Ergut’un bulunduğu zeminde Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş işaretleri ne kadar geriye gidebilir? Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş koşullarının öncüllerini kendi dönemi asabiyeti içinde bakıldığında Lale Devri’ne kadar götürmek oldukça iddialı olur. Orta Çağ ile Yakın Çağ’ın zihinsel kurumsal ve ekonomik geçişkenlik alanı olan Yeni Çağ’ın son dönemlerine (1718’e) uzanan bir anlatı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi’ni değil, Osmanlı, Osmanlı-Türk ya da Türk toplumunun bütüncül bir yaklaşımla (Avrupa kaynaklı) yenilenme tarihini ele alıyorsa olmalıdır.

4. Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluş Tarihi İçin Öznel Bir Öneri

Bilindiği üzere, 19.yüzyılın başında itibaren Osmanlı Devleti yönetimi toprak bütünlüğünü ve toplumsal birlikteliğini korumak için büyük çaba harcamıştır. 1918 yılı sonuna gelindiğinde bu çabalardan, siyasi-askeri otorite bağlamında istediği sonucu alamadığı açık olarak görülmüştür. 1918 sonrasında devlet resmen var olsa da fiilen yönetim etkinliğini kaybetmiştir. Bu koşullarda yetkinliğe sahip yeni bir iradi kuvvetin oluşmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu da 23 Nisan 1920’de açılan Büyük Millet Meclisi ile mümkün olabilmıştır. Aydın, bürokrat, siyasi kişiler, askeri üst düzey yönetim ve Anadolu halkının büyük bir kısmında siyasal meşruiyeti rahatlıkla onaylanabilecek bir Meclis açılmıştır. Bu Meclis, yeni devletin kuruluşu kabul edilebilir. Ancak, Büyük Millet Meclisi, açılışından 6 gün sonra (29 Nisan 1920’de) saltanat ve halifeliğe de atıf yaparak Hıyanet-i Vataniye kanunu çıkararak, Osmanlı Devleti ile organik bağını ortaya koymuştur. Bu kanuna göre, halifeliği, saltanat makamını ve Osmanlı Devleti topraklarını (Memalik-i Mahruse-i Şahane) yabancıların elinden kurtarmak için oluşan Büyük Millet Meclisinin meşruluğuna sözlü, yazılı veya fiilen muhalif olanlar, fesad çıkarıcılar vatan haini kabul edilmiştir (TBMM zabıt ceridesi, 1920: 158). Mondros’tan itibaren yaşananlar ve Mustafa Kemal’in aydın-asker-devlet adamı olarak düşünceleri dikkate alındığında

bu kanunun dönemi koşullarına uygun olarak siyaseten böyle kabul edildiği öne sürülebilir, yorumlanabilir. Nitekim kanunun çıkış sebebi o günün koşullarında, öncelikle birlik ve beraberliği korumak, ortak bir hedefe (bağımsızlık) ulaşmak için Meclis'in meşruluğunun tartışılmasını engellemek adına olduğu anlaşılmaktadır. Buradan hareketle de ulusal egemenlik kavramı üzerinden yeni devletin kuruluşu 23 Nisan 1920 olarak kabul edilebilir. Ancak, bu tartışmaya açık durumu, “kuru belge” tarihçiliği üzerinden netleştirilmek istersek, 1 Kasım 1922 öne çıkmaktadır.

Neden 1 Kasım 1922 Türkiye Cumhuriyeti'nin başlangıç tarihi olarak ele alınabilir? 29 Nisan 1920'de kabul edilen Hıyanet-i Vataniye kanununda, yeni bir devletin kurulacağı yönünde açık bir ifade yoktur. İstanbul hükümetinin ve saltanatın son bulduğunun açık ifadesi 1 Kasım 1922'de yazılı olarak beyan edilmiştir. 1 Kasım 1922'de Büyük Millet Meclisi oturumunda 1918 sonrası yaşanan sürece karşı Türk milletinin direnişe geçtiği vurgulandıktan sonra, Misak-ı Milli sınırları içinde tek hükümetin Türkiye Büyük Millet Meclisi olduğu belirtilmektedir. Yine aynı cümlenin devamında İstanbul hükümetinin 16 Mart 1336 (1920) den itibaren son bulduğuna dikkat çekilmektedir (TBMM zabıt ceridesi, 1922: 328). Bu karar alınmadan bir önceki oturumda (30 Ekim 1922), Osmanlı Devleti'nin son bulunduğu, devletin içine düştüğü durumla ilgili padişahın ve ilgililerin yargılanması teklif edilmektedir (TBMM zabıt ceridesi, 1922). Belgeden hareket edildiğinde bu kanunun görüşülüp, karar verildiği tarih yeni bir devletin resmen başladığı tarih olarak kabul edilebilir.

1 Kasım 1922 oturumundaki tartışmalara bakıldığında, belgenin içindeki kahramanlar, yani o dönem tarih yapanlar, devletin kuruluşunu başka bir tarih olarak söylemektedirler. Karar metninde, İstanbul'un 16 Mart 1920'de işgalinden itibaren hükümetin son bulmasıyla, yeni bir yönetim anlayışının başladığını hatırlatırlar. Yani 16 Mart 1920'deki olayı, 1922 yılı oturumundakilerin bir anlamlandırması vardır. Dolayısıyla yeni devletin kuruluşunu 16 Mart 1920'den başlatmaktadırlar. Belgenin içindeki kahramanların ifadesi, 1922 önerisini zora sokmaktadır, durumu daha da çetrefilleştirmektedir. Bu durumda 1922 belgesine göre mi, yoksa 1922 belgesindeki kahramanların yorumlarına göre mi yeni devletin başlangıcı ele alınabilir? Bu soruya şu şekilde cevap arayalım: araştırmacıların bir olayın başlangıcı için, geriye dönük olarak bilimsel zeminde anlamlandırması öznel, bu da mümkündür. Bilimsel çalışmalarda, akademik ortamlarda mutlak doğruyu bulmak için değil, geçmişini birçok yönüyle anlamlandırmak için de yerindedir. Ama bilimin bir de tasnifleme, yani başlangıç-dönüm noktası-değişim anı, sonu gibi “göreceli sabitleme” derdi vardır. Bu sabitleme bilimsel ölçüyü ne aldığınıza göre değişebilir veya şekillenebilir. Peki bir olaya başlangıç bulma konusunda ölçü ne alınacak? Bunun için iki ölçü sunulabilir: birincisi bilincin ortaya çıkması bir şeyin başlangıcı kabul edilebilir; ikincisi, bilincin ortaya çıkıp kendini somut olarak gerçekleştirmesi bir şeyin başlangıcı kabul edilebilir. Birincisi, yani bilincin ortaya çıkması başlangıç belirlenirse, sonucu önceden bilinen bir olayda, o sonuca yönelik bilincin çıkışı aran-

maktadır. Türkiye Cumhuriyeti kuruluş bilinci ne zaman ortaya çıktı sorusunun cevabı çok fazla ihtimalli olabileceksede bunların en güçlülerinden biri, Mustafa Kemal'in Amasya Tamimi'nde yeni bir devlet anlayışının yerleşmesi gerektiğine yönelik ifadeleri olabilir. Ancak bilinç oluşum başlangıcına bireysel değil de kitle-sel bakmak gerekirse, iş çok zorlaşacaktır. Meseleyi çok dallandırmadan bunu bir kenara bırakalım. Gelelim Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna ikinci ölçüye, yani bilincin kendini gerçekleştirdiği noktaya. Yeni devlet bilincinin ne zaman kendini somutlaştırdığına bakılırsa, belgede de ifade edildiği gibi, 1 Kasım 1922 yeni devlet-in ortaya çıktığı tarih olarak görülebilir.

Bilincin ortaya çıkması üzerinden hareket edilmesi, bilimsel birçok yeni düşün-cenin ortaya çıkmasına imkan verir. Türkiye Cumhuriyeti'nin oluşum koşulları için Kodaman'ın II.Meşrutiyet'ten itibaren sürecin belirginleştiğini, Eraslan'ın Yeni Osmanlılardan süreci başlatması, yada Atatürk Araştırma Merkez Başkanlığından çıkan eserde daha da gerilerden bir kuruluş zemini anlatısı bu çerçevede değerlendirilebilir. Bu bilgi ve yaklaşım zenginliği, devletin eğitim politikasına uygun olarak eğitim-öğretim müfredat içeriği hazırlamasında milli-ulusal-demokratik vb. ölçü-lerde yaklaşım için işi kolaylaştırır. Bu nedenle bilinç ve onun koşullarının oluşumu meselesi akademik alanda uzmanların-aydınların değerlendirmesine açık bilimsel bir hareket alanıdır. Onların "bilimsel yöntemle" sundukları, belirli kurumların kit-lelerde ortak anlayış geliştirmek için sunacağı eğitim-öğretim bilgilerine kaynaklık eder.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu nereden başlamalı sorusuna, üç dönemi birleştirerek cevap verilebileceği anlaşılmaktadır. Birincisi, geniş kapsamda Yakın Çağ'ın olgularında; ikincisi, bir karakter olarak kuruluş çekirdeğinin ortaya çıkma-sını sağlayan II.Meşrutiyet sonrası ortamda; üçüncüsü, şahsına münhasır somut bir yapı olarak belirginleştiği Milli Mücadele yıllarında (1918 – 1922).

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi adlı bir çalışmada, onun kuruluş koşulları 1918 yı-lından 1789 yılına kadar götürülecekse, Yakın Çağ'ın olgularının ana fikri içinde koşullar analiz edilmelidir. Bu analizde, veriler kendi öznelliğinin ötesinde, sonu-cu önceden bilinen, yani önyargılı bir anlatıya hizmet eden parça olduğu gözden kaçmamalıdır. Kurgu başka türlü yapıldığında, ulaşılmak istenilen sonucun neden-selliklerinde sorunlar çıkacaktır. Yani, varlığın (Türkiye Cumhuriyeti) oluşumun-dan önce, onu oluşturan parçacıkların onunla bağlantısının tartışılmasına sebep olacaktır. Bu nedenle, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş koşulları olarak verilen bilgilerin, kendi zamanındaki işlevleri yanında, başka bir bütüne ya da sonuca hiz-met ettirilmeye çalışıldığı dikkatten kaçmamalıdır. 1918 sonrası için de varlık ve onu oluşturan koşullar nedenselliği aynı şekilde kurulabilir. Ancak, 1918 sonrası-

da durum oldukça farklıdır. Artık, öncelikli sorun toprak kaybı değil, kurumların ıslahı ile devletin kurtarılması da değildir. Bu sefer, sadece yakınçağın olgularına uyum sağlayarak sorun çözülecek gibi görünmemektedir. Bağımsızlık ve esaret (ya da sömürge) tercihi ile baş başa kalınmıştır. Yani varlığın (yeni devletin) oluşumunun koşullarına sadece dönemin (Yakın Çağ'ın) ruhu değil, aynı zamanda parçaların kendi geçmiş bilinci de (Türk milletinin tüm geçmişinin karakteri) etki etmeye başlamıştır. Dolayısıyla, 1918 sonrasında verilen tepki, ıslahat, reform, tanzimat, anayasal düzenleme ile koşulları iyileştirmeye yönelik olmaktan öte, bağımsızlığa tehdit olarak algılanmıştır. Önce bu sorunun çözümü, sonraki inşa sürecinde ise Yakın Çağ'ın baskın ilkeleri ve "varlığın" kendi öz karakterinin yeni devletin ortaya çıkmasına nedensellikler oluşturacağı söylenebilir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kendi öznel kimliğinde çağın baskın anlayışına uygun kuruluşu 1918 - 1923 sürecinde gerçekleşmiştir. Kuruluşu, liberal demokrat dönem asabiyetinin, savaşların oluşturduğu koşullara tepkinin ve liderin bir ürünü görünmektedir. Bu sürecin fikri yapısının, ulusal bilince doğru ağırlık kazanmasının, siyasal tecrübenin oluşmasının arkasında II. Meşrutiyet'i hazırlayan ve sonrasında yaşananların etkisi büyüktür. 1908-1918 arası düşünce dünyası ve savaşlar Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş zemininin şekillenmesinde oldukça belirleyicidir. Ancak burada oluşan fikri karmaşanın ve zayıf idari yetkinliğin, geleneksel anlayıştan oldukça farklı tek bir hedefe yönelmesinde, 1919'da kendisini açıktan gösteren lider faktörü (Mustafa Kemal) olduğu anlaşılmaktadır. Bu lider de 1918 sonrasında faaliyetlerinin meşruiyet kaynağını milli egemenlik ilkesine dayandırarak yeni bir sistemin temelini atmıştır. 1 Kasım 1922 tarihi ise, siyasal meşruiyeti oluşmuş yeni bir devletin Türk milleti adına tek başına yola çıkışını somut bir belge ile ortaya koyan en belirgin tarihlerden biridir. Artık, tek özne olarak yeni Türkiye'nin tarihinin başladığı konusunda kafa karışıklığı ortadan kalkmıştır.

Sonuç itibarıyla Cumhuriyet Tarihi öncesindeki olayları 1918'den veya 1789'dan başlatıp olayların arka arkaya sıralanması, okuyucuda hangi devletin tarihini okuduğu konusunda kafa karışıklığına yol açabilir. Türk tarihinin süreklilik ve süreksizlikleri konusunda fikir kargaşasına düşürebilir. Buna karşılık, Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihine yönelik yazımda, yeni devletin kuruluş koşulları bilimsel zeminde "nedensellik bağlarıyla" ortaya konulduğunda çağın koşullarına göre Türk milletinin kendini yenileyerek devlette devamlılık ilkesini nasıl işlettiği gösterilebilir. Bu şekilde bir toplumun devlet kurma becerisi ortaya konulduğunda, 1 Kasım 1922, devletleşmede bir kesintiden öte sürekliliğin bir parçası olarak öne çıkabilir. Ancak aynı tarih, yönetimde egemenliğin kaynağı değişmiş yeni bir devletin başlangıcı olarak bakılırsa kesinti görülür. Her ikisi de bir toplumun kaderi olarak bakıldığında ise, süreklilik ve süreksizliğin uyumu görülür.

KAYNAKÇA

- Akgün S.K., (1990), "Metod", Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu, Elazığ.
- Aybars E., (1990), "Durum Tespiti", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e: II", Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu, Elazığ.
- Avcı O., (2011), "Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Araştırmaları", Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu, Ankara 18-20 Mart 2010, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara.
- Bayur Y.H., (1963), Türk İnkılabı Tarihi, Cilt I, Kısım 1, İkinci Basım, TTK basımevi, Ankara.
- Berkes N., (2002), Türkiye'de Çağdaşlaşma, Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İkinci baskı, İstanbul.
- Eraslan C., (2023), Türkiye Cumhuriyeti'nin Yüzüncü Yılında Cumhuriyet Tarihi ve Cumhuriyet Tarihiçiliği Üzerine Notlar, Tarih Dergisi, 81 (2023/3), (ss. 121-146).
- Eraslan C. (2015), "Cumhuriyet Tarihi", Tarih İçin Metodoloji, Editör: Ahmet Şimşek, I. Baskı, Pegem Akademi, Ankara.
- Ergut F., Tarihin Hakikatleri, (2022) İletişim Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul.
- Goff J.L., (2015) Must We Divide History Into Periods?, Translated by M. B. DeBevoise, Columbia Universty Press, New York.
- İnan A., (1983) "Türkiye Cumhuriyeti Devleti", Belleten, cilt 47, sayı 188. (ss. 903-927)
- Karal, E.Z., (1999), "Tanzimat'tan Evvel Gırlaşma Hareketleri" Tanzimat I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Karpat K., (2010), Türk Demokrasi Tarihi, Timaş Yayınları.
- Kodaman B., (1990), "Tanzimat'tan Cunuhuriyet'e: II", Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu, Elazığ.
- Lewis B., (1993), Modern Türkiye'nin Doğuşu, İngilizceden Çeviren: Prof.Dr. Metin Kıratlı, 5. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ongunsu A.H., (1999), "Tanzimat ve Amillerine Umumi Bir Bakış", Tanzimat I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Tunaya T.Z., (2016), Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Yedici Oturum, Birinci Celse, 29 Nisan 1920. <https://>

www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c001/ehttbmm01001007.pdf

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Yüzyirmi dokuzuncu Oturum, 30 Teşrini Evvel 1338 (30 Ekim 1922). <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c024/ehttbmm01024129.pdf>

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Yüzotuzuncu Oturum, 1 Teşrini Sani 1338 (1 Kasım 1922). <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c024/ehttbmm01024130.pdf>

Tarih IV Türkiye Cumhuriyeti, (1931) Maarif Vekaleti yayınları, Devlet Matbası İstanbul.

Türkiye Cumhuriyeti Siyasi Tarihi, (2019), Editör: Muhittin Ataman, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi. 19. Yüzyılın ikinci yarısından 20.yüzyılın Başlarına Kadar Osmanlı Devleti ve Yeni Türkiye'nin Doğuşu (Modernleşen Türkiye), (2023), Editör Kurulu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

FELSEFİ BİRİKİMİMİZ VE FİKİR DÜNYAMIZIN YÜZ YILI

Milay KÖKTÜRK *

19. yüzyıla kadar, filozofların düşünceleri, felsefe sistemleri toplumları veya bireyleri zihinsel olarak doğrudan ve yaygın biçimde etkilememiş, sosyal ve siyasal olayları doğrudan ve birebir yönlendirici rol oynamamıştı. Ama özellikle 20. yüzyılda, birtakım felsefi düşünceler zihinleri doğrudan etkiler ve belirler oldu; böylece sosyal-siyasal tarihle düşünce tarihi iç içe geçti. Siyasal fikirler sosyal koşullarla doğrudan bağlantılı olarak neşvünema buldular. Bu siyasal düşünceler, daha önceki çağlarda hiç olmadığı kadar bir dünya görüşü haline geldi ve zihinleri dönüştürdü. Zihniyetler siyasal düşüncelere, siyasal duruş ve eylemlere, daha önemlisi dünyayı algılayış ve dünya içinde bulunuş tarzlarına yön verdi. Hal böyle olunca, bu dönüşüm toplumda birtakım gerilimlere ve zihniyet çatışmalarına yol açtı. Osmanlı aydını da Cumhuriyet'e geçiş süreci de bu minvalde yaşandı. Çünkü Osmanlı aydını kendi zamanı ile arasına duvar örmüş değildi. Daha önemlisi, son dönem aydınlar çağdaşlık ve modernlik ideali peşinde oldukları için, pencereleri Batı dünyasına hep açık oldu.

Türk toplumu özellikle Tanzimat sonrasında, yukarıda bahsettiğimiz zihniyet sorununu istese de kapı dışarı edemezdi. Yüz yıllık felsefe birikiminden, fikir dünyamızın yüz yılından söz ederken, işin bu cephesini, yani geride bıraktığımız yüz yıllık zaman diliminde felsefi düşünce ile zihniyetlerin, sosyal ve siyasal muhakemelerin iç içe geçtiği gerçeğini göz önünde bulundurmamız lazımdır.

1. "100 Yıl"ın Anlam ve Önemi

Yaşanmış geçmişi tarihlendirmede, sayı sistemimizde ve muhayyilemizde önemli bir yeri olan dilimlemeleri kullanırız. Yüz sayısı bunlardan biridir. Deyim yerindeyse "köşeli rakamlar" belleklerde kalıcıdır. Geleceğe yönelik projelerin de büyük zaman dilimleri olan 50 veya 100 yıllar şeklinde telaffuz edildiğini görmekteyiz. Örneğin birkaç yıldan beri resmîyette "Türkiye Yüzyılı" projesi seslendirilmektedir. Böyle bir gelecek tasavvuru için, "Türkiye'nin Yüz Yılı"na bakmak lazımdır. Bunlardan biri geçmişin muhasebesini, diğeri gelecek tasarımı anlatmaktadır. Elbette bu muhasebede, önce 1923'e kadarki durum, devamında da Cumhuriyet'ten bugüne uzanan süreçte olup bitenler söz konusu edilmelidir. "1923 ten önce hiçbir şey yoktu, her şey 1923 ile başladı" gibi bir yargı çok afaki ve yanıltır. Aynı şekilde, "Ne

---

*Prof. Dr. Pamukkale Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Felsefe Bölümü.
e-posta: mkokturk@pamukkale.edu.tr ORCID ID: 0000-0003-2181-5914

varsa 1923 öncesinde vardı, 1923 öncesi büyük bir birikim mevcuttu; 1923 sonrası bu birikim bir kenara atıldı” şeklindeki yargı da kökten yanlış ve sakattır. Biliyoruz ki, son yüz elli yıla ilişkin değerlendirmelerde, bu tarz yargılar, özellikle karşıt dünya görüşlerine mensup olanlar tarafından telaffuz edilmektedir. Oysa olguyu, mevcut olanı açık ve net biçimde tespit etmek lazımdır.

Burada biz, geride bıraktığımız yüz yılı sadece felsefe birikimi ve fikir/düşünce dünyamız açısından değerlendireceğiz. 1923 öncesi, felsefe alanında ne vardı? Ne düzeyde bir birikim mevcuttu? Geçtiğimiz yüzyılda hangi fikir hareketleri düşünce dünyamızda etkin oldu? Bunların, temel tezleri, birbiriyle ilişkileri nelerdi? Geçen yüzyıldan 21. yüzyıla taşınan düşünsel miras tablosu nedir? Bu ve benzeri soruların cevabını net olarak vermek gerekir. Ayrıca bunu sadece geçmişin muhakemesi olarak düşünmemek lazımdır. Bu ülke, bu millet varlığını şimdi sürdürdüğü gibi gelecekte de sürdürecektir. Toplum/millet “geleceğe uzanma iradesi” ile karakterize olur. Gelecekteki zihinler geçmişle bağlantılarını korumalıdır ki geçmişten gelip geleceğe uzanan süreci bir bütün olarak kavrama imkânına sahip olsunlar! Yukarıdaki soruların cevabı, bu bağlantıyı sağlayabilme potansiyeli ve işlevi bakımından da önemlidir.

Sözü edilen birikimlerin tamamı ve sonraki süreç olgusal olarak ele alınmazsa, zihinlerde bir kavrayış bütünlüğü gerçekleşmezse, tarihteki kritik dönemler ve dönemeçler, değişimler, bunların öncesi ve sonrası, hep bir kavga konusu olur. Ve biz, sürecin bir parçası kuşaklar olarak, bu tür kavgaların yorgunuyuz. Diğer toplumların büyük çoğunluğunda, bizdeki gibi yoğun bir “geçmiş kavgası” veya “geçmişiy-le kavga” yaşanmamaktadır. Bu kavga sadece kendi zihin enerjimizi boşu boşuna harcadığımız bir debelenme olmanın ötesinde, bugünümüzü; kendi toplumumuzu, toplumdaki diğer yapıları ve bireyleri, dünyayı algılayışımızı da derinden etkilemektedir. Çünkü bugünde/şimdiki zamanda geçmişle kavga edildiğinde, geçmiş geçip gitmiş ve gerilerde kalmış olmamakta, tam tersine hiç olmaması gerektiği kadar bugüne taşınmaktadır. Kaldı ki, doğal tarihsel seyirde “bugün”, büyük ölçüde geçmişin ürünüdür. Hele tarihsel süreklilik taşıyan olgularda ya doğrudan dün bugünü belirler ya da dün ile karşılaşma bugününün inşasında büyük rol oynar.

Hakikaten, geçmişle kavga etmek gerekir mi? Bu kavgaların boşuna olma ihtimali var mıdır? Hemen cevaplayalım: Geçmişle kavga etmek gerekmez. Geçmiş geçip gitmişse, “artık olmayan” ise, zaten ortada kavga konusu kalmamış demektir. Ve doğal olarak da böyle bir kavga “boşuna kavga”dır. Geçmişin bugüne uzanan, bugünü etkileyen karar ve uygulamaları için de aynı şey geçerlidir. Onlar, yanlış da olsa doğru da olsa geçmişte yürürlüğe konmuştur ve bu vakıa değiştirilemez. Yanlış bulunanların olumsuz sonuçlarını ortadan kaldırmak için de geçmişle kavga etmek değil, akıl yoluyla doğruyu bulmak lazımdır.

Sözü edilen bu “geçmişle kavga” hangi zeminde yapılmaktadır? Tefekkür zemininde... Fikir dünyasında... İşte bu nokta fevkalade önemlidir. Gerçekten de Tanzi-

mat sonrasına bakınca şunu görüyoruz: Özellikle Meşrutiyet dönemi, daha sonra da Cumhuriyet sonrası fikir hayatımızda kavgalar görürüz. Aslında toplumsal-siyasal tarihimiz bir kavgalar tarihidir. İktidar kavgaları, nüfuz ve etki alanı elde etme kavgaları, ideolojik kavgalar, din etrafında yaşanan kavgalar, tarihsel figürler ve olaylar etrafındaki kavgalar; hatta asla yapılmaması gereken, herkesin ortak ve bircik mülkiyeti olan dil üzerine yapılan kavgalar... Geçen yüz yıllık zaman zarfında, bu ülkenin aydınları, herkesin ortak vasıtası, ortak değeri ve ortak mülkiyeti olan Türkçe üzerine bile kavga ettiler. Gerçi yukarıda belirttiğimiz gibi, aslında görünüşteki kavgalar başkaydı. Kavganın asıl nedeni, fikir/ideoloji ve zihniyet kavgası idi. Geçen yüz yılı, bu hususu ele almadan, tam olarak incelemiş olamayız.

Elbette fikir dünyasında kavga olmalıdır. (Bu arada, yanlış anlaşılmamak için belirtelim; kavga kavramını yıkıcı çatışma anlamında değil, iyiyi ve olumlu olanı hedefleyen bir mücadele manasında kullanıyoruz.) Fakat kavga, tekâmül sonucunu doğurmalıdır. Zira hiçbir şeyin değişmediği, tam anlamıyla huzur, ahenk ve sükûnetin olduğu düşünce ikliminde her şey aynı kalır. Anlamsız ve sonuç doğurmayan kavgalar da zihin enerjisini tüketir. Bir “yeni” ortaya çıkmazsa, bu yeni, “mevcutlar”ı yerinden etmeye yönelmezse, evet, kavga olmaz, ama değişim veya tekâmül de olmaz.

Felsefe perspektifinden ne yapmak gerekir? Kavga etmek değil, kavgaları incelemek, çözümlenmek... Sonuçta beklenen şey barış olmayabilir; ama kavga, kör bir döğüş olmaktan çıkar, tarafların iyi olarak gördüğü o kendi ideallerinin peşine düştüğü üretici bir mücadeleye dönüşür. Bu bağlamda ilk başta da adından söz ettiğimiz bu perspektifin oluşum seyri, geçirdiği değişim-dönüşüm, toplumsal-düşünsel dünyamızda yer alış biçimi üzerinde durmak; yani felsefe birikimimiz hakkında bazı tespitlerde bulunmamız lazımdır. Bunun yanında, felsefenin veya felsefe dünyasının kayıtsız kalamayacağı fikir dünyasını ve fikir akımlarını da ele almak gerekir. Bu da yetmez, bir de gelecek perspektifimiz olmalıdır; hem felsefe birikimimizin geleceği hakkında hem de fikir dünyamızın geleceği hakkında!

2. Tanzimat Sonrası Fikir Hayatı

Tanzimat’tan Meşrutiyet’e kadar, gerek eğitim-öğretim alanında gerekse entelektüel-akademik alanda, Batı’daki gelişmiş felsefe hayatına benzer bir süreçten, çağdaş felsefenin problemleri etrafında yapılan ve kaynak oluşturacak nitelik taşıyan birtakım araştırma veya yayınlardan söz etmek pek mümkün değildir. Bu dönemde, felsefe adına niteliksiz eserler, çoğunlukla da siyasal fikir hareketleri karşımıza çıkmaktadır.

Tanzimat sonrası fikir hareketlerinde çoğulcu değil ikili karakter dikkati çekmektedir. Ülkenin bu süreci “ikilik” diye adlandırmakla doğru bir kavramlaştırma yapmıştır. Her alanda iki kutuplu bir kavrama ve muhakeme tablosu yaşanır. Sos-

yal ve siyasi hayatta da doğulu-batılı olmak, modern-gelenekçi olmak vs. ikilemi yaşanmıştır. Özellikle yirminci yüzyılın başlarından itibaren aydınımızın hep bu iki kutuplu kabullerden sıyrılmaya çalıştığını görüyoruz. Aydınlarımız ya da yazar-çizerlerimiz de hep bu ikilikten kurtulma mücadelesi içinde olmuşlar; bu da onları sentezci bir tutuma itmiştir. Nitekim çeşitli yorumlarda, Tanzimat sonrası Türk aydınının sentezci kimliğine işaret edilir. “Asya’nın akl-ı pîrânesi’yle Avrupa’nın bîkr-i fikrini birleştirme” (Balcı 2002: 1) şeklinde formüle edilen meşhur deyim bu düşünce dünyasının ikilemini edebi bir dille ifade eder. Ancak düşünce hayatının bu “diyalektik işleyişi”nde sentezin gerçekleşmediği ve gerçekleşmesinin de mümkün olmadığı karşıt tezler de vardır. Materyalizm ve Spiritüalizm gibi.

İmparatorluğun son yüzyılında doğup birtakım değişim ve dönüşümler geçirerek 21. yüzyıla uzanan fikir hareketlerinin bir kısmının temelinde pozitivizm, materyalizm ve romantizmi görmekteyiz. Ancak bu, söz konusu fikir hareketlerinin felsefi bir derinlik ve temele bağlı olduğu, felsefe geleneğinin bir halkasını teşkil ettiği anlamına gelmemektedir. İkinci Meşrutiyet döneminde yüksek seviyeli felsefi tartışmalar olduğunu, Türkçü, İslamcı, Batıcı ya da sosyalist ve materyalistlerin fikirlerini rahatlıkla ifade edebildiğini söyleyen S. Hayri Bolay’a göre o dönemde kuvvetli bir eleştiri faaliyeti olmakla beraber, bunların çoğu derinlikten mahrumdur. Bu dönem düşünürlerinin çoğu, batı düşüncesini, onun bilimsel sonuçlarını ve kültürünü mutlak doğrular olarak kabul ediyorlardı (Bolay 2007:237). Bazı araştırmacılara göre de mesela materyalizmin etkisinde kalan fikir adamlarımızın, savundukları materyalizme hiçbir katkıları olmamış, onlar orijinal fikirler içeren eserler üretememiş ve nakilciliğin ötesine geçememiştir. Bu materyalistlere karşı spiritüalist ve idealist fikir taraftarları tepki göstermişlerdir. Onların karşı tezleri ve materyalizm eleştirileri daha orijinaldir (Akgün 2005:403-404). Ancak pozitivist felsefeye karşı öne sürülen tezlerin felsefi niteliği farklıdır. Bu çerçevede bakınca, özellikle pozitivizmin etkisi ve ona gösterilen tepki biçimi incelenmeye değerdir. Bu tablo, bir fikir hareketini yanlış algılamamanın örneğidir.

Materyalizm esas itibarıyla varlığın hakikatinin madde diye adlandırılan somut mevcudiyetten ibaret olduğu yargısını temele alan bir felsefe akımıdır. “Madde evrenin asli veya temel kurucu unsurudur. Sadece duyumlarla algılanabilen varlıklar, süreçler veya muhtevalar vardır ve gerçekleştirir.” (Akgün 2005: 15) Elbette tüm mevcudiyeti madde olarak gören materyalizm indirgemeci bir anlayış olarak değerlendirilir. Bunun karşısında, maddeyi reddetmeyen ama özellikle insan varlığı söz konusu olduğunda, asli mevcudiyetin madde olmadığını öne süren spiritüalizm bulunur. Ruhsal nitelikli bir mevcudiyet temeli kabulüyle varlık açıklamasına başlayan spiritüalizm “insanda bedenden bağımsız bir cevher, bir mahiyet bulunduğunu kabul eder. Bu mezhebe göre ruhsal olaylar atıl ve iradesiz olan bedenle izah edilemez.” (Bolay 2008: 113)

İşte bu iki karşıt tezin birleşip buluşması, bir müşterekte uzlaşması imkânı yok-

tu. Çünkü materyalist anlayış katı maddeci yargısını terk ederse, artık materyalizm olmayacaktı. Aynı şey spiritüalizm için de geçerli idi. Dolayısıyla iki karşıt yargı, temel kabulleri, içerikleri dolayısıyla müşterek bir zeminde buluşamazdı ve buluşamadı da! İkisi de kendi mecrasında ve kendi tezleri ile varlığını sürdürdü. Onlar, çağdaş Türk düşünce hayatında olduğu gibi, aralıksızca “mücadele” ettiler. Mücadele, diğeriyle uzlaşarak mevcut olmayı değil ötekini etkisiz kılmayı hedefler. Dolayısıyla bu mücadele doğası gereği “sert” olmalıydı. Bu kadar sert bir mücadelede ise fikir dünyası adeta bir kavga alanına dönerdi. Nitekim öyle oldu; bu tabloyu 20. yüzyılın başlarından itibaren düşünce hayatımızda gözlemlemekteyiz. Ancak bu fikir mücadelesinde asıl sorun, bunların karşıtlığı ve cebelleşmesi değildir. Asıl sorun, her ikisi de Batı düşüncesinden alınarak tartışıldığı halde, yine özellikle Fransa’dan alınan ama yanlış mecrada tartışılan, hatta bu yönüyle gerçekte “tartışılmayan” bir felsefe akımı olan pozitivistimin mevcudiyet ve etkinlik kazanış biçimidir.

Pozitivism, tezlerinin niteliği dolayısıyla öne çıkmıştır. Elbette o da materyalizm üzerine oturmuştur. Bu nedenle, özellikle Meşrutiyet dönemi ile sonrasında, mevcut fikir akımları arasında, etkisi ve yaygınlığı bakımından materyalizm ve pozitivism öne çıkmıştır. Tabii bunun çeşitli nedenleri vardır. Kısaca ifade edelim: İmparatorluğun kan kaybı, Batılılaşma hareketleri, Aydınlanma döneminin etkisi ve Aydınlanma söylemi, doğa bilimleri ile pozitivist bilgi anlayışının kol kola girmesi, Osmanlı aydınınının Batıyı doğru algılayamaması vb. Zaten Tanzimat’ı aydınlanmacı etkilerden ayırmak pek de mümkün olamaz. Materyalizmin etkisinin nedenlerini buralarda, yani mevcut olan siyasal, sosyal, bilimsel ve teknolojik koşullarda aramak lazımdır. Diğer yandan, materyalizm tarihsel olarak klasik ve diyalektik materyalizm olmak üzere iki ana kategoride değerlendirilmektedir. Tanzimat sonrası bu coğrafyada boy gösteren materyalizm ise klasik materyalizmdir. Diyalektik materyalizm yoğun biçimde 1960’lı yıllardan sonra etkili olmuş, ama düşünce hayatımızda bir felsefe hareketi olarak değil bir ideoloji ve ideolojik kavga cephesi olarak yerini almıştır. Burada ele almayı arzu ettiğimiz problem, klasik materyalizmin gerçekten derinlikli biçimde ve tüm boyutlarıyla kavranıp kavranmadığı hususudur. Ama asıl etki pozitivistimin etkisidir, sonraki yıllarda tartışma doğuracak olan uygulamalar hep pozitivism kaynaklıdır. Dolayısıyla materyalizm, pozitivistimin ontolojisi gibi durmaktadır.

Materyalist fikir adamlarımızın en çok etkilendikleri Batılı filozofların başında Büchner gelmektedir. Büchner’i Darwin, Lamarck, Haeckel, Voltaire izlemektedir. Örneğin Karl Marks bu filozoflar arasında yoktur. Feuerbach’ın ise bazı fikir adamlarınca sadece adı zikredilmektedir. Özellikle Marks’ın bilinmemesi, bize, sosyoekonomik yapı ve toplumsal değişim konusunda Osmanlı aydınlarının hiçbir fikir sahibi olmadıklarını düşündürmektedir. Sorunu onlar sadece fikirleri ileri sürmek-karşı tez ortaya koymak gibi algılamış olmalıdırlar.

Mehmet Akgün’ün ayrıntılı biçimde incelediği Tanzimat sonrası materyalizme

genel olarak göz atınca, yaygın ve kapsamlı bir fikir hareketinden değil, daha ziyade kişiler üzerinden dile getirilen materyalist fikirlerden söz edilebileceğini görüyoruz. Bu düşünürlerin dile getirdiği materyalist düşünceler ise klasik materyalizm kapsamında değerlendirilmektedir. Hoca Tahsin, Beşir Fuad, Ahmet Mithat Efendi gibi düşünürleri Akgün “materyalizmin Türkiye’ye girişine zemin hazırlayan fikir adamları” olarak; Baha Tevfik, Suphi Edhem, Memduh Süleyman, Doktor Edhem Necdet, Celal Nuri İleri, Doktor Abdullah Cevdet gibi fikir adamlarını da “materyalizmi sistemli ve şuurlu olarak savunanlar” diye nitelendirir.

Pozitivizme özellikle işaret etmemizin nedenine gelince, bu felsefi düşüncenin hem bireylerin fikir dünyasında gerçekten etkili olması hem de devletin sosyal ve kültürel politikalarının ana eksenini oluşturmasıdır. Pozitivizm öncelikle bir felsefi duruş, bilginin değeri üzerine bir değerlendirme olarak ortaya çıkar. “Hangi bilgi hakikati taşır? Hangi tür bilgiyi zihinde muhafaza etmek gerekir?” gibi sorulara bir cevap verir. Pozitivizme göre, olgusal bilgiler asıl ve önemlidir. Onların ana güzergâhı da bilimsel bilgidir; dolayısıyla olgusal, bilimsel bilgi dışındaki tüm bilgi türleri bir kenara bırakılmalıdır.

Burada dikkati çeken husus, bu görüşleri savunanların, bilim kavramından yola çıkmaları vakasıdır. Hemen herkes öncelikle kendince bilim ve bilgi betimlemesi yapmakta, ardından tarih, dünya ve varlık açıklamasına geçmektedir. Bilim denince de büyük ölçüde doğa bilimi anlaşılmakta ve anlatılmaktadır. Bilim, bilgi ve varlık konusundaki yargılara bakınca genel olarak yüzeysel bir ele alış ve anlatım; sadece durumun betimlenmesini aşmayan, bilim veya varlık probleminin köklerine derinlemesine değinmeyen değerlendirmeler olduğunu görüyoruz. Problemlerin ele alınışında tarihsel bir süreklilik olmadığı, zihinde beliren sorulara kısaca ve en kestirme yoldan cevap verme/bulma kaygısının öne çıktığı izlenimi ediniyoruz. (Köktürk 2018: 50)

İlk başta sırf felsefi bir problem ve çözümü çerçevesini oluşturan bu görüşlerin, gittikçe zihniyeti belirleyici bir etki kazandığını, felsefi görüş olmanın dışına taşıp bir dünya görüşü haline geldiğini görüyoruz. Bu çizgi, hem 1800’lü yılların ilk yarısında, bu felsefenin ortaya çıktığı Fransa’da da aynı şekilde gelişmişti. Bizim coğrafyamızda da aynı oldu; bu sorun ve verilen cevaplar bir felsefe tartışmasının, felsefi arayışın dışına çıktı. Zira bilginin anlamı ve değeri dünya ile olan ilişkimizi, hayata dünyaya olaylara verdiğimiz/yüklediğimiz anlamı da belirler. Böylece, bahsettiğimiz şekilde, gittikçe bir zihniyete, bir dünya görüşüne dönüştü.

Bütün bunlardan çıkaracağımız birkaç sonucu, yeri gelmişken ifade edelim: Başka bir fikir dünyasından, kökeni ve temel problemi, tarihsel süreci ve seyri bilinmeden alınmış olan bir fikir hareketi içinde, onu benimseyenlerin ve dillendirenlerin üretici olmaları pek de mümkün olmamış gibi görünüyor. İlk başta, pozitivizmin doğası anlaşılmamış, pozitivist tezlerle karşı, materyalizme karşı ileri sürülen tezlerle itiraz edilmiş; bu da pozitivist tezleri etkisizleştirmeye yetmemiştir. Halbuki

pozitivist tezler “bilginin anlam değeri”ni yeniden belirler ve belirtildiği gibi, doğrudan zihniyeti besler. Materyalist veya spiritüalist tezler ise varlığın varoluşuyla ilgili görüşlerdir. Ayrıca, genel olarak bakınca ve açıklamadan da anlaşılacağı üzere, spiritüalist görüşleri savunanlar daha çok benimsedikleri inanç dünyasından ve inanç ilkelerinden hareketle karşıt bir varlık görüşü ortaya koydukları için, anti-materyalist tezler konusunda daha üretici ve yaratıcı bir görünüm sergilemişlerdir. Çünkü özgün kaynaklara bakınca da görüyoruz; gerçekten de materyalist fikir adamlarının materyalizme ilişkin tezleri ve materyalizmin hakikat ifadesi olduğu şeklindeki yargıları, kendilerini bağlı hissettikleri materyalist filozoflardan yaptıkları alıntılardan ibarettir. Spiritüalist tezlere gelince; onlar da bir felsefe hareketi olarak spiritüalizmi zenginleştiren, ona yepyeni açılımlar getiren sistematik fikirler değil, dini/manevi gerçekliği savunma kaygısı ile düşünülmüş düşünceler ve yapılmış nakillerdir.

Bu bağlamda, Batı tefekkür dünyasını tam ve doğru tanıyamama hususuna da işaret etmek lazımdır. Osmanlı aydını Batı adına Fransa’yı tanımıştır. Onların Fransa’sında da hâkim akım da pozitivistdir. Zaten Fransa pozitivistimin beşiğidir. Elbette pozitivistimin birtakım tezlerinde yanlışlık da yoktur. Özellikle olgusal-bilimsel bilginin değerini öne çıkarması isabetlidir. Çünkü 19. yüzyılda doğa bilimleri alanında kat edilen büyük gelişmeler, doğa dünyasının temel hakikatlerinin keşfi, -Weber’in deyimiyle “evrenin büyüünün bozulması” doğa bilimlerini ve doğabilimsel bilgiyi öne çıkarmıştır. Ama bu bilgiyi temele alarak insan zihnindeki diğer bilgileri kapı dışarı etmesi pozitivistimi sorunlu kılmıştır. Türk aydını açısından da aynı sorun yaşanmıştır. Bu bağlamda mesela din, Cumhuriyet sonrasında, entelektüel kesimde ve devlet politikaları bakımından, hep dışlanan bir olgu olmuştur. Bunu özellikle Necdet Subaşı Türk Aydınının Din Anlayışı (Subaşı: 2023) adlı eserinde ayrıntılı olarak araştırır ve analiz eder.

3. Felsefe Eğitimi ve Öğretimi

Felsefe eğitiminin, liselerde ilk kez felsefe dersi okutulduğuna ilişkin bazı kayıtlar olsa da elimizde herhangi bir müfredat yoktur. Milli eğitim kayıtlarımızda felsefe dersinin örgün eğitimde ilk kez Cumhuriyet döneminde, 1924 yılında okutulmaya başlandığı görülmektedir. O yıl yapılan Heyet-i İlmiye toplantısı, milli eğitim şuralarının birincisi olarak kabul edilir. İlk ders dağılımı çizelgesinin 1923 yılında yapıldığı görüyoruz. Liselerde felsefe dersinin ve grup derslerinin dağılımı da uzun yıllar bu şekilde sürmüştür. (Köktürk 1987: 28-30) Her ne kadar lisele-re ilk felsefe dersinin 1914 yılında konduğu kaydedilse de müfredatı ve ders saati hakkında bir belgeye ve bilgiye rastlamamaktayız. Bilgi/ders kitabı olarak, elimize en eski tarihli kitap 1923 tarihli “Ahlak: Felsefe Dersleri” adlı kitaptır. (M. Namık Çankı, Ahlak: Felsefe Dersleri, Âli Matbaa, İstanbul 1923) Bu kitapta “lise üçün-

cü sınıf müfredatı” başlığı mevcuttur. Müfredata bakınca, daha çok ahlak felsefesi ağırlıklı olduğunu görmekteyiz. Felsefe problemlerine; varlık ve bilgi felsefelerine, bilim felsefesine vs. yer verilmemiştir. (Köktürk 1987: 35) Ancak Felsefe eğitim ve öğretiminde, 1935 tarihli Kültür Kurulu Raporu fevkalade önemlidir. Bu rapordan, orta öğretimdeki felsefe eğitiminde, 1935 yılı müfredat çalışmasının bir dönüm noktası olduğunu anlamaktayız.

1935 yılındaki Kültür Kurulu Raporunda, felsefenin nasıl algılandığını da görmekteyiz. Bu kurula göre, felsefe ile gençlerin kafasına şekil vermek, onları ülke ve insanlık için faydalı kişiler olarak yetiştirmek hedeflenir. Ama en önemli amaç, öğrencide pozitif bilim bilincini geliştirerek onun kafasını şekillendirmek, öğrenciye, pozitif bilim zihniyetine bağlı bir dünya görüşü geliştirmektir. (Köktürk 1987: 36) Aynı şey, bu kurulun felsefecisi M.E. Erişirgil’in yazdığı ve okutulan ders kitabında da (Mehmet Emin Erişirgil, Filozofiyeye Başlangıç, Maarif Vekaleti Yayını, Ankara 1941) vardır. Dolayısıyla bu çerçevede dikkatimizi çeken husus, felsefenin bir zihniyet oluşturmaya hizmet edecek içerikte düzenlenmesidir. Bu zihniyet ise pozitivism diye adlandırdığımız zihniyettir.

Yüksek öğretimde felsefe dersinin verilmesine 1914 yılında Darülfünun’un Edebiyat Fakültesi’nde başlandığı ve ilk felsefe dersinin Günther Jacobi tarafından okutulduğu ifade edilir. Daha sonra Ahmet Mithat Efendi ve Rıza Tevfik de felsefe dersini okutmuşlardır. Darülfünun müdürü Salih Zeki, hem burada okutulmak üzere hem de liselere yönelik olarak, ders kitabı niteliğinde, bazı felsefe eserleri çevirmiştir. (Küyel 1976: 89) Ancak burada felsefe eğitimi ve öğretiminin, 1933 yılında yeniden yapılanmadan sonra verildiği ifade edilmektedir. Özellikle bu dönemde, Almanya’dan birçok felsefeci ve filozofun geldiği, felsefe bölümünün açıldığı, sistematik felsefe eğitiminin başladığı da vakiadır. Küyel’e göre İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra felsefe eğitim ve öğretimi yavaş yavaş Türk öğrencilerin eline geçmiş, bu arada başta Bergson olmak üzere, yurt dışına doktora için giden akademisyenler tarafından birçok çevirinin yapıldığı görülmektedir. Daha sonra Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi’nde felsefe bölümü kurulmuş, eğitim-öğretim verilmiştir. Daha sonraki yıllarda başta Hacettepe olmak üzere birçok üniversitede felsefe bölümleri açılmıştır. (Küyel 1976: 90-95) Türkiye’de felsefenin yerleşmesi ve gelişmesinde ilk başta iki lokomotif bölüm görmekteyiz. Bunlardan biri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, diğeri de Ankara Üniversitesi DTCF Felsefe bölümüdür. Özellikle 1980 sonrasında, yeni üniversiteler açıldıkça, felsefe bölümlerinin de yaygınlaştığını görmekteyiz. Bugün neredeyse her üniversitede felsefe bölümü mevcuttur. Her ne kadar bölüm ve akademisyen sayısı bakımından sorun yoksa da eğitim, eser üretimi ve akademik donanım nitelik açısından elbette birtakım sorunlar vardır. Hal böyle olsa da kesin olarak ifade edelim; felsefe eğitimi alanında asıl adımların Cumhuriyet sonrasında atıldığı, gerçek birikimin de bu süreçte oluştuğu açıktır.

4. Felsefi Yayınlar ve Araştırmalar

İkinci Meşrutiyet yıllarının, basın yayın faaliyetleri bakımından çok canlı olduğu ifade edilir. Doğal olarak da 1928 harf devrimi sonrasında, Latin alfabesiyle eğitim gören kuşaklar bu yayınlardan faydalanamamıştır ve faydalanamamaktadır. Bu da Türkiye’de hep tartışma konusu olmuştur. Özellikle Siyasal İslamcı ideolojiyi benimseyen gurupların, harf devrimine bu nedenle şiddetle muhalefet ettikleri, 1928 yılı öncesi tüm edebi-akademik ve düşünsel birikimlerin yok edildiği tezini öne sürdükleri görülmektedir. Şayet bahse konu dönemde, yani 1928 öncesinde büyük bir birikim vardı da bu birikim yeni alfabeyle basılıp 1928 sonrasına taşınmamışsa, bu itirazı haklı bulmak mümkündür. Ancak, sözü edilen dönemde, kayda değer birikimler yoksa, bu ideoloji mensuplarının itirazı temelsiz demektir. Bunu anlamamanın yolu da o dönemin külliyatına vakıf olmaktır.

Yakın zamana kadar, belirttiğimiz gibi, Cumhuriyet öncesi birikime, alfabe farklılığından dolayı herkes erişememekteydi. Ancak Atatürk Üniversitesi’nde bir grup akademisyenin öncülüğünde, bu dönem felsefe literatürü, bu dönemdeki felsefe kitapları yeni alfabeyle aktarılmaya başlandı. Çok sayıda eser aktarıldı ve Çizgi Kitabevi tarafından basıldı. Bu arada, çok sayıda akademisyen o dönemin felsefe yayınları ve o dönemdeki felsefi fikirler üzerine tezler hazırladı, kitaplar yayımladı. (Diğer alanlarda da bu yapıldı) Cumhuriyet öncesi dönemin felsefi yayınlarının büyük bir kısmı artık elimizin altındadır. Onları incelediğimizde görüyoruz ki, bunlar arasında kayda değer felsefi çalışmalar, düşünce dünyamızın kapsamını ve derinliğini ifade eden eserler yoktur. Felsefe adına yayımlanan kitap veya makalelerin büyük çoğunluğu, son derece yüzeysel, çoğu kötü çeviri veya aktarımlardan oluşmaktadır. Yani siyasal İslamcıların itirazlarının, tarihsel olarak hiçbir karşılığının olmadığı görülmüştür. Ayrıca o dönemde, sanıldığı gibi derin ve büyük zihinsel çaba anlamına gelen fikir tartışmaları, özgün tefekkür ürünlerinden oluşan fikir dünyası da yoktur. Küyel’e göre Osmanlıdan kalan bilim ve felsefe mirası daha çok dini bilimler ağırlıklıydı. Tefsir, hadis, kıraat, kelim, tasavvuf. Bu dallarda da önceki bilgilere ya şerhler yazılmış ya da özetlenmiştir. Pozitif bilimler ya da doğa bilimlerinin gelişiminden ve pozitif bilim bilincinin yaygınlığından söz edilememektedir. Felsefe adına da mantık çalışmaları öne çıkar. Tabii bu da klasik mantık, yani Aristoteles mantığıdır. (Küyel 1976: 70)

Elbette bu köksüzlük, verimsizlik felsefi zihniyetin oluşumunda da etkisini gösterecekti. Felsefe geleneği, kuşakları eleştirici bir anlayışla gerçeği araştırarak bir kafa yapısı içinde eğitmek, onlara bu zihniyeti vermektir. Bu gelenekte, üniversitelerde veya liselerde belli fikirleri ve düşünceleri öğretmek değil, bilgeliği sevdirmek, öğrencileri bilgelik sevgisiyle davranmaya ve düşünmeye alıştırmak amaçlanır. (Küyel 1976: 29) Ama bu yolda yeterli mesafe alınabilmiş değildir. Yine Küyel’e göre, “hayatta en hakiki mürşit ilimdir” sözünde ifadesini bulan bilim, bilgi, bilimin ve

bilginin değeri gibi kavramlar üzerinde felsefi, sosyolojik, etik veya metodik tartışmalar da yapılmadığı gibi bunlar üzerinde açık seçik fikirler de ortaya konmamıştır. (Küyel 1976:70) Ona göre, kurtuluş yolunun “Batıya dönüş” olduğu düşüncesi ya yanlış anlaşılmış veya doğru anlaşılrsa bile yanlış uygulanmıştır. Küyel sorar: Batı neresidir? Avrupa’da okutulan felsefeleri ithal etmek midir? Oraya birkaç konferansa katılmak veya bir süre gezi mi yapmaktır? (Küyel 1976: 65-66) Dolayısıyla felsefede batıya dönmek bazı felsefeleri benimsemek olarak anlaşmıştır. Örneğin pozitivistizmin düşünce dünyasında, kültür hayatında adeta saltanat kurması...

Bu arada hemen ifade edelim; adeta resmi ideoloji haline getirilen pozitivistizm karşı çıkan ve başka felsefe akımları alanında doktora yapmış olan bazı akademisyenlerin Türkiye’de üniversitelere alınmadığını görüyoruz. Bunlarda en önde geleni, Nurettin Topçu’dur. Nurettin Topçu’nun felsefe ihtisasını Sorbon Üniversitesi’nde 1934 yılında tamamladığı ve Türkiye’ye döndükten sonra, emekli oluncaya kadar liselerde felsefe öğretmenliği yaptığı görülmektedir. Topçu akademik çalışmalarına devam ederek doçentlik payesi de almış, çok sayıda esere imza atmış, aşağı yukarı 40 yıl yayın hayatına devam eden Hareket dergisini çıkarmıştır. Ama üniversiteler Topçu’ya kapılarını açmamıştır. Muhtemelen bunun en büyük nedeni, Topçu’nun fikir dünyasındaki dini duyarlılığı ve eserlerindeki “İslam” vurgusudur. Nurettin Topçu, siyasal ve sosyal düzenle ilgisi bakımından değil, iç derinliğinin oluşumu ve ahlaki yaşantı bakımından İslam vurgusu yapmakta, duyarlılığını bu çerçevede sergilemekteydi. O, gerçekte modern çağların felsefi mistiği idi. Ama resmi ideolojiye yakın duranlar onu anlamaya bile çalışmadılar.

1930’lu yıllar sonrasında yurt dışına birçok öğrenci gönderildi. Topçu örneğindeki gibi bir dışlama olsa da bu öğrenciler bu ülkeye çok şey kazandırdılar. Felsefi düşüncenin yerleşip gelişmesine onların da büyük katkısı oldu. Küyel’e göre Batı’ya gönderilen öğrenciler gitmiş oldukları ülkelerdeki felsefeleri, edindikleri felsefi bilgiyi buraya taşıdılar. Almanya, Fransa, İngiltere ve Amerika’dan dönenler çeşitli felsefe anlayışlarını tanıttılar. Türkiye’ye göç eden bazı batılı felsefeciler de birtakım felsefi görüşleri getirdiler. (Küyel 1976: 67-68) Bunun felsefe hayatımızı zenginleştirdiğini ifade eden Küyel, felsefi gelişim için atılması gereken diğer adımın, diğer dillerdeki temel felsefe eserlerinin Türkçeye çevrilmesi olduğunu söyler. Ona göre, son elli yıl içinde, bilim ve felsefe anlayışına, toplumsal ve tarihsel nedenlerle, genel olarak dar anlamda fayda anlayışı hâkim olmuştur. Bu fakir memleketin lafla kaybedecek zamanı yoktur” sloganı ile altyapı yatırımlarına öncelik verilmiştir. (Küyel 1976: 70)

Gerçekten akademik anlamda yayınların yapıldığı, felsefenin felsefe olarak biliniş öğrenildiği dönem Cumhuriyet ile başlar. Bunları dergilerde, kitaplarda da görürüz. Meşrutiyet yıllarında, İslam Felsefesi Tarihi bile çok da derinlemesine yazılmış değildir. (Küyel’in eserinde zikredildiği üzere, Meşrutiyet yıllarında mantık kitapları vardır.) Ancak 1940’lı yıllardan itibaren bazı temel eserler çevrilmiştir.

Descartes'in ve Bergson'un, Platon'un ve Auguste Comte'un birçok eserinin çevrildiğini görüyoruz. Ama uzun yıllar, asıl çevrilmesi gerekenler; örneğin Aristoteles, Farabi, İbn Sina, Kant'ın ve diğer önemli filozofların eserleri çevrilmemiş, Batı düşüncesini kavramayı sağlayacak temel kaynaklar hep eksik kalmıştır. Bu dönemlerde, 1990'lı yıllara kadar doğru düzgün felsefe tarihi kitaplarının bile yanında olmadığı görülmektedir. Bu dönemlere kadar, akademisyenler, kendi pence-relerinden felsefeyi veya felsefe meselelerini anlatmışlardır. Bu meyanda örneğin pozitivism-tarihselcilik karşıtlığında, tarihselcilik 1985'li yıllarda ancak tanınmış ve felsefe/tefekkür dünyamızda kendine yer bulabilmiştir. Böylece, felsefe ve fikir dünyamız "bilimi kutsayan" bir anlayışın karşısında, "bilimi rasyonelleştiren" bir bilim anlayışını tanıyabilmiştir. Ancak 1990'lı yıllardan, özellikle 2000'li yıllardan sonra, felsefe eserlerinin çeviri ve yayınında büyük bir gelişme görülmüştür. Belirtilmiş gibi, 1990'lı yıllar sonrasında yeni üniversitelerin kuruluşuyla çok sayıda felsefe bölümü de açılmaya başlanmıştır. Böylece Felsefe Bölümleri çoğaldı, akademik yapı ve köken çeşitlendi, yabancı dil bilgisi düzeyi arttı, çeviriler çoğaldı, dergilerin sayısı arttı. Makalelerde belirgin bir artış gözlemlendi. Bu, Türkçeyi de geliştirdi.

Özellikle 1970'li yıllarda aydınların bile kendi aralarında kavgasına neden olan öztürkçecilik/uydurukçacılık, dili muhafaza, dilde sadeleşme vb. isimlerle adlandırılan kavga, bugün büyük ölçüde uzlaşmaya dönüşmüştür. Gerçekte o yıllarda dil konusunun ideolojik kavga nedeni ve alanı olmaktan çıkması gerekirdi. Zira dil, zihniyeti ne olursa olsun herkesin ortak mülkiyetiydi. Gerçekte kavganın tarafları dil için iyi olanı talep etmekteydiler. Ama o yıllarda uzlaşma başarısızdı; bu sorun, zaman içinde kendiliğinden çözüldü. Bugün Türkçe, rahatça felsefe yapılabilecek bir dil haline gelmiştir. Bazılarının "Türkçe ile felsefe yapılamayacağı" şeklindeki olumsuz fikirlerinin kaynağı ve nedeni, Türkçeyi çok iyi bilmemeleridir. Şurası açıktır ki, bir dilin gelişimi edebiyat ve felsefe yoluyla olur. O dilde kaleme alınan edebi eserler, o dilin mensuplarının derin tefekkürleri ve bunu dile taşımaları, dilin ifade gücünün sınırlarını zorlayarak bu sınırları genişletmeleri dilin gelişimi demektir. Bugün, istenen düzeyde olmasa da yapılan budur. Dolayısıyla dil kullanımı ve edebi/felsefi üretimler bakımından, tüm zamanların en birikimli dönemlerini yaşıyoruz.

5. Fikir Dünyamızın Yüz Yılı

Yukarıda, özellikle Meşrutiyet döneminde Osmanlı aydınlarının yoğun biçimde pozitivist felsefenin etkisi altında kaldıklarını, bu bağlamda pozitivismin bir zihniyet haline dönüştüğünü, modernlik ve çağdaşlık kavram ve ideallerinin pozitivist kabuller çerçevesinde şekillendiğini; bunun da Cumhuriyet sonrası yönetici kadrolarında egemen zihniyet haline geldiğini, dolayısıyla dine mesafeli durulduğunu, zaman zaman dışlandığını ifade ettik. Peki bu tutum, zihinleri daha da aydınlık mı

kılmıştır? Felsefe dünyamız, düşünce ufkumuz, tefekkürümüz, toplumsal ve dşşnsel dengemiz daha mı ahenkli ve sağlıklı olmuştur? Geriye doğru bakınca, bu ve benzeri sorulara pek de olumlu cevap verememekteyiz.

Dini dşşlamanın ilk önemli etkisi, din ve siyaset ilişkisi çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Örneğin ilk başta din siyasal ideoloji haline getirilmiş (Siyasal İslamcılar), ilerleyen süreçte din meşru siyasal zeminde siyasete alet edilmiş, birtakım partilerce dini söylemle oy toplamaya girişilmiştir. Buna paralel olarak ortaya çıkan ikinci önemli etki, laiklik tartışmalarının aralıksız devam etmesi olmuştur. Laiklik sorunu rasyonel zeminde tartışılmamış, toplumda daima bir gerilim kaynağı olmuştur. Böylece gerçekte gerilimi ortadan kaldırıp sorunu çözecek yaklaşımlar yerine kısır kavgalar yapılmış, toplumun zihin enerjisi boşa harcanmıştır. Dini dşşlamanın üçüncü önemli etkisi, dinin toplumda yeniden bir konum elde etmesiyle, özellikle 1960'lı yıllardan sonra, her biri farklı İslam anlayışına sahip dini yapılar, çeşitli adlarla anılan birçok kapalı dini topluluklar filizlenmiş, bunlar dini terminolojiden hareketle "cemaat" diye adlandırılmıştır. Oysa gerçekte, dini-muhafazakâr görünüm altında, bu tür topluluklarda bir sömürü düzeni oluşmuştur. Küyel'e göre İlahiyatı toplumdan ve eğitimden dşşlamak, yasa zoruyla bazı dini kurumları ve örgütlenmeleri yasaklamak, topluma mal olmuş inanç ve davranışları yasaklamak kişilerin birtakım eylemlerini engelleyememiştir. Buradan, birçok tarikat, anlayış (Ticanilik), cemaat (Süleymancılık, nurculuk vs.) doğmuştur. (Küyel 1976: 65) Özellikle yakın dönemde toplumsal-siyasal dokuda kaosa yol açan Fetöcülük başta olmak üzere, bu kapalı topluluklar, dinin geçmişte toplumdan dşşlanmasından meşruiyet devşirmişlerdir. Ayrıca bütün bu yapılanmalar ve onların benimseyip dile getirdiği farklı İslam anlayışları, "mütedeyyin müminler" in zihinlerinde, dini algı ve tasarımları bulandırmıştır.

Bu arada, yukarıda öne sürdüğümüz "gerilim" hususunun daha iyi anlaşılabilmesi için, pozitivizmin nasıl olup da dini dşşlayıcı bir zihniyet biçimi haline geldiğini, neden gerilim doğurduğunu kavrayabilmek için, pozitivizmin bazı tezlerine kısaca değinelim. Çünkü batıcı/pozitivist düşünce mensupları, sözü edilecek olan tezleri mutlak doğru olarak kabul etmişlerdir. Özellikle pozitivizmin "üç hal yasası" diye adlandırdığı, bilinen anlamıyla bilimsel manada yasayla ilişkisi olmayan, sadece öyle adlandırılan bir toplum ve tarih tezi, pozitivistlerin "manevi olan"a bakışlarının ve onu dşşlamalarının gerekçesi olmuştur.

Üç hal yasası denilen bu görüşe göre, insanlık üç aşamadan geçmiştir. Birinci aşama "Teolojik evre"dir. Bu dönemde, olup bitenler, varlık, dünya bir tanrı inancı ile açıklanmıştır. Daha sonra ikinci aşamaya, "Metafizik evre"ye geçilmiş ve artık olup bitenler doğaüstü güçlerle, fizik ötesi nedenlerle açıklanmaya başlanmıştır. Üçüncü aşama ise "Pozitif evre"dir. Bu evrede artık olup bitenler tanrı/tanrılarla veya metafiziksel nedenlerle açıklanmaz. Bu açıklama tarzları terk edilmiş, olaylar sadece olaylarla açıklanmaya başlanmıştır. Artık peşine düşülen bilgi olgusal bilgi,

yani somut ve kanıtlanabilir olan nedenler silsilesidir. Bu evrede artık, dünya ve toplum ile olan ilişkide veya bunların açıklanmasında, dine de dini olana da, diğer manevi olanlara da ihtiyaç duyulmaz. Bu süreç bir ilerlemedir, çağdaşlık budur. Modernitenin ilerleyiş çizgisi de budur. İşte Meşrutiyetle birlikte tebarüz eden Batıcı kadro, modern-çağdaş dönemin pozitif aşama olduğuna inandığı için, dini dışlamada hiçbir beis görmemiştir. Çağdaş-modern insanın kafasında, olaylar olaylarla açıklanır, aşkın gerçekler/nedenler anlamsızdır.

İçten içe yaşanan bu süreç ve gerilimlerin yanında, Cumhuriyet döneminde, birtakım fikir akımları ve hareketleri de ortaya çıkmıştır. Bu fikir akımları/hareketleri, çok partili demokrasinin getirdiği özgürleşme ortamından, dünyada yaşanan sosyoekonomik değişimden, dünya jeopolitiğinden ve daha önemlisi de iç siyasetteki resmi ve sivil aktörlerin müdahalelerinden bağımsız değildir. Bu fikir akımları nelerdir? Bunların, Meşrutiyet dönemi fikir akımlarıyla bağlantısı nedir?

Bilindiği gibi son yüzyılımızda 1910'lu yıllar imparatorluğun can çekiştiği, Anadolu coğrafyasının ise var olma savaşı verdiği yıllardır. 1920'li-30'lu yıllar, yeni devletin ve yeni bir siyasal sistemin, Cumhuriyetin kuruluş ve yerleşme yıllarıdır. 1940'lı ve 1950'li yıllar, Batıcı düşüncelerin özellikle kültür politikalarında etkili olduğu, neredeyse rakipsiz bir seçenek olarak ama örtülü biçimde sunulduğu zaman dilimidir. Aynı yıllarda fikir dünyamız, bazen Kemalizm bazen de Atatürkçülük diye adlandırılan başka bir fikir sisteminin doğuşuna tanıklık etmiştir. 1960'lı yıllar, ilk başlardaki köklerinden Sosyalizm, Türkçülük ve İslamcılığın yeniden ve yeni bir içerikle dirildiği dönemdir. Yeni biçimiyle ortaya çıkan fikirlerin ortak özelliği ise, ideoloji hüviyetine bürünmeye yatkın ya da doğrudan ideoloji formunda olmalarıydı. 70'li yıllar boyunca iki ideolojinin toplumsal karmaşa yaratan sıcak çatışması yaşandı. 80'li yıllar, kavga eden tarafların kamu otoritesi tarafından ezildiği, bu ideolojilerin can çekiştiği, kapitalistleşmenin başladığı ve Batıcılığın yükseldiği yıllar oldu.

90'lı yıllardan itibaren de küreselci kapitalizm rüzgârı ile artık her şey, fikir dünyasından ekonomik ve sosyal hayata kadar tüm gerçekliğimiz Batıcı tezlere endekslendi. Ama sular durulmadı. Her fikir kendine özgü iddialarıyla var olmaya, Türkiye'de ve dünyada olup bitenler karşısında kendine özgü tavır alışların zeminini teşkil etmeye devam etti. Önceki yıllarda olduğu gibi 21. yüzyılın başlarında da yaşadığımız çalkantılarda, bizzat bu fikirlerin ve onlar arasındaki ilişkilerin birinci derecede etkili olduğunu görmekteyiz.³

5.1. Varoluş Umudunun Adresi: Batıcılık

Batıcılık, var olma savaşının gelişmiş bir medeniyet çevresinin kültürel ve zihin-

3 Aşağıdaki kısım, daha önce yayımlanan makaleden alınmıştır. (Milay Köktürk, "Koordinat Şemasında Fikirlerin Konumu", Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Sayı: 8 Bahar 2008, s. 170-187)

sel anlamda üyesi olmakla kazanılabileceğini düşünen bazı Osmanlı aydınlarının teorik teklifi ve aynı zamanda hülyası olmuştur. İmparatorluğun kurtuluşunu önceleri yenileşmede gören Batıcılar, daha sonra bunun, toplumun topyekûn değişimiyle mümkün olacağına inanırlar. “İkinci Meşrutiyet Garpcıları klasik Osmanlı yenilikçi hareketlerinden farklı olarak, Garplılaşmayı mevcut batı toplumları düzeyine ulaşmakla sınırlı bir eylem, bir mesafe kapama çabasından ziyade, geleceğin toplumunu yaratma projesinin bir aracı olarak görüyordu. Dolayısıyla bu düşünce akımının önde gelen temsilcileri basit bir taklitçiliği değil, dinin tamamen ortadan kalktığı, bilimin egemen olduğu bir toplum düşlüyorlardır.” (Hanioglu 2005: 61). Bu amacın gerçekleşmesi için yüzyıllar öncesinin çöl toplumuna kurallar getiren, hurafelerle dolmuş olan ve ileri bir toplum olmaya artık engel teşkil eden İslamiyet’te tıpkı Protestanlık gibi köklü reform yapmak gerektiğini savunan (İnalcık 2004: 99) Batıcıları, bu yönüyle diğer kurtuluş fikirlerinden ayırmak gerekir. Ülken’e göre İkinci Meşrutiyetten sonra Batıcılar, hürriyet ilanının imparatorluğun sosyal, hukuki, ekonomik ve etnik sorunlarını çözemediğini görmekteydiler. Batıcıların bir kısmı en önemli meselenin sosyal dokuda olduğunu, müteşebbis ve üretici insan yetişmediğini iddia ettiler. Diğer kısım Batıcılar ise pozitivistlerdir. Onlar bütün hakikati batıda görürler. Yeni Batıcıların Tanzimat Batıcılarından farkı, daha radikal değişim istekleridir. Doğudan gelen her şey geri, batıdan gelen ileridir (Ülken 1994: 205-207).

Ülkenin yeniden dirilmesini, kalkınıp gelişmesini ve eski gücünü kazanmasını amaçlayan bu öneriler, Batıcı aydınların Batı gerçeğini yüzeysel ve son tahlilde yanlış okuduklarını göstermektedir. M. Akif’in Berlin Hatıraları’nda çizdiği tablo da Batıcı aydınların okumalarından özü itibarıyla pek farklı değildir. Batıcıların yüz yüze geldikleri ve örnek model olmasını önerdikleri Batı, o zamanki sosyal, ekonomik, fikri ve kültürel düzeyine gelmeden önce felsefe ve bilim alanında, sonra da teknolojik olarak dev adımlar atmış, batının güncel yaşantısı, toplumsal ve zihinsel yapısı bu gelişmelerle şekillenmişti. İleri bir toplum olabilmenin önce ekonomik ve teknik gelişmede yattığını, sosyal ve kültürel hayatın bir sonuç teşkil ettiğini, sebeplerin ise hem tarihsel hem felsefi hem teknik ve ekonomik olduğunu hesaba katmayan Batıcı aydınlar, çözümün bu “sonuç”un ithal edilmesinden, yaşama biçimi itibarıyla batılı bir toplum haline gelmiş bir insan dokusuna sahip olmaktan geçtiğini düşünmekle, taklitçi Batıcılığın öncüleri oldular. Onların niyeti küçültücü bir eylem olarak taklitçilik olmasa da projeleri bu sonucu doğurdu.

Materyalist ve sosyal Darwinist karakterli bir düşünce çizgisi İkinci Meşrutiyet Garpcılığını Klasik Osmanlı Batıcı hareketlerinden farklı ve özgün bir akım haline getirmektedir ve bu nedenle erken Cumhuriyet ideolojisi üzerindeki derin etkisi daha da önem kazanmaktadır. Nitekim tıpkı İkinci Meşrutiyet Garpcılığı gibi erken Cumhuriyet Batıcılığı da soruna kapsayıcı bir medeniyet projesi olarak yaklaşmaktaydı. Bu anlamıyla Batılılaşma demiryolu hatları, tesis, fesin yerini şapkanın

almasının yanı sıra yeni bir ahlakı da ihtiva eden bir medeniyet dönüşümü tasavvur ediyordu. (Hanioglu 2005: 61).

Önceleri çağdaşlaşma veya muasır medeniyetler seviyesine çıkma olarak dile getirilen milli ideal, özellikle 40'lı yıllardan sonra batılılaşma olarak telâffuz edildi ve gerek o zamanlar, gerekse bugüne kadar daima batının değerlerinin erdemliliği ve evrenselliği vurgulandı. Ama bunların, insanlığın tekâmülünü anlatan insanî ya da ahlakî değerler mi olduğu, yoksa bu kavramla sadece dünyevî yaşama biçiminin mi kastedildiği hususu belirsiz kaldı. Bu bağlamda mesela batılı değerlerin “bütün insanlar için iyi” olduğundan dolayı mı, yoksa batıya ait olduğu için mi evrensel olması gerektiği soruları cevapsız kaldı. Aslında satır aralarında erdemliliği vurgulanan şey, batı medeniyetinin ikincil niteliğini oluşturan değerler değil, onun ruhu oldu.

Batıdan ithal modernleşmede öncülüğü üstlenen aydının misyonerlik gibi rol icra ettiğini iddia eden Özlem'e göre bu aydın “toplum için yapılması gerekenin, ‘doğru’ olanın ne olduğunu kesinlikle bildiğine inandığı gibi, bunu başkalarına bildirmenin ve topluma bu yapılması gereken doğrultusunda müdahale etmenin bir görev olduğuna inanır. O, kendi ‘doğru’sunun başkalarının ‘doğru’ları arasında bir ‘doğru’ olabileceğinin farkında olmayan bir dogmatiktir. O, ‘evrensel’ olduğuna inandığı doğrusunu topluma dayatmakta, topluma yol göstermekte, toplumu eğitmekte ısrarlıdır.” (Özlem 1988: 18-19).

5.1.1. Yeni Nesil Batıcılık: Küreselleşme

Batıcılık, tüm tarihi boyunca, Türkiye’yi batılı toplum haline getirme idealinden hiç vazgeçmedi. Avrupa hep medeniyetin kutsal yurdu, batılı olma ise çağdaşlık olarak görüldü. Batıcılar, Türkiye’nin buhranlı yıllarında sanki hiç ortada yoktular. 1960-70’li yıllarda ve o yıllarla ilgili hiçbir tez seslendirmediler. Belki de siyasal kavga ve kampaşma sürerken, karşıt tezlerle siyaset sahnesine çıkan iki kitlenin birbirini tüketmesini beklediler. 12 Eylül darbesi çatışan tarafları ezip sahne dışına itince, meydan onlara açılmış oldu. Gerek toplumsal cinnet yıllarının öncesinde gerekse o yıllar esnasında ve sonrasında Batıcılar ekonomik gücü hep ellerinde tuttu.

Batıya asıl açılım, belki de Atatürk’ün hiç tasvip etmeyeceği nitelikte 1980 sonrası liberalleşme ve kapitalistleşme ile gerçekleşti. Halkın Batıcılığa karşı yaygın bir direnci olup olmadığı hususu bir yana, mevcut direnç, kapitalistleşmenin nimetleriyle kırıldı. Hızla ortaya çıkan yozlaştırıcı unsurlar, zaten sallantıda olan toplumsal ahlakta büyük tahribata sebep oldu. Serbestleşme her alanda, ekonomik faaliyetlerden yaşama biçimine kadar fütursuzluk sonucuna yol açtı. Serbestleşme ortamında yeni kuşakların daha titiz ve bilinçli yetiştirilmesi gerekirken, bu bilinç sahibi olmayan önceki kuşak, yeni etki ortamı karşısında çaresiz kaldı ve yeni kuşağın anlayış ve davranış biçimini, “çağın/zamanın gereği” olarak açıklamaktan başka bir yol bulamadı. Batı ile bütünleşmenin erdemlilik mi olduğu yoksa trajedi anlamına mı geldiği, entelektüel kesimde sınırlı olarak tartışıldı. Bu kesimin büyük

bir kısmı, Batı ile bütünleşmeyi, tartışmaya bile gerek görmeden erdemlilik olarak ilan ettiler. Toplumun büyük çoğunluğu ise servet sahibi olmakla meşgul olduğu için, bu tartışmaların dışında kaldı.

1990'lı yıllarda hem Türkiye'de hem de dünyada Batıcılığın kabuk değiştirdiği görüldü. Küreselleşme diye adlandırılan, ilk başta teknik ve ekonomik temelli olarak başlayan, dünya siyasetinde ise "yeni dünya düzeni" diye telaffuz edilen, tüm dünyayı etkileyen yeni yapılanma Batıcılığın yeniden yükselmesini sağladı. Bugünün Batıcıları küreselci ve liberalistler olarak kendini göstermektedir. İlk nesil Batıcıların projelerine güç katan unsur, gelişmiş ve güçlü bir batı medeniyetiydi. Yeni nesil Batıcıların etki gücü ise hem Batı medeniyetinin teknik ve ekonomik gücü, hem de Batı dünyasının hukukun üstünlüğüne dayanan demokratik ve özgürlükçü siyasal düzenidir.

Yeni nesil Batıcıların söylemleri sosyal ve kültürel dünyaya ilişkin olmaktan çok siyasal ve ekonomik olgulara ilişkindir. Kendi içlerinde AB ve ABD merkezli yapıları savunmakla iki kategoriye ayrılan, ama son tahlilde aynı tezleri paylaşan 21. yüzyıl Batıcıları özellikle sosyal-kültürel dünyada, yaşama dünyasında batılı değerlerin egemenliğini ilan edişinden emin şekilde, hem çağdaş dünyanın gerçekten önemli bir sorunu olarak siyasal yapıların dönüştürülmesini hem de ekonomik yapının değiştirilip liberal hale getirilmesini savunmaktadırlar. Onların küreselcilik sosyal-kültürel ayağını ve bunun toplumsal doku üzerindeki etkisini değil, özellikle teknik ve ekonomik kısmını gündemde tuttıkları görülmektedir.

5.2. İmparatorluğun Son Çırpınışı: İslamcılık

İslamcılık ilk baştaki haliyle, imparatorluk coğrafyasındaki Müslüman nüfusun bütün olarak var olması talebi içermekte, teknik ve askerî anlamda büyük güce sahip batı karşısında, dinî beraberlik bilinciyle direnme ve var olma isteğini anlatmaktaydı. Amaç, imparatorluğun varlığını sürdürmesiydi. İslam, sadece imparatorluğun bütünlüğünü sürdürmenin deruni temeli olarak düşünülmüştür.

İslamcılık hareketinin bir ahlak cereyanı gibi başladığını iddia eden H. Ziya Ülken, Avrupacılığın onlara hücumları neticesinde İslamcılığın katı kaidecilğe yöneldiğini belirtir. Onların temel fikirlerinden biri 'İttihad-ı İslam' fikridir ve kavmiyet iddiası ümmet birliğini parçalar. Gerçekte ise ümmetin birliği, fiilen mevcut değildir. İslamcılar bir yandan milliyet ve kavmiyetçilik fikirleriyle mücadele ederler, diğer yandan İslam birliği arayışına yönelirler (Ülken 1994: 204). Bu dönemdeki İslamcılık anlayışı iç siyasete ilişkin ideolojik yorumlar ve projeler içermez. İlk dönem İslamcılığın toplumsal yapıya ilişkin söylemleri ahlaki yapının korunması endişesini yansıtır. Özellikle Batıcıların 'yaşama biçimi'ne ilişkin teklifleri, İslamcılar tarafından bu yüzden şiddetle eleştirilir. Bu bağlamda dile getirilenler daha çok toplumsal ahlak boyutundaki taleplerdir. Bunun nedenlerinden biri, Osmanlı Devleti'nin İslamî kimliği olabilir. Zaten İslam ile herhangi bir problemi olmayan,

hatta devleti yöneten en üst makamın dinî kimlikli siyasal mevki olan halifelîği de uhdesinde bulundurması, böyle bir talebi anlamsız kılardı. Ancak dikkati çeken husus, daha sonraları ortaya çıkan İslam Devleti tasarımıında devletin ilke, görev ve yetkilerinin neler olduğu sorusuna verilen cevapların o yıllarda henüz aranmamış olması vakıasıdır. Bunun nedeni ise siyasallaşma ve ideolojileşme sürecinin o yıllarda henüz İslamcı düşünceyi etkisi altına almamasıydı.

5.2.1. Politik Projeye Dönüşüm: Siyasal İslamcılık

İslamcılık akımının siyasal bir hüviyet kazanması, yani yeni bir politik projenin ortaya çıkışı, İslam'ın siyasal fikir arayışlarına kaynak olarak seçilmesiyle başladı. Bu eğilim önce Arap düşünce dünyasında görüldü. Bunun nedeni de İslam'ın batıya karşı direnişin zemini haline gelmesidir. Böylece İslam'ın siyasal yorumu, Müslüman toplumlardaki siyasal unsurları organize edici bir rol oynadı. Bu çerçevedeki tezlerde, halifelik kurumunun esas güç merkezi olduğu, Türkiye'nin bunu kaldırmakla aslında bu gücü yok ettiği bile iddia edildi. Ama hiç kimse, Osmanlı'nın yıkılışının halifelik varken ve doğrudan doğruya padişah halifelîği temsil etmekteyken gerçekleştiğini pek hesaba katmadı. Fakat bu düşünce, Arap entelektüelleri arasında Türkiye aleyhtarlığının güçlenmesine de neden ya da gerekçe oldu. Özellikle bu tezleri düşünce dünyamıza taşıyan siyasal İslamcılar sistem karşıtlıklarını böyle gerekçelendirdiler. Giderek siyasallaşan din yorumu, İslam kaynaklarından bir devlet formu çıkarmaya yöneldi.

Siyasal İslamcılığın yakın dönemdeki iktidar başarısı, dünya görüşlerinin, ortaya koydukları plan ve programların halk tarafından benimsenmesine değil, sadece diğer siyasal grupların ülkeyi uzun yıllar çok kötü yönetmelerine bağlı oldu. Yani toplum, diğerlerini cezalandırmak için, bu çizgideki partilere teveccüh gösterdi. Bir fikir grubu olarak ise, onun, entelektüel ortamdaki ve devlet bürokrasisindeki sadık mensuplarının sayısı sınırlı oldu.

İslamcı hareket tezleri itibarıyla hep bir trajik durumu yansıttı; bilfiil mevcut sosyal ve siyasal gerçeklikle yüzleşemedi. İdealleri hep bir ütopya oldu. İlk nesil İslamcıların tezlerinde, arzu edilen siyasal ve toplumsal birliğin ümmet olma vakıası çerçevesinde gerçekleşebileceği öngörülür. Ama imparatorluk bünyesindeki toplulukların büyük çoğunluğunda millet bilinci uyanmıştır. Üstelik Müslüman olmayan toplulukların ümmet çevresine dahil olmaları imkansızdı ve dolayısıyla ümmet bilinci temelinde kurulacak birlik içinde Gayrimüslim toplulukların nereye yerleştirileceği belirsizdi.

Aynı trajik durum ikinci nesil İslamcılarda da görülmektedir. Onlar da mevcut sosyal ve siyasal gerçeklikle yüzleşemediler. Onların telaffuz ettikleri ümmetçilik merkezli toplumsal birlik projeleri özü itibarıyla ilk nesil İslamcıların tasarımıyla ve Osmanlıcılıkla örtüşmektedir. Ulus-devletler çağında ve bir ulus-devlet içinde fikir dünyalarında millet kavramına yer vermekten ısrarla uzak durmaları, yerine ise

geçmişte bile bir siyasal birliğe temel olamayan ümmet kavramını örtülü olarak yerleştirmeleri ve bunun mümkünlüğüne inanmaları, onların gerçeklikten uzak düşüklerini göstermektedir. Siyasal İslamcılığın durumunun söylem ve eylem bazında daha da trajikleştiği dikkati çekmektedir. Öncelikle topluma sundukları projelerde ütopyik bir dünya ve siyaset tasarımı barınmaktadır. “Adil düzen” gibi ekonomik teklif, “İslam devleti” gibi din devletini anlatan siyasal proje, söylemlerinde yer alan ve siyasal başarı için din üzerinden söylemlerde öne çıkan İslam vurgusu, onların, laik devlet yapısı içinde “tehdit” konumuna yerleştirilmesiyle sonuçlanmıştır. Daha önemlisi ise, onların, yerleşik siyasal sistemle aralarında sorun oluşturan konular da, mesela laiklik konusunda 90’lı yılların sonlarına kadar siyasetçisi ve aydınıyla net bir anlayışa sahip olmadıkları, dolayısıyla laiklik karşıtı bir kategoriye yerleştikleri görülmektedir. 21. yüzyılın başlarına kadar ise, siyasal İslamcılar hem konjonktürden hem de akli olmasından dolayı ülkede ve dünyada haklı olarak egemen olan demokrasi, hukuk devleti, insan hakları gibi söylem ve ideallerin gerisinde kalmışlar ve bunları gündemlerine almamışlardır.

Bu yüzyılın hemen başındaki iktidar başarıları, siyasal İslamcılık ideolojisinin büyük darbe almasıyla sonuçlandı. Onlar bir yandan var olmak için demokrasiye sarılmak, demokrasiyi yerleştirmek için de batıya sırtını dayamak zorunda kaldılar. Hem ülkenin hem de dünyanın siyasal-sosyal gerçekliğiyle yüzleşmeleri bu ideolojinin sonunu getirdi. Eski kuşak siyasal İslamcı aydınların ise artık keskin söylemlerden vazgeçip, farklı bir entelektüel zemine yerleştikleri görüldü. Dolayısıyla bu yıllar, onların düşünen aydınlarının fikrî tekâmül yılları oldu.

5.3. Millet Bilincine Doğru: Türkçülük

Kültürel birlikteliğin idelerini keşfetme ve bunları sistemli halde yorumlayarak yeni bir siyasal birliktelik bilinci oluşturma eğilimi, aydınlanma karşıtı romantizm ile başlayıp dünyaya yayıldı. İmparatorluk bünyesindeki diğer toplumlarda millet bilinci hızla gelişirken, Türk unsuru bu yolda geride kalmıştı. Elbette Türk unsurda da bu bilincin gelişimi kaçınılmazdı. Türkçülük düşüncesi Anadolu coğrafyasında yaşayan Türk insanına “aynı dili, dini, tarihi ve kültürü paylaşan bir millet” bilincini vermeyi hedeflemiştir. Zaten imparatorluklar çağının kapandığı, ulus-devletler çağına girildiği de görülmekteydi. Başka bir ifadeyle, tarihin kapılarını kapattığı ve kendi sahnesinden silmeye başladığı imparatorlukların yerini, yeni bir siyasal varoluş/örgütlenme biçimi olarak ulus-devlet almaya başlamıştır. Bu yeni siyasal örgütlenme ise, imparatorluktan daha farklı bir aidiyet bilinci gerektiriyordu. Artık geleneksel otoriteye itaat değil, belli bir tarihsel-kültürel birlikteliğe sahip topluluğun içinden çıkan otorite altında yaşama eğilimi, yeni dönemin getirdiği bilinç biçimiydi.

Türkçülük ilk başlarda Turancılıkla birlikte anıldı. Bu kavram, henüz kendini inşa edememiş bir coğrafyanın duyarlı bireylerinin önüne “tüm Türklerin kaderine

sahip çıkma” idealini koymuş, ama hâlihazırdaki problemlerin çözümü noktasında pratik bir öneri sunmamıştır. Ortaya atılan şey yeni bir siyasal birlik idesiydi; ama bunun o büyük kitleyi oluşturan bireyler arasında bir temeli yoktu. Kulağa hoş gelen, tüm Türklerin yeni bir bilinçle bütünleşmesi ütopyasını seslendiren Turancılık, gerçekleştirilebilirlik özelliği taşımayan, bu yönüyle de ayakları yere basmayan bir birlik tasarımı, romantik bir söylem oldu.

Türkçüler geç kalmış milletleşmeyi Türk dili, alp-eren karakterinin cisimleştiği iddia edilen Türk tarihi ve kültürü vurgusunu öne çıkararak hızlandırıp gerçekleştirmek istediler. Bu çerçevede, İslam vurgusunu da terk etmediler. Bazı siyaset bilimciler Türkçülerin Batı’yı İslamcılar gibi dinsel bir birlik olarak algıladıklarını, batıya karşı verilecek savaşım salt ulusal bir düzleme oturamayacağı için, onların dinî motifleri ve İslam’ı motivasyon aracı olarak kullandıklarını iddia etmektedir (Öğün 1995: 171). Halbuki İslam’ın Türkçülük hareketi içindeki yeri bu şekilde açıklanamaz. İmparatorluk hızla çökerken, batı karşısındaki mücadelede, var olma kaygısı öne çıkmış olmalıydı. Türkçülerin söylemlerinde bir ulus devlet tasarımı yoktur, sadece mevcut devletin kurtuluş yolları ve eylem haritası teklif edilmektedir. İmparatorluğu kuran unsur her ne kadar millî bilinç anlamında geriye çekilmiş durumdaysa da kendini onun doğal sahibi olarak algılamaktadır. Geç kalmış millî bilinç dolayısıyla ahali bunun farkında değildi. Türkçü aydınlar bunu telaffuz ettiler. Özellikle Birinci Dünya Savaşı’ndan büyük kayıplarla çıkıp imparatorluğun devamından ümit kesildikten sonra ulus devlet fikri yaygınlaşmaya başladı.

İlk Türkçülerin çalışmaları dil, tarih ve edebiyat ağırlıklıdır. Özellikle Türk dili üzerine araştırmalar, Türk dilinin millet bilinci için önemli olduğu kabulüne dayanır. Daha sonra Türkçülük siyasi bir ideali, Turancılık idealini telaffuz eder. Ancak bu, yine devletin içyapısı ile ilgili değil, uluslararası siyasal egemenlik anlamında düşünülmelidir. Öncelikli amaç imparatorluğun varlığını sürdürmesi ve güçlü bir etkinliğe kavuşmasıdır. Ülken’e göre Ziya Gökalp’in üçlü teorisi o zamanki Osmanlı devletindeki hâkim üç siyaseti uzlaştırıyordu (Ülken 1994: 218). Cumhuriyetin ilk yıllarında da bu uzlaştırıcı yargı kabul gördü. Türk milletinden ve İslam ümmetinden olmak batı medeniyetinden olmaya engel değildi. İslamcılık ile Batıcılık karşıtlığının Batıcılığın sosyal ve kültürel taleplerinden kaynaklandığı görülür. Mesela Mehmet Akif yobazlığı eleştirir, dinin ritüeller dizisi olmaktan çıkıp siyasal sistem anlamında değil ahlak sistemi anlamında, yaşama dünyasının içine inmesi gerektiğini söyler. Tek dişi kalmış canavar olan Batı medeniyeti, gelişmişlik durumu itibarıyla değil emperyal yönü itibarıyla eleştirilir. Yani Batı uygarlığına sırtını dayayan Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülük karşısında doğal üstünlüğe sahip olur. Bu fikir akımlarından hiçbirisi gelişmiş Batı uygarlığına kayıtsız, hatta toptancı bir tavırla karşıt da değildir. Sorun Batıcı düşüncenin toplumun kültürel ve ahlaki dokusunu dönüştürmeyi amaçlamasıdır. İçte karşı olunan şey Batı’nın kendisinden ziyade Batıcılığın toplumsal tezleridir.

Daha sonraki yıllarda, İslamcılık ve Türkçülüğün 1960'lı yıllar sonrası aldığı yeni biçimler içinde de aynı karşıtlığın devam ettiği, siyasallaşan İslamcılığın daha kökten bir batı karşıtı söylem geliştirdiği görülür. Çünkü Batıcılık, yeni devletin sosyal ve kültürel politikalarına gittikçe artan ivmeyle egemen olmuştur. İlk Batıcılık önce İslamcılığın sonra Türkçülüğün tepki olarak doğmasına yol açmıştır. 60'lı yıllar sonrasında çeşitlenen fikir hareketlerinin de temelde Batı karşıtlığı çizgisinde gelişmeye başladığı görülmektedir.

İlk dönem milliyetçileri olan Türkçüler Batıya karşı değil, aksine kendi milletlerinin kurtuluşunu batılılaşmakta gören bir zümreyi teşkil eder. Milliyetçiliklerinin ilk çıkış noktası ise batılı tarzda bir millet olarak Türklük kavramını yerleştirmek ve bütün Türkler arasında ortak bir milli bilinç oluşturmak yönündedir (Atasoy 2005:338). Yani Türkçülük ilk başta doğrudan siyasal sisteme ilişkin teklifler değil, sadece kültürü merkeze alan ve millet olma bilincini oluşturup geliştirmeyi hedefleyen bir düşünce niteliği taşımaktaydı. Buna paralel olarak da doktrininde, milletin tanımı ve onu meydana getiren unsurların neler olduğu sorusuna cevap içermektedir. Geçen zaman içinde, milleti oluşturan unsurlar konusunda farklı bir yargının oluştuğu görüldü. Özellikle din unsuru, milleti millet yapan unsurlardan biri olarak görülmemeye başlandı. Mesela bu unsurlardan tarih ve kültür birlikteliği öne çıktı; fakat tarih araştırmalarında ve kültüre tarihsel kök arayışlarında, İslamiyet öncesi Türk tarihi dönemi esas alındı. Millet kavramının tanımında Atatürk'ün tespitleri temel teşkil etti.

Atatürk'e göre millet zengin bir hatıra mirasına sahip bulunan, beraber yaşamak hususunda ortak arzu ve muvafakatte samimi olan ve sahip olunan mirasın korunmasına birlikte devam hususunda iradeleri ortak olan insanların birleşmesinden meydana gelen cemiyettir (Feyzioğlu 1987: 56). Bu vakıadan ve başka tespitlerden hareket eden bazı yorumcular, cumhuriyetin ilerleyen yıllarında hâkim millet kodunun dönüştüğünü ve siyasal sistemin "politik proje" haline geldiğini iddia etmektedirler.⁴ Ancak çok açıktır ki, Cumhuriyet döneminde milletleşme yolunda büyük bir aşama kaydedilmiştir.

Türkçülüğün Cumhuriyet'in kurucu ideolojisi, Ziya Gökalp'in de yeni devletin teorisyeni olduğu dile getirilir. Ancak bunun söylem düzeyinde mi kaldığı, yoksa uygulama alanı mı bulduğu, eğer uygulamaya dönüştüyse, bunun adına neler yapıldığı hususu tartışma ve yorumla açığa çıkarılabilir. En azından şunu söyleyebiliriz: Cumhuriyetin temel formunu belirleyen devrimler, soyut bir tasarım olarak Türkçülük idealiyle değil, devlet olma gereği ve yeni devletin hedefleri doğrultusunda yapılmıştır. Bazı yorumlar da bu kanaati desteklemektedir. Bolay'a göre Ziya Gökalp kültür ve medeniyeti ayrı ve farklı görerek Osmanlı'yı ve Türk'ü ayırarak batı medeniyetine katılma ruhsatı vermişti. Fakat bu fikirleriyle Gökalp cumhuriyet

4 Bu tezin ayrıntıları ve temellendirilmesi için, Süleyman Seyfi Öğün'ün 'Türk Milliyetçiliğinde Hâkim Millet Kodunun Dönüşümü' (Türkiye Günlüğü, Mart-Nisan 1998, sayı 50, s.17-37) yazısına bakılabilir.

dönemine ilham kaynağı olmakla beraber, bu dönemde yine de kabul görmemiştir (Bolay 2007: 242). Türkçülük bir dönem yoğun telaffuz edilmiş, ilk başlarda rastladığımız İslam vurgusu daha sonraki dönemlerde yerini suskunluğa terk etmiş ya da ikinci planda kalmıştır. Bu tablo da ulus devlet kuran kadroların bu yeni devletin “millî” doğası gereği Türk Milleti kavramını öne çıkarmak, bu millet tasarımı çerçevesinde millilik içeren bazı adımlar atmak zorunda olduklarını, ancak atılan adımların içeriğini de kendi tasarımlarıyla oluşturduklarını düşündürmektedir. Mesela Türkçe ve Türk tarihi üzerine yapılan araştırmalar ve geliştirilen politikalar bu bağlamda anlam kazanmaktadır.

“Türkçüler ulus-devlet kurmanın kuramsal boyutu ile ilgilenmemişlerdir. Türkçülük, ulusçuluğu salt moral düzeyde algılamıştır.” (Öğün 1995: 170). Dolayısıyla yeni devletin laik yapısına uyum noktasında Türkçüler cephesinde herhangi bir problem yaşanmamıştır. Ülkeyi tamamen Batıcı kültür normlarının yaşandığı bir coğrafya haline getirme sürecinde -ki 40’lı yıllar kesin bir dönüm noktasıdır- milliyetçilik, 60’lı yıllar sonrasında artan ivmeyle tepki vermiştir. Türk milliyetçilerinin “manevî olan”ı öne çıkarmalarının altında, bu yatmaktadır. Bu bakımdan, Osmanlı dönemi Türkçülüğü için söylenen “Türkçülük halkçılık boyutu ile anti-elitist bir kenar muhalefeti olarak gelişir. Burada elit, modernleşmeci bürokrasi ile özdeştir” (Öğün 1995: 168) yargısına katılmak pek mantıklı durmayacaktır. Çünkü Osmanlı dönemindeki Türkçüler de zaten elitler arasındadır. Bu yargı, Türkçülüğün Türk milliyetçiliğine dönüşümü sürecinde geçerli kabul edilebilir. Yani milliyetçiliğin yaygınlaşmasında “kenar muhalefeti”nin izi gözlenmektedir. O yıllarda milliyetçilik dairesinde yer alanların ezici çoğunluğunun kökeni kırsal kesimdir. Bununla beraber modernleşmeci elitler Türk milliyetçilerinin ilişkisi de merkez-çevre/kenar çatışmasına benzer şekilde gerilimli olmamıştır. Devlete saygı ve sahiplenme duygusu ağır bastığından, bu elit de bu duygu gölgesinde, zımni olarak saygı görmüştür.

5.3.1.Türkçülüğün Yapısal Dönüşümü: Milliyetçilik

Burada söz konusu edilen milliyetçilik son yıllarda yükseldi-düştü tartışmalarına konu olan “millî refleks gerekçeli gösteri biçimi”, gündelik olaylar karşısındaki tepkisel duruş değildir. Son yıllarda tartışmalara konu olan bu dışa vurma biçimi, her toplumda mevcut “kendi ülkesine sahip çıkma” duygusunun bir tür tezahürü olarak görülmelidir. Bu duygu gerektiği zaman gösteriye dönüşür, gerekmediği zaman ise pasif bir sahiplik duygusu halinde kabuğuna çekilir. Bir fikir hareketi olarak milliyetçilik, yani içinde bu duygusalılığı da barındıran Türk milliyetçiliği bir kısım insanların millet merkezli siyasal tasarımlarıdır ve rasyonel bir siyasal hareket şeklinde varlık kazanmıştır. Bu siyasal hareket, kendi dairesinde yer almayan ama kendisiyle aynı duyarlılığa sahip bireyleri şu veya bu şekilde etkilemiştir.

Türk milliyetçiliğinin doğuşu ve gelişmesiyle ilgili çok sayıda inceleme yapılmıştır. Hemen hepsi de bu sosyal vakıayı bir yönüyle ele almıştır. Fakat milliyet-

çiliğın batıda doğuşu oradaki sosyoekonomik dönüşümün etkisiyle gerçekleşse de Türkiye'deki milliyetçiliğın doğuşunda batı toplumlarındaki dinamiklerin aynısı gözlenmez. Genel anlamda milliyetçiliği batı coğrafyasının dinamikleri ile açıklamak, batı dünyası için geçerlidir. Arada bir benzerlik olsa da Türkiye'de kendine özgü şartların varlığı ve etkisi gözden uzak tutulmamalıdır. Mesela bu bağlamda Türkiye'de milliyetçiliğın niye bir fikir hareketi haline geldiği sorusu, o zamanki toplumsal duruma bakarak cevaplanabilir. Formel olarak genel olan bu akım, kendi içeriğini, doğduğu toplumsal ortamın unsurlarından ve şartlarından, o toplumdaki kültürel öncelikliliklerden alır. Eğer o bilinçsiz biçimde batının etkisinde kalmanın sonucu olsaydı, milliyetçiliğın, millilik söyleminin yanında, hayli yoğun Batıcı içerik de taşıması gerekirdi. Bunu daha iyi anlamak için, Türkçülüğün var olma savaşı sürecinde ortaya çıktığını, 1960 sonrası milliyetçilik hareketlerinin de aynı kurgu üzerine yükseldiğini unutmamak gerekir. Vatanın ve milletin varlığının tehlikede olduğu algısı etkili olduğu için, Türkiye'deki milliyetçiliğın, temennilerden başka sosyolojik ve ekonomik tezi olmadı. Zira öncelikler farklıydı.

Batının kendisini ileri ve medeniyetin merkezi olarak görüp modernleşmeyi tüm dünyaya yayma ve onları batılılaştırma çabaları, etki altında kalan ülkelerde savunma amaçlı milliyetçilikler ortaya çıkarmıştır ki, buna doğu tipi milliyetçilik adı da verilebilir (Atasoy 2005: 312). Ancak geçen zaman içinde, fikrî olgunlaşma kaydedildikçe, milliyetçiliğın sırf bir savunma mevzii olmaktan bizatihi kendine özgü tezler geliştirmeye yöneldiği görülmektedir.

Milliyetçilik, Türkçülük akımının dönüşüm geçirmesi ve içeriğinin biraz daha genişlemesiyle telaffuz edilmeye başlanmıştır. Türkçülüğün Türk milliyetçiliğine dönüşümü, manevî-kültürel unsurlara daha ağırlıklı vurgu yapılmasıyla gerçekleşmiştir. Bunun özellikle 1960'lı yıllardan sonra ivme kazandığı görülmektedir. Buradaki etkenlerden biri her ne kadar dünyadaki milliyetçi rüzgârlar olarak gösterilse de milliyetçiliğın gelişmesi asıl gücünü aslında sol hareketlerin ve ideolojilerin ülkeyi Rus emperyalizmine peşkeş çekeceği propagandasından aldı. Yani amaç, ülkeyi ve değerleri korumaktı. Bu yönüyle milliyetçilik, milli/kültürel varoluşun refleksi olarak, yani bir anlamda sivil bir savunma hareketi olarak kendini öne çıkardı. Bu yoldaki ilk hareket, 1944 tutuklamalarıdır. Fakat bu tutuklamalara neden olan "karşı çıkış"ın toplumsal temeli olmadığı gibi, bu karşı çıkış bir siyasal proje değil, sadece Türkçülük ideali uğruna, mevcut uygulamalara bir itiraz, bir antikomünist tavidir.

Türkçülük kavramının anlam boyutu, Türkçüler tarafından ısrarla reddedildiği halde, bir etnisite vurgusu olarak algılandı. Bu yüzden Türkçüler ve daha sonraki mirasçıları milliyetçiler ırkçılıkla suçlandı. Onlar da neredeyse her dönem kendilerinin ırkçı olmadıklarını ispatlamaya çalıştılar. Türk milliyetçiliğinin ırkçı olarak algılanmasının nedeni, milliyetçilik kavramının Avrupa merkezli kötü anısıdır. Bilindiği gibi Almanya'daki faşist hareket söylemlerini millet, kültür ve tarih kav-

ramlarına oturtmuş, milliyetçilik kavramını kullanmış ve ırkçı uygulamalarını bu çerçevede meşrulaştırmaya çalışmıştır. Milliyetçiler milliyetçilik adının kavram olarak benzerliğinin içerikteki benzerlik anlamına gelmediğini savunsalar da özellikle ideolojik karşıtlığın keskinleştiği süreçte, ırkçılık suçlaması etkili bir suçlama oldu. Bu nedenle sırf Türk milliyetçiliği değil, tüm milliyetçilikler ırkçılığa eşit görüldü.

Türkiye'ye batılılaşmayla girmiş olan milliyetçilik hareketleri zamanla kendi kültürünü geliştirme ve savunma noktasında batıya karşı belli bir tavrı sembolize etmiştir (Atasoy 2005: 338). Bütün milliyetçi hareketlerin değişmez programı, siyasi birlik ve kültür birliği yoluyla modern bir cemiyet haline gelme çabasıdır. Milliyetçiliğin asıl hedefi, geniş kitlenin iradesine dayanan bağımsız bir siyasi irade ve bu siyasi birlik içinde milli bir kültür meydana getirmektir. Milliyetçilerin programının siyasi rejimle ilgili tarafı kadar millî kültürle ilgili hedefleri de ona tamamen halka dayanan bir modern cereyan karakteri vermektedir (Güngör 1995: 23). Kendini tanımlayışına göre milliyetçilik, Türk milletinin menfaatini önceleyen, onu hür ve bağımsız, kendi değerleri ile mevcut kılma idealini esas alan bir bakış açısı, bir dünya görüşüdür. Bu yönüyle o, halk ile aydının bütünleşmesi gerektiğini savunur. Erol Güngör'e göre halk kültürüyle aydın kültürü ayrı daireler teşkil edecek yerde birbirinin uzantısı halinde olmalıdır. Ancak Türkiye'de halk kültürü ile aydın kültürü tamamen kopuktur. Halka göre aydın kibirli, menfaatçi, yabancı taklitçisi, maneviyat düşmanı, aydına göre halk cahil, hurafeci, dar görüşlü bir kitledir. Milliyetçilik milli kültür bütünlüğü üzerine yükselen siyasal bütünlük kurmaktır. Bu kopukluk tablosu ise siyasal bütünlüğü sarsacak niteliktedir. Oysa her iki grup aynı kaynaktan beslenmelidir. Böylece ahenk kurulabilir. Osmanlı bu ahengin en güzel örneğidir (Güngör 1995: 28-29). Fakat hangi dönem Osmanlısı? İşte bu soru, Türk milliyetçileri arasında zaman zaman tartışmalara neden olduysa da bu konuda net bir görüş ortaya çıkmadı ve tartışmalar tarih romantizmi esintisi arasında kayboldu.

Yeni milliyetçilik Osmanlı'yı aydın-halk ahenginin en güzel örneği, hatta daha sonraki yıllarda da nizam-ı alem davasının en büyük temsilcisi olarak algıladığı halde, ilk nesil Türkçüler reddi miras tavrı içindeydi. Osmanlı'yı okuyuş biçimi farklılığı, yapısal bir dönüşüme işaret etmektedir. Yeni milliyetçiliğin bu tezleri, tepeden inme aydın tipinin ve dayatmacı politikaların terk edilmesi, demokrasiyi, yani siyasal alanda halkın söz sahibi olması gereğini vurgulamaktadır. Türkçülerin demokrasiyle ilgili talepleri yoktu. Oysa ikinci nesil Türkçüler demokrasiyle barışıktır. Milliyetçiliğin yapısal dönüşümünün bir diğer niteliği budur. Başka bir deyişle, Osmanlı devletindeki siyasal yapı asla onaylanmaz. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nda siyaset halkın dışındaydı. Cumhuriyet, teorisi ve pratiği itibarıyla halkı siyasete dahil etmeyi hedeflediği halde, siyasal alanda tek parti egemenliği, siyasetin saray etrafında dönmesine benzer şekilde, siyasetin tek parti mensupları arasında cereyan etmesiyle, halkın siyasete yaygın biçimde katılımını sağlayamadı. "Osman-

lının sahip olduğu kültürel-çoğulcu yapı, içerdiği bütün sivil potansiyel ile birlikte siyasal-kültürel yapıları doğuramamıştır. Buradaki başat engel yine siyasadır. Milliyetçilik çağında, temsil-sözleşme geleneksizliği, kültürel yapılardaki çökmeyi ve dağılmayı kaçınılmaz hale getirdi ve Türk milliyetçiliği de bu siyasal-toplumsal kimyada 'iyot gazı' gibi açığa çıktı." (Öğün 1995: 80). Yani yapısal dönüşüm geçirmesine rağmen, yeni dönem milliyetçiliği yukarıda sayılan nedenlerden dolayı toplumda ve devlet katında yeterli kabul görmedi.

Türkçülerin ve Türk milliyetçilerinin İslam ile ilişkisi gerek laik sistem açısından gerekse kendi algılayışları bakımından problem oluşturmadı. Aslında onların Osmanlı sosyal düzenini okuma biçimleri, Osmanlı'da İslam'ın kuvvetli çimento teşkil ettiğini görmelerinden destek almaktadır. Türk milliyetçileri dinî değerler konusunda duyarlı oldukları, hatta 1980 darbesine doğru bu duyarlılık zirveye çıktığı halde, onların din algılayışları yeni nesil İslamcılar gibi siyasallaşmadı. Çünkü Türk milliyetçileri -C. Meriç'in deyimiyile- "ülkenin mukaddesleri"ne sarılmaktan kuvvet aldılar. Nitekim hikâyesi milliyetçi olanların büyük kısmının siyasal tercihinde, "kutsalının rencide edilmesine tepki gösterme" vakıası rol oynar.

İlk dönem Türkçülere göre İslamiyet Türklük için önemliydi, çünkü milleti millet yapan unsurlardan biri de din birliğiydi. Türk milliyetçileri de bu anlayışa sadık kaldılar. Onlara göre İslamiyet tarihte Türklüğe asıl formunu veren en önemli unsur olduğu gibi, din o günün toplumunda, "ülkenin mukaddesleri" arasında yer alır. Milletın dinî nitelikli ya da dinin dışında kalan birçok kutsalı mevcuttur; onların hepsine sahip çıkılmalıdır. Din "toplumun en önemli kutsalı" olduğu için onun siyasete alet edilmemesi gerekir. Milleti millet yapan bu ortak değer, tıpkı bayrak veya vatan gibi siyasal kurguların da üstünde tutulmalıdır.

Bu anlayışları dolayısıyla milliyetçiler, sol ideoloji taraftarlarıncı "Türk-İslam sentezcisi" diye adlandırılmışlardır. Ancak milliyetçilerin laiklik tartışmalarına itibar etmeyip bu tartışmaların dışında kalmalarının nedeni, işte bu bakış açısı; yani tartışan tarafların her ikisinin düşüncelerinden de uzak durarak, katı laikçi uygulamaların dine zarar verdiğini, laiklik karşıtı siyasal İslamcı çıkışların ise hem devletin varlığına hem de milliyet gerçeğine aykırı olduğunu düşünmeleridir. Zira hukuki bir sistem olarak laik devlet düzeni milliyetçilerin din algılayışıyla çelişmediği için, onlar bu konuda bir düşünce üretmeyi gerekli görmemiş olabilirler.

Özellikle 1970-80 arası yaşanan toplumsal cinnet yıllarında zaten milliyetçilerin öncelikleri "tehlikede olan vatana" ve "milletin tahrif edilen değerlerine" sahip çıkmak şeklinde teşekkül etmiştir. Bu çatışma ortamında, temel tezleri kültürel olduğu halde, onların söylemlerinde kültür pek öne çıkamamış, daha doğrusu kültür geç kalmış bir sahiplik nesnesi haline gelmiştir. Laiklik sorununda taraf olmamalarının bir diğer nedeni de bu önceliklilik teşekkülü olabilir.

1960 sonrası sürece genel olarak bakınca, milliyetçiliğin tamamen siyasal bir akım karakteri kazandığı, dar alanda popülerleşip ideolojileştiği görülmektedir.

Ancak milliyetçilik toplumda millî meselelere karşı duyarlılığın artmasına, bu çizgi-
de güçlü bir bilinç oluşumuna da hizmet etti. Özellikle 70'li yıllarda milliyetçilere,
“varlığı tehlikeye düşen ülkeyi kurtarma” misyonu yüklendi ya da onlar bu misyo-
nu üstlendiler. Fakat 1980 darbesiyle hem onlar hem de diğer siyasal gruplar saf
dışı edildi. Bu tablo, milliyetçilerin kendileriyle ve hedefleriyle hesaplaşmasına yol
açtıysa da felsefi-fikrî üretim olarak dışarı yansımadı; daha çok sözlü iletişim boyu-
tunda ve politik söylemlerin satır aralarında mevcudiyetini sürdürdü. Bu muhake-
me bir anlamda ‘girişim’ olarak kaldı.

5.4.Doğası Muhalif: Sol akımlar

Sol akımları 1960 öncesi, 60-80 arası ve 1980 sonrası olmak üzere üç dönemde
inceleyebiliriz. Cumhuriyet dönemindeki siyasal fikirler ve hareketler içinde belki
en renkli geçmişe sahip akımlar sol akımlardır. Her ne kadar Avrupa’da aynı adla
anılan akımlarla pek benzerlik taşımasa da muhalif doğası ve birtakım söylemlerin
ortaklığı dolayısıyla, Marksist çizgideki akımları sol akımlar olarak adlandırabiliriz.

İlk sol akımları Osmanlı’nın son döneminde görmekteyiz. Fakat o yıllarda yaşa-
mış efsaneleştirilen isimler genellikle Sovyetler Birliği’nin güdümünde ya da onun-
la bağlantılı oldular. Sonraki yıllarda millî sol girişimleri görülse de başarılı olama-
dı. Sol, asıl formunu 1960 yılından sonra kazandı.

Batı emperyalizmine karşı çıkış, zamanla sadece Amerikan emperyalizmi karşıt-
lığına dönüşünce, bu durum solun, soğuk savaşın iki düşman cephesinden Sovyet-
ler Birliği tarafına yakın durması sonucunu doğurdu. Solda Rus siyasal sistemi ve
coğrafyasına karşı belli belirsiz bir sempati sezildi ya da karşıtlarınca hep bu tema
işlendi. Aslında sol, çizgisini net biçimde belli edemediği için, Sovyet emperyalizmi
karşısında yönsüz kaldı. Ancak millî bir sol ideali de her sol entelektüelin özlemi
oldu.

Sol ideolojilerin kaynağı olan Marksizm kapitalist toplumlardaki ezilen sınıfla-
rın trajedisine çözüm olarak, sömürü karşıtlığı şeklinde ortaya çıkmıştı. Sömürü
kavramının sınırları daha sonra uluslararası boyuta taşındı ve her türden emper-
yalizme karşı bir direniş ideolojisi halini aldı. Sol Türkiye’de de aynı söylemi dile
getirdi ve aynı ideali sergiledi. Fakat onun, kapitalist ülkelerdeki gibi dayanabileceği
geniş bir emekçi kitlesi yoktu. Sol bu durumda kendi halkına dayanmak ve onun
yanında yer alarak her türden zulme karşı çıkmak yerine, kendini onaylamayan her
fikre veya kitleye karşı çıktı. Aslında Türk solu toplumu millî bir perspektiften oku-
yamadı. Solun Türkiye’de yükselişi, mukaddeslere düşmanlık üzerinden oldu.

Türk solu özellikle kadro hareketi ile sol karakterli bir ideoloji oluşturmaya ça-
lışmış, antiemperyalizm veya Batı karşıtlığı ile din, gelenek, Osmanlı karşıtlığı ya
da reddi miras kategorileri üzerinden politik söylem geliştirmiştir. Reddi miras söy-
lemi Osmanlı dünyasının tümünün, ekonomiden kültüre inançtan sosyal hayata
kadar gerilik olarak tasvir edilir ve yeni toplumsal politik düzenin inşası için bu red-

diyenin zorunlu olduğu algılanır (Yıldırım 2005: 258-261). Kadro hareketinin yeni toplum ideali amaçlı ve Osmanlı'ya ilişkin reddi miras eğilimi, 60 sonrasında kendi toplumunun mukaddeslerine reddi miras olarak kendini gösterdi. Bu da bir yandan karşıt fikir olarak milliyetçiliğe, tezlerini gerekçelendirmek için zemin teşkil etti; diğ er yandan da solun halk ile kopması sonucunu doğ urdu. İdeolojik mücadelenin ilerleyen sürecinde sol, Marks'ın “dünyayı değ iştirme” teklifini, müesses nizamı, devlete egemen olarak siyasal sistemi değ iştirme gereğ i olarak algıladı.

Solun yükseliş dönemlerinde egemen tema bağımsızlık söylemi ve özgürlükçü taleplerdi; bu yönüyle sol, enternasyonal bir başkaldırı halkası olarak ortaya çıktı. Ulusal kimlik ve bütünlüğü hesaba katmayan “halkların özgürlüğü” söylemi, bir dönem sol akımların temel tezlerinden birini ifade etti. Ancak bu tez, solun her türlü yıkıcı akımın barınağı olmasının zeminini hazırladı. Bugün toplumu kemiren her türden faaliyetlerin başındakilerin büyük bir kısmının, mesela televizyon yayıncılığı ve sanat-edebiyat faaliyetlerinde başrolü oynayanların, artık bağlantıyı kopardıkları sol geçmiş e sahip olanlardan müteşekkil olması tesadüf değ ildir.

Özetle ifade etmek gerekirse, sol, düzen karşıtı, muhalif tavrıyla karakterize olur. Ama solun muhalefet objesi zaman içinde farklılaşmıştır. Onlar önce kapitalist sömürü düzeni olarak adlandırdıkları siyasal düzene, bu arada getirmek istedikleri yeni düzenin yerleşeceği toplumsal-kültürel dünyaya, sonra da Batıcı tezlere muhalefet ettiler. Bu bakımdan sol, değ işken görüntülü bir tablo çizdi. Siyasal sistem, dünya konjonktürü ve din karşısındaki sol tutumlar, hep farklı oldu. Bu çerçevede, fanatik sol, demokrat/liberal sol, ulusalcı sol ve enternasyonalci sol olmak üzere, birçok sol düşünce tipi ortaya çıktı. Günümüzde ise sol anlayışların değ işik renkleri, din ile ilişki kurma biçiminde kendini göstermektedir. Ortak tavır dindışı ya da dine uzak olmaktır. Ama özgürlükçü sol “öteki”nin dinî tercihine saygı içeren bir tavrı benimserken, fanatik solun tavrında din karşıtlığı öne çıkmaktadır.

Cemil Meriç'e göre 60'lı yıllardan sonra setlerin yıkılmasıyla bulanık bir sel gibi akan “izm”ler halkın sesini yükseltmesini sağladı. Marksizm, batının değerlerine sadık kalan seçkinlere karşı bir tiksinti duyulmasına yol açtı. Her ne kadar yeni kuşaklar ülkenin “mukaddeslerine sarılanlar” ve “sosyalizme gönül verenler” olarak ikiye ayrılırlar da, dışarıdan gelen tüm ideolojiler gibi Marksizm de bir felaket kaynağı olsa da, Türk insanının papağan batıcılıktan gerçek batıcılığa geçişi Marksizm sayesinde oldu. Marksizm Avrupa'nın yalancılığına, kapitalizmin sömürüsüne dikkatimizi çekmiş, Batı düşüncesinin dokunulmaz hakikatler bütünü olmadığını göstermiştir (Meriç 1978:34-36). Ancak bu eleştirel tavrına ve yol açtığı kavrayışa rağmen sol, zihniyet alanında Batıcı karakteristiğini terk edemedi. Batıcılarla sol aydınların zihniyet çerçevesinde birleştikleri en önemli nokta, seküler yaşama biçimi ve materyalist-pozitivist dünya görüşü oldu. Elbette solun daha çok diyalektik materyalist, Batıcıların da pozitivist tezleri dile getirdiği açıktır. Ancak Marks'ın pozitivism karşısında takındığı eleştirel tutumu, “pozitivizmin bir burjuva şarlla-

tanlığı olduğu” yargısını Türk Marksistleri gündemlerine almadılar. Aslında solun Batıcı karakterini, “seküler yaşam biçimi” kavramı büyük ölçüde tanımlamaktadır.

5.5. Şemanın sıfır noktası: Atatürkçülük

Üzerinde en çok yazı yazılan ve en çok yorumlanan fikir akımlarından biri de Atatürkçülüktür. Atatürk’ün devrimlerini sürdürmeyi ve toplumsal yapıyı bu devrimler ışığında belirlemeyi hedefleyen Atatürkçülük, bazen Kemalizm olarak da adlandırıldı. Bu adlandırmada onu ideoloji olarak yorumlayanlar, Kemalizm’i ideoloji değil de bir üst-dünya görüşü olarak yorumlayanlar Atatürkçülük adını kullandılar.

1890-1914 yılları arasını aydınlanma çağı olarak niteleyen ve Atatürkçü düşüncenin kaynağı olarak bu yılları gösteren bazı tarihçilere göre, Atatürk birçok fikrini bu kaynaktan alıp uygulamaya çalışmıştır (İnalçık 2004:98-99). Fakat Atatürkçülük sadece Cumhuriyet’in kuruluşu sırasında yapılan devrimlerle ve atılan adımlarla sınırlı görülmemiş, onun aynı zamanda bir zihniyet olduğu ifade edilmiştir. Bu zihniyet içeriği ise farklı aydınlar tarafından farklı şekilde tasvir edilmektedir.

Falih Rıfki’nın tanımladığı Atatürkçülük en başta millî egemenlik, antiemperyalizm, Türkçülük ve laiklik esaslarına oturtulurken, Velidedeoğlu Atatürkçülüğü, onun temel ilkelerini donmuş kalıplar olmaktan kurtarmak gerektiğini vurgular ve devrimcilik ilkesini öne alır. Devrimcilik toplumu ileriye götüren bir prensiptir. Atatürk’ün ölümünden çeyrek yüzyıl sonra meydana çıkan yeni koşullar karşısında devrimcilik toplumsal sorunları ele almalıdır. Atatürkçülüğün özü ileriye, daima ileriye, aydınlığa ve refaha doğru götürmektir. Toplumda fakirliğin giderecek önlemler almak, zayıfı kuvvetliye ezdirmemek devrimciliğin amacıdır. Buna çıkarıcılar ve sömürücülerle mücadele etmeyi de eklemek gerekir (İnalçık 2004:106).

Atatürkçülüğün dogma haline getirilmesine karşı çıkanlar arasında Velidedeoğlu, Ecevit ve Heper’i gösteren İnalçık’a göre, Şerif Mardin’in bir ütopya, bir toplum haritası olarak tanımladığı batılılaşma tasarısı Mustafa Kemal’in karizmatik kişiliğiyle hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Heper’in yorumlarından hareketle İnalçık, Atatürk’ün millî irade, popülizm ve devletçilik biçiminde ifadesini bulan değerleri, devlet kontrolünde bir eğitim programıyla yetiştirdiği aydın-bürokrat gruba emanet ettiğini ve onların eliyle gerçekleştirmek istediğini ifade eder (İnalçık 2004:117).

Atatürkçülüğü Batıcı bir perspektiften okuyan İnalçık’a göre “dünya görüşünde değişiklik, topyekûn değişme; işte bu kelimelerde Atatürk’ün radikal devrimci modernleşme fikri ifadesini bulmaktadır. Amaç Türk toplum düzenini, sosyal ilişkileri, maddi ve manevi medeniyeti Batı medeniyeti tipine çevirmek, radikal bir sosyal değişimi, inkılabı gerçekleştirmektir. Modernleşme Atatürk tarafından asrileşme, muasır medeniyet seviyesine erişme veya batılılaşma terimleriyle ifade edilmiştir.” (İnalçık 2004:101). Bazı fikir insanlarına göre de Atatürkçülüğü “modernleştirici milliyetçilik” veya “millî bir çağdaşlaşma ideolojisi” olarak özetleyen bilim adamları önemli bir gerçeğe parmak basmışlardır (Feyzioğlu 1987:60). Onlara göre Atatürk-

çülük yerli bir fikir sistemidir ve diğer tüm fikirlerin tezlerini kuşatıcı bir içeriğe sahiptir. Mesela milliyetçilikten söz ediliyorsa, Atatürk'ün milliyetçilik anlayışını temel kabul etmek gerekir. "Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı akılcı, çağdaş, medeni, ileriye dönük, demokratik, toplayıcı, birleştirici, yüceltici, insani ve barışçıdır. Böyle bir milliyetçilik anlayışı milliyetçilikle taban tabana zıt olan komünizmle yan yana gelemeyeceği gibi, ırkçılıkla, totaliter faşizmle, şovenizmle, teokratik düzen savunuculuğuyla da bağdaşmaz." (Feyzioğlu 1987:44).

Atatürkçülük bazılarınca resmi ideoloji olarak görüldü, bazı aydınlar ise resmi ideoloji iddiasına itiraz ettiler. Ancak yapısal niteliği nasıl tanımlanırsa tanımlansın, Atatürkçülük kamu otoritesine dayanan bir fikir oldu. Bu yüzden de herkes önce Atatürkçü, sonra kendi fikrinin mensubu olma yolunu seçti. Atatürk'ün çizdiği yol denildi, herkes kendi çizdiği yolu Atatürkçülükle meşrulaştırdı. Atatürk'ün yolunda olmak denildi, fakat bu "yolda olmaklık"ın içeriğini herkes kendisi belirledi. 70'li yılların kaos ortamında, Kemalizm veya Atatürkçülük, çatışan grupların gündeminde çok fazla yer almadı. Aşırı sol, bir dönem açıkça Atatürk karşıtlığı sergiledi ama bu pek yaygın ve uzun süreli olmadı. Ortanın solu diye adlandırılan solun söylemi, özünde Atatürkçü vurgu taşımakla beraber, Marksist söylemden etkilendiği zamanlarda bu vurgudan biraz uzaklaştı. Türk milliyetçileri ise Atatürk sevgisini açık veya örtük olarak taşıdılar, ama onların gündeminde özellikle Kemalizm kavramı hiç yer almadı.

70'li yılların toplumsal ve fikrî karmaşa ortamında, resmi otorite Atatürkçülüğe sükûnet limanı, diğer fikirlerin zorunlu barış alanı olma görevi yükledi. 1980 darbesine doğru siyasal söylemlerde artık pek yer verilmeyen Atatürkçülük, ihtilal sonrasında yeniden öne çıkarıldı. Yani ihtilal, herkese bağlılık tazelettirdi. Atatürkçülüğün temel ilkeleri, "konsept" olarak, milli eğitim alanında ders kitaplarının ve konularının ayrılmaz bir unsuru oldu. Fakat aynı zamanda Atatürkçülüğe felsefi bir temel tesis etmek ve fikrî bir derinleşme sağlamak için, 80'li yıllarda entelektüel düzeyde fikir üretimine girildi. Bu süreçte içeriği zenginleştirilen Atatürkçülük, Batıcı yorumun dışında, "yerli ve milli" bir fikir sistemi olarak tanımlandı.

1990'lı yıllarda Kemalizm'in yeniden eski temalarına döndürüldüğünü, Kemalist temaları ideolojiler sonrası döneme uygun olarak yeniden seferber edildiğini ileri süren bazı siyaset bilimciler, o yıllarda "sağ" veya "sol" Kemalizm'den bahsetmenin imkânsız olduğunu, daha monist bir yasal Kemalizm'den söz edilebileceğini ifade etmektedirler (Öğün 1995:108). Bu iddia çok da temelsiz olmamakla beraber, onda dikkatten kaçırılan husus, Kemalizm'in bir parti ideolojisi olarak tanındığı, monist/birci diye tanımlanabilecek olan ve temaları yeni döneme uyarlanan fikrin daha ziyade Atatürkçülük diye adlandırıldığı ve bu ad altında kabul gördüğü vakıasıdır. Atatürkçülük 80'li yılların ortalarından itibaren Türk insanının şartlarından ve kültüründen doğan yerli ve millî bir dünya görüşü olarak takdim edilmekte, Kemalizm kavramı, çağrıştırdığı ideolojik katılık dolayısıyla terk edilmiş görünmekte-

dir.

Atatürkçü düşünce ve düşünüş biçimini anlatan eserlerde, diğer siyasal fikirlerin olumlu nitelikteki tüm tezlerinin zikredildiği görülür. Bu tezler eserlerde şu konu başlıklarıyla görülür: Millî devletlerin doğuşu, Türk milliyetçiliğinin uyanışı, Atatürk ve millî şahlanış, Türk'ün gerçek nitelikleri, Atatürk'ün millet ve milliyetçilik anlayışı, Atatürkçü milliyetçilik ülke ve millet bütünlüğüne önem verir, Atatürkçü Türk milliyetçiliği anlayışı ırkçılığı reddeder, Atatürkçü Türk milliyetçiliği çağdaşlaşmayı amaçlar, medeniyetçidir, Atatürkçü Türk milliyetçiliği laiklik ilkesiyle bağlantılıdır, her türlü mezhep ayrımcılığını reddeder, Atatürkçü milliyetçilik anlayışı sınıf kavgasını reddeder, millî dayanışma ve sosyal adaletten yanadır, Atatürkçü Türk milliyetçiliği vatan kavramı ile bağlantılıdır ve gerçekçidir, Atatürkçü Türk milliyetçiliği demokrasiye yöneliktir, millet egemenliği ilkesiyle bağlantılıdır, Atatürkçü Türk milliyetçiliği saldırgan değil barışçı ve insancıdır. (Feyzioğlu 1987:3-4).

Bu yorumlama ve içerik düzenlemesinin, diğer siyasal fikirlerin tezlerini onların elinden almayı, böylece toplumu “yerli ve millî bir ideoloji etrafından birleştirmeyi” hedeflediği açıktır. Bu içerik genişlemesinden çıkan mantıki sonuç şu olur: Bir fikir adamı siyasal alanın hangi sorunu hakkında fikir beyan edecekse, onun Atatürkçü düşünce sisteminde yerini bulabilir. O, başka ideolojilerin söylemlerinden ve tezlerinden konuşacaksa, vakıya yerli ve millî bir açıdan bakmıyor demektir. Aslolan ise bu ülke penceresinden bakmaktır. Diğer bakış açılarının hepsi bir yana bırakılmalıdır...

Atatürkçülük hem toplumda belli bir entelektüel kesimin, hem de devletin dünya görüşünü teşkil etmektedir. Bugün de diğer fikirlerin sosyal-kültürel olguları yorumlayışlarında ve problemlere çözüm önerilerinde, en başta gelen referans noktası, Atatürkçülüktür. Yani koordinat şemasında Atatürkçülük, merkezde yer almaktadır.

6. Yüz Yıl Üzerine Kısaca

Türk Felsefe hayatının önemli simalarından Prof. Dr. Mübahat Küyel, Cumhuriyetin 50. Yılı onuruna hazırladığı Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Felsefe Eylemi” adlı eserinde, elli yılı felsefe perspektifinden değerlendirirken şöyle söyler: “Cumhuriyetin ellinci yılında, gerçek manada felsefi bir ruhla, gerçeklik üzerine bilgelik sevgisi ürünü üretebilmiş, liyakatıyla etkili olmuş, bir okul veya bir düşünce sistemi kurmuş özgün kişilerden, gerçek anlamda bilgelik sevgisinden ve bilgelik severlerden söz edemiyoruz. Bu dönemde gerçek anlamda felsefe yapılmamış filozof yetişmemiştir.” (Küyel 1976: 24) Bu değerlendirmelerin yapıldığı zamandan bugüne kadar geçen elli yıl (1973-2023) içinde, yukarıda dile getirilen yakınmalar, eksiklikler ortadan kalkmış mıdır? Hayır. 21. yüzyılın bu ilk çeyreği içinde de yaygın bir bilgelik sevgisi eğilimi, entelektüel bir ruh, etkili veya kıymet verilen bir düşün-

ce sistemi ortaya çıkmamıştır. Hal böyle olmakla birlikte, son elli yılla önceki elli yıl arasında büyük farklar vardır. Merhum Küyel'in bu yakınmaları dile getirdiği o ilk elli yıllık dönemle karşılaştırınca, son elli yılda, felsefe eğitimi ve öğretimi, felsefi eserler külliyatı, felsefi zihniyetin yerleşmesi konusunda hayli mesafe alındığı söylenebilir. Asıl önemli olan husus, filozofun yetişip yetişmemesi değil, felsefi ruhun yaygınlaşıp yaygınlaşmaması meselesidir. Çünkü bu ruh, toplumu, geniş kitleleri ilgilendirir. Belirttiğimiz gibi, entelektüel ilgi ve eğilim, felsefi duruş elli-altmış yıl öncesine göre daha görünür bir tablo sergilemekle birlikte, yeterli değildir.

Bu coğrafyanın dünya insanına, dünya uygarlığına söyleyebileceği çok söz vardır. Ama 20. yüzyılda bu birikimimizi kullanabildiğimiz söylenemez. Bunun önemli nedenlerinden bazıları, aşırı ve yersizce siyasallaşma, toplumsal dengemizi bozan kültürel etkilenme, iç yapımızı aşındıran değer erozyonudur. Özellikle siyasallaşma ve ideolojileşmede akıl kullanımının zaman zaman terk edildiği vakiadır. Bunun örneklerinden biri, 1970'li yıllarda ülkeyi saran kaos, toplumsal cinnet ve 1980 darbesine götüren siyasal çatışmalar; diğeri de, bitmek tükenmek bilmeyen laiklik tartışmalarıdır. Belirttiğimiz gibi, pozitivist zihniyete dayanan din-toplum-devlet algısıyla, İslam toplumdan ve devletten kovulmak istenmiş, laiklik de "din ve devlet işlerinin ayrılması" diye tanımlanmıştır. Oysa gerçekten özgürlükçü laiklik anlayışı, "yasaların kaynağını hiçbir dinden veya mezhepten almamaları, sadece adalet idesini ve akli temele alması gerektiği" şeklinde özetlenebilecek olan hukuksal laiklik benimsenseydi, bütün bu tartışmalara gerek olmayacaktı. Çünkü gerçekten de din ve devlet/siyaset ilişkisi problemdir ve bunun nasıl çözüleceği hususu dini duyarlılığı olanları da dindışı olanları da ilgilendirir. Oysa ne İslamcılar ne de Laikçiler diye adlandırılan pozitivist-seküler Batıcılar bu hususu derinlemesine düşünmüşlerdir. Prof Dr. Ali Fuad Başgil'in bu problemi ele alan ve hukuksal laiklik fikrini öne çıkaran eseri (Din ve Laiklik) çok da okunur olmadı. Başgil din ile devletin dost olması gerektiğini savunmaktaydı. İslam'ın da özünde hukuksal laiklik anlayışını anlatan bir siyaset ve toplumsallık barındırdığını ne Siyasal İslamcılar dikkate aldı ne de Laikçiler bunu araştırıp öğrendi. Dolayısıyla sonuçta, fikir dünyamızda, toplumun enerjisini tüketen laiklik tartışmaları anlamsızca sürdü gitti. 2010'lu yıllardan sonra, bahsettiğimiz hukuksal/özgürlükçü laiklik anlayışının alttan alta yaygınlaştığı, sağcısıyla solcusuyla bütün çevrelerdeki aydınların bir kısmının artık din-devlet ilişkileri konusunda daha akılcı muhakemeler yaptıkları dikkati çekmektedir.

Geri kalan değerlendirmemizi kısaca şöyle sıralayalım: Gerçekten de 21. yüzyılda felsefe birikimimiz önemli bir düzeye ulaştı. Daha önceki yıllarda çevrilmeyen ama çevrilmesi gereken birtakım temel eserler çevrildi. Böylece Batı düşüncesine vakıf olduk. Aynı zamanda Türk-İslam uygarlığının birikimine de sahibiz. Bu birikimlerden özgün tefekkür ürünleri çıkabilir. Bu, zihinlerin üretici olması demektir. Entelektüel zihinlerimiz henüz üretici olamamaları da, bu yönde bir hevesin, çabanın ve amacın olduğu dikkati çekmektedir. Ama bu bağlamdaki çabalar ve girişimler

şayet ilahiyat eğitimi mantığı içinde sergilenirse, üretici zihinler, bir kendine dönüş hareketi, bir tefekkür zemini ortaya çıkamaz. Bunun için, özgürce icra edilen bir felsefe etkinliği olmalıdır. Çünkü sadece “kutsal etrafında” kalmakla, özgür ve rasyonel tartışmalar yapılmaz.

Diğer yandan, bu ülkenin aydını, Batı sosyoekonomik-siyasal yapısı ve düşünsel tarihi itibarıyla yeni tanımıştır. Özellikle 1990’lı yıllar sonrası dünyadaki liberalleşme yönündeki değişim, herkese bu imkânı sunmuştur. Fakat kendi yakın toplumsal tecrübelerinden hareket eden felsefeciler, 1980’li yıllar sonrasında, politik saplantılara düşmeden, gerçekten felsefe kültürünü canlandırdılar. Böylece Batı felsefesini sistematik olarak ve doğru kavradık. Artık tüm fikir hareketlerinin, felsefe görüşlerinin doğuş dinamiklerini, amaçlarını, yol açtığı sonuçları bilebilmekteyiz. Batı karşısında gerçekçi ve akılcı bir duruşa sahip olanlarımız çoğaldı.

1980 darbesinden ağır hasar alan fikir gurupları ve düşünce çevreleri 1990’lı yıllar sonrasında kendilerini yeniden inşa ederek fikir dünyamıza katkılar sunmaya devam etti. Örneğin Türk Milliyetçilerinin, Türk Ocakları çatısı altında ve Türk Yurdu dergisi çevresinde, entelektüel donanım ve birikim için hayli gayret sarf ettikleri dikkati çekmektedir. Çeşitli zaman ve zeminlerde, hem dünya ile ilgili hem ülkenin özel meseleleriyle ilgili seminerler, toplantılar yapılmaktadır.

Siyasal İslamcılar 2000’li yılların başında, entelektüel bakımdan bir ivme kazanmışlardı, ama geçen zaman içinde, artık böyle bir yönelimden eser kalmadı. Özellikle 2000’li yıllardan sonra Fetö örgütünün etkisi ve kontrolü altında gerçekleşen birtakım entelektüel etkinlikler (Abant Toplantıları) düşünsel bir birikim ve zenginleşme oluşturuyor gibi görünse de, Fetö denilen örgütün gerçek yüzünün ortaya çıkmasıyla, sonuçlarıyla birlikte zihinlerden silindi. Siyasal İslamcıların entelektüel çizgiye kayan bazı kalemleri, geçen yüzyıldan beri kendi varlıklarını dayandırdıkları “laiklik din düşmanlığıdır” tezinin gerçek olmadığını anladılar, özgürlükçü laiklik çizgisini benimsediler; ama bir kısmı da siyasal iktidarın parçası oldu. Bu da bazılarında rant eğilimini beraberinde getirdi. İster ekonomik ister sosyal-siyasal statü rantı olsun; bu eğilimlerin yaygınlaşması, gerçekte ise iktidara yakın olmanın dayanılmaz cazibesi, bu davranışı gösteren kişilerde artık entelektüelliği öldürmüş gibi görünmektedir.

Sol eğilimliler, kendilerini sol, sosyalist veya komünist diye tanımlayanlar, 1990’lı yıllardan itibaren özellikle soğuk savaşın bitimi sonrası hızla silindiler; bazıları sistem/devlet karşıtlığını sürdürse de, bölücü terörün yaygınlaşmasıyla, kendi kabuklarına çekildiler. Sol kimlik siyasal arenada “sosyal demokrasi” diye telaffuz edilmeye başlandı; ama bir zamanlar ülkeyi terörize eden örgütler cenneti olan bu hareket ve mensupları, aslında siyasallaşmış ve demokratik sistemin bir parçası haline gelmiş oldular. Dünya jeopolitiği kökten değiştiği ve kapitalizm daha da liberal açılımlara imkan sağlayarak kesin egemenliğini ilan ettiği için, için, “eski sol”un söyleyecek sözü kalmadı. Çünkü belli bir refaha, özgürlüğe ve gelişmeye yol

açan liberal kapitalizme karşı, 19. yüzyılın vahşi kapitalizmine karşı öne sürülen argümanlar kullanılmaya çalışılınca, bunun sosyoekonomik ortamda pek karşılığının olmadığı görüldü. Böylece “sol” adlandırması sadece bir anı olarak kaldı. Bu kesimde, 21. yüzyılda organize anlamda herhangi bir entelektüel çaba da gözlenmemektedir. Ancak basın-yayın hayatında, geçmişten gelen ve edinilen yerlerini muhafaza etseler de, artık bir fikir grubu değildir. Bu gruptan çıkan bazı kalemlerin tek başlarında ve ayrı ayrı bir entelektüel üretim ortaya koyduklarını görüyoruz.

Geçmişten bugüne kadarki tezler ve olup bitenler incelenince, sol akımların adeta hep kriz yaşadıkları; bu çerçevede birtakım olumsuzluklara kaynaklık teşkil ettikleri görülmektedir. Bugün solun, siyasal hassasiyetler açısından, ulusalcı olan-olmayan çizgisinde ayrışması tablosunu yirmi beş-otuz yıl önce görmek mümkün değildi. Milletleşme sürecinde doğal durum, fertlerin millet denilen tarihsel varoluşun bugüne ulaşan mevcudiyetine ve toplumun dünya tasarımına aidiyet hissetmesidir. Bu yüzdendir ki, milletleşmesini tamamlamış toplumlarda, mesela bir Fransız sosyalisti önce Fransız, sonra sosyalist olmuş iken, Türkiye’de, enternasyonalci söylem doğrultusunda, “aşırı sol” diye tanımlananlar önce komünist, sonra yine komünist oldular. Sol akım mensupları, “millet ve millilik” vurgusuna, yakın zamana kadar pek itibar etmediler. Kemal Tahir ve Atilla İlhan gibi Ulusalcı çizgideki sol entelektüeller ise özellikle 1960’lı ve 1970’li yıllarda yalnız bırakılmıştı. İfade edildiği gibi, bir zamanlar sol düşüncenin temel söylemini teşkil eden “halklara özgürlük” sloganında Türkiye’nin bölünmesi kabulü yatmaktaydı. 1980 öncesi sol hareket mensuplarının hatırı sayılır bir kısmı, Anadolu coğrafyasını “halklar birlikteliği” olarak görmekteydi. Bu kabul ve enternasyonalci yaklaşım, 1960’lı yıllardan itibaren etnik temelli siyasal ayrışma düşüncesinin sol içinde neşvünema bulmasına yol açtı. Dünyaya bu ülke penceresinden bakan sol entelektüeller, 1990’lı yıllardan itibaren, bölücülük tehdit halini aldığı anda durumu kavrayıp ulusalcı çizgi oluşturdular, ama bölücülük artık onların kontrolünden çıkmış oldu.

Siyasal İslamcı cephe ise, İslam’da millet ve milliyet aidiyetinin gözardı edildiği, bir İslam milletinin olduğu ve bu nedenle millet ve milli kültür olgusuna karşı tavır sergilendiği dikkat çekmektedir. Aynı zamanda, Kürtçü etnisite üzerinden kendini tanımlayan bazı gruplara da sığınık yeri olmuştur. Fakat etnik temelli düşünen bu grup, gerçekten İslamcı çizgi bunu öngördüğü için değil, etnik bölücülüğe güç kazandırmak ve toplumu yıpratmak amacıyla millet karşıtlığı furyasına katıldılar; kendi etnik bilinçlerini yaygınlaştırdılar.

Milliyetçilik, 1980 sonrasında, büyük ölçüde siyasal örgütlenme/partileşme yoluyla mevcudiyetini sürdürdü. Milliyetçiler entelektüel bir ortam oluşturamadıkları gibi, adeta tüm fikir üretme yeteneklerini kaybettiler. Onlar sadece etnik bölücülük karşısında apaçık karşıt bir tavır sergilediler ve bu da toplumda destek buldu. Ama onların bir ekonomik projeleri olmadı. Etnik kaynaklı beslendiğini iddia eden terörün tırmanmasıyla yaygınlaşan bölücülük sorununa karşı birlik-bütünlük ve

kardeşlik vurgusu yaptılar; ancak kısmen toplumsal zemine de sirayet eden bölücü bilincin yol açtığı problemler karşısında bir tez de üretemediler. Neredeyse tüm enerjilerini, kendi çizgilerinin ırkçı bir yaklaşım anlamına gelmediğini kanıtlamakla tüketmek zorunda kaldılar. Bir de onlar, aynı kavramsal çerçeve ve tezler etrafında siyaset yapmayı sürdürdüler. Millî-manevî değerler, millî onur, bağımsızlık ve ülke menfaati kavramları önceki yıllarda olduğu gibi 1980’li yıllardan sonra da milliyetçi söylemlerin ana teması oldu. Fakat bu kavramlara, pratik çözümlere de kaynaklık teşkil edebilecek derinlemesine bir açılım getiremediler. Bu açıdan bakılınca, milliyetçiliğin henüz aksiyoner, yani tüm dinamikleri kendinden kaynaklanan bir fikir hareketi vasfını kazanamadığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Çok partili hayata geçtikten sonra gündemdeki yerini şu veya bu şekilde koruyan din ve laiklik konusu, özellikle siyasal İslamcıların politik arenada bir miktar güç kazanmasıyla, toplumun gündemini tamamen kapladı. Aslında tartışmaların kaynağında, dinin toplumsal ortamdaki yerinin belirlenememesi yatmaktaydı. Cumhuriyet, siyasal otoritenin ilahî alana dayandırılmışlık durumunun iptali ve otoritenin halka, dünyevî/beşerî alana dayandırılması vakasıydı. Dolayısıyla yeni sistem, kendini sağlama almak için, dinin etki alanını doğal olarak sınırlandırmak zorundaydı. Ancak bu sınırlandırma, özellikle 1940’lı yıllarda Kuran okuma ve öğrenmenin bile yasaklanmasına kadar vardı. Bu ise, soy aidiyeti bilincinin yol açacağı kamplaşmaların ortadan kalkmasını ve toplumun tüm kesimlerinin birleşmesini sağlayabilecek en önemli faktörün, dinin güçsüzleşmesine yol açtı. Ulus-devlet, millet bilincine sahip bir topluluk üzerine kurulabilir ve dengeli biçimde ancak böyle bir toplulukla varlığını sürdürebilirdi. Bu bakımdan, millî birlik bilincini yaygınlaştırıp kökleştirecek her türlü vasıtaya başvurulması gerektiği halde, dinin siyasal yorumundan çekinerek onun toplumsal mevkiini daraltmak, bu coğrafyanın milletleşme sürecinde büyük bir çatlama yol açtı. Din ile toplumun zayıflayan bağının yeniden güçlenmesi eğilimi doğunca, bu eğilime el atanlar, “dinî bilinci kuvvetlendirerek herkesi kuşatan manevî bağ” ihdas etmeye değil, “siyasal iktidara taşınma vasıtası” inşa etmeye” yöneldiler. Yani bu tablo, Siyasal İslamcılara malzeme sağladı.

Siyasal İslamcılar, Batıcılar, Atatürkçüler ve sol akım mensupları din ve laiklik tartışmalarının baş aktörleri oldular. Bu tartışmalar çok zengin bir düşünce malzemesi oluşturdu. Ama uzun yıllar boyunca, herhangi bir uzlaşma da sağlanamadı. 90’lı yılların ortalarından itibaren yoğun biçimde süren din ve laiklik tartışmalarına bölücü düşünce sahiplerinin hiç katılmaması ilginç bir durum oldu. Halbuki Türkiye’deki siyasal sistem herkesin sistemi; bu sistemin sorunları da herkesin sorunuydu. Belki de bunun nedeni, etnik bölücülerin “bırakınız entelektüeller enerjilerini bu tartışmalarla tüketinler; biz işimize bakalım” yaklaşımını benimsemeleridir.

1990’lı yıllardan itibaren boy gösteren yeni Batıcılar (küreselleşmeciler veya liberaller de diyebiliriz) 21. yüzyılın ilerleyen sürecinde artık tüm tezlerini tüketmiş-

tir. Ayrıca gidişat ve olaylar karşısında liberal ekonomi modeli iflas etmiştir. Her ne kadar sosyal-siyasal söylemleri bakımından haklı olmaya devam etseler de, ekonomik tezleri dünya insanını yoksullaştırdığı gibi, bu ülkenin büyük çoğunluğunu da yoksul hale getirmiştir. Niye “haklı olmaya devam etseler de...” denildi? Onların kendi düşüncelerinin temeline yerleştirdiğini söyledikleri özgürlük kavramı haki-katen insani bir durum ve değerdir; haklı olan, budur. Ancak özgürlük kavramı, birçok düşüncenin de ana eksenini oluşturmaktadır. Geçmişte de öyleydi ama liberaller bunun asıl seslendiricileri veya savunucuları olarak tanıtıldı.

Bunların dışında, etkin olan başka bir fikir gurubu kalmamış gibi görünmektedir. Özellikle 2000’li yıllardan itibaren Atatürkçülük söylemi sadece bir veya birkaç grubun tekeline çıkmıştır. Atatürk, daha akılcı ve gerçekçi kavrayışla, daha doğru muhakemelerle, zihinlerde “tarihe yön vermiş bir lider” olarak yerini almıştır; ona dayandırılan ideolojik söylemler artık itibar görmemektedir. Atatürkçülük adıyla sunulan “militan Kemalizm”, artık yerini, Atatürk’e gerçek manada saygı duymaya ve onu sahiplenmeye bırakmıştır. Kemalizm’i devletin ideolojisi olarak dayatan zihniyet daha demokratik bir anlayışa evrilmiş; başka bir deyişle, resmi ideoloji çağı sona ermiştir. Bugün, yani 21. yüzyılın ilk çeyreği itibarıyla, fanatik dinci ideolojiler hariç, diğer siyasal görüşlerin ve grupların büyük bir kısmı, Atatürk’ü hürmetle anmaktadır. Bu, Cumhuriyet’in tarihsel kökenleri üzerinde bir zihniyet birlikteliğini yansıtmaktadır. Aslında bazı fanatik ideoloji mensupları hariç, hangi zihniyetten olursa olsun (muhafazakârlar, mütedeyyin müminler, maneviyatı önceleyen diğer gruplar vs.), toplumun ezici çoğunluğunun, Cumhuriyet ile bir sorunu da kalmamıştır. Bu toplum artık Cumhuriyet’i içselleştirmiştir.

7. Dijital Çağda Felsefe ve Fikir Hayatımızın Geleceği

Cumhuriyet kurulduktan sonra, Batı felsefesinden ve edebiyatından bazı eserleri 1940’lı yıllarda Hasan Ali Yücel’in çevirtmesi dışında, bir yayın hamlesi gözlenmedi. Diğer yandan, 1950’li yıllar sonrası, felsefe dünyasının önde gelen akademisyenlerinin tavrı, tutumu, insan yetiştirme konusundaki çabaları fevkalade takdire değer idi. Doğru düzgün kaynakların olmadığı bir ortamda, binlerce yıllık birikime sahip olmayı gerektiren felsefe alanında, hem insan yetiştirmek, hem kaynakları zenginleştirmek, hem de felsefi düşünceyi yaygınlaştırmak çok çetin ve ağır bir görev idi. Onlar bu konuda ellerinden geleni yaptılar. Fakat felsefeci yetiştirme konusunda çok başarılı bir sınav veremediler. 1970’li yıllarda ise, ülkeyi saran ideolojileşme onları da etkiledi. Böylece entelektüel-akademik duruşları hasar gördü. Ancak 1980 sonrası sükûnet döneminde eleştirel düşünmenin yaygınlaştığına, bir “yeniden düşünme” etkinliği içine girildiğine tanık olduk. İşte bu, özellikle internetin sağladığı imkânlarla ve Batı’da eğitim görmenin kolaylaşmış yaygınlaşmasıyla birleşince, özellikle 2010’lu yıllara kadar felsefe alanında hayli kitap ve makale

yayınlandığı, felsefeci akademisyenlerin daha üretici oldukları görüldü. 2010'lu yıllardan sonra ise, Fetö terör örgütünün devlet kurumlarında ve üniversitelerde etkin olmaya başlamalarıyla gerçekleşen çöküş felsefe dünyasını da etkiledi. Ancak bu süreçte, çöküşü tetikleyen en önemli olgu, herkesi etkileyici nitelikteki dijital ortamlar oldu.

Son söz olarak, tabloyu kısaca şöyle özetleyelim...

21. yüzyılın başlarında artık sol akımlar sadece entelektüel düzeyde bir dünya görüşü halini almıştır. Kendini artık “sosyal demokrasi” olarak adlandıran solun bütün iddia ve tezleri, adeta laiklik idealine sıkışmış durumdadır. Sosyal demokratlar eğer tarihsel-kültürel değer dünyasıyla barışır ve değer krizini aşabilirlerse, ideolojik çerçeveden ya da sloganlar dünyasından çıkabilen milliyetçilerle birlikte yeni bir entelektüel ruhun inşasında rol oynayabilirler. Milliyetçiler ideolojik çerçevede veya romantik ruh ve sloganlarla iş gördükçe, muhtemelen dar alanda siyaset ile uğraşmayı sürdüreceklerdir. Zaman zaman ortaya çıkan “millî bütünlüğe kasteden” olaylar karşısında, bir milli refleks olarak kısa süreli yükselişler yaşayabilirler. Ama kendi iddialarını gerçekleştirecek bir teorik çerçeve ve proje üretmedikleri müddetçe, topluma yön verici bir rol üstlenmeleri pek mümkün görünmemektedir. Bu entelektüel ruhun birlikte inşası için, her iki fikrin mensuplarının, kendileriyle hesaplaşmaları gerekir.

Siyasal İslamcılığa gelince; laik sistemde dinin yeri ve konumu hukuki çerçevede ve uzlaşma halinde belirginleştirilmediği müddetçe, siyasal İslamcılık kendine siyasal-sosyal alandaki olgulardan hep bir destek bulacak, ama bu kültür coğrafyasında büyük ölçekli radikal taraftar kitlesine ulaşamayacaktır. Siyasal geçmişi bu grupta olup da kendisiyle ve ideolojisiyle hesaplaşmasını tamamlayan ve aynı zamanda İslam'ın siyasal yorumunun hakiki İslam olmadığını, onun iktidar için kullanılan bir şey olduğunu algılayan aydınlar ‘organik aydın’ olmayı seçeceklerdir. Onların millet gerçeğiyle barışmaları, entelektüel dünyayı zenginleştirip derinleştirebilir.

Bugün toplumda fikirleri ezen bir hedonizm ve tarihsel mirası ezen bir bölünmüşlük boy göstermiştir. Bu yüzden, fikrî ve sosyal-siyasal çalkantılar yaşamaktayız. Dünya görüşleri farklı olsa bile aynı “dili” konuşan, aynı hassasiyetleri sergileyen yeni bir entelektüel kesimin oluşmaya başladığı da bir vakaadır ve bu da ümit vericidir. Ancak ‘fikir otoriteleri’nin çağı sona ermedikçe, her fikir aklın kılı kırk yarıcı analizinden geçirilmedikçe, düşünce dünyamız tekâmül edemeyecek gibi görünmektedir. Otoritelerin egemen olduğu yerde, diğerlerine itaat etmek düşer. Düşünce dünyası ise itaatlerle değil, çatışma içermeyen karşıtlıklar ve kılı kırk yarıcı çözümlemelerle gelişip zenginleşir. Çalkantılı coğrafyayı sükûnete kavuşturacak olan da işte bu zenginleşmedir. Türk siyasal hayatını ve düşünce dünyasını oluşturan bu akımlar politik projeler olmaktan kurtulup felsefi bir derinlik kazanabilirlerse, sözü edilen zenginleşmenin yolu açılabilir. Onların atabileceği ilk olumlu adım, hepsinin, her fikrin doğal hakkı olan “toplumsal alanı kendilerine göre düzenleme”

idealini tek ve mutlak doğru olarak görmekten vazgeçmeleri olacaktır.

İnternet çağının etkisi, örneğin başta değer dünyası olmak üzere, düşünce/tasarım ve duygu dünyamızın derinliğini yüzeyselleştiriciliği, toplumun düşünce ürünlerine gösterdiği ilgi ve teveccühün iyice zayıflaması, sanatta ve edebiyatta gözlemlenen çoraklaşma, dijital çağda düşünce dünyamızı da felsefe birikimimizi de etkileyecek gibi görünmektedir. Bu bağlamda “söz”ün ve tefekkürün değerinin düşmesi, zihinlerin “değiştirilmesi”, algıların ve ilgilerin değişimi, internet dünyasının -yankı odası diye de adlandırılan- düşünsel gruplaşmayı ve ideolojik keskinleşmeyi artırıcı etkisi, dijital ortamların hedonist tutkuları tetiklemesi vakıası, ilk başta akla gelen etkenlerdir. Elbette bunların yanında, dijital teknolojinin bilgiye hemen ulaşabilmeyi mümkün kılması fevkalade büyük bir büyük bir imkân gibi görülse de, bunun, akıl kullanımı güçlendirip geliştireceğine dair bir belirti yoktur. Bilgiyi muhakeme edebilme konusunda ortaya çıkan zafiyet, daha önemlisi, gerçekliğin bizatihi kendisinin değişimi, özellikle yapay zekânın ortaya çıkışı ve gelişim seyri, yapay zekânın adeta “yapay zihin”e dönüşümü (chatGPT örneği), fikir dünyası ve felsefi üretimler için durdurucu rol oynama potansiyeli taşımaktadır. Diğer yandan, gelecekte tefekkür dünyasının daha iyi bir düzeye gelebilmesi de mümkündür. Bu olasılık için de nedenlerimiz vardır. Çünkü insan zihninin işin içinde olduğu her durumda, neyin ne ve nasıl olacağı asla önceden kestirilemez. İnsani varoluşun nabzının attığı her durumda, iyi ve güzel için daima bir ümit vardır.

KAYNAKÇA

- Akgün, Mehmet (2005). *Materyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Ankara: Elis Yayınları, 2. Basım
- Akgün, Mehmet (2007). *Türkiye'de Klasik Materyalizm Eleştirileri*, Ankara: Elis Yayınları
- Atasoy, Fahri (2005). *Küreselleşme ve Milliyetçilik*, İstanbul: Ötüken Yayınları
- Balcı, Yunus (2002). *Türk Romanında Aydın Problemi (1908-1950)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- Başgöl, Ali Fuat (1985). *Din ve Laiklik*, İstanbul: Yağmur Yayınları
- Bolay, Süleyman Hayri (2011). *Osmanlı Düşünce Dünyası*, Ankara: Akçağ Yayınları
- Bolay, Süleyman Hayri (2007). *Türk Düşüncesinde Gezintiler*, Ankara: Nobel Yayınları
- Bolay, Süleyman Hayri (2008). *Türkiye'de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi*, 5. Baskı, Ankara: Nobel Yayınları
- Feyzioglu, Turhan (1987). *Atatürk ve Milliyetçilik*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Güngör, Erol (1995). *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 11. Basım
- Hanioglu, M. Şükrü (2005). "II. Meşrutiyet Dönemi Garpcılığının Kavramsallaştırılmasındaki Üç Temel Soru Üzerine Not", *Doğu Batı*, sayı 31, İstanbul 2005.
- İnalcık, Halil (2004). "Atatürk ve Atatürkçülük", *Doğu Batı*, sayı: 29.
- Keyman, Fuat (2004). "Sosyal demokrasi ve Türkiye", *Doğu Batı*, sayı: 29.
- Meriç, Cemil (1978). *Mağaradakiler*, İstanbul: Ötüken Neşriyet.
- Öğün, Süleyman Seyfi (1995). *Modernleşme, Milliyetçilik ve Türkiye*, İstanbul: Bağlam Yayınları
- Özlem, Doğan (1988). *Bilim Tarih ve Yorum*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Yıldırım, Ergun (2005). "Bir Sol Milliyetçi İdeoloji: Kadro Dergisi", *Doğu Batı*, sayı 31, İstanbul.
- Küyel, Mübahat Türker (1976). *Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Felsefe Eylemi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları.
- Köktürk, Milay (2018). "Mehmet Akgün'ün Penceresinden Tanzimat Sonrası Felsefi Tartışmaların Görünümü", *Türk Düşüncesi Yolunda Mehmet Akgün'e Armağan*, Ed. F. Karahan vd., Ankara: Aktif Düşünce Yayınları.

Köktürk, Milay (2008). "Koordinat Şemasında Fikirlerin Konumu", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Sayı: 8

Köktürk, Milay (1987). *Lise Felsefe Müfredat Programlarının Değerlendirilmesi*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)

Subaşı, Necdet (2023). *Türk Aydınının Din Anlayışı-1980 Sonrası Örneği*, İstanbul: Mahya Yayınları.

Ülken, Hilmi Ziya (1994). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yayınlar, 4. Baskı.

CUMHURİYETLE BÜYÜYEN MİRAS: GENEL TÜRK TARİHİ ALANINDA BİLİMSEL BİRİKİM VE ÖNCÜ İSİMLER

Özgür TÜRKER *

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti'nin bir asrı geride bırakan yolculuğunda, köklü tarihî ve kültürel dinamikleri yeniden yeşerten, geniş bir bilimsel mirasın oluşumuna şahitlik etmekteyiz; bu miras, özellikle sosyal bilimlerin muazzam çehresini belirleyen ve Genel Türk Tarihi çalışmalarında eşsiz bir külliyat olarak şekillenen bir düşünsel devrim niteliği taşımaktadır. Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte, tarihsel ve kültürel derinliklere duyulan ilgi, modern bilimsel yöntemlerle harmanlanarak geçmişin mirasını yeniden keşfetme ve değerlendirme sürecine dönüşmüştü; böylece, mazinin özündeki kadim unsurların bugünün düşünce iklimine olan etkileri gün yüzüne çıkartılmıştır. Bir yandan Batı'yla entelektüel alışverişi kuvvetlendiren, diğer yandan ise kadim Türk coğrafyasının engin bilgi birikimini ve tarih bilincini yeniden inşa eden bu süreç, bilhassa Türk tarihçiliği sahasında çınar gibi derin köklere ulaşan bir düşünce yapısının sağlam dallar vererek yeniden gürbüzleşmesine olanak tanımıştır. İşte, Cumhuriyet'in 100. yılında bu bilimsel serencam; zihniyet dünyamızda köklü değişimler yaratarak sosyal bilimler için yalnızca bir geçmiş okuması değil, geleceği şekillendirecek güçlü bir birikimi de temsil eden bir hazinenin oluşumuna vesile olmuştur.

Bu metnin amacı, Türkiye Cumhuriyeti'nin tarih sahnesine kazandırdığı modern tarih yazımı anlayışının, ulusal bilincin dokularına işleyen köklü yapısını ve bu anlayışın entelektüel temelini oluşturan öncülerin adanmış katkılarını irdelemektir. Bu bağlamda, metin yalnızca tarihî bir hikâyenin izini sürmekle yetinmez; Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren bilimsel yöntemlerle desteklenen, yerel ve evrensel unsurları harmanlayan bir tarih anlatısının özünü de açığa çıkarır. Mustafa Kemal Atatürk'ün öncülüğünde şekillenen bu devrimci tarih görüşü, Türk tarihini Batı'nın rasyonel yaklaşımlarıyla yoğurmuş ve ulusun tarihsel süreklilik içindeki öz kimliğini yeniden tanımlamıştır. Bu bakış açısı, tarihsel araştırmaların sadece akademik bir faaliyet değil; ulusun kolektif bilincini aydınlatan ve onu modern dünyanın düşünsel haritasına yerleştiren bir misyon olduğunu vurgular. Bu çalışmada, modern tarih biliminin evrensel ilkeleri doğrultusunda ulusal kimliği tarihsel

*Doç. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, ozgurturker@sdu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4019-4976.

temeller üzerinde inşa eden bu bilimsel mirasın özlü bir yansımasıdır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Bilimsel Çalışmaların Önemi

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu, yalnızca bir devletin temellerini atmaktan ibaret olmayıp; aynı zamanda bilim, kültür ve düşün dünyasında da yeni bir devrin başlangıcını ifade eder. Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülme sürecinde, dönemin reformist aydınları tarafından yoğun çabalarla başlatılan yenileşme hareketleri, Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte geniş bir çerçevede ivme kazanmış; bilhassa sosyal bilimlerde derinlemesine bir yeniden yapılanma dönemi başlamıştır. Cumhuriyet'in kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, devletin siyasi bağımsızlığını kültürel ve bilimsel bağımsızlıkla tamamlamak gerektiğine olan inancıyla, modern bilimi devletin gelişiminin temel bir taşı olarak görmüştür (Kâhya, 2008: 219-220). Bu düşünce yapısı, Türkiye'nin o döneme kadar neredeyse münferit kalan bilim ve kültür sahalarını sistematik bir yaklaşımla yeniden ele alma yoluna gitmiş; böylece Türkiye Cumhuriyeti'nin bilimsel mirasının başlangıç adımları atılmıştır. Bu mirasın yapı taşları olan kurumlar, eserler ve bilim insanları, asrın ötesine geçecek bir zihniyet dönüşümünü beraberinde getirmiştir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Atatürk'ün öncülüğünde gerçekleştirilen kültür devrimi, her ne kadar yüzeyde eğitim reformları, alfabe değişikliği ve halkın bilgiye erişimini kolaylaştıracak adımlar gibi görülse de bu devrim aynı zamanda derin köklere sahip bir düşünsel yenilenmeyi hedeflemiştir. Türkiye Cumhuriyeti, yeni kurulan bir devlet olmasına karşın, kadim medeniyetlerin beşiğinde bulunması nedeniyle tarihin çeşitli safhalarını katetmiş bir coğrafyada yer almakta, bu geçmişin ağırlığını omuzlarında taşımaktadır. İşte bu yük, aslında bir yükümlülük olarak da görülerek, Cumhuriyet'in bilim dünyasında yer alan öncü figürleri tarafından bir sorumluluk bilinciyle ele alınmıştır. Bu süreçte, ön plana çıkan önemli bilim insanları arasında Afet İnan, M. Fuad Köprülü, Zeki Velidi Togan ve Halil İncalcık gibi isimler sayılabilir. Bu aydınlar, yalnızca Türk tarihinin karanlıkta kalmış sayfalarını aydınlatmakla kalmamış, aynı zamanda Türkiye'nin modern dünyada kendi tarihini bilimsel metodolojiyle yazabilmesi için de örnek teşkil etmişlerdir.

Türk tarihini yeniden ele almak adına Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti (TTTC), 12 Nisan 1931'de Atatürk'ün direktifiyle kurulmuş olup, Türk tarihini bilimsel yöntemlerle araştırmayı ve Türk milletinin dünya tarihindeki rolünü yeniden değerlendirmeyi amaçlamıştır. Cemiyetin ilk üyeleri arasında Afet İnan, Yusuf Akçura, Dr. Reşit Galip, Samih Rifat ve Halil Ethem gibi önemli isimler yer almıştır. Cemiyet, Türk tarihini aydınlatmak, medeniyetler arasındaki ilişkileri ortaya koymak ve tarihsel kaynakları araştırmak amacıyla çalışmalara başlamıştır. Bu çalışmaların en önemli çıktılarının biri, Türk Tarihinin Ana Hatları adlı eserin yazılmasıdır.⁶ Ce-

6 Türk Tarihinin Ana Hatları (1930) adlı kitap, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti üyeleri Afet İnan, Mehmet Tefvik, Samih Rifat, Akçura Yusuf, Dr. Reşit Galip, Hasan Cemil, Sadri Maksudi, Şemsettin, Vasfi ve Yusuf Ziya tarafından yazılmıştır. Eserde, kitabın yazılma amacı özetle şu şekilde ifade edilmektedir: "Bu kitap, Türklerin dünya tarihindeki rollerini küçümseyen ve yanlış bir şekilde anlatan tarih kitaplarına karşı bir tepki olarak yazılmıştır. Özellikle Fransızca kaynaklardan alınan

miyetin faaliyetleri arasında tarihsel kazılar düzenlemek, Türk kültür ve medeniyetine dair yeni bulgular sunmak ve bu alanda uzman yetiştirmek yer almıştır. Özellikle Atatürk'ün tarih çalışmalarına verdiği önem sayesinde, Cemiyet, kısa sürede Türkiye'de tarih araştırmalarında öncü bir rol üstlenmiş ve ulusal tarih anlayışının şekillenmesinde önemli katkılarda bulunmuştur (İnan, 1971: 519-530).

Burada Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türk tarihçiliğinin mihenk taşı olarak adlandırabileceğimiz birkaç önemli ismi anmadan geçemeyeceğiz. Bunlardan ilki hiç şüphesiz ki Afet İnan'dır. Ayşe Afet İnan, 1908'de Makedonya'nın Ropcoz kasabasında doğmuş ve daha çocuk yaşta Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne ve Balkan Savaşları'nın yıkımlarına tanıklık ederek büyümüştür. Çocukluk döneminde tarih ve bilim merakı onu büyük bir aydın olma yolunda yönlendirmiştir. 1925'te öğretmenliğe başlamasıyla Mustafa Kemal Atatürk ile yolları kesişen İnan, kısa sürede Atatürk'ün manevi kızı olmuş ve onun gözetiminde eğitim hayatını Lozan ve Paris gibi şehirlerde devam ettirmiştir. Cenevre Üniversitesi'nde Prof. Eugene Pittard'ın yanında antropoloji eğitimi alan İnan, Türkiye'ye dönerek Türk Tarih Tezi'ni şekillendiren araştırmalar yapmış ve 64.000 insan üzerinde gerçekleştirdiği antropolojik incelemeleriyle bilim dünyasına katkıda bulunmuştur. Özellikle Atatürk'ün desteğiyle Türk kadınının eğitim ve toplumsal hakları üzerine çalışmış, kadın haklarını savunan öncü eserler vermiştir. Afet İnan'ın en önemli eserlerinden biri olan Medeni Bilgiler kitabı (İnan, 1969), Cumhuriyet'in ilk yıllarında halka rehber olmuş; Türk Halkının Antropolojik Karakterleri ve Türkiye Tarihi (İnan, 2022) ise Türk tarih yazımına önemli bir katkı sağlamıştır. Akademik kariyerinde de önemli başarılarla imza atan İnan, Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde profesörlük yaparak sayısız öğrenci yetiştirmiş ve Atatürk'ün fikirlerini bilimsel temelde devam ettirmiştir (Özkaya & Payaslı, 2024).

Afet İnan, Türkiye'de sosyal bilimlerin gelişmesinde mihenk taşı olarak değerlendirilebilecek eserleri ve akademik çalışmalarıyla Türk tarihçiliğinin kurucu isimlerinden biri olmuştur. Afet İnan'ın katkıları, Atatürk'ün tarih tezine dayanarak kaleme aldığı ve Türk kimliğinin tarihsel kökenlerine bilimsel bir bakış açısı sunduğu eserlerde açıkça görülür. Türk Tarihinin Ana Hatları ve Medeni Bilgiler adlı yapıtları, yalnızca bir tarih anlatısı olarak değil; toplumun genel bilincini şekillendirme amacı taşıyan eserler olarak da önem arz etmektedir. İnan'ın çalışmaları, Batı'nın bilimsel metotlarını Türk tarihine adapte etmek suretiyle, modern bilimsel tarih yazımı açısından bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Bu metinler, Cumhuriyet'in kendisini tarihsel olarak konumlandırma çabasını da gözler önüne sermekte ve yeni nesillere ulusal bir bilinç kazandırma misyonunu üstlenmektedir. Onun eserleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin tarih sahasında kendi anlatısını inşa etme isteğinin

---

bilgilerle yazılan eserlerde Türklere tarihi rolü bilinçli ya da bilinçsiz olarak küçültülmüş, bu durum Türk milletinin kendisini tanımasında ve milli kimliğini geliştirmesinde olumsuz etkilere neden olmuştur. Kitabın asıl amacı, Türk milletinin tarih sahnesindeki gerçek yerini ve katkılarını yeniden tanımlamak ve Türk milletinin kendi yaratıcı gücünü keşfetmesine yardımcı olmaktır". Bkz. (İnan vd., 1930: 1-3).

somut birer örneğidir.

Mehmed Fuad Köprülü, Türkiye’de ilmi tarihçiliğin kurucularından biri olarak, Batı’nın modern bilimsel yöntemlerini Türk tarihçiliğine kazandıran bir öncü niteliği taşımaktadır. Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar (1919) ve Türk Edebiyatı Tarihinde Usûl (1929) gibi eserleriyle, tarihsel verilerin titizlikle değerlendirilmesine dayanan bilimsel metodolojiyi benimseyerek, Türk tarih yazımına disiplinler arası bir yaklaşım getirmiştir. Bu eserlerinde, edebiyat tarihi ile kültürel tarih anlayışını bir araya getirerek, sadece edebi şahsiyetlerin değil, onların yaşadıkları sosyo-kültürel çevrenin ve dönemin de bilimsel analizini yapmıştır. Mehmet Fuad Köprülü’nün Türk Edebiyatı Tarihinde Usûl adlı eseri, yalnızca Türk edebiyatı tarihine yönelik bir çalışma olmakla kalmayıp, aynı zamanda Türk kültürünün diğer alanlarına da ışık tutan, geniş kapsamlı bir metodolojik temel sunmaktadır. Bu eser, 1929 yılında Bilgi Mecmuası’nın ilk sayısında yayımlanmış ve Türk edebiyatının bilimsel temellere dayalı incelenmesine öncülük etmiştir. Köprülü, bu çalışmasında edebiyat tarihini yalnızca metinlerin kronolojik bir sıralaması olarak ele almakla kalmayıp, hukuk, sanat tarihi, sosyoloji gibi farklı disiplinlerin de kullanılabilceği bütüncül bir yaklaşımı önermiştir. Böylelikle, Köprülü’nün sunduğu metodoloji, Türk kültürünün müesseselerine dair bilimsel çalışmalar için kalıcı ve evrensel bir temel oluşturmuştur (Akün, 2003: 471-486).

Cumhuriyet dönemi Türk tarih metodunun modern normlara ulaşmasında emeği geçen önemli tarihçilerden biri de Zeki Velidi Togan’dır. Togan’ın Tarihte Usul adlı eseri, 1950 yılında İstanbul’da yayımlanmış olup, Türk tarih yazıcılığı açısından son derece önemli bir yere sahiptir. Bu eser, Togan’ın uzun yıllar boyunca İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde verdiği metot derslerinin derlenmiş bir hali olarak bilim dünyasına sunulmuştur. Tarihte Usul, yalnızca Türkçe yazılmış ilk metodoloji kitabı olmakla kalmayıp, aynı zamanda Batı’daki tarihçilerin yöntemsel yaklaşımlarından ilham alarak Türk tarihçiliğine yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Togan, tarihî olayların incelenmesinde eleştirel ve sistematik bir metodun izlenmesi gerektiğini vurgularken, olayların derinlemesine analiz edilmesi gerektiğini savunmuştur. Ayrıca eserde, tarihçinin tarafsızlık ilkesine sıkı sıkıya bağlı kalması ve tarihî bilgilerin sentez ve yorumlanmasında eleştirel bir bakış açısının muhafaza edilmesi gerektiği belirtilir. Togan’ın bu eseri, Türk tarih yazımında akademik disiplinlerin yerleşmesine öncülük eden, metodolojik çerçeveyi belirleyen önemli bir çalışma olarak kabul edilir (Şahin, 2021: 201-215).

Cumhuriyet’in bilimsel devriminde bir diğer önemli figür olan Halil İnalçık, Osmanlı tarihçiliğinde modern metodolojiyi tanıtan, ekonomik, sosyal ve siyasi tarih yazımında adeta çığır açan bir bilim insanı olarak karşımıza çıkar. İnalçık’ın çalışmaları, yalnızca Türkiye’de değil, dünya çapında Osmanlı ve Türk tarihine olan ilgiyi artırmış, Batı’da tarih çalışmalarının metodik yapısına uygun eserler ortaya koyarak, Türk tarihçiliğine evrensel bir nitelik kazandırmıştır. İnalçık’ın “Osmanlı

İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi" gibi eserleri, sadece birer kaynak değil; Türk tarihçiliğinin Batı standartlarında ilerlemesine olanak sağlayan birer kılavuz niteliğindedir. İnalçık'ın derinlemesine ve disiplinlerarası yaklaşımı, Cumhuriyet'in bilim politikalarının bir yansıması olarak değerlendirilebilir; zira onun metodik yapısı, tarihe sadece olayları değil, insanı, ekonomiyi, toplumu bir bütün olarak katman katman ele alan bir bakış açısı getirmiştir (Ergenç, 2011: 7-11).

Cumhuriyet'in bu bilimsel mirasını inşa eden eserler, sadece yazıldıkları dönemin ihtiyaçlarına yanıt vermekle kalmamış; aynı zamanda köklü bir zihniyet dönüşümünün kapısını da aralamıştır. Bu eserler, Türk tarihini yalnızca devletlerin kuruluş ve yıkılışlarından ibaret bir anlatı olarak değil; toplumun, kültürün, ekonominin ve insan yaşamının çok boyutlu bir yapısı olarak ele alarak yeni bir tarih bilinci oluşturmuşlardır. Bu bakış açısı, Cumhuriyet'in köklü değerlerine sadık kalan, ancak çağın bilimsel standartlarına da uygun bir yaklaşımla, tarihin yalnızca geçmişin bilgisi değil; geleceğin şekillendirilmesinde kullanılan bir araç olduğuna dair bir anlayış inşa etmiştir.

Cumhuriyet'in bilimsel düşünceye verdiği önem, ayrıca birçok alanda yeni araştırma merkezleri, müzeler, arşivler ve üniversiteler kurulmasını da beraberinde getirmiştir. 1933 Üniversite Reformu ile birlikte, Türkiye'deki üniversiteler modern bilimsel yöntemlerle donatılmış; bilimsel düşüncenin yayılması ve topluma hizmet etmesi amacıyla yeniden yapılandırılmıştır. Bu reform sayesinde, eğitim alanında Batı'nın bilimsel birikiminden yararlanılarak, aynı zamanda Türk tarihine özgü konulara odaklanan birçok çalışma yapılmıştır. Bu dönemde kurulan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi gibi kurumlar, modern bilimin sosyal bilimlere entegre edilmesi açısından önemli bir basamak olmuş; Türk tarihçiliğinde yeni bir ekolün doğmasına katkı sağlamıştır (Çadırcı, 2011: 667-672). Bilimsel disiplinlerin gelişimi, Türkiye Cumhuriyeti'nin dünya ile entegre olmasını sağlamış ve akademik anlamda bağımsız bir duruş sergileyerek bilimde kendine özgü bir çizgi yaratma yoluna gitmiştir.

1. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tarih Yazımına Verilen Önem

1923'te Cumhuriyet'in ilanıyla beraber yeni bir ulusal kimlik inşası süreci başlamış, bu inşa süreci ise tarih yazımına verilen önemle doğrudan bağlantılı olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden devralınan çeşitli sosyal, kültürel ve ekonomik mirasların yeniden anlamlandırılması amacıyla, Cumhuriyet'in ilk yıllarında geniş kapsamlı bir tarihsel yeniden yazım çalışması başlatılmıştır. Bu dönemde, tarih yazımı devletin kurucu ideolojisini güçlendiren bir arka plan yaratmak amacıyla, bilimsel yöntemlerle yapılandırılmış ve geniş halk kitlelerine ulaşması hedeflenmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün "Türk Tarih Tezi" etrafında şekillenen bu çalışmalar, aynı zamanda modern Türk kimliğinin temellerinin atılmasında da

büyük rol oynamıştır. Cumhuriyet'in tarih yazımına yönelik bu yaklaşımlarını anlamak için, dönemin kaynakları ve bilim insanlarının katkıları oldukça belirleyicidir.

Cumhuriyet döneminin tarih yazımında en önemli adımlardan biri, 1931'de Türk Tarih Kurumu'nun (TTK) kuruluşu olmuştur. TTK, Cumhuriyet'in köklü tarih tezini ve ulusal kimliğin bilimsel bir çerçevede incelenmesini amaçlayan bir kurum olarak kuruldu. Atatürk'ün bizzat talimatlarıyla kurulan bu kurum, Türkiye'de tarih yazımının sistematik ve bilimsel bir temel üzerine oturtulmasına yönelik olarak çalışmalar yapmış ve Türkiye'nin tarihiyle ilgili belgeleri titizlikle inceleyerek toplumsal belleğin yeniden şekillenmesine katkıda bulunmuştur (Koç, 2011: 655-666).

Başkan Prof. Dr. Yaşar Yücel'in 1984 yılındaki Türk Tarih Kurumu İlk Bilim Kurulu Açılış Konuşması'nda vurguladığı üzere, Türk Tarih Kurumu, Atatürk'ün öncülüğünde, Türk milletinin tarihini bilimsel bir yaklaşımla inceleme, medeniyete yaptığı katkıları ortaya koyma ve yanlış tarih algılarını düzeltme amacıyla kurulmuştu. Bu misyon, özellikle sömürgeci zihniyetin ürünü olan ve Türkleri ikinci sınıf bir ırk olarak değerlendiren hatalı tarih anlayışlarının etkilerini bertaraf etmeyi hedeflemekteydi. Osmanlı İmparatorluğu döneminde, milli tarihin yeterince araştırılmamış olması, İslam tarihiyle sınırlı bir tarih anlayışının egemen olması nedeniyle dünya kamuoyunda Türklerin uygarlık tarihindeki rolü çarpıtılmış ve gerçeğin yerini yanlış algılar almıştı. Türk Tarih Kurumu, bu yanlışları düzeltmek için kapsamlı bilimsel araştırmalar yürütmekte, Türk tarihinin derinliklerine inerek milli tarihi bilimsel verilerle yeniden inşa etmekte ve dünyaya Türklerin medeniyet tarihindeki yerini doğru bir şekilde sunmaktaydı. Bu bağlamda Atatürk'ün önderliğinde başlatılan bu girişim, kültürel mirasımızı geleceğe taşıma sorumluluğunu üstlenmekteydi (Yücel, 1984: 375-380). Bu dönemde, tarih yazımında yalnızca ulusal kimlik inşa edilmemiş; aynı zamanda geçmişten alınan derslerle modernleşme sürecine bir tarihsel zemin hazırlanmıştır.

Diğer yandan, TTK tarafından gerçekleştirilen Türk Tarih Kongreleri, Türkiye'nin tarihsel hafızasını şekillendiren önemli bilimsel platformlar olmuştur. Bu kongreler, hem Atatürk döneminde başlatılan Türk Tarih Tezi'nin geliştirilmesi hem de ulusal tarih anlayışının evrensel bir bakış açısıyla yeniden yorumlanması amacıyla düzenlenmiştir. Bu doğrultuda, 1939-1960 yılları arasındaki kongrelerde sunulan tebliğler, Türk tarihinin bilimsel temeller üzerine oturtulması adına büyük katkılar sağlamış ve Türkiye'nin kültürel politikalarının gelişimine yön vermiştir. Özellikle İsmet İnönü döneminde hümanizm merkezli bir tarih anlayışının benimsenmesi, Türk tarihini Anadolu coğrafyası merkezli bir Batı uygarlığı anlatısıyla harmanlayarak sunma çabalarına yol açmıştır. Demokrat Parti döneminde ise Osmanlı tarihine yapılan vurgularla tarihsel süreklilik perspektifi güçlendirilmiş, bu doğrultuda yapılan kazılar ve araştırmalar aracılığıyla hem Türk tarihi derinlemesine incelenmiş hem de bu çalışmalar dünya tarihçiliğine katkıda bulunmuştur

(Koçlu, 2024).

1933 Üniversite Reformu da tarih yazımı açısından Cumhuriyet'in ilk yıllarında önemli bir adım olarak görülmelidir (Namal & Karakök, 2011: 27-35). Reformla birlikte, İstanbul Üniversitesi'nde tarih bölümü yeniden yapılandırılmış ve Avrupa'dan gelen bilim insanlarının desteğiyle modern tarihçilik anlayışı Türkiye'ye kazandırılmıştır. Bu reform, Türkiye'nin tarih yazımında Batı'nın bilimsel metodlarını benimsemesi ve modern tarihçilik yöntemlerini uygulayabilmesi için gerekli altyapıyı sağlamıştır. Özellikle Avusturyalı tarihçi Herbert Melzig'in katkıları, tarih yazımında Batı'nın eleştirel ve bilimsel bakış açısını Türkiye'ye kazandırma konusunda önemli bir role sahiptir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarih yazımının önemine katkıda bulunan bir diğer faktör ise, dönemin eğitim politikalarıdır. Söz konusu yıllarda Türkiye'de tarih eğitimi, yeni kurulan devletin modernleşme ve ulusal kimlik inşa etme çabalarının önemli bir bileşeni olarak dikkat çekmiştir. Atatürk'ün öncülüğünde gerçekleştirilen eğitim reformları çerçevesinde, tarih müfredatları 1924 ve 1926 yıllarında köklü değişikliklere uğramış, bu süreçte "Millî Tarih" vurgusu öne çıkarılmıştır. Türk tarihinin Osmanlı ve İslam merkezli anlatısından uzaklaşarak, daha geniş bir bakış açısı ile ele alınması ve Türk tarihinin İslam öncesi dönemine de ağırlık verilmesi bu dönemin dikkat çeken özelliklerindedir. Ayrıca, Osmanlı tarihine yönelik geleneksel hanedan merkezli övgülerden uzaklaşarak, Türk tarihinin modern ulus-devlet bağlamında yorumlanması hedeflenmiştir. Yeni tarih anlayışı, Türkiye'nin kadim medeniyetler arasındaki yerini belirleme çabasının yanı sıra, tarih ders kitaplarının millî kimliği pekiştirme amacı doğrultusunda yeniden düzenlenmesiyle somutlaşmıştır. Bu süreçte eğitim reformları, yeni devletin modernleşme ve millî bilinç yaratma hedeflerinin bir yansıması olarak tarih eğitiminin önemini perçinlemiştir (Çapa, 2002: 39-55).

Genel Türk Tarihi Alanının Ortaya Çıkışı ve Bu Alanın Türkiye'deki Önemi

Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı'nın kuruluşu, Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinin modern akademik alanda attığı en köklü ve özgün adımlardan biri olarak tarihe geçmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin, tarih sahnesine kendi özgün kimliğiyle çıkışı, yalnızca siyasi alanda değil, bilimsel ve kültürel alanlarda da bir inşa sürecine işaret etmekteydi. Cumhuriyet'in kurucuları, bir yandan modernleşme ve kalkınma hamleleriyle Türkiye'yi çağdaş dünyaya entegre etme yolunda adımlar atarken, diğer yandan millî kültür ve tarihin köklerine dair kapsamlı bir araştırma ihtiyacının farkına varmışlardı. Bu bağlamda, özellikle Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan Türk milletinin tarihsel sürekliliğini bilimsel bir perspektifle ortaya koyma amacı, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı'nın kuruluşuna giden yolu açmıştır. Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, sadece Türkiye'nin değil, tüm Türk dünyasının tarihine ışık tutacak, Türk toplumlarının tarihî ve kültürel mirasını akademik disiplinlerle inceleyecek bir birikimi hedefleyerek kurulmuştur.

Daha önce de ifade edildiği üzere, Türkiye’de tarih disiplininin kurumsal bir kimlik kazanma süreci, 1933 Üniversite Reformu’yla beraber hızlanmış; Türk tarihinin derin köklerinin bilimsel yöntemlerle araştırılması gerekliliği daha belirgin hale gelmiştir. Bu reformla birlikte, İstanbul Üniversitesi’nde tarih bölümü yeniden yapılandırılmış; Osmanlı İmparatorluğu’ndan miras kalan tarih eğitimi gelenekleri, modern bilimsel metotlarla şekillenmeye başlamıştır. Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı’nın bu süreçte oluşan yeni bilimsel iklimde kök salması, hem Türkiye’nin kendi tarihsel kimliğini yeniden değerlendirme sürecinin hem de Orta Asya, İslam dünyası ve Türklerin yaşadığı geniş coğrafyaya dair ilgi ve merakın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, dil, kültür ve tarih çalışmalarının bir araya getirilmesi, tarihsel olguları daha geniş bir perspektiften ele almayı mümkün kılmıştır.

Cumhuriyet’in erken dönemlerinde Mustafa Kemal Atatürk’ün girişimiyle kurulan Türk Tarih Kurumu (TTK), bu sürecin öncülerinden biri olmuştur. TTK, Türklerin dünya tarihindeki yeri ve Türk kültürünün evrensel medeniyetlere katkısını araştırmak amacıyla kurulmuş; bu çerçevede birçok bilimsel etkinlik ve yayın gerçekleştirmiştir. TTK’nın faaliyetleri, Türkiye’de tarih çalışmalarına olan ilgiyi artırarak akademik sahada Türk tarihine dair köklü bir birikimin oluşmasını sağlamış; böylece Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı’nın kurulması için uygun bir zemin hazırlamıştır. Cumhuriyet’i kuran zihniyetin başlattığı bu bilimsel yönelim, Türk milletinin tarihini sadece Anadolu ile sınırlı kalmayan, Orta Asya’dan Balkanlara kadar uzanan geniş bir coğrafyada ele alan bir bakış açısının temelini atmıştır. Bu düşünce, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı’nın kurulmasında en önemli ilham kaynaklarından biri olarak değerlendirilmelidir.

Türkiye’deki ilk Genel Türk Tarihi Kürsüsü, modern Türk tarihçiliğinin kurumsallaşmasında mühim bir yere sahiptir. Bu kürsünün temelleri, İstanbul Darülfünunu’nda Mehmed Fuad Köprülü ve Ahmet Zeki Velidî Togan’ın liderliğinde atılmıştır. 1925 yılında Togan’ın İstanbul Üniversitesi’nde Türk Tarihi Muaviniği görevine atanmasıyla beraber, Umumi Türk Tarihi Kürsüsü adı altında Türk tarihi, dil ve kültürü üzerine geniş çaplı akademik çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Kürsünün kuruluşu, Türkiye Cumhuriyeti’nin erken dönemlerinde Mustafa Kemal Atatürk’ün Türk tarih tezini kurumsallaştırma ve millî tarih bilincini yaygınlaştırma hedefi doğrultusunda önemli bir adım olmuştur. Togan’ın kurduğu bu kürsü, sadece Osmanlı tarihi değil, geniş coğrafyalarda ve zaman dilimlerinde hüküm süren Türk topluluklarının tarihini de kapsayarak akademik bir merkez hâline gelmiştir. İstanbul Üniversitesi’nde başlayan bu çalışmalar, daha sonra 1946 yılında Ankara Üniversitesi’nde ihdas edilen Genel Türk Tarihi Kürsüsü ile yaygınlık kazanmış ve Türkiye’deki birçok üniversitede benzer kürsülerin açılmasına öncülük etmiştir (Karakulak, 2018: 217-218).

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi bünyesinde oluşturulan Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Türk tarihinin köklü geçmişine dair bilimsel araştır-

malar yapmak, bu alanda uzman akademisyenler yetiştirmek ve Türk dünyasıyla ilgili çalışmalara öncülük etmek amacı taşımaktadır. Bu bölümde, Orta Asya Türk tarihinden Osmanlı İmparatorluğu'na, Anadolu'da Türk varlığının başlangıcından modern Türkiye tarihine kadar geniş bir tarih yelpazesi incelenmekte; Türklerin kültürel ve sosyo-ekonomik katkıları ile bozkır yaşam tarzının dünyaya olan etkileri gibi konular akademik derinlikte ele alınmaktadır. Bu anabilim dalının kuruluşuyla beraber, yalnızca Türk milletinin tarihine değil, dünya tarihine olan katkıları da vurgulanmıştır. Türk tarihi, Batı ve Doğu medeniyetleri arasında köprü işlevi görmüş; İslam dünyasında, Asya'nın steplerinde ve Avrupa'nın kapılarında derin izler bırakmıştır. Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, bu tarihî süreci disiplinlerarası bir yaklaşımla ele alarak, Türk toplumlarının tarihini sadece bir milletin tarihi olarak değil, dünya medeniyetleriyle iç içe geçmiş bir tarih olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda, bölümdeki araştırmacılar, Türk tarihinin dünya tarihindeki yerini akademik bir ciddiyetle irdelemekte ve uluslararası alanda Türk tarihine dair farkındalık yaratmaktadır.

Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, özellikle millî bilinç oluşturma ve tarihsel kimliği güçlendirme noktasında da önem taşımaktadır. Türk milletinin Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan tarihsel yolculuğunda kazandığı tecrübeleri bilimsel bir süzgeçten geçirerek, bu tecrübelerin modern toplum üzerindeki etkilerini analiz eden disiplin, aynı zamanda tarihsel olayların ulusal kimliğe olan etkilerini de incelemektedir. Cumhuriyet'in ulusal kimlik ve tarih bilinci inşasında köklü bir yer edinen anabilim dalı, Türkiye'nin kendi tarihine sahip çıkma sürecinde önemli bir katkı sağlamış ve modern tarih yazımında Türk toplumlarına özgü olayların, kurumların ve düşünce sistemlerinin analizini yaparak ulusal belleği zenginleştirmiştir.

Dahası, bu anabilim dalı, Orta Asya Türk tarihinin yanı sıra, Türk dünyasının tüm kültürel unsurlarını kapsayan bir araştırma alanı sunmakta ve Türk tarihine ilgili farklı coğrafyalardaki bilim insanlarının bulunduğu bir merkez işlevi görmektedir. Orta Asya'dan Balkanlara, Kafkaslardan Anadolu'ya kadar uzanan Türk toplumlarının tarihî serüveni; dil, edebiyat, sanat, sosyoloji, ekonomi ve siyaset bilimleri gibi farklı disiplinlerle bağlantı kurularak araştırılmakta, böylece Türk tarihinin kültürel ve sosyal boyutları detaylı bir şekilde incelenmektedir. Bu yaklaşım, yalnızca tarihe değil, aynı zamanda kültürel mirasa yönelik bir bütünlük arz eden bir bilim anlayışının doğmasına zemin hazırlamıştır.

Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı'nın kurulması, Cumhuriyet'in millî tarih yazımında modern bilimsel metotları benimseme hedefini yansıtan köklü bir adım olarak değerlendirilebilir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte başlayan tarih bilincini güçlendirme çabaları, bu anabilim dalının çalışmaları sayesinde daha da gelişmiş; Türkiye'nin kendi tarihine sahip çıkma süreci, bilimsel bir temele dayandırılarak sürdürülmüştür. Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, yalnızca Türk tarihçiliğinin değil, aynı zamanda dünya tarih yazımının da zenginleşmesine katkıda bu-

lunmuş; Türk milletinin tarih sahnesindeki yerini bilimsel metotlarla tanımlamış ve bu mirası yeni nesillere aktarma konusunda güçlü bir altyapı oluşturmuştur. Bu anabilim dalının kurucuları, Türk tarihine olan sadakatleri ve bilimsel yaklaşımları ile Türkiye'nin bilim dünyasına armağan ettiği değerli birikimin temsilcileri olarak anılmakta; onların ortaya koyduğu eserler, Türkiye Cumhuriyeti'nin akademik sahadaki başarılarını ve tarih bilimine olan katkılarını gözler önüne sermektedir.

2. Öncü İsimler ve Katkıları

2.1. Ahmet Zeki Velidi Togan (1890-1970)

A. Zeki Velidi Togan, Türkiye'de ve dünya çapında Türk tarihi üzerine yapılan çalışmalarda öncü bir isim olarak tanınan, yalnızca araştırmalarıyla değil, aynı zamanda bilimsel duruşu ve azmiyle de Türk tarihçiliğinde köklü izler bırakmış bir bilim insanıdır (İnalçık, 2006: 25). Togan'ın çalışmaları, Türkistan'dan Osmanlı Devleti'ne kadar uzanan geniş bir coğrafya ve tarihsel dönemi kapsamaktadır. Onun çalışmalarını derinlemesine incelemek, hem Türk tarihinin geniş çerçevede anlaşılmasına hem de bilim dünyasında Türk kültürüne dair bilgi birikiminin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda, Zeki Velidi Togan'ın Türk tarihi çalışmalarına olan öncülüğü, bilimsel mirası ve özellikle Türkistan tarihi üzerine akademik çalışmaları, tarih bilimine yaptığı katkılarının temel taşlarını oluşturur.

Zeki Velidi Togan, genç yaşlarından itibaren Türk tarihi konusunda derin bir ilgi geliştirmiş ve bu ilgiyi bilimsel bir temele oturtarak, Türk tarih yazıcılığında yeni bir çığır açmıştır. Togan, Rusya İmparatorluğu döneminde Müslüman-Türk kimliğini koruma mücadelesiyle tanınan bir ailenin mensubudur. Onun bilimsel çalışmalara olan eğilimi, tarihsel geçmişe ve Türklerin dünya tarihindeki yerine dair farkındalığının erken yaşlarda şekillenmesine katkı sağlamıştır. Özellikle Rusya'daki Türk halklarının tarihine ve kültürüne yönelik çalışmalar yapmak amacıyla eğitimini sürdürmüştü; Kazan'da başladığı eğitime daha sonra Orenburg ve St. Petersburg'da devam etmiştir. Togan'ın akademik yolculuğu, Türk tarihine duyduğu bu ilgiyi bir misyona dönüştürmesini sağlamış ve onun Türk tarihçiliğinde öncü bir isim olarak tanınmasını mümkün kılmıştır.⁷

Zeki Velidi Togan, modern Türk tarihçiliğinin kurucu isimlerinden biri olarak, Türkiye'de tarih yazımına yeni bir yaklaşım kazandırmıştır. O, sadece akademik bir tarihçi değil, aynı zamanda geniş bir entelektüel birikime sahip bir bilim insanı olarak tanınır. Tarih disiplinine getirdiği yenilikler, özellikle kaynaklara dayalı bilimsel metodolojiye verdiği önemle dikkat çeker. Togan, Türk tarihinin köklü bir analizini

⁷ Z. Velidi Togan, 10 Aralık 1890 tarihinde, günümüz Rusya sınırları içinde bulunan Başkurt-Eli'nde, İsterlitamak kantonuna bağlı Küzen köyünde dünyaya gelmiştir. Kökeni, geleneksel olarak Yurmatı uruğuna, Elçiktemir "tübesine", Teltim soyuna ve Soklı-Kay boyuna dayanır. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Küzen köyüne Tatar, Mişer ve Müslüman Çuvaşlar da yerleşmiş olsa da köyün asıl nüfusunu, sayıca 30-40 haneyi geçmeyen Soklı-Kay ve Ungut isimli iki boy oluşturuyordu. Bkz. (Baykara, 1989: 1-8).

yaparken, aynı zamanda etnografya, arkeoloji, nüvizmatik ve edebi eserler gibi çok çeşitli alanlardan yararlanarak disiplinler arası bir perspektif sunmuştur. Onun bu çok yönlü yaklaşımı, tarihsel olayları yalnızca kronolojik bir sırayla değil, derinlemesine ve kapsamlı bir şekilde ele almayı mümkün kılmıştır. Bu nedenle, Togan'ın katkıları, Türkiye'de modern tarihçiliğin temelini atan önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir (İnalçık, 2006: 25-26).

Togan, tarih bilimine olan katkılarında geleneksel Osmanlı tarih yazıcılığından farklı bir yol izleyerek, Orta Asya Türk tarihine ve genel anlamda Türk dünyasına odaklanmıştır. Togan'ın bilimsel öncülüğü, Batı tarih yazımının bilimsel metodlarını Türk tarihine uyarlaması ve Türk tarihinin dünya tarihindeki yerine dair daha geniş bir perspektif sunmasıyla belirginleşir. Özellikle Orta Asya tarihini, eski Türk boylarının göçlerini ve Türklerin çeşitli medeniyetlere olan katkılarını inceleyen Togan, bu alanlarda daha önce yapılmamış olan çalışmalara öncülük etmiştir. Onun çalışmalarında, Türk tarihinin Asya'nın steplerinden başlayarak geniş bir coğrafyada iz bırakan bir milletin tarihî gelişimini anlamak adına disiplinlerarası bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu yaklaşımı, Togan'ın tarih çalışmalarında orijinal bir perspektif oluşturmasına ve Türk tarihi alanında derinlemesine bir birikim sunmasına olanak tanımıştır.

Zeki Velidi Togan'ın akademik mirası, onun kaleme aldığı eserler ve gerçekleştirdiği saha çalışmalarıyla günümüze kadar ulaşan zengin bir birikimi kapsar. En önemli eserlerinden biri olan Umumi Türk Tarihine Giriş (Togan, 1946), Türk tarihini geniş bir çerçevede ele alan ve Orta Asya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na uzanan tarihî olayları kapsamlı bir şekilde inceleyen bir yapıttır. Bu eser, Togan'ın tarihsel olayları salt kronolojik bir dizge içinde sıralamanın ötesine geçerek, olayların ardında yatan sosyo-kültürel ve ekonomik dinamikleri analitik bir yaklaşımla irdelemesi sayesinde, Türk tarihine çok katmanlı ve derinlikli bir perspektiften bakmamıza olanak tanımaktadır. Togan, tarihî vakaların yalnızca yüzeysel izlerini değil, bu vakaların toplumsal yapılar, kültürel paradigmlar ve ekonomik yapılarla olan ilişkilerini çözümleyerek, tarihsel olguların kökenine inmeyi amaçlamış; böylece Türk tarih yazıcılığına yeni bir epistemolojik çerçeve sunmuştur. Umumi Türk Tarihine Giriş, yalnızca Türk tarihçileri için değil, dünya çapında Türk tarihine ilgi duyan bilim insanları için de başvuru niteliği taşıyan bir kaynak olarak kabul görmüştür (Togan, 2021: 161-180).

Zeki Velidi Togan'ın akademik çalışmaları içerisinde, Türkistan tarihi üzerine yaptığı araştırmalar özel bir öneme sahiptir. Togan, Türkistan'ın tarihî kökenleri, etnik yapıları, kültürel zenginlikleri ve jeopolitik önemi üzerine derinlemesine analizler yaparak, bu bölgenin Türk dünyasındaki önemini vurgulamıştır. Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi adlı eseri, Türkistan'ın siyasi, sosyal ve ekonomik tarihini inceleyen kapsamlı bir çalışmadır. Togan, bu eserinde Türkistan'ın coğrafi sınırlarından başlayarak bölgedeki etnik grupların tarihsel gelişimini ele

alır. Ayrıca, Rus ve Çin hakimiyeti altındaki Türk halklarının 16. yüzyıldan itibaren yaşadığı değişim sürecini detaylıca açıklar. Togan'ın bu eseri, Türkiye'deki modern tarih çalışmalarına önemli katkılar sağlamıştır. Özellikle tarih yazımında derinlemesine araştırma ve yerli kaynaklara dayalı bilginin öne çıkarılması, Türk tarihçiliğinde yeni bir metodolojik yaklaşımı temsil eder. Türkistan bölgesinin siyasi ve sosyal tarihini incelerken kullandığı bilimsel yöntemler, yerel dillerdeki kaynakların titizlikle işlenmesi ve farklı tarihsel olayların analizi, Türkiye'deki tarih araştırmalarında da karşılık bulmuş, Osmanlı sonrası Türk dünyası tarihinin kavranmasına katkıda bulunmuştur (Togan, 1981).

Zeki Velidi Togan'ın Türk tarihi çalışmalarına öncülük etmesi, bilimsel mirası ve Türkistan tarihi üzerine yaptığı araştırmalar, onun Türk tarihçiliğinde bıraktığı derin ve kalıcı etkileri gözler önüne sermektedir. Togan, yalnızca eserleriyle değil, bilimsel yöntemlere olan sadakati ve akademik duruşuyla da Türk tarihçileri için bir model olmuştur. Türk tarihinin, Türkistan'ın ve genel anlamda Türk dünyasının tarihî süreçlerini anlamak ve bu mirası gelecek nesillere aktarmak adına yaptığı çalışmalar, bugün halihazırda tarih bilimine katkı sunan temel kaynaklar arasında yer almaktadır. Togan'ın açtığı bu yolda, Türk tarihçiliği disiplinlerarası bir yaklaşımı benimseyerek gelişmeye devam etmekte ve onun bilimsel mirası, Türkiye Cumhuriyeti'nin tarih bilincini şekillendiren önemli unsurlardan biri olarak varlığını sürdürmektedir.

2.2. Bahaeddin Ögel (1923-1989)

Bahaeddin Ögel, Türk tarihçiliğinin kendine özgü yöntem ve bakış açısıyla öne çıkan isimlerinden biri olarak, yalnızca Türk mitolojisi ve kültür tarihi üzerine yaptığı kapsamlı çalışmalarıyla değil; aynı zamanda Türk tarihine dair kurduğu metodolojik yaklaşımlarla da Türk bilim dünyasında kalıcı izler bırakmıştır. Ögel'in çalışmaları, Türk milletinin derin tarihî köklerine ışık tutarak, kadim kültürün ve mitolojik öğelerin izini sürmüştür; böylelikle hem geçmişe dair yeni anlamlar ortaya koymuş hem de Türk tarihçiliğinde özgün bir metodolojinin temellerini atmıştır. Onun çalışmalarında, Türk kültürünün geniş bir coğrafyada şekillenip nasıl bir medeniyet mirasına dönüştüğüne dair geniş perspektifli ve disiplinlerarası bir yaklaşım belirgindir.

Bahaeddin Ögel, 1924 yılında Elazığ'da doğmuş, tarihî ve kültürel zenginlikleriyle tanınan Harput'un etkisiyle yetişmiş bir tarihçidir. Ailesi, özellikle annesi Nadire Hanım'ın kültür ve tarih sevgisi, onun çocukluk yıllarındaki gelişiminde önemli rol oynamıştır. İlk ve ortaokul eğitimini Elazığ'da tamamladıktan sonra, liseyi Malatya'da bitirmiştir. Ögel, tarihî olaylara ve kültürel meselelere olan ilgisini küçük yaşlardan itibaren geliştirmiş, bu alandaki tutkusunu üniversite eğitimine taşımıştır. 1941 yılında girdiği Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde tarih bölümünü seçerek, burada önemli hocalardan dersler almış, özellikle

Türk kültür tarihine odaklanmıştır. Üniversite yıllarında Sinoloji (Çin Dili ve Edebiyatı) dersleri de alarak, Çin tarihi ve Türk kültürünün bağlantılarına ilişkin derin araştırmalar yapma fırsatı bulmuştur. Mezuniyetinden sonra akademik kariyerine hızla devam eden Ögel hem Türkiye’de hem de yurtdışında önemli çalışmalar yürütmüş, özellikle Türk kültürü ve tarihinin köklerini araştırarak çok sayıda bilimsel esere imza atmıştır. Ögel’in çalışmaları, Türk kültürünü tarihsel derinliği ve geniş coğrafi yayılımıyla ele alarak, Orta Asya’dan Anadolu’ya uzanan kültürel bağları inceleyen önemli akademik katkılar sunmuştur (Yuvalı&Aşan, 1995: 1-12; Yuvalı, 2007: 22-23; Yüncüoğlu, 2020: 3-19).

Bahaeddin Ögel’in en bilinen ve Türk tarihçiliğinde mihenk taşı sayılan eserlerinden biri olan Türk Mitolojisi adlı kitabı, Türk toplumunun kadim inançlarının, destanlarının ve kültürel sembollerinin kapsamlı bir analizini sunar. Bu eserde, Türk mitolojisinin köklerine inerken, yalnızca Anadolu’da değil, Asya’nın engin steplerinden gelen inançların ve ritüellerin bir süreklilik içinde incelenmesi dikkat çeker. Ögel, bu eserinde Türk toplumlarının mitolojik düşünce yapılarını ortaya koyarken, aynı zamanda onların sosyal, ekonomik ve kültürel bağlamda nasıl bir anlam taşıdığını da analiz etmiştir. Türk Mitolojisi, Türk milletinin düşünce dünyasında yer eden semboller, efsaneler ve destanlar aracılığıyla onların dünya görüşünü anlamamıza olanak tanır. Bu eser, Türk tarih yazımında mitolojik unsurların ilk kez bu denli kapsamlı bir biçimde analiz edilmesini sağladığı gibi, Türk kültür tarihinin kadim kökenlerine dair yeni bir perspektif sunmuştur (Ögel, 1993).

Ögel’in Türk mitolojisine dair çalışmaları, yalnızca bir mitolojik anlatı sunmakla kalmamış, aynı zamanda bu mitolojinin Türk toplumunun tarihsel evrimindeki yerini de ortaya koymayı amaçlamıştır. Türk mitolojisinin, toplumsal bellekte kalıcı izler bırakan ve nesiller boyunca süregelen bir kültürel kod olduğunu savunan Ögel, mitolojik anlatıları tarihsel bir bakış açısıyla ele alarak, mitolojinin tarihî olaylarla nasıl iç içe geçtiğini ve toplumun belleğinde nasıl bir güç taşıdığını göstermeye çalışmıştır (Özçelik, 2019: 40-58). Özellikle, Türk mitolojisinde sıkça rastlanan hayvan sembolleri, doğa kültleri ve kahramanlık destanları gibi unsurları analiz ederek, bu unsurların tarihî süreçte Türk toplumunun kendini ifade etme biçimlerinde nasıl bir rol oynadığını derinlemesine incelemiştir.

Bahaeddin Ögel’in Türk Kültür Tarihine Giriş adlı 9 ciltlik eseri (Ögel, 2000), Türk kültürünün geniş bir zaman ve mekân diliminde derinlemesine incelendiği önemli bir başvuru kaynağıdır. Eser, Türk toplumunun tarih boyunca geliştirdiği yaşam biçimleri, tarım ve zanaatkarlık uygulamaları, konargöçer ve yerleşik kültür arasındaki etkileşimler gibi çok çeşitli konuları kapsamaktadır. Ögel, eserinde Türklerin konargöçer yaşamından şehirleşme süreçlerine kadar geniş bir kültürel spektrum sunarken, tarım, zanaat, hayvancılık, mimari ve gündelik yaşamın detayları üzerine titizlikle eğilmektedir. Her cilt farklı bir başlığı derinlemesine ele almakta; örneğin, yaylak ve kışlak hayatı, şehirleşme süreçleri, tarımsal faaliyetler

ve ziraat gibi konular Türk tarihinin temel dinamikleri ışığında analiz edilmektedir. Bu eser, Türk kültür tarihinin sadece bir yönünü değil, bütüncül bir perspektifle ele alındığını ve kültürel öğelerin toplumun ekonomik ve sosyal yapısına nasıl yansındığını göstermesi bakımından Türkoloji çalışmalarına büyük katkı sağlamaktadır. Ayrıca, Türklerin tarihsel süreç içinde yerleşik ve konargöçer yaşamı nasıl sentezlediğini, kültürel pratiklerin gelişim süreçlerini çok katmanlı bir biçimde ele alması, eserin kapsamını ve önemini daha da pekiştirmektedir.

Ögel, Türk tarihini bir medeniyetler bütünü içinde değerlendirirken, kültürel etkileşimlerin, coğrafyanın ve yaşam biçimlerinin tarihsel süreçlerdeki belirleyici rolünü ön plana çıkarır. Bu yaklaşım, Fernand Braudel'in "longue durée" (uzun süre) kavramına benzer şekilde, toplumsal ve ekonomik yapıların uzun vadede tarihsel olaylara etkisini vurgulayan bir anlayışla örtüşmektedir. Ögel'in kuramında, kültür ve yaşam biçimlerinin tarihsel sürekliliği, toplumların kimliğini ve dayanıklılığını şekillendiren en temel unsurlardan biri olarak kabul edilir. Ögel, Türk kültür tarihini analiz ederken, Türk toplumunun tarihin çeşitli dönemlerinde nasıl bir kültürel kimlik oluşturduğunu ve bu kimliğin günümüze kadar nasıl aktarıldığını ortaya koyar. Türk kültüründe yer alan bazı köklü inançların ve ritüellerin tarih boyunca farklı coğrafyalarda nasıl şekillendiğini inceleyerek, kültür tarihinin yalnızca bir milletin geçmişini değil; onun dünya görüşünü ve yaşam tarzını da yansıttığını belirtir. Özellikle, doğa unsurları, sosyal yapılar ve gelenekler üzerine yaptığı incelemeler, Türk kültürünün tarihî süreçteki gelişimine dair derinlemesine bir perspektif sunmaktadır.

Bahaeddin Ögel'in *Türklerde Devlet Anlayışı* (Ögel, 1982) adlı eseri, tarih kuramı açısından dikkate değer bir çalışma olarak öne çıkmaktadır. Ögel, kadim Türk devlet felsefesini, sadece tarihsel bir olgu olarak değil, aynı zamanda kozmolojik ve mitolojik bir bağlamda değerlendirerek devlet kavramını çok boyutlu bir perspektife oturtur. Eser, devletin ilahi temellerini ve kozmik düzenle olan ilişkisini inceleyerek, Türklerin evrensel imparatorluk ideallerini ve cihan hakimiyeti anlayışını derinlemesine analiz eder. Bu yönüyle Ögel, devlet ve toplum yapısını, sadece olaylar tarihinden ibaret olmayan, daha geniş bir kültürel ve felsefi çerçevede ele alır. Tarih kuramı bağlamında eserin önemi, devlet olgusunun zaman-mekan kavramlarına sıkışmayan bir analiz sunması ve tarihsel olayları, kültürel sembollerle iç içe geçen bir anlatı üzerinden okuyucuya sunmasında yatar. Bu yaklaşım, tarihsel süreklilik ile kültürel yapının birbirini nasıl beslediğini gösterir ve tarih yazımında sadece olayların değil, aynı zamanda zihniyet ve felsefi temellerin ne denli önemli olduğunu vurgular. Dolayısıyla Ögel'in bu eseri, Türk tarih felsefesine yönelik yeni bir kuramsal bakış açısı kazandırır ve tarihsel gelişmeleri, çok katmanlı bir analizle ele alarak tarih disiplinine katkı sağlar.

Kısacası Bahaeddin Ögel, Türk tarihçiliğinde derin izler bırakan ve Türk mitolojisi ile kültür tarihi üzerine yaptığı çalışmalarıyla kendine özgü bir metodoloji

geliştiren öncü bir bilim insanıdır. Ögel'in özellikle Türk Mitolojisi, Türk Kültür Tarihine Giriş ve Türklerde Devlet Anlayışı gibi temel eserleri, Türk toplumunun tarihî ve kültürel birikimini ortaya çıkaran önemli yapıtlar olmanın ötesinde, Türklerin dünya medeniyetlerine kattığı özgün değerleri de yeniden tanımlamaktadır. Bu eserlerde, Türk kültürünün kadim kökleri, sadece mitolojik ya da tarihsel olaylarla sınırlı kalmayıp, siyaset ve devlet anlayışından gündelik yaşamın en küçük detaylarına kadar geniş bir yelpazede kendini hissettiren bir devamlılık gösterir. Ögel'in ortaya koyduğu bu devamlılık, Türklerin binlerce yıllık bir kültürel mirasın emanetçileri olduğu fikrini pekiştirir. Bu miras, devletin kutsallığı, yer ve su gibi doğal unsurların toplumun kaderiyle olan ilişkisi, mitolojik sembollerle yoğrulmuş bir devlet felsefesi gibi unsurlar aracılığıyla siyasete de yön vermiştir. Ancak, bu miras sadece siyasal yapılarla sınırlı kalmaz; Türklerin gündelik yaşamı, aile yapısı, toplumsal örgütlenmesi, hukuk sistemleri ve hatta estetik anlayışlarına kadar uzanır. Ögel, bu yönleriyle Türk kültürünü tarihsel olarak birbirinden kopuk olaylar dizisi şeklinde değil, tümüyle yaşayan, süreklilik arz eden ve kendini her dönemde yeniden inşa eden bir medeniyet olarak ele alır.

2.3. İbrahim Kafesoğlu (1912-1984)

Genel Türk Tarihi alanının öncü isimlerinden biri olan H. İbrahim Kafesoğlu, 1914 yılında Burdur'un Tefenni ilçesinde dünyaya gelmiş, Türklerin kültür ve tarih çalışmalarına adanmış bir ömür sürmüştür. Henüz bir yaşında iken babasını I. Dünya Savaşı sırasında kaybetmiş ve dedesinin yanında büyümüştür. İlkokul ve ortaokul eğitiminden sonra Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde yüksek öğrenimine başlamış, burada Hungaroloji ve Orta Çağ tarihi gibi alanlarda eğitim görmüştür (Uydu Yücel, 2015: 9-19; Çetin, 2006: 15). Eğitim hayatı boyunca hocası Fuad Köprülü ve diğer önemli bilim insanlarından etkilenmiş, özellikle Macaristan'da Budapeşte Üniversitesi'nde aldığı dersler, ilerleyen yıllarda Türk tarihine yönelik çalışmalarında önemli bir rol oynamıştır (Donuk, 2001: 145-146).

Kafesoğlu'nun tarihçiliği, Selçuklu ve Harezmsahlar gibi Türk-İslam devletlerinin tarihini inceleyen kapsamlı çalışmalarıyla öne çıkar. 1949 yılında tamamladığı "Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah" adlı doktora tezi ve ardından "Harezmsahlar Devleti Tarihi" adlı doçentlik tezi, onun bu alandaki bilimsel başarılarının ilk önemli adımlarıdır. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde tarih kürsüsünde uzun yıllar dersler vermiş, öğrencileri arasında derin bir saygı kazanmıştır (Donuk, 2001: 146). 1983 yılında emekli olana kadar akademik kariyerini sürdürmüş, özellikle Genel Türk Tarihi alanındaki çalışmalarıyla bilim dünyasına önemli katkılarda bulunmuştur.

Kafesoğlu, eserlerinde sadece tarihsel olayları anlatmakla kalmamış, aynı zamanda Türk milliyetçiliği ve kültürünün kuramsal temellerini oluşturma gayreti içinde olmuştur. En önemli eserlerinden biri olan Türk Milli Kültürü adlı kitabı,

Türk milletinin dört bin yıllık tarihine ışık tutan, kültür ve medeniyet nazariyelerini derinlemesine ele alan bir çalışmadır. Onun bu eseri Türk kültürü ve tarihine dair kuramsal çerçevede ortaya konmuş kapsamlı çalışmalar arasında yer almaktadır. Eser, Türk milletinin kültürel mirasını dört bin yıllık bir zaman diliminde inceleyerek, bu mirasın ana unsurlarını detaylandırır. Kafesoğlu, Türk kültürünün tarihsel sürekliliğini vurgular, coğrafi ve sosyal şartlar altında şekillenen yönlerini titizlikle ele alır. Eserde, medeniyet ve kültür arasındaki ayrım netleştirilmiş, kültürün bir milletin kendine özgü değerler bütünü olduğu vurgulanırken, medeniyetin milletlerarası ortak değerlere dayandığı belirtilmiştir. Metodolojik olarak Kafesoğlu, kültür tarihini sadece maddi unsurlarla sınırlamadan, manevi değerler ve toplumsal yapılar üzerinden de değerlendirmiştir. Konargöçer ve yerleşik yaşam arasındaki ilişkiyi, Türk devletlerinin tarihsel gelişimiyle bağdaştırarak ele alan eser, Türklerin sosyal, ekonomik ve hukuki sistemlerini de kapsayan geniş bir analiz sunar. Kafesoğlu'nun bu eseri, Türk tarihi ve kültürü üzerine bilimsel araştırmalar yapan tarihçilere kapsamlı bir kaynak sunmasının yanı sıra, Türk milli kimliğinin inşasında önemli bir referans noktasıdır. Türk Milli Kültürü, kuramsal açıdan Ziya Gökalp'in kültür ve medeniyet tanımlarından hareketle, kültürün millî benliği oluşturan ana unsurlarıyla açıklanmasını sağlar. Kafesoğlu, kültür unsurlarının zamanın koşullarına göre değişebileceğini, ancak temel niteliklerin süreklilik arz ettiğini vurgular. Bu açıdan eser, Türk tarihçiliğinde kültürel unsurların derinlemesine analiz edilmesine örnek teşkil ederken, Türk milletinin tarihi ve kültürel evrimini de bütüncül bir bakış açısıyla ele alır (Kafesoğlu, 2007).

Metodolojik olarak, Kafesoğlu'nun tarihçiliği hem tarihsel olaylara bilimsel bir yaklaşımla eğilmiş, hem de milliyetçi bir bakış açısını yansıtmıştır. Osmanlı tarihiyle ilgilenen tarihçilerin, İslam öncesi Türk tarihini ve kültürünü de iyi bilmeleri gerektiğini savunan Kafesoğlu, tarihî olayların kültürel bağlamdan ayrı düşünülme-yeyeceğini belirtmiştir. Bu anlayış, onun tarih metodolojisinde kültürel unsurlara verdiği önemi açıkça ortaya koyar. O, Selçuklu ve İslamiyet öncesi Türk devletlerinin sosyal yapısını, din, edebiyat, sanat ve düşünce dünyasını birbirine bağlayarak tarihî süreçleri anlamaya çalışmıştır (Uydu Yücel, 2015: 16; Çetin, 2006: 18-19).

Kafesoğlu'nun bilim dünyasına katkıları sadece akademik makaleler ve kitaplarla sınırlı kalmamıştır. Millî ve kültürel meselelerle yakından ilgilenmiş, birçok sivil toplum kuruluşunda aktif görev almıştır. Milliyetçi Öğretmenler Birliği ve Aydınlar Ocağı gibi kuruluşlarda başkanlık yapmış, bu görevlerinde Türkiye'nin kültürel ve millî değerlerini savunma misyonu gütmüştür. Bu yönüyle de sadece bir tarihçi değil, aynı zamanda bir fikir adamı olarak da toplum üzerinde kalıcı etkiler bırakmıştır (Donuk, 2003: 145-146).

Kafesoğlu, çağdaş Türk tarihçiliğinin ve millî kültür anlayışının en önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilmektedir. Özellikle millî kimlik ve kültürün inşasında tarihi bir rehber olarak değerlendirilmesi gereken eserleri, Türk milletinin

tarihî süreç içindeki varlığını ve kültürel zenginliğini anlamada başvuru niteliğindedir. 1984 yılında vefat eden Kafesoğlu, ardında bıraktığı zengin bilimsel miras ve öğrencileri üzerindeki derin izlerle Türk tarihçiliğinde önemli bir yer edinmiştir.

2.4. Akdes Nimet Kurat (1903-1971)

Türk tarihçiliğine ve Genel Türk Tarihi alanına önemli katkılar sağlayan öncü bilim insanlarından biri de hiç kuşkusuz Akdes Nimet Kurat'tır. 22 Nisan 1903'te, Rusya İmparatorluğu'na bağlı Tataristan'ın Berkete köyünde dünyaya gelen Kurat, erken yaşlardan itibaren güçlü bir eğitim altyapısına sahip oldu. İlk ve orta öğrenimini Rus okullarında tamamladıktan sonra, Türkçü ve Ceditçi bir aydın olan babası Tahir Şahmurad'ın da etkisiyle Türkçülük fikri ile tanıştı. Bu, onun hem entelektüel gelişiminde hem de tarih yazımındaki vizyonunda belirleyici bir rol oynadı (Aydemir, 2021: 4; Şakiroğlu, 2002: 430; Turan, 2024: 1-2).

Kurat, 1922'de Rusya'dan ayrılarak Türkiye'ye geldi ve İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi'nde Fuat Köprülü'nün asistanı olarak çalışmaya başladı. Burada aldığı eğitim ve Köprülü ile olan iş birliği, Kurat'ın Türkoloji ve tarih alanında derinleşmesini sağladı. Fuat Köprülü, Zeki Velidi Togan ve Wilhelm Barthold gibi dönemin önde gelen isimlerinden dersler aldı. Tarih disiplininin bu kıymetli hocalarından feyz alması onun metodolojik yaklaşımını da büyük oranda şekillendirdi. 1929'da Almanya'ya giderek Breslau ve Hamburg üniversitelerinde Doğu Avrupa, Bizans tarihi, felsefe ve ekonomi gibi alanlarda dersler aldı. 1933'te "Die türkische Prosopographie bei Leonikas Chalcocondilas" başlıklı teziyle doktorasını tamamladı ve Türkiye'nin ilk doktoralı Bizantologlarından biri oldu (Dündar, 2024: 131-132; Aydemir, 2021: 15; Turan, 2024: 1-2).

Kurat, bilimsel kariyeri boyunca Türk-Rus ilişkileri, Orta Asya ve Osmanlı-Rus ilişkileri gibi konulara odaklandı. Rusya'da doğup büyümesi, ona Rusça, Almanca, Fransızca, İngilizce ve Lehçe gibi dillerde derin bilgi sahibi olma fırsatı sundu, bu da tarih araştırmalarında geniş bir kaynak kullanımını sağlamasına olanak tanıdı. Kurat'ın en önemli katkılarından biri, kaynakların titizlikle ele alınması gerektiğine olan inancıdır. Bilimsel çalışmaları orijinal belgeler üzerine kuran ve ezberci tarih öğretimine karşı çıkan Kurat, tarihçiliğin analitik düşüncüyü ve bilimsel metodolojiyi esas alması gerektiğini savunmuştur (Vurgun & Avaroğulları, 2012: 119; Aydemir, 2021: 14).

Akdes Nimet Kurat'ın Genel Türk Tarihi alanında vermiş olduğu en önemli başyapıtı IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri adlı eserdir. Eser, Türk tarihçiliği için derinlemesine bir kaynak teşkil eder ve Türk kavimlerinin tarih sahnesindeki rolünü geniş bir coğrafi ve kronolojik çerçevede inceler. Kurat, metodolojik olarak kapsamlı bir tarihsel analize dayanarak, Türk kavimlerinin siyasi, ekonomik ve kültürel gelişimlerini detaylıca ele almıştır. Özellikle İskitlerden Altın Orda'ya kadar uzanan geniş bir yelpazeyi kapsayan bu eser, fark-

lı dönemlerin etnik ve sosyo-politik dinamiklerini özgün kaynaklar ve arkeolojik bulgular ışığında analiz etmektedir. Eserin Türk tarihi açısından önemi, yalnızca Türklerin coğrafi yayılımını değil, aynı zamanda bu toplulukların birbirleri ve diğer etnik gruplarla olan ilişkilerini ve etkilerini de sistematik biçimde incelemesinde yatar. Kurat'ın titiz kaynak kullanımı ve disiplinlerarası yaklaşımı, eserin tarih yazımında kuramsal ve metodolojik bir referans noktası olmasını sağlamıştır. Eser, Türklerin tarihsel süreçteki sürekli ve çok yönlü varlığını belgeleyerek, bu kültürel sürekliliği ve etkilerini belirgin kılar; böylece Türk tarihçiliğine örnek teşkil eden bir model sunar (Kurat, 1972).

Kurat'ın diğer eserleri arasında "Rusya Tarihi: Başlangıcından 1917'ye Kadar", "Prut Seferi ve Barışı", "Çaka Bey ve İzmir Türk Beyliği" ve "Peçenek Tarihi" gibi Türk tarihine ışık tutan önemli yapıtlar bulunmaktadır. Bu eserler, özellikle Osmanlı-Rus ve Türk-Rus ilişkilerinin tarihi üzerine derinlemesine analizler sunar. Ayrıca, Göktürkler, Malazgirt Savaşı ve Kazan Hanlığı gibi Türk tarihinin farklı dönemlerine dair yazdığı kitaplar, onun geniş tarih bilgisine ve kapsamlı birikimine işaret eder (Şakiroğlu, 2002: 430; Dünder, 2024: 132).

Akdes Nimet Kurat'ın akademik çalışmaları, Türk tarihçiliğine önemli bir miras bırakmıştır. Hem eserleri hem de yetiştirdiği akademisyenler, onun bilimsel kimliğini öne çıkarır. Kurat'ın tarih anlayışı, bilimsel araştırmaya dayalı, kaynaklarla desteklenen ve ezberci öğretimden uzak bir tarih eğitimi modeli üzerine inşa edilmiştir (Vurgun & Avaroğulları, 2012: 124). 8 Eylül 1971'de İstanbul'a giderken bir trafik kazasında hayatını kaybeden Kurat, Türk tarihçiliğine yaptığı katkılarla hâlâ hatırlanmaktadır (Ayдын, 2024: 131).

2.5. Mustafa Kafalı (1934-2019)

Türkiye'de Genel Türk Tarihi çalışmalarının duayen isimlerinden biri de 2019 yılında aramızdan ayrılan Prof. Dr. Mustafa Kafalı'dır. Kafalı, 20 Ocak 1934'te Konya'da dünyaya gelmiş, Türk tarihinin derinliklerine inen çalışmalarıyla hem akademinin hem de Türk milliyetçiliğinin simge isimlerinden biri olmuştur. Onun aile kökleri, Karaman Türkmenlerine kadar uzanır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Kafalızâdelele adıyla bilinen köklü bir ailenin mensubudur. Bu tarihî bağlar, Kafalı'nın entelektüel dünyasında güçlü bir temel oluşturmuş ve onu çocukluk yıllarından itibaren Türklüğe adanmış bir hayatın yolcusu yapmıştır. Büyük dedesi Kafalızâdelele Hacı Hasan Efendi, Şerefeddin Camii'nde yıllarca imamlık yapmış, medreselerde müderris olarak pek çok talebe yetiştirmiştir. Kafalı ailesinin bu ilmî geleneği, Mustafa Kafalı'nın düşünce dünyasında derin izler bırakmıştır. Aileden aldığı bu miras, onun Türklük davasını akademik bir titizlikle sahiplenmesinde etkili olmuştur (Bulduk, 2002: 3-19; Ürekli, 2019: 299-304).

Eğitim hayatına Konya'nın köklü okullarında başlayan Kafalı, çocuk yaşta ilme merak sarmış, ardından Konya Lisesi'ni bitirmiştir. 1953 yılında Ankara Üniversitesi-

tesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne girerek, burada Türk tarihinin kapılarını aralamıştır. 1959 yılında fakülteden mezun olan Kafalı, akademik kariyerinin dönüm noktasını İstanbul Üniversitesi'nde Prof. Dr. Zeki Velidi Togan'ın asistanı olarak yaşamıştır. Togan, yalnızca hocası değil, aynı zamanda onun tarih anlayışının şekillenmesinde bir mihenk taşı olmuştur. Kafalı, bu yolculukta Zeki Velidi Togan'ın rehberliğinde doktora çalışmalarını tamamlayarak 1965 yılında "Ötemiş Hacı'ya Göre Cuci Ulusu'nun Tarihi" adlı teziyle doktor unvanını almıştır. Böylece Togan'ın ilk ve tek doktora öğrencisi olarak akademik camiada özel bir yere sahip olmuştur (Meşe, 2015: 13-14).

Mustafa Kafalı'nın tarihçiliği, salt siyasi tarih anlatısını aşarak, Türk milletinin köklerine inen derin bir metodoloji üzerine inşa edilmiştir. Altın Orda ve Çağatay Hanlıkları üzerine yaptığı titiz çalışmalar, Türk tarihinin geniş bir coğrafyaya yayılan dönemlerini aydınlatmaktadır. Kafalı'nın en önemli özelliklerinden biri, Türk-Moğol devletlerini sadece siyasi yapılarıyla değil, kültürel ve sosyal boyutlarıyla da incelemesidir. Bu sayede, Cengiz Han ve ahfadının kurduğu devletlerin Türk karakteri üzerinde bıraktığı izleri analiz ederken, tarihî anlatılarına millî bir ruh kazandırmıştır (Meşe, 2015: 17).

Kafalı'nın akademik kariyerindeki başarılarının yanında, onun Türk milletine olan sarsılmaz bağlılığı ve Türklük davasına olan adanmışlığı da dikkat çeker. Türk tarihini, yalnızca geçmişin bir yansıması olarak değil, Türk milletinin ruhunu inşa eden bir öğreti olarak görmüş ve bu inançla eserlerini kaleme almıştır. Türk milletinin tarihi boyunca geçirdiği tüm safhalar, onun gözünde büyük bir destanın parçalarıdır. Altın Orda Hanlığı, Çağatay Hanlığı ve Timurlular dönemine ilişkin çalışmaları, bu destanın başlıca temellerinden biridir. Bu devletlerin, tarihteki rollerini ve Türk dünyasının geleceğine olan etkilerini anlamak, Kafalı için sadece bir akademik zorunluluk değil, aynı zamanda millî bir vazifeydi (Bulduk, 2002: 11-12; Meşe, 2015: 73).

Onun ilmî çalışmaları arasında Anadolu'nun Türkleşmesi ve fethi üzerine yaptığı araştırmalar büyük bir yer tutar. Kafalı, Anadolu'nun fethini, Batı Türklüğünün kaderini değiştiren bir dönüm noktası olarak görmüş, bu sürecin ayrıntılı bir şekilde incelenmesine ömrünü adamıştır. Kafalı'nın bu alanda yaptığı çalışmalar hem Anadolu'nun Türkleşme sürecini hem de Türk milletinin bu topraklardaki derin köklenişini gözler önüne sermiştir. Onun rehberliğinde hazırlanan yüksek lisans ve doktora tezleri, Anadolu'nun bu tarihî dönemini yeniden ele alırken, dönemin kaynaklarını titizlikle inceleyen birer başvuru niteliği kazanmıştır (Meşe, 2015: 2).

Mustafa Kafalı'nın akademik derinliği sadece Türk tarihiyle sınırlı kalmamış, Türk coğrafyası ve Türk kültürü üzerine yaptığı çalışmalarla geniş bir ufuk sunmuştur. Özellikle Türk dünyası, Kafalı'nın tarih anlayışında özel bir yere sahiptir. Türk milletinin geniş bir coğrafyaya yayılmış olması, Kafalı'nın çalışmalarında millî birliği ve kültürel devamlılığı merkezi bir tema olarak öne çıkarmaktadır. Bu ne-

denle sadece Türk devletleri değil, Türk milletinin yaşadığı her coğrafya, onun ilgi alanında olmuştur. Kafalı'nın tarih anlayışı, geçmişe sıkı sıkıya bağlı, ancak geleceği kurma hedefi taşıyan bir anlayıştı.

Mustafa Kafalı, akademik çalışmalarının yanı sıra, pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Yirmi yüksek lisans, yirmi bir doktora tezi yönetmiş ve bu tezlerle Türk tarihçiliğinin geleceğinin inşa edilmesine katkı sağlamıştır. Kafalı'nın rehberliğinde yetişen öğrenciler, Türk tarihçiliğinin önemli isimleri haline gelmiş ve hocalarının izinden giderek milli tarih yazımını sürdürmüşlerdir. Kafalı, öğrencilerini sadece akademik bilgilerle değil, aynı zamanda Türklük sevgisiyle yoğurmuş bir hoca olarak hatırlanır (Ürekli, 2019: 301).

Kafalı'nın kaleme aldığı eserler arasında Ötemiş Hacı'ya Göre Cuci Ulusunun Tarihi (1965), Altın-Orda Hanlığında Sayın Han Sülalesi (1972) ve Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi (1997) gibi önemli çalışmalar bulunmaktadır. Bu eserler, sadece Türk tarihinin değil, aynı zamanda Türk düşünce dünyasının da yansımalarını içinde barındıran önemli yapı taşlarıdır (Bulduk, 2002: 11-13).

Prof. Dr. Mustafa Kafalı, Türk tarihçiliğinin büyük neferlerinden biri olarak akademik dünyada iz bırakan bir şahsiyet olmuştur. Onun Türklük sevgisi ve milli tarih anlayışı, eserlerinde ve yetiştirdiği öğrencilerinde yaşamaya devam etmektedir. Kafalı, sadece geçmişe aydınlatan bir tarihçi değil, Türk milletinin geleceğine ışık tutan bir düşünce adamı olarak da hatırlanmaktadır.

SONUÇ

Cumhuriyet'in 100 yıllık serüveni, yalnızca siyasi kazanımlar ve kalkınma hamleleriyle değil, aynı zamanda bilim ve tarih yazımında devrim niteliğinde bir mirasla taçlanmıştır. Bu miras, tarihin yalnızca olaylar dizisi olmaktan çıkıp ulusal kimlik ve kolektif bilincin ana hatlarını belirleyen bir disipline dönüşmesiyle daha da anlam kazanmıştır. Modern tarih yazımı, Atatürk'ün öncülüğünde başlatılan ve Türk Tarih Kurumu gibi köklü yapılarla desteklenen bir zihniyet devriminin sonucu olarak bilimsel metotlarla şekillenmiştir. Bu, ulusal tarih bilincinin inşa edilmesinde ve Türk milletinin dünya tarihindeki yerini sorgulayan bir araştırma geleneğinin oluşmasında temel oluşturmuştur.

Türk tarihçiliğinde, modern bilimsel metodolojilerin benimsenmesi ve uygulanması, Cumhuriyet döneminde yeni bir sürecin habercisi olmuştur. Bu metodolojik dönüşüm, tarih yazımının daha analitik, eleştirel ve sistematik hale gelmesine yol açmış; bilimsel çalışmaların yalnızca ulusal sınırlarla değil, evrensel tarih anlayışına katkı sağlayacak genişlikte olmasını sağlamıştır. Cumhuriyet, yalnızca yeni bir devletin kuruluşunu değil; tarih yazımında yeni bir epistemolojik yaklaşımın da başlangıcını simgelemiştir. Türk tarihçilerinin, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki bu yenilikçi atılımlarından ilham alarak geliştirdikleri eserler, akademik disiplinlerin

uluslararası standarda ulaşmasında etkili olmuştur.

Tarih yazımı, Cumhuriyet'le birlikte sadece bir akademik disiplin olarak değil; bir ulusun kendini tanıma, geçmişini anlamlandırma ve geleceğini şekillendirme sürecinin ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Bu sürecin en somut örnekleri olan Türk Tarih Kurumu ve Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Cumhuriyet'in tarih sahasında kendi anlatısını inşa etme hedefini ve milli tarih bilincini güçlendirme çabasını yansıtmaktadır. Bu kurumlar, Türk tarihinin bilimsel yöntemlerle incelenmesini ve dünya tarihindeki rolünün yeniden yorumlanmasını sağlamış; böylece uluslararası akademik camiada Türk tarihçiliğinin sesi duyulur olmuştur.

Afet İnan'dan Mehmed Fuad Köprülü'ye, Zeki Velidi Togan'dan Halil İnalçık'a kadar, Cumhuriyet döneminde yetişen öncü tarihçiler, Türk tarih yazımına yeni bir soluk getirmiş; metodolojik ve disiplinler arası yaklaşımlarıyla kalıcı eserler ortaya koymuşlardır. Bu isimler, sadece tarihsel olayları anlatmakla kalmamış; tarih yazımını, sosyal ve ekonomik analizlerle zenginleştirerek, tarihin bir milletin kaderini ve kimliğini belirleyen bir yapı taşı olduğunu kanıtlamıştır. Özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında kök salan bu tarih anlayışı, akademik çalışmalarıyla ulusal belleğin inşasına katkıda bulunmuş ve uluslararası arenada Türk tarihçiliğini prestijli bir konuma taşımıştır.

Tarih yazımının özünde, olayların kronolojik bir anlatımından öte, toplumların ekonomik, kültürel ve sosyo-politik dinamiklerinin derinlemesine anlaşılması yatar. Bu anlayış, Batı'daki modern tarih yazımının metodolojileriyle Türk tarihçiliğinin özgün unsurlarını harmanlayarak ortaya çıkmış; böylece tarih, geçmişin basit bir anlatısı olmaktan çıkarak bir toplumun varoluşunu anlamlandırma aracı haline gelmiştir. Türk tarihçiliğinin öncülerinden olan Fuad Köprülü ve Halil İnalçık gibi isimlerin eserleri, bu düşüncenin somut örnekleridir. Köprülü, edebiyat tarihi ile sosyal tarih arasında bağ kurarak, kültürel ve entelektüel birikimi tarihin anlatımına dahil etmiş; İnalçık ise Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal yapısını dünya tarihinin geniş perspektifinde inceleyerek, tarih yazımına küresel bir boyut katmıştır.

Zeki Velidi Togan ve Bahaeddin Ögel gibi isimler ise Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan tarihsel sürekliliği ve Türk toplumlarının kültürel mirasını derinlemesine analiz etmiş, Türk tarihini Batı odaklı tarih yazımının dışında tutarak kendi özgün bağlamında yorumlamışlardır. Togan, disiplinler arası metotları kullanarak, Türk boylarının göçleri ve medeniyetlere katkıları üzerinde durmuş, bu yaklaşımıyla geleneksel tarih anlatısına yenilikçi bir soluk getirmiştir. Ögel ise Türk mitolojisi ve kültür tarihine dair çalışmalarıyla, tarihin sadece siyasi olaylardan ibaret olmadığını, aynı zamanda toplumsal kimliği şekillendiren mitolojik ve kültürel öğelerin de önemli olduğunu göstermiştir.

İbrahim Kafesoğlu, Cumhuriyet'in inşa ettiği tarihsel mirasın önemli temsilcilerinden biridir. Türk tarihçiliğine katkılarıyla tanınan Kafesoğlu, tarih yazımında

milliyetçi bir perspektifi bilimsel metodolojiyle harmanlayarak, Türk milletinin tarihsel ve kültürel gelişimini derinlemesine ele almıştır. Eserlerinde sadece tarihsel olaylara değil, kültür ve medeniyetin sürekliliğine de odaklanmış, Türk Millî Kültürü adlı çalışmasıyla bu mirasın ana unsurlarını tanımlamıştır. Kafesoğlu, Türk tarihini bir bütün olarak değerlendirirken, coğrafyanın, sosyal yapıların ve kültürel değerlerin tarihsel süreçteki belirleyici rolünü vurgulamış ve Türk tarih yazıcılığında kuramsal bir çerçeve sunmuştur. Onun çalışmaları, tarihsel süreklilik ve milli kimlik inşası açısından, Cumhuriyet'in tarih anlayışını zenginleştiren ve gelecek nesillere aktaran bir köprü işlevi görmüştür.

Cumhuriyet tarihçiliğine yön veren diğer önemli isimler arasında Akdes Nimet Kurat ve Mustafa Kafalı da sayılmalıdır. Akdes Nimet Kurat, kaynakların titizlikle değerlendirilmesi gerektiğine inanan ve tarih yazımında analitik bir yaklaşımı benimseyen bir bilim insanı olarak, özellikle IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri adlı eseriyle Türk tarihçiliğinde derin bir iz bırakmıştır. Onun çalışmaları, Türk tarihinin kronolojik anlatımının ötesine geçerek, sosyo-politik ve kültürel bağlarıyla ele alınmasını sağlamıştır. Mustafa Kafalı ise, Türk tarihini sadece siyasi bir çerçevede değerlendirmekten ziyade, Türk milletinin köklerine ve kültürel zenginliklerine derinlemesine bir bakış sunarak, millî tarih bilincini beslemiştir. Kafalı'nın Altın Orda ve Çağatay Hanlıkları üzerine yaptığı araştırmalar, bu devletlerin Türk tarihindeki rolünü çok boyutlu bir perspektifle ortaya koymuş; onun akademik duruşu, yalnızca bir tarihçi değil, Türklük davasına adanmış bir fikir adamı olarak da öne çıkmasını sağlamıştır. Her iki bilim insanının çalışmaları, Cumhuriyet'in bilimsel tarih yazımına kattığı metodolojik zenginliğin ve çok yönlü düşünce yapısının simgeleri olmuştur.

Cumhuriyet'in büyüttüğü bu tarih mirası, yalnızca Türk milletinin geçmişine dair bilgi sunmakla kalmamış; aynı zamanda Türk tarihçiliğine ve geleceğe yönelik de sağlam bir temel oluşturmuştur. Bu miras, tarihin yalnızca geçmişin izini süren bir uğraş değil; toplumu anlayan, yorumlayan ve geleceğe aktaran bir köprü olduğuna dair derin bir farkındalık yaratmıştır. Bu bilinç, Cumhuriyet'in sadece bir asrı değil, gelecek asırlarda da tarihe dair kalıcı izler bırakacak olan güçlü bir düşünsel mirasın temellerini atmıştır.

KAYNAKÇA

- Akün, Ö. F. (2003). Mehmed Fuad Köprülü (1890-1966). *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 28, 471-486.
- Aydemir, U. (2021). Akdes Nimet Kurat (1903-1971): Bir Tarihçinin Portresi (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Baykara, T. (1989). Zeki Velidi Togan. *Türk Büyükleri Dizisi*: 110. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bulduk, Ü. (2002). Prof. Dr. Mustafa Kafalı: Ailesi, Hayatı ve Eserleri. S. Gömeç (Ed.), *Kafalı Armağanı* (ss. 3-19). Akçağ Yayınları.
- Çadırcı, M. (2011). Tarih Yazıcılığında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Yeri. M. Öz (Ed.), *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildiriler* (ss. 667-672). TTK Basımevi.
- Çapa, M. (2002). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Tarih Öğretimi. *Atatürk Yolu Dergisi*, 8(29), 39-55.
- Donuk, A. (2001). Halil İbrahim Kafesoğlu. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 24, 145-146.
- Ergenç, Ö. (2011). Halil İnalçık'ın Türkiye'nin Sosyal Ve Ekonomik Tarihçiliğindeki Yeri. M. Öz (Ed.), *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildiriler* (ss. 7-11). TTK Basımevi.
- İnalçık, H. (2006). Türkiye'de Modern Tarihçiliğin Kurucuları. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 2(7), 1-44.
- İnan, A. (2022). Türkiye Halkının Antropolojik Karakterleri ve Türkiye Tarihi: Türk Irkının Vatanı Anadolu (3. baskı). TTK Basımevi.
- İnan, A. (1971). Türk Tarih Kurumu 40 Yaşında. *Bellekten*, 35(140), 519-530.
- İnan, A., Tevfik, M., Rifat, S., Yusuf, A., Galip, R., Cemil, H., Maksudi, S., Şemsettin, ..., & Ziya, Y. (1930). *Türk Tarihinin Ana Hatları*. Devlet Matbaası.
- İnan, A. A. (1969). *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*. TTK Basımevi.
- Kafesoğlu, İ. (2007). *Türk milli kültürü*. Ötüken Yayınları.
- Kâhya, E. (2008). Cumhuriyet'in Bilim Adına Kaydettiği Gelişmelerin Kısa Bir Değerlendirmesi. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi* (ss. 219-220). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Karakulak, M. (2018). Türkiye'deki Üniversitelerde Genel Türk Tarihi: Resmi İstatistiklerin Prizmasından Seçkin Bir Azınlığın Analizi. M. Alparğu, F. Ünal, M. Özkan, & M. Karakulak (Eds.), *Genel Türk Tarihi Çalıştayı I: Tespitler-Sorunlar-Çözüm Önerileri* (ss. 217-218). Hat Baskı Sanatları.

- Koç, Y. (2011). Türk Tarih Kurumu Ve Türk Tarihçiliğindeki Yeri. M. Öz (Ed.), Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildiriler (ss. 655-666). TTK Basımevi.
- Koçlu, S. (2024). Türk Tarih Kongreleri (1939-1960). Atatürk Ansiklopedisi. Erişim adresi: <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turk-tarih-kongreleri-1939-1960/>
- Kurat, A. N. (1972). IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri. TTK Basımevi.
- Namal, Y., & Karakök, T. (2011). Atatürk ve Üniversite Reformu 1933. Yükseköğretim ve Bilim Dergisi, 1, 27-35.
- Ögel, B. (2000). Türk Kültür Tarihine Giriş (Cilt I-IX). T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ögel, B. (1993). Türk Mitolojisi (Cilt I-II, 2. baskı). TTK Basımevi.
- Ögel, B. (1982). Türklerde Devlet Anlayışı (13. yüzyıl sonlarına kadar). Başbakanlık Basımevi.
- Özçelik, İ. (2019). Dersleri ve Eserleri Işığında Büyük Türk Tarihçisi Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in Tarih Tasavvuru ve Metodolojisi. Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, 4, 40-58.
- Özkaya, O., & Payaşı, V. (2024). Ayşe Afet İnan (1908-1985). Atatürk Ansiklopedisi. Erişim adresi: <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ayse-afet-inan-1908-1985/>
- Şahin, İ. (2021). Tarihte Usul'ü Bir Daha Okumak. S. Acar (Ed.), Zeki Velidi Togan: İlmi Hayatı, Eserleri, Siyasi Faaliyetleri, Hatıraları (ss. 201-215). Kronik Kitap.
- Togan, A. Z. V. (1981). Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi (Cilt 1). Enderun Kitabevi.
- Togan, A. Z. V. (1946). Umumi Türk Tarihine Giriş. İsmail Akgün Matbaası.
- Togan, İ. (2021). Umumi Türk Tarihine Giriş: Zeki Velidi Togan'ın Türklerin Tarihini Bir Sistem İçinde Kurgulayışı. S. Acar (Ed.), Zeki Velidi Togan: İlmi Hayatı, Eserleri, Siyasi Faaliyetleri, Hatıraları (ss. 161-180). Kronik Kitap.
- Uydu Yücel, M. (2015). Türk Tarihçiliğine Türk Milliyetçiliğine Adanan Bir Ömür: İbrahim Kafesoğlu. Türkiz, 31, 9-19.
- Yuvalı, A., & Aşan, M. B. (1995). Prof. Dr. Bahaeddin Ögel. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Yücel, Y. (1984). Türk Tarih Kurumu İlk Bilim Kurulu Açış Konuşması. Belleten, 48, 375-380.

CUMHURİYET DÖNEMİ SİYASETTE YÜZ BYIL

Selim KANAT *

Ekin Deniz UYGUN **

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yılında retrospektif bir değerlendirme yapmak cumhuriyet ruhunu yaşamanın ve bu ruhu gelecek nesillere aktarmanın yanı sıra ülkemizin nerelerden bu günlere geldiğini ve bu günlerden nerelere doğru gitmesini beklediğimizi tarihe not düşmek anlamını da taşımaktadır. Böylesi bir değerlendirmenin belki den en dikkat çekici başlıklarından birisi Türkiye'nin siyasi hayatına dair yapılacak bir değerlendirmedir. Çünkü 100 yıl kadar önce I. Dünya Savaşı'nı kaybetmiş, sonrasında İtilaf Devletleri'nce paylaşılmış, Osmanlı İmparatorluğu'nun akabinde kurtuluş savaşı verip bağımsızlığını elde eden ve müstakil bir devlet olduğunu savaştığı batılı devletler de dahil dünyaya kabul ettirip günümüze kadar güçlenerek gelmiş Türkiye Cumhuriyeti bu açıdan önemli başarılarla imza atmıştır.

100. yılını kutladığımız Cumhuriyetimizi siyasi hayat açısından değerlendirdiğimizde Türkiye'nin genel olarak her dönem dünyanın siyaset merkezinde yer aldığını söylemek mümkündür. Bu durum iki savaş arası dönemde de, Soğuk Savaş döneminde de, Soğuk Savaş sonrası dönemde de böyle olmuştur. 100 yıllık geçmişinde dünya siyasetinin merkezine Türkiye'yi ve bulunduğu coğrafyayı koyacak olursak periferi ülkelerdeki iç ve dış siyaset ayırımındaki netlik Türkiye'de çok belirgin değildir. Bu açıdan Cumhuriyetimizin 100 yıllık siyasi geçmişini ortaya koymanın en iyi yollarından birisi konuyu küresel bir bakış açısıyla değerlendirmektir. Diğer bir değişle dış siyaset konuları Türkiye siyasi geçmişinin anlaşılmasında diğer ülkelere nazaran ön plandadır diyebiliriz. Örneğin Soğuk Savaş döneminde dünyayı nükleer savaşın eşğine getiren U2 ve Küba Füzeleri krizlerinin ikisinin de merkezinde dönemin süper güçleri hariç yer alan tek ülke Türkiye'dir. Başka bir örnek olarak iki savaş arası dönemde İtalya'nın yayılmacı saldırgan politikaları, Türkiye'yi kendi yanlarında tutmak isteyen İngiltere ve Fransa'nın Möntrö sözleşmesi ile boğazların millileştirilmesine, Hatay'ın anavatan katılmasına çok tepki göstermemelerine etki etmiştir.

Cumhuriyetimizin siyasi geçmişine ilişkin yapılan araştırmalara baktığımızda literatürün iki grupta toplandığını söylemek mümkündür. Birinci grup çalışmalar

*Doç.Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü selimkanat@sdu.edu.tr ORCID: 0000-0003-2663-3757

**Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği Çalışmaları Doktora Programı Öğrencisi ekinde-nizuygun@gmail.com ORCID: 0000-0002-2120-4649

Türk siyasi hayatı üzerine odaklanırken Türkiye'nin iç siyasetini ele almakta ve iç siyasetin dış siyaset ile bağlantısını arka planda tutmaktadırlar. Bu bakış açısı daha çok kamu yönetimi bilimi tarafından benimsenmiştir. Bu tür çalışmaların en bilinenlerinden birisi Sina Akşin Editörlüğünde hazırlanan beş ciltlik Türkiye Tarihi eseridir. Bu eserin dördüncü cildi Türkiye Cumhuriyeti'nin iç siyasetini 1980'lere kadar ortaya koymaktadır (Türkiye Tarihi, 1997). İkinci grup çalışmalar ise siyaseti dış siyaset olarak ele almaktadır. Bu yaklaşımla Türk siyasi geçmişi bir anlamda diplomasi tarihi şeklinde düşünülüp Türkiye'nin uluslararası alanda diğer devletlerle olan ilişkilerine odaklanılmaktadır. Bu tür çalışmaların da en bilinenlerinden birisi Baskın Oran editörlüğünde kaleme alınmış olan üç ciltlik Türk Dış Politikası eseridir. Bu eserin ilk cildi 1919'dan 1980'e kadar Türkiye'nin dış siyasetini ortaya koymaktadır (Oran, 2020). Bu çalışmamız ise literatürdeki bu bölümlü yaklaşımın bir karması olarak Türk Siyasetini uluslararası olayların etkilediğinden hareketle ele almaya çalışmaktadır. Bunu da Türk siyasetin yön veren önemli olayları ön plana çıkartarak yapmayı hedeflemektedir.

Bu çerçeve bu çalışmanın araştırma sorusu Türkiye Cumhuriyeti siyasi geçmişi hangi uluslararası olayların etkisiyle şekillenmiştir. Bu soru beraberinde bir dizi alt araştırma sorularını da getirmektedir. Bu sorular Atatürk döneminin siyasi hayatı nasıl şekillenmiştir? Atatürk sonrası İsmet İnönü döneminde Türk siyasi hayatı nasıldır? II. Dünya Savaşı sonrası Demokrat parti dönemi yaşanan siyasi olaylar nelerdir? 1960 darbesi sonrası Adalet Partisi dönemi siyaset nasıl şekillenmiştir? 1970 muhtırası Türk siyasi hayatını nasıl etkilemiş ve 12 Eylül Darbesine kadar olan dönemde Türk siyasi hayatında neler olmuştur? 1980 darbesi sonrası iktidara gelen Anavatan partisi döneminde siyaset alanında neler yaşanmıştır? Turgut Özal'ın ölümü sonrasında küreselleşme döneminde Türkiye'de hangi siyasi olaylar ön plana çıkmıştır ve nihayetinde 2002 yılı sonrasında AKP dönemi Türk siyaseti nasıldır? Sorularıdır. Her bir soru için ayrı ayrı hipotezler bu araştırma raporumuzun ilgili kısımlarında test edilmektedir. Ancak genel olarak araştırma hipotezimiz iç siyaseti esas alarak yapmış olduğumuz bu rapor planında iç siyasetin her dönem dış siyasi olaylardan etkilendiği dolayısıyla bu dönemleri açıklamanın özgün yöntemi konuyu dış siyaset açısından ele almanın gerekli olduğudur.

Hipotez testimizde genel bir bakış açısı ortaya koymak gerekliliğinden hareketle buna uygun olarak bu çalışmada nitel araştırma deseni kullanılmıştır. Nitel veri toplama yöntemlerinden literatür araştırması çalışmanın temel veri toplama yöntemi olmuştur. Bu çalışmada konuya ilişkin temel eserlere ulaşmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda Türkçe ve yabancı kitaplar, Türkçe ve yabancı bilimsel makaleler veri toplamak için incelen kaynaklardır. Bunun haricinde örnek olay analizleri ile veri kaynakları çeşitlendirilmiştir. Ayrıca imkân olduğu nispette sayısal verilerden faydalanılmıştır.

Toplanan bilimsel veriler çerçevesinde gerçekleştirilen hipotez testine ilk bö-

lümde 1923-1938 yılları arasında Atatürk Döneminde bahsedilerek başlanmıştır. Bu ilk bölümde öncelikle 1923-1930 yılları olayları ele alınmış, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı sonrasında uluslararası siyasette yaşanan dönüşümden Türk siyasetinin nasıl etkilendiği ortaya konuşmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde ise Atatürk'ün ölümünden sonra İsmet İnönü döneminde Türk siyaseti açıklanmıştır. Bu döneme siyasetine damga vuran II. Dünya Savaşı'nın etkileri tartışılmıştır. Üçüncü bölümde ise II. Dünya Savaşı sonrası çok partili hayata geçişte uluslararası siyasetin etkisi ve Demokarat Parti dönemi ile Türk siyasi hayatındaki dönüşüm açıklanmaya çalışılmıştır. Dördüncü bölümde ise 27 mart darbesi sonrası iktidara gelen Adalet Partisi'nin siyaset anlayışı ver tercihleri açıklanmıştır. Beşinci bölüm ise 12 Mart Muhturası sonrası dönem 1973 Petrol Krizi ile şekillenen uluslararası siyasetin Türk siyasi hayatı üzerine etkileri ele alınmıştır. Altında bölümde ise 12 Eylül Darbesi sonrası iktidara gelen Anavatan Partisi ile yaşamın siyaset değişimini özetlenmiştir. Yedinci bölüm ise Anavatan iktidarı sonrası 1990'larda yaşana koalisyonlar döneminde siyasetin nasıl şekillendiği açıklanmıştır. Sekizinci ve son bölümde ise 2002 yılında iktidara gelen AKP iktidarının siyaset anlayışı kısaca aktarılmaya çalışılmıştır. Adeta bir sebep sonuç zinciri şeklinde ele alınabilecek Türk siyasi hayatının dönemlerini açıklanma bu noktada Atatürk döneminden başlamak doğru olacaktır.

1. 1923-1938 Atatürk Dönemi

Cumhuriyetimizin ilanının gerçekleştiği 29 Ekim 1923 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki oturumda yapılan seçimle Mustafa Kemal Atatürk Türkiye'nin ilk cumhurbaşkanı seçilmiştir. Atatürk döneminde siyasetin belirlenmesinde ve uygulanmasında Cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulu sorumlu olmuş, Atatürk'ün yanı sıra, dönemin başbakanı İsmet İnönü ve dışişleri bakanlığı yapan Tefik Rüştü Aras dönem dış siyasetinin saptanmasında etkin rol üstlenmişlerdir (Balci, 2013:31-32).

Dönem açısından genel bir değerlendirme yaparsak diyebiliriz ki; Kurtuluş Savaşı yıllarında dış politika rasyonel ve gerçekçi bir revizyonizme dayanırken Lozan Anlaşması'ndan sonra statükocu politikaya geçilerek sınırların güvenliği ve kalkınma öncelik haline getirilmiştir (Kürkçüoğlu, 1980:150-151; Oran, 2009: 104-105; Sarımay, 2000: 859). Türkiye'nin dış siyasetinde batıcılık ve statüko politikasına ek olarak Türkiye, Fransa ve İtalya ile yakınlaşarak İngiltere'yi, Rusya ile yakınlaşarak Batı'yı, ekonomik anlamda İngiltere'ye yaklaşarak Almanya'yı dengeleyecek bir denge politikası gütmüştür (Balci, 2013: 28-29). Balci'ya göre (2013: 30) Atatürk dönemi siyasetinin diğer bir karakteristik özelliği de uygun fırsatları değerlendirmesidir. Misak-Milli sınırları içerisinde olan Ancak Lozan'da çözülemeyen Boğazlar ve Hatay meselelerinin çözülmesi de bu fırsatları değerlendirme ilkesine örnek gösterilebilmektedir.

Türkiye'nin bu dönemde Sovyetler Birliği (SSCB) ile ilişkileri 1920'de başlamış

ve Kurtuluş Savaşı'nda Türkiye'ye destek olan SSCB ile 1921 yılında Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması imzalanarak, Batum haricinde Misak-ı Milli kabul ettirilmiştir (Balıcı, 2013: 35-36; Oran, 2009:173). Türkiye bu dönemde SSCB'yi adeta Batı'yı dengelemek için kullanmış ve SSCB ile ilişkilerde anti-empyrist bir söylem kullanılırken, Batı ile ilişkilerde Türkiye'nin SSCB'ye karşı önemi vurgulanmıştır. 1925-1932 yılları arasında dostluk, tarafsızlık, ticaretin arttırılması ve siyasal sistem farklılıklarına saygı kapsamında birçok ikili anlaşma imzalanmış ve karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilmiştir (Balıcı, 2013: 37-39; Oran, 2009: 142). Ancak 1936 yılında Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasıyla SSCB boğazların ortak savunmasına dair ikili bir anlaşma imzalamak istemiş ve ilişkiler gerilmiş ve uzaklaşmaya başlamıştır (Millman, 1995: 490).

Atatürk döneminde Türkiye siyasetini en çok etkileyen diğer bir devlet de İngiltere olmuştur. 1923 sonrasında İngiltere, Türkiye ile ilişkilerinde iki konuyu öncelikle önemsemiştir. Bunlardan ilki Türkiye'nin halifelik kurumunu İngiliz sömürgelerinde kullanarak bağımsızlıkçı bir devrim başlatabilmesi ihtimali, ikincisi ise Türkiye'nin SSCB yörüngesine girmesi ihtimalidir. İlk hususta 1924 yılında halifeliğin kaldırılması ile bu durum ortadan kalkmıştır. İkinci konu ise 1923 yılında İzmir İktisat Kongresi'nde Türkiye'nin kendisini ekonomik ve politik olarak Batı görmesini deklare etmesi ve 1932' yılında Milletler Cemiyeti'ne (MC) üye olması ile nispeten ortadan kalkmıştır (Oran, 2009: 141; Sarınoy, 2000: 860). Bu noktadan sonra Türk-İngiliz siyasi ilişkilerinde Musul sorununun çözümü ön plana çıkmış, 1924'te sorun MC'ye devredilmiştir (Dinç, 2008: 8-9). Türkiye bölgede bir plebisit yapılmasını talep etmişken, İngiltere MC'de bir komisyon kurulmasını talep etmiş nihayetinde kurulan Komisyon Musul'un Irak'a bırakılmasını tavsiye etmiş ve 1926 yılında Türkiye, henüz MC'ye üye olmadığından ek bir anlaşma ile Musul'un bırakılmasını 25 yıl boyunca Irak petrollerinden %10 pay alma şartıyla kabul etmiştir (Balıcı, 2013; Oran, 2009). İngiltere ile arasında olan siyasi sorunları şu ya da bu şekilde bir çözüme kavuşturmuş olan Türkiye, 1935'te İtalya'nın revizyonist politikaları, Ege adalarını silahlandırması ve Habeşistan'ı işgali gelişmelerinin de etkisiyle İngiltere ile yakınlaşarak müttefik olacaktır (Gönlübol ve Kürkçüoğlu, 1985: 459; Sowerwine, 1976: 8). Ayrıca Türkiye bu dönemde Almanya'nın Türkiye ithalatındaki payını dengelemek için de İngiltere'den ithal garantisi alacak ve aldığı ekonomik kredilerle sanayileşme kapasitesini arttırmaya çalışacaktır (Çalış ve Söker, 2019: 448; Sowerwine, 1976: 9).

Türkiye-İtalya arası siyasi ilişkilerin başlangıcı 1922 yılı olarak kabul edilebilir. 1922'de Mussolini'nin iktidara gelmesi İtalya kademeli bir şekilde Akdeniz'deki güç dengesi karşısında revizyonist politikalar izlemeye başlamış ve Adriyatik'in İtalyanlara yetmeyeceğini belirtmeye başlamıştır (Oran, 2009: 293). Türkiye'nin temkinli siyasetinin de etkisiyle İtalya ile 1928-1932 yılları arasında tarafsızlık ve saldırmazlık anlaşması imzalanmış ve karşılıklı ziyaretler gerçekleşmiştir. Ancak

1934'te İtalya'nın Ege adalarını silahlandırması ve daha sonrasında 1939 yılında Arnavutluk'u işgal etmesi Akdeniz'deki hakları açısından Türkiye için en ciddi tehlikenin İtalya olduğu algısını güçlendirmiştir. Bu noktada ise Türkiye, İtalya'dan doğan tehdidi kullanarak Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni Batılı devletlere 1936 yılında kabul ettirmiştir denilebilir (Balcı, 2013: 43).

Atatürk dönemi Yunanistan ile siyasi ilişkilerde temel sorunların ilki Türk ve Rum halklarının mübadelesi, ikincisi İstanbul'da bulunan Ortodoks Rum Patrikhanesi ve üçüncüsü mübadelede arkada bırakılan taşınmazların durumu olmuştur. 1925 yılında yapılan Ankara Antlaşması, İstanbul'da yaşayan Rumları ve Doğu Trakya'da yaşayan Türkleri dışarıda bırakacak şekilde bir mübadele anlaşması sağlasa da Yunanistan'da gerçekleşen askeri darbe nedeniyle antlaşma uygulanamamış ve 1926 Atina Antlaşması'nda tarafların taşınmazlardan tazminat almaması, 1930 Ankara Sözleşmesi ile mübadele sınırları ve Patrikhane sorunun çözümüyle ilişkiler iyileşmeye başlamıştır. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve 1930'lardaki İtalya'nın saldırgan revizyonizmi iki ülkeyi yakınlaştırmış ve bir dizi dostluk ve ticaret antlaşmasının imzalanmasının yanı sıra Atatürk Yunanistan lideri Venizelos tarafından 1931'de Nobel Barış Ödülü'ne aday gösterilmiştir. Bu iyi iyi ilişkiler tarafların ortak sınırlarını karşılıklı güvence altına almayı taahhüt ettikleri 1933'ten İkinci Dünya Savaşı'na kadar benzer biçimde seyretmiştir (Balcı, 2013: 46-47; Oran, 2009: 347-349).

Türkiye'nin bu dönemdeki Fransa ile siyasi ilişkileri ise temelde Hatay çerçevesinde kurulmuştur. Lozan'da çözülemeyen Hatay sorununda Fransa ve Türkiye arasında 1921'de imzalanan antlaşmaya göre Hatay Türk soyundan gelen memurlar tarafından yönetilecektir (Balcı, 2013: 47). 1930'larda İtalyan ve Alman saldırgan revizyonizminin artması ile uygun bir uluslararası siyaset ortamının oluştuğunu düşünen Türkiye, 1936'da Hatay'ın bağımsızlığını desteklediğini ilan etmiş ve sorunu MC'ye taşımıştır. 1937'de Hatay'ı Suriye'ye bağlı özerk ve farklı bir statüde olması gerektiğini savunmuş ancak Suriye ve Fransa bu karardan rahatsızlık duymuştur. Bunun üzerine Türkiye, 1930 Türk-Fransız Dostluk Antlaşmasını feshetmiş ve güney sınırına asker konuşlandırmıştır. Hatay sorununun Türkiye ile ilişkilerine zarar vereceğini düşünen ve revizyonist kampa (İtalya-Almanya) karşı Türkiye'yi yanında isteyen İngiltere'nin de baskısıyla, Fransa 1938 yılında Hatay'ın güvenliğinin ortaklaşa sağlanmasını kabul etmiştir. Bu ortam içerisinde Hatay'da yapılan seçimlerde 40 kişilik mecliste 22 Türk vekilin seçilmesi ile Hatay'ın Türkiye'ye katılımının zemini oluşturulmuştur (Oran, 2009; Sowerwine, 1976: 10-11). Hatay içerisinde 'sancak' adı 'Hatay' adıyla değiştirilirken 1939 yılında Fransa ile Türkiye arasında Hatay'ın Türkiye'ye katılımına karşı Fransa'nın itiraz etmeyeceğine dair bir anlaşma imzalanmış ve bu anlaşmadan altı gün sonra Hatay Meclisi Türkiye'ye katıldığını deklare etmiştir. Bunun üzerine önce İngiltere sonra Fransa ile imzalanan deklarasyonun deklarasyonlarla Alman ve İtalyan yayımlarına karşı Üçlü İttifak

antlaşmasının zemini oluşturulmuştur. (Balcı, 2013: 47-49; Oran, 2009: 289-291).

Atatürk dönemi siyasetin bilhassa 1930 sonrası döneminde Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve güvenliği kapsamında özellikle de İtalya'nın saldırgan revizyonizmine karşı bölgesel anlaşmalar da imzalanmıştır. Bu politikanın ilk örneği 1934 yılında kurulan Balkan Antantı olmuştur (Millman, 1995: 491; Oran, 2009). Antant'a İtalya tarafından işgal edilen Arnavutluk ve o dönemde Balkanlarda yayılcı bir dış politika anlayışı benimseyen Bulgaristan hariç Türkiye, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan imza atmıştır (Balcı, 2013). İkinci olarak Türkiye güney sınırını Sadabad Paktı ile güvence altına almaya çalışmıştır. Balkan Antantı'ndan farklı olarak bir savunma anlaşmasından ziyade taraf olan ülkelerin bağımsızlığını ve egemenliğini vurgulayan Pakt, İran, Irak, Türkiye ve sonrasında Afganistan'ın katılımı ile 1937 yılında imzalanmıştır (Gönlübol ve Kürkçüoğlu, 1985: 459).

Türkiye bu anlaşmalarla ve bu süre zarfında milli çıkarları doğrultusunda hareket ederek 1930-1939 arasında "Haysiyetli Dış Politika" ve "Görelî Özerklik" deyimlerini gereğince uygulamıştır denilebilir. Çünkü bu dönemde bir yandan yaklaşan savaşa karşı güvenliğini barışçıl ve statükocu biçimde sağlarken diğer yandan da ekonomik dengeleme politikası ile ticaretine devam etmeyi başarmıştır (Oran, 2009: 255-257). Üstelik bu dönemde Lozan Antlaşmasında Türkiye'nin egemenliği dışında kalmış olan Hatay anavatana katılmış, uluslararası bir komisyonun idaresine bırakılmış Boğazlar Montrö Sözleşmesi ile milli Türk boğazları haline getirilmiş, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan dış borçlar meselesi de bir çözüme kavuşturulmuştur.

2. 1939-1950: İnönü Dönemi

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiği 1939 yılı itibari ile statükocu siyasetinin yanına yeni bir ilke olarak, aktif olarak savaşa girmeden taraflarla ittifak ilişkileri kurmak anlamına gelen "aktif tarafsızlık" ilkesi dahil olmuştur. Aktif tarafsızlık ilkesi 1923-1938 döneminde benimsenmiş "Yurtta sulh cihanda sulh" ilkesinin dünya savaşı sırasında nasıl sürdürülebileceğinin de bir çeşit cevabı olmuştur. Dönemin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu Türkiye'nin bu ilkesini "bitaraf değil sadece harp harici" olarak tanımlamaktadır (Balcı, 2013: 60-61). Türkiye bu dönemde bir yandan denge politikasını sürdürürken diğer yandan 1923-1938 döneminde kurulan ittifaklardan kaynaklanan yükümlülüklerini bir savaş dışı kalma aracı olarak kullanmıştır. Atatürk'ün vefatının ardından "Millî Şef" ünvanı ile İsmet İnönü cumhurbaşkanı olarak görev almış ve Türk dış siyasetinin temel aktörleri İnönü haricinde Başbakan Şükrü Saraçoğlu ve Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu etrafında şekillenmiştir (Çalış ve Söker, 2019: 459).

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı boyunca, İtalyan Alman ve sonrasında SSCB revizyonizmine karşı, savaş dışı kalma politikası çerçevesinde 1939 yılında İngiltere

ve Fransa ile Üçlü İttifak Antlaşması imzalamıştır (Millman, 1995: 489-490). Üçlü İttifak Antlaşmasına göre Türkiye bir Avrupalı devlet tarafından saldırıya uğrarsa İngiltere ve Fransa Türkiye'ye yardım edecektir, eğer sava Akdeniz'e inerse, kendisine askeri ve ekonomik yardım yapılması koşuluyla Türkiye İngiltere ve Fransa'ya yardım edecektir. Bununla birlikte Türkiye SSCB ile 1925'te imzaladığı Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması ile kurduğu ve 1938 Montrö Sözleşmesi ile sarsılan SSCB ile iyi ilişkileri devam ettirmek istediğini de bu Üçlü İttifak Antlaşması hükümlerinde belirtmiştir (Balci, 2013: 61-62).

10 Haziran 1940 tarihinde İtalya'nın Almanya yanında savaşa girmesiyle İngiltere ve Fransa Türkiye'den İttifak gereğince savaşa girmesini istemiştir (Millman, 1995: 501). Bu notaya karşılık Türkiye, antlaşmada bahsi geçen silah yardımının yapılmadığını ve Türkiye'nin savaşa katılmasının SSCB ve Türkiye arasında Almanya-SSCB saldırılmazlık paktından (Molotov- Ribbentrop Pact) kaynaklanan bir savaş neden olabileceğini öne sürerek savaşa girmeyi reddetmiştir (Oran, 2009: 450-451). Dönemin genel siyaset anlayışı olan aktif tarafsızlık ilkesinden son raddeye kadar taviz verilmemeye çalışılmıştır.

1941 yılında Almanya'nın SSCB'ye saldırması sonrasında İngiltere ve Fransa ile müttefik haline gelen SSCB, Almanlara karşı Balkanlarda yeni bir cephe açılması için Türkiye'yi yeniden savaşa çekmek istemiş ancak Türkiye İngiltere tarafından söz verilen yardımın yapılmadığı gerekçeleriyle savaş dışı pozisyonunu sürdürceğini beyan etmiştir (Oran, 2009: 450-453). Sonrasında Türkiye'yi savaşa çekme baskıları ABD'nin de savaşa dahil olmasıyla iyiden iyiye artmıştır. Türkiye ise ancak 1943 yılının son ayında Kahire Konferansı'nın akabinde savaşa girmeyi prensipte kabul etmiştir. Bu kabulün arkasında ise savaş sonrası yeniden kurulacak uluslararası düzende yer alma ve kurulması neredeyse belli olan dönemim uluslararası örgütü Birleşmiş Milletler'e katılma isteği vardır (Balci, 2013: 62-63).

Türkiye'nin savaş dönemi siyasetinin şekillenmesinde İtalya dışındaki diğer bir tehdit faktörü Almanya olmuştur. Türkiye savaşın başlarında Almanya'yı bir tehdit olarak görmezken, Almanya'nın Balkanlara inmesi ve Yunanistan işgali ile Türkiye'ye komşu olması Türkiye'yi "Polonya Sendromu"na sokmuştur (Oran, 2009: 437). Öte yandan Türkiye ihracatının yarısından çoğunu Almanya'ya yapmakta olduğu için Almanya ile savaşmak istememiş böylesi bir savaşın Türkiye ekonomisi üzerindeki muhtemel olumsuz etkilerinden çekinmiştir. Buna karşın 1944 yılında Fransa ve İngiltere, Almanya ile ticaretin azaltılmasını istemiş ve Türkiye'nin Almanya'ya sattığı Krom madenini almayı kabul etmiştir (Oran, 2009: 465-466). Bu dönem Türkiye'nin siyasi tercihini "İngiltere ile müttefikiz, Almanya ile dost" şeklinde bir deyişle ifade etmek mümkündür (Balci, 2013: 64-65; Çalış ve Söker, 2019: 453).

Savaş döneminde Türkiye'nin SSCB ve ABD ile olan ilişkileri ve siyasi tercihleri, savaş sonrası süreçte oluşacak "iki kutuplu dünya" düzeninde Türkiye'nin ulus-

lararası sistemdeki konumu ve siyaseti açısından belirleyici olmuştur denilebilir. Türkiye savaşın ilk yarısında SSCB ile farklı taraflarda yer alırken 1941'de Almanya'nın SSCB'ye savaş ilan etmesi aynı tarafta yer almıştır. Ancak SSCB bu dönemde İngiltere ile yakınlaşarak Türk boğazlarının statüsü üzerinde bir pazarlığa girişirken 1942'den itibaren Almanya'yı geri püskütürken diğer yandan da Türkiye'nin doğu sınırının değişmesine yönelik tehditkar söylemlerde bulunmuştur (Oran, 2009: 460-461). Savaşın sona ermesine kısa bir süre kala SSCB 19 Mart 1945'te Türkiye'ye bir nota göndererek 1925 yılında imzalanan antlaşmanın uzatılmayacağı bildirilmiş, boğazların statüsünün değiştirilmesi ve askeri üs verilmesi, ayrıca doğu sınırında değişim gibi saldırgan taleplerde bulunmuştur. Türkiye bu talepleri reddetmiş ve SSCB ile ilişkiler kopma noktasına gelmiştir. Bu krizin de etkisiyle Türkiye Soğuk Savaş sürecinde ABD'ye yakınlaşmıştır (Balcı, 2013: 66-69; Çalış ve Söker, 2019: 455-456). Ancak SSCB ile ilişkilerin kopma noktasına gelmesi Türk dış siyasetinde denge politikasının Soğuk Savaşın ilk 20 senesinde tam manasıyla uygulanamamasına etki etmiştir.

ABD'nin yalnızlık politikasının da etkisiyle Türkiye ABD ilişkileri İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında büyük ölçüde İngiltere aracılığıyla kurulmuşken ABD'nin savaşa girmesi ile 1941'de doğrudan ikili ilişkiler kurulmaya başlanmıştır. ABD'nin bu dönemde Türkiye'ye yönelik ABD dış politikası İngiltere'nin aksine Türkiye'nin savaşa girmesi değil savaş dışı kalması yönünde olmuştur. Ancak ABD savaş sonrası düzenin konuşulduğu Yalta ve Postdam Konferansları'nda özellikle boğazlar hususunda SSCB'yi desteklemiştir. Ancak savaş sonrasında SSCB'nin yayılmacı siyaseti ABD'nin Türkiye'ye karşı politikalarında önemli bir değişikliğe yol açmış, SSCB karşısında Türkiye'ye destek vermeye başlamıştır. Bu radikal politik değişiklik aslında SSCB'nin çevrelenmesinde Türkiye'nin jeo-politik konumunun öneminden kaynaklanmıştır (Balcı, 2013: 69-70). Bu açıdan 1946-47 yıllarından itibaren başlayıp dönem dönem görece azalan ve artan Türkiye'nin iç ve dış siyasetinde ABD etkisi başlamıştır denilebilir.

SSCB ile ilişkilerin kopma noktasına geldiği 1945-50 yılları arasında Türkiye'nin Batı bloğunda yer alma gayretleri bu dönem Türk siyasetinin temel özelliğidir denilebilir. İlk olarak batı dünyası ile yakınlaşmaya çalışmanın da itici etkisi ile 1945'te İnönü muhalefet partilerinin kurulacağını açıklamış ve 1946'da Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) tüzüğünden "Milli Şef" ibaresini çıkartmıştır. Bu gelişmelerin ışığında 1946'da ABD savaş gemileri Türkiye'yi ziyaret etmiş ve 1947'de ABD SSCB'ne karşı Türkiye'ye verdiği desteği belirtmiştir (Karpaz, 2021: 139).

Bu dönemde Türk siyasetine etki eden en önemli faktörlerden birisi Truman Doktrini olmuştur. ABD bu doktrin ile bir yandan SSCB'nin yayılmacı olarak tanımladığı siyasetine karşı "çevreleme" adını verdiği politikasını hayata geçirirken diğer yandan da Yunanistan ile birlikte Türkiye'nin ABD çıkarları için ne kadar önemli olduğunun altını çiziyordu. Bu çerçevede ABD bu dönemden itibaren askeri,

ekonomik, siyasi vb açılardan Türkiye'ye ile yakın ilişkiler içinde olmaya başlamıştır. İlk etapta 1947-1951 yılları arasında Türkiye yaklaşık 400 milyon dolar askeri yardım almıştır. Fakat bu yardımlar yoluyla gelen askeri teçhizatın yedek parçaları ABD'den alındığı için Türkiye'de döviz açığı oluşmaya başlamış ve Türk ekonomisinin dış yardıma ihtiyacı artmıştır (Baytal, 2006). Bu çerçevede Avrupalı ülkelere verilen Marshall yardımlarına Türkiye de eklenmiş ve bu kapsamda 1948-1952 yılları arasında Türkiye 350 milyon Dolar değerinde yardım almıştır. (Millman, 1995: 503). Bu sebeple 1949'da ABD ve Batı Avrupalı devletler arasında kurulan Kuzey Atlantik İttifakı'na (NATO) katılma isteğini dile getirmiş ancak bu teklif reddedilmiştir. CHP iktidarının son günlerinde 11 Mayıs 1950 tarihinde Türkiye NATO'ya üyelik başvurusunda bulunmuş ancak CHP'nin 14 Mayıs seçimlerini kaybetmesiyle NATO üyeliği bir sonraki iktidar olan Demokrat Parti (DP) iktidarına kalmıştır (Balci, 2013: 72-73).

3. 1950-1960 Demokrat Parti Dönemi

Türkiye açısından dış siyaset ile iç siyasetin iç içe geçmişliğini ortaya koyan örneklerden birisi de Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında çok partili hayata geçişidir. Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından 1946 başlatılan Demokrat Parti (DP) hareketi ilk seçimine 1946 yılında girmiş şai-beli olduğu da ileri sürülen bu seçimleri kaybetmesinin arkasından 1950'de iktidara gelmesi ile Türkiye dış politikası da değişmeye başlamış ve denge politikası adeta bir kenara bırakılarak tam bir Batıcılık hatta daha özelinde "Amerikancılık" politikası Demokrat Parti dönemi Türk siyasetinin temel dinamiği olmuştur. Türkiye açısından durum bu şekildeyken ABD ve Batı içinse Türkiye'ye komünizme ve SSCB'ye karşı mücadelede ileri bir karakol rolü biçilmiştir (Balci, 2013: 79-81). Türkiye'nin Batıcı duruşunun yanı sıra uluslararası sistemde Batı, daha özeldede ABD'ye yaklaşmasının nedeni Türkiye'nin çevresinde yer alan SSCB siyasal ve askeri gücü aynı zamanda da etki alanıdır (Sarınay, 1988). Buna ek olarak ekonomik gereklilikler ve dönem içerisinde yararlanılan finansal ABD destekleri Türkiye'nin yüzünü ABD'ye dönmesine belirleyici rol oynamıştır (Duman ve Birsnel, 2016: 305).

1946'dan sonra başlayan ABD'ye yaklaşmanın devam etmesi devam eden SSCB tehlikesi ile birleşince Türkiye NATO üyeliği konusunda ısrarcı olması durumunu doğurmuştur. 20 Haziran 1950 tarihinde Kore savaşı çıktığında Birleşmiş Milletler'in savaşa müdahale kararını NATO'ya giriş için bir fırsat olarak değerlendiren Türkiye, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) 473 sayılı kararını TBMM gündemine getirmiş ve Kore'ye asker yollamıştır. Bu kararda ABD silahlı kuvvetler üyesi Senatör Cain, temmuzda Türkiye'ye gelişinin ve "Kore'ye asker yollarsanız, NATO'ya girersiniz" fikrinin etkisi de oldukça fazladır (Duman ve Birsnel, 2016: 308; Erhan, 2002).

Bu dönemden başlamak üzere ilerleyen yıllarda Türkiye'nin iç ve dış siyasetine damga vuran faktörler birisi de Yunanistan ile olan ilişkiler ve bu ilişkilere bağlı gerçekleşen olaylar olmuştur. Türkiye'nin günümüzde dahi iç ve dış siyasetindeki temel parametrelerden birisi Yunanistan ile olan ilişkilidir denilebilir. Benzer şekilde Yunan siyaseti için de Türkiye ve Türk siyaseti temel belirleyici parametreye olmuştur, olmaktadır. 1954'te Yunanistan, adanın kendilerine bağlanması için BM'ye başvurmuştur. Türkiye ise Kıbrıs konusuna itidalli davranmış ve yalnızca gönderdiği bir nota ile Kıbrıs konusundaki kışkırtmalarına son verilmesini istemiştir. ABD'nin aracılığıyla ilişkiler geçici olarak onarılmaya çalışılsa da Kıbrıs sorunu büyüyerek devam edecektir (Babaoğlu, 2012; Değerli, 2012).

Dönemin Türk siyasi geçmişi açısından bir dönüm noktası da SSCB'de Stalin'in ölümüdür. Stalin sonrasında göreve gelen Kruşçev'in Stalin'e nazaran daha ılımlı bir dış politika anlayışına sahip olması ile Türkiye yavaş yavaş genel politika ilkelelerinden olan denge siyasetine geri dönmenin diğer bir değişle Doğu bloku devletleri ile kopmuş olan ilişkileri belli oranda yeniden başlatmanın yollarını arayacaktır. Bu dönemde başlayan bu çabalar esasında meyvelerini 1960'lı yıllarda vermeye başlayacaktır. Türkiye bu çerçevede bir yandan 1959 yılında Bağlantısızlar hareketi ve SSCB ile ilişkiler kurmaya başlamış diğer yandan ise ABD politika ve yardımlarını takip etmiştir (Seydi, 2011). Bu politik tercihe ilk akla gelen örneklerden birisi belki de Bağdat Paktı'nın kurulmasıdır. SSCB ve Arap Birliği ülkelerinin karşı çıkmasına rağmen Bağdat Paktı'nın ilk adımı Türkiye ve Irak arasında 1955'te atılmıştır. Aynı yıl İngiltere ve Pakistan'da Orta Doğu bölgesinde barış ve güvenliği tesis etme ve üye ülkeler arasında işbirliğini sağlama amaçlı olan pakta katılmışlardır. Ancak 1958'de Irak'ta ihtilal olması ile Irak pakttan ayrılmış ve paktın ismi Merkez Antlaşması Teşkilatı (CENTO) olarak değiştirilmiştir (Duman ve Birsnel, 2016: 313-314; Yeşilbursa, 2010).

Bunun yanında Türk iç ve dış siyasetinde etkisi belki de en çok hissedilen Avrupa Birliği ile ilişkiler de Demokrat parti döneminin sonlarında başlamıştır. Öncesinde Avrupa ile örgütsel anlamda ekonomik ilişkiler daha sonra Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) olacak olan Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne (OEEC) 1948'de katılmasıyla başlamıştır. Yıllar içerisinde Demokrat Parti döneminde artan ihracat oranları Avrupa piyasasını Türkiye için hedef bir pazar ve finansal destek sağlayacak yeni bir kaynak haline getirmiştir (Oran, 2018: 560-561). Bu nedenle 1957 yılında kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) ilgi duyan Türkiye AET'ye yapılacak bir başvuru ve yürütülecek yakın ilişkilerle yeni kredi ve yatırım fırsatları aramak istemiştir. Türkiye ve AET'nin ekonomik olarak yakınlaşmasının yanında siyasal ekten ve gelişmeler de Türkiye'yi AET'ye yakınlaştırmıştır. 1959 yılında Yunanistan'ın AET'ye üyelik başvurusu yapmasıyla Türkiye Avrupa pazarını benzer ürünleri ihraç eden Yunanistan'a kaptırmak istememiş ve AET'ye başvurusunu 31 Temmuz 1959'da Türkiye'de AET'ye başvuru yapmıştır (Birand, 2000:

48-49; Oran, 2009: 560-561).

Demokrat parti dönemi Türk siyasetini dönemler boyu günümüze kadar etkileyecek Kıbrıs sorunu, Yunanistan ve Avrupa Birliği ile ilişkiler gibi faktörlerin ülke politik yaşamına dahil olduğu, ağırlıklı Batıcılığın ve özelinde belki de daha çok Amerikancılığın etkisi ile şekillenen ve denge politikasının en çok terk edildiği veya edilmek durumunda kaldığı bir dönem olarak tarih sayfalarında yerini almıştır.

4. 1960–1971 Adalet Partisi Dönemi

1960 dönemi 27 Mayıs'ta gerçekleşen askeri darbe ile başlamıştır. Aslında dönemin tamamında siyasetin Adalet Partisi'nin eseri olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira her şeyden öte Adalet Partisi 1965 yılından ancak iktidara gelmiştir. Ancak darbe sonrası oluşan siyasi ortam 5 yılda 6 hükümetin kurulduğu bu hükümetler arasında en uzun görevde kalanının İsmet İnönü başbakanlığında 1,5 yıl görevde kalan 27 hükümet olduğunu söylemek gerekir. Buradan harekete Türk siyasi hayatı açısından bu dönemin Adalet Partisi iktidarına ve siyasi tercihlerine bir geçiş dönemi olarak nitelemek çeşitli açılardan mümkündür. Çünkü bu 1965 seçimlerine kadar göreve gelen iktidarlar yürüttükleri siyasetin sonuçlarını henüz alamadan iktidar değişmiştir denilebilir. Buna ek olarak 1961-1965 arası dönemde İsmet İnönü'nün ve 1965-1971 arası dönemde ise Başbakan olarak Süleyman Demirel'in ve Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in dış politika yapımı sürecinde öne çıktığı görülmektedir (Balci, 2013: 112-113).

Demokrat parti dönemi siyasi tercihlerini "Amerikancılık" olarak niteleyecek olursak, 1960 darbesinden sonra bu Amerikancı siyasetin yaşadığı ilk büyük travma Kıbrıs meselesi çerçevesinde yaşanmıştır. Kıbrıs Cumhuriyeti 1960'da Londra ve Zürih anlaşmaları ile kurulduktan sonra Enosis (Kıbrıs adasını Yunanistan'a bağlama) fikirleri 1963 yılında Kıbıslı Türklere şiddet eylemlerine dönüşmüş 24 Türk'ün öldürülmesiyle sorun doruk noktasına ulaşmış ve Kanlı Noel olarak da bilinen katliam yaşanmıştır. Bir garantör devlet olan Türkiye adada itidal çağrısında bulunmuş ve Türk jetleri adada alçak uçuş gerçekleştirmiştir. Aynı zamanda adada bulunan 650 kişilik Türk askeri birliği Rum teröründen mağdur olan yaklaşık 25 bin Kıbıslı Türk'ü Lefkoşa'nın kuzey bölgelerinde güvenli bir alanda toplamıştır. Gerginliğin çözümü için 1964'te toplanan Londra Konferansı'nda Kıbıslı Türklerin temsilcisi Rauf Denktaş adada iki toplumlu federe bir yapı önermiş ancak bu öneri karşılık bulmamıştır. 1964 yılında Birleşmiş Milletler'e (BM) intikal eden sorunda BM, BM Barış Gücü'nün adada konuşlandırılması kararına varmış ancak bu da adada huzur ortamını sağlamamıştır (Balci, 2013: 114-116). Akabinde 16 Mart 1964'te Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) hükümete adaya müdahale yetkisi tanımış ancak dönemin ABD başkanı Lyndon B. Johnson'un 1964'te İsmet İnönü'ye gönderdiği mektup hem ABD Türkiye ilişkilerini derinden etkilemiş hem de

Kıbrıs'a askeri bir müdahale olasılığını azaltmıştır. Johnson Mektubu olarak anılan ve diplomatik dilden uzak bir şekilde yazılan bu mektupta Başkan, Türkiye'nin adaya çıkması durumunda NATO'nun SSCB'ye karşı Türkiye'yi koruyamayabileceğini ve ABD silahlarının Kıbrıs'ta kullanılmayacağını belirtmiştir. Duruma müdahil olan ABD arabulucu olarak görevlendirdiği Dean Acheson denetiminde taraflar arası müzakerelerin başlamasını talep etmiştir. Akabinde BM'nin ateşkes çağrısında bulunmasıyla Türkiye; ABD ve SSCB baskılarıyla geri adım atmak zorunda kalmış ancak adadaki Türklerin 1967'de Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi ilan etmesiyle sonuçlanmış ve 1967'de Yunanistan'da yaşanan darbe krizi derinleştirmiş ve sorunun NATO içinde çözümüne olanak sağlamamıştır (Balci, 2013: 116-117; Hale, 2021: 135-137).

Johnson Mektubu krizi aslında Türk siyasetinde denge politikasının terk edildiği veya terk edilmek durumunda kaldığı ve her koşulda "Amerikancılık" olarak nitelenebilecek bir dönemin de sonunu ifade ediyordur denilebilir. Bu tabi ki net kesin bir yargı olamaz ancak Johnson Mektubu krizi ile birlikte ABD ile olan ilişkiler sorgulanmış Türkiye iki kutuplu dünya sistemindeki Yumuşama'nın (detant) da etkisiyle alternatif bir denge siyaseti izleme tercihinde geri dönmüştür. Örneğin 1969 yılında Türkiye ve ABD arasında imzalanan Ortak Savunma İşbirliği Anlaşması'nda Türkiye'deki ABD askeri üslerinin kullanımında ABD tekeli kaldırılmış ve denetim Türkiye'ye geçmiştir (Balci, 2013: 118-120).

Bu dönem Türkiye hem kendi siyasi tercihlerini hem de dünya sistemini etkileyecek dönüm noktası niteliğinde iki uluslararası olayın da SSCB, ABD ile birlikte tam merkezinde yer alan ülke olmuştur. Bu olaylar U2 ve Küba Füzelere krizi olarak adlandırılan olaylardır. 1960 yılında İncirlik üssünden kalktığı iddia edilen bir casus uçağı olan U2, SSCB tarafından düşünülmüş bu durum dünyayı nükleer savaşın eşiğine getirmiştir. U2 olayı ile başlayan ABD-SSCB gerginliği 1962 yılında ABD-SSCB arasında patlak veren Küba Füzelere Krizi ile başka bir boyut kazanmıştır. Kriz ABD'nin İzmir Çiğli'ye Jüpiter füzelerini yerleştirmesi ile başlamış ve SSCB Türkiye'ye yerleştirilen bu füzelere misilleme olarak ABD'yi hedef alabilecek bir nokta olan Küba'ya füze rampası kurma kararı almıştır. Türkiye bu krizde ABD yanında yer almış ve SSCB-ABD arasındaki gerilimin tam ortasında kalmıştır. ABD ise Küba'yı ablukaya alarak füzelerin yerleştirilmesini engelleyeceğini duyurmuştur. Nükleer savaşın eşiğine gelen iki ülke sağduyulu hareket ederek geri adım atmışlar SSCB Küba'ya füze yerleştirme kararından vazgeçmiş, ABD de Türkiye'ye yerleştirdiği Jüpiter füzelerini sökme kararı almıştır. ABD'nin bu kararı Türkiye'nin dış politik tutumunu ve ABD ile ilişkilerini değiştirmiştir. Çünkü ABD füzeleri sökme kararını Türkiye ile istişare etmeden almıştır. Bu tavır ABD'ye karşı bir güven kaybına yol açmış ve Türkiye'deki ABD karşıtlığı güçlenmiştir. Özetle Johnson mektubu ile başlayan süreçte Türkiye çok boyutlu bir dış siyaset anlayışına geçmek durumunda olduğunu fark etmiştir (Oran, 2009; Sönmezoglu, 2006: 63-66).

Bu dönemde Türkiye Demokrat Parti Döneminin katışıksız ABD'cilik olarak nitelenebilecek siyaset anlayışından sıyrılıp çok taraflı, çok boyutlu bir siyaset anlayışına geçmiştir. Bu tavır değişikliğine SSCB'nin uluslararası konjonktür de imkan tanımıştır. SSCB'nin Stalin sonrası lideri Kruşçev ile birlikte SSCB'nin politikalarındaki yumuşama SSCB-Türkiye arasında ilişkilerin tekrar başlamasına olanak sağlamıştır. Normalleşmeye başlayan ikili ilişkiler, 1965 yılından itibaren iş birliğine dönüşmeye başlamış ve ABD'den sağlanamayan ekonomik yardımlar SSCB'den sağlanmaya çalışılmıştır. Ekim 1965'te iktidara gelen Demirel Hükümeti, başlangıçta SSCB ile ilişkilerde temkinli davranırsa da SSCB'nin yakınlaşma konusundaki adımları ilişkilerin devamlılığını sağlamış ve 1967'de taraflar arasında Ekonomik Teknik İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır (Bölükbaşı, 2001: 774-776; Oran, 2009: 778; Sönmezoğlu, 2006: 125-126).

Bu dönemde Türk siyasetinin diğer önemli bir parametresi günümüzde Avrupa Birliği adını almış AET ile olan ilişkilerin resmen başlamasıdır. Türkiye-AET ilişkileri her ne kadar Türkiye'nin 1959 yılında AET'ye başvurusu ile başlamış olsa da 1963'te Türkiye ile AET arasında Ankara Anlaşması imzalanmış ve Türkiye ile AET arasında günümüzde de devam eden ortak üyelik süreci başlamıştır. (Birand, 2000: 160-161; Sönmezoğlu, 2006: 88-89).

5. 1971-1980 Koalisyonlar Dönemi

Bu dönem de 12 Mart 1971'de Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yayınlamış olduğu muhtıra ile başlamıştır. Sivil siyasete bir müdahale olan muhtıra sonrasında başbakan Süleyman Demirel görevinden istifa etmiş, muhtıraya paralel bir şekilde Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay başbakanlığa Nihat Erim'i atamıştır. Nihat Erim ve Ferit Melen hükümetleri döneminde Türk siyaseti 1971-1973 yılları arasında teknokrat hükümetlerce yönetilmiştir. Akabinde genel seçimler ile sivil siyasete dönülmüş olsa da muhtıra ile başlayan süreçte 1980'e kadar 11 hükümet değişecektir.

İç siyasetteki bu çalkantılı duruma rağmen 1970'lerde Türkiye, 1960'ların ikinci yarısından itibaren izlemiş olduğu çok yönlü dış politika stratejisini devam ettirmiş ve hatta tek yönlü dış politikanın zararlarını Haşhaş Krizi ve Kıbrıs Barış Harekati döneminde daha fazla hissetmiştir. Muhtıra öncesinde ABD Başkanı Nixon uyuşturucu ile mücadele politikasına girişmiş ve Türkiye'deki haşhaş üretiminin ABD'deki uyuşturucu sorununun temel nedenlerinden biri olduğu iddia edilmiştir. Bu sebeple Türkiye'deki haşhaş üretiminin sonlandırılması istenmiş ve Türkiye'nin reddettiği bu talepler Türkiye'ye ekonomik yaptırım olarak geri dönmüştür. Nihat Erim hükümeti kurulduktan sonra ise 30 milyon dolar karşılığında haşhaş üretimi tamamen yasaklanmış ve Türkiye ekonomik zarar uğramış ABD taahhüt ettiği miktarın sadece üçte birini göndermiştir. Teknokrat hükümetleri sonrasında 1973 tarihinde Ecevit liderliğinde iktidara gelen CHP-MSP koalisyonu var olan zararı gi-

dermek için tüm baskılara rağmen haşhaş üretimini tekrar serbest bırakmış ve yine ABD yaptırımlarıyla karşılaşmıştır (Erhan, 2002: 701-703).

Bu dönem siyasetine damga vuran gelişmeler 12 Mart Muhtırası'nın haricinde dünyada yaşanan petrol krizi ve Kıbrıs Barış Harekatıdır. Bu hareketin etkileri günümüz Türk siyasetinde de devam etmektedir. Hatta Avrupa Birliği ilişkilerinin temel parametresi Kıbrıs Sorunudur denilebilir. Kıbrıs Barış Harekatı 1974'te Makarios'u devirip yerine Nikos Sampson'un getirilmesi ile başlamıştır denilebilir. (Fırat, 2004: 739; Gönlübol, 1996: 574). Adada Kıbrıslı Türklere karşı terör eylemleri artınca artık garantör ülke olarak Türkiye adaya ilk müdahalesini 20 Temmuz 1974 tarihinde başlatmıştır. Bu hareketle adanın %7'lik bir kısmını kontrol altına alan Türkiye'ye BM, harekattan iki gün sonra 353 sayılı karar ile ateşkes çağrısında bulunmuş bu arada ise Yunanistan'da Cunta yönetimi devrilmiştir. Ateşkes çağrısına uyulması ile 1975'te Cenevre Konferansları başlamış ancak EOKA-B'nin Türklere karşı sonlanmadığı için görüşmeler esnasında adaya ikinci müdahale gerçekleşmiş ve adanın %37'si kontrol altına alınmıştır (Fırat, 2004: 748). İlk müdahalede Türkiye'yi haklı bulan ve destekleyen uluslararası kamuoyu ikinci müdahaleye karşı çıkmıştır. İlk hareket sonrasında Yunanistan'da askeri cunta iktidarını kaybetmiş seçimlerde yönetime gelen sivil iktidar NATO'nun askeri kanadından ayrılmıştır. Türkiye bu krizden tek yönlü dış politikanın derslerini ağır biçimde almış ve bu dönemden sonra milli savunma sanayine yönelmiş; Bağlantısızlar, SSCB ve İsrail ile birçok dostluk ve sanayi anlaşması imzalamıştır. 1979 İran İslam Devimi ve SSCB'nin Afganistan'ı işgali ile Türkiye ABD için yeniden değerli bir müttefik olacaksa da Türkiye'nin çok yönlü dış politikası devam edecektir (Balci, 2013: 138-140).

Türkiye'nin bu dönemde SSCB ile ilişkileri ise Kıbrıs sorunu ile bağlantılı biçimde gelişmiştir. Önceleri adadaki komünist ve Enosis yanlısı bir grup olan AKEL'i destekleyen SSCB, 1974 Kıbrıs Barış Harekatı sonrası Türkiye'ye uygulanan ABD ambargosu ikili ilişkileri canlandırmıştır. Türkiye bu ilişkileri ekonomik ve iyi komşuluk düzeyinde SSCB'ye karşı uyarıcı bir unsur olarak kullanmak amacıyla geliştirmek istemiştir. SSCB ise ilişkileri geliştirirken Türkiye'yi ABD ve NATO ekseninden uzaklaştırmak amacıyla siyasi ve güvenlik konularında da karşılıklı adımlar atmaya davet etmiştir. 1978 yılında karşılıklı güç kullanımının engellenmesini yönelik bir deklarasyon yayınlanmıştır. Fakat 1979 Afganistan işgali ve İran Devrimi sonrasında ilişkiler yeniden duraklama noktasına gelmiştir (Stergiou, 2007).

Türkiye'nin bu dönemde Orta Doğu ilişkileri ise kendi çıkarları doğrultusunda bir politika izleyen Türkiye'yi yansıtmaktadır. Türkiye, gerek 1967 yılındaki İsrail-Arap (Altı Gün Savaşı) savaşı sırasında gerekse 1973 yılındaki İsrail-Arap savaşında Arap yanlısı bir politika izlemiştir. Altı Gün Savaşı'nda ABD'nin İsrail'e yardım için İncirlik üssünü kullanmasına izin vermemiş ve BM'de yapılan oylama ve görüşmelerde de Arap yanlısı bir politikayı benimseyerek bölgeye gıda ve ilaç yardımında bulunmuştur. Aynı zamanda İslam Konferansı Örgütü ile yakın temasa

geçen Türkiye, İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanlığı Konferansı'nın İstanbul'da yapılmasını sağlamıştır. Arap-İsrail savaşlarında Arap ülkelerini destekleyen Türkiye, bu ülkelerin İsrail ile ilişkilerini tamam kesme arzusunu reddetmiş, İsrail'in bölgedeki varlığının tanınması gerektiğini vurgulamıştır (Sönmezoğlu, 2006: 369-371).

Bu dönemde AET Türkiye ilişkilerinde ise başka bir dönüm noktası yaşanmış ve Temmuz 1970'te Katma Protokol imzalanmış, protokol 1973'te yürürlüğe girmiştir. Katma Protokol döneminde AET devletleri ve Türkiye'nin bir sonraki aşama olan Gümrük Birliği için hukuki ve ekonomik adımlar atması ve Gümrük Birliği'ne hazırlanması gerekmektedir. Ancak 1972 yılından sonra Türkiye'de iç siyasal istikrarsızlıklar, dünya çapındaki petrol krizi gibi sorunlar dolayısıyla iki taraf arasındaki ilişkiler sorunlu bir hâle gelmeye başlamıştır (Bozkurt ve Köktaş, 2021: 412-414; Sönmezoğlu, 2006: 258-286). Katma Protokol döneminde başlayan ilişkilerdeki tıkanma 1995 yılında Gümrük Birliği Antlaşması ile ancak bir nebze olsun açılacaktır.

6. 1980-1991 Anavatan Partisi Dönemi

Bu dönemi başlatan olay 12 Eylül 1980 darbesidir. Darbe bir yandan iç siyasette siyasi istikrarsızlıklar ve kurulamayan hükümetler ile yaşanan sıkıntılar diğer yandan ise dış siyasette 1979 yılında gerçekleşen SSCB'nin Afganistan işgali ve İran İslam devrimi ile adeta II. Soğuk Savaş diye nitelenen dönemin başladığı ve kutuplar arası ilişkiler yeniden gerginleştiği bir ortamda gerçekleşmiştir. Aslında bu dönemin tamamına Anavatan Partisi dönemi demek olanaklı değildir çünkü Anavatan Partisi darbe sonrasında 1983 yılında yapılan genel seçimlerle iktidara gelmiştir. Ancak Anavatan Partisi'nin 1991 yılına kadar iktidarının yaşandığı bu dönemin başlangıcı olarak 12 Eylül Darbesini almak mümkündür. Çünkü Darbe sonrasında mevcut siyasi partilerin kapatıldığı liderlerinin yasaklı hale geldiği bir ortamda Anavatan Partisi kurulmuş ve Demirel, Ecevit, Türkeş, Erbakan gibi diğer liderlerin yasaklı olduğu bir seçimde Turgut Özal siyaset sahnesine çıkmıştır.

Bu dönem Türkiye'nin siyasetle ABD'ye yaklaştığı bir dönemdir. Öyle ki bu döneme Türk siyasetinde Menderes döneminden sonra ikinci her koşulda "Amerikançılık" dönemi denilebilir. Darbe sonrası iktidar uluslararası meşruiyet kazanmanın gerekliliğinin de etkisi ile ABD'ye belki de Menderes Dönemindekinden daha fazla yakınlaşırken ABD de tekrar sertleşme eğiliminde olan Soğuk Savaşın koşulları içerisinde Türkiye'nin müttefikliğine ve işbirliğine oldukça ihtiyaç duymuştur. Dolayısıyla 1980-1983 arasındaki dönemde ve görece olarak sonrasında Türkiye-ABD ilişkileri en az sorunlu dönemini yaşamıştır (Sönmezoğlu, 2006: 389).

1983 seçimlerinde iktidara gelen Turgut Özal hükümeti Ronald Reagan döneminde ABD arasındaki ilişkiler olumlu bir seyir izlemiştir. Ancak Türkiye uluslararası siyasetinde izlediği denge siyaseti anlayışını da tamamen bir kenara bırakma-

mıştır. Örneğin İran-İrak Savaşı'nda ABD Türkiye topraklarında bir Çevik Kuvvet oluşturmak istemiş ancak Türkiye bu talebe karşı çıkmıştır. Türkiye bölgeye bir müdahale olacaksa bu müdahalenin NATO kapsamında olması gerektiğini belirtmiş ve İsrail yanlısı bir politika izleyen ABD'nin kurulacak bu gücü İsrail lehine kullanması durumunda, Arap ülkeleri ile ilişkilerinin bozulacağını düşündüğünden bu tutumunu 1990 Körfez Savaşı'na kadar sürdürmüştür (Sönmezoglu, 2006: 390-391). Ayrıca bu dönemde ABD'nin askerî yardımları konusu iki ülke arasında sürekli tartışma yaratmıştır. Tartışmanın asli sebebi ABD'nin yardımlar hususunda Türkiye ve Yunanistan arasında denge stratejisi kurmasıdır. Buna göre ABD Türkiye'ye yaptığı desteğin 7/10'unu Yunanistan'a da yapmış bu durum ise Türkiye'nin beklediği yardımların karşılanmamasına sebep olmuştur. ABD ile 1980'li yıllarda ortaya çıkan diğer bir sorun ise Kürt sorunu olmuş ve Türkiye 1984'te PKK'ya karşı giriştiği mücadelede ABD tarafından zaman zaman eleştirilmiştir. Buna rağmen 80'li yılların Türkiye-ABD arasındaki en sorunsuz dönem olduğu söylenebilmektedir (Uzgel, 2020).

Bu dönemde AET (Avrupa Topluluğu (AT)-Avrupa Birliği) arasındaki ilişkiler neredeyse durma noktasına gelmiştir. İlişkilerdeki bu bozulma hem 1980 askeri darbesinden hem de 1974'te yapılan Kıbrıs müdahalesi ve adanın Kuzeyinde 1983 yılında tek taraflı devlet ilanından etkilenmiştir. Bunun yanı sıra 1981 yılında Yunanistan'ın AT'ye tam üyeliği AT içerisinde bir Türkiye karşıtı propagandaya dönüşmüştür. Bu dönemde ortak üyelik hedefinden ziyade Avrupa Birliği ile ilişkilerinde anlaşmalardan doğan hakların verilmesi, mali protokollerin uygulanması ve AT içinde Yunanistan'ın engellerinin aşılabilmesi için yeni bir hamle yapmaya karar vermiş hedef büyütürken Türkiye tam üyelik yolunda bir siyaset izlemeye başlamıştır. Özal hükümetinin bu siyasi tercihi 1987 yılında devam eden ortak üyelik sürecinden bağımsız bir şekilde Türkiye'nin Avrupa Topluluklarına tam üyelik başvurusunda bulunması neticesini doğurmuştur. Ancak bu başvuru AT tarafından olumlu karşılanmamış 1980'lerdeki genişleme hareketlerinin (Yunanistan, İspanya ve Portekiz) AT'yi çok zorladığı ve AT için yeni üye alımı değil "derinleşme" politikalarının daha öncelikli olduğunu vurgulayarak Türkiye'nin başvurusu bir sürünceme yaratılarak adeta zımni olarak reddedilmiştir (Bozkurt ve Köktaş, 2021: 416-419).

Bu dönemde ABD Türkiye ve Yunanistan arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesi için çaba harcanacağını, Yunanistan'ın da gerekli adımları atacağını ve Yunanistan'ın Türkiye'ye hem Kıbrıs ve Ege hem de AET üyeliği konusunda sorun yaratmayacağına dair Kenan Evren'e belirli taahhütler vermiş ve Türkiye bunun üzerine Yunanistan'ın NATO'ya yeniden üyeliğine izin vermiştir. Ancak sonrasında kurulan Yunan hükümetleri bu planın kendilerini bağlamadığını öne sürmüşlerdir. 1983 yılında askerî yönetimin ardından iktidara gelen Turgut Özal liderliğindeki Anavatan Partisi (ANAP) Türk-Yunan ilişkilerinde iki ülke arasındaki sorunların Yunanistan ile kurulacak iyi ve karşılıklı ekonomik ve ticari ilişkilerle aşılabileceğine inanmıştır.

Ancak süreç içinde atılan bu tür çabalar yeterince karşılık bulmamış, Yunanistan'ın Türkiye politikası değişmemiştir (Fırat, 2004: 109-116; Sönmezoğlu, 2006: 414). Bu siyasi tercih sonraki dönemlerde Türkiye'nin uluslararası siyasette elini zayıflatan bir gelişme olarak eleştirilmiştir.

Bu dönemde Türkiye, İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) içinde daha aktif olmaya başlamıştır. Türkiye 1983 yılında ilk defa başbakanlık düzeyinde, 1984 yılında ise cumhurbaşkanlığı düzeyinde İKÖ içinde temsil edilmiştir. Bu dönem Türkiye'nin İslam ülkelerine yönelik siyasetinin yoğunlaşmaya başladığı dönemdir. Ancak bu ilişkiler dönemde Türkiye'nin güvenliğini giderek artan oranda tehdit eden PKK terör örgütü parametresi çerçevesinde şekillenmiştir. İran, Irak ve Suriye ile olan ilişkilerde PKK terör örgütü ile bu devletlerin arasındaki ilişkiler belirleyici olmuştur (Sinkaya, 2011).

Kenan Evren yönetiminin ve görece olarak Özal hükümetlerinin ülkede yaşanan ve sokaklara taşan siyasi istikrarsızlık ve güvensizlik ortamının sorumlusunu SSCB olarak görmesi ve ABD ile yakınlaşmasıyla, bu dönemde Türkiye'nin SSCB ile ilişkileri ise gerileme göstermiştir. Kıbrıs hususunda da Yunan tezlerini destekleyen SSCB ile Gorbacov'un iktidara gelmesiyle ikili ilişkiler gelişmiş, ticari faaliyetler artmıştır. 1987 yılında SSCB Türkiye'ye 25 yıl boyunca döviz karşılığı doğal gaz vermeyi ve elde ettiği gelirinin %70'i ile Türkiye'den mal almayı taahhüt etmiş gelişen bu ilişkiler SSCB dağıldıktan sonra da Türk firmalarının Rusya pazarında yer alması ve tutunmasını sağlamıştır (Sönmezoğlu, 2006: 452-454).

7. 1991-2002 İkinci Koalisyonlar Dönemi

Bu dönemin başlangıcı olarak iç siyasette ANAP döneminin sonu olan 1991 genel seçimleriyle iktidara Doğru Yol Partisi (DYP) ile Süleyman Demirel'in iktidara gelişi olmuştur. Dış siyasette ise 1990'ların başında Doğu Blokunun yıkılışı ve Soğuk Savaşın sona erişi Türkiye'nin siyasi tercihlerini şekillendiren temel paradigma olmuştur. Dış siyaset açısından ortaya çıkan istikrarsız ortam ve ülke içindeki ekonomik sıkıntılar ülkemizdeki siyaseti de etkilemiş 1970'lerden sonra adeta ikinci bir koalisyonlar dönemi yaşanmıştır. 2002 yılında AKP'nin iktidara gelmesine kadar geçen dönemde Türkiye'de yedi hükümet kurulmuş ve dokuz farklı dışişleri bakanı görev yapmış ve bu hızlı değişimler beraberinde yalnızca aktörlerin değil, bürokrasinin de dışişlerinde rol almasını beraberinde getirmiştir (Cizre Sakallıoğlu, 1993).

Dönem siyasetine etki eden parametrelerden ilk dikkat çeken Avrupa Birliği ile olan ilişkilerdir. 1987 yılında Türkiye'nin yaptığı tam üyelik başvurusuna 1989 yılında AT'den gelen üstü kapalı ret sonucu AT, 1990 yılında bir Türkiye paketi yayımlayarak yeni dönemde ilişkilerin geliştirilmesini ve Gümrük Birliği'ne odaklanılacağını belirtmiştir (Hale, 2021). 1991 yılında iktidara gelen Süleyman Demirel ve DYP de Avrupa Birliği bizi kapıdan almıyorsa bacadan gireceğiz şeklinde formüle ettiği

bir siyasetle ortak üyelik ve gümrük birliği sürecine hız vermiştir. Bu durum 1995 yılında Türkiye ile Avrupa Birliği arasında Gümrük Birliği Antlaşması ile sonuçlanmıştır. Böylelikle Türkiye tam üye olmaksızın Gümrük Birliği'ne katılan ilk ülke olmuştur (Balcı, 2013: 214-215; Hale, 2021).

Türkiye Gümrük Birliği'nin sağlanması ile AB üyelik sürecinin kolaylaşmasını beklemiş ancak 1997 Lüksemburg Zirvesi'nde AB, Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesini; insan hakları ve demokrasi, azınlık hakları, Yunanistan'la ilişkilerin düzeltilmesi ve Kıbrıs'ta siyasi bir çözümün sağlanması gibi koşullara bağlamıştır. 1997 Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye'nin aday ülkeler arasında sayılmaması ile ilişkiler donma noktasına gelmiştir. 1997-1999 arasında kopma noktasına gelen ilişkiler 199 Helsinki Zirvesinde Türkiye'nin tam üye adaylığını almasıyla en sıcak döneme girmiştir. (Balcı, 2013: 239-240; Hale, 2021). 2000 yılında taraflar arasında imzalanan Katılım Ortaklığı Belgesi gerekli değişiklikleri listelemiş ve Türkiye 2001 yılında açıklanan Ulusal Program ile bu reformları bir takvime bağlamıştır. Akabinde 6 Şubat 2002 tarihinde Birinci Uyum Paketi kabul edilmiş ve Türkiye'de reform süreci kurumsal olarak başlamıştır (Balcı, 2013: 240-241).

Ancak Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinin bu dönem ana parametrelerinden birisi yine Kıbrıs sorunu olmuştur. 1997'de Avrupa Birliği tam üyelik adayı olan Güney Kıbrıs Rum Yönetimi Türk dış siyasetinin ana konularından birisi olan Kıbrıs sorununu başka bir boyuta taşımıştır. Bu dönemde Yunanistan ile yıllardır olan Ege sorunu (karasuları sorunu) Kardak Krizi ile yeniden parlamıştır. Kardak Krizi 25 Aralık 1995 tarihinde bir Türk yük gemisinin (Figen Akat) Kardak olarak bilenen ve Ege'de üzerinde yaşam olan kayalıklarda karaya oturması üzerine başlayan egemenlik krizi olmuştur. Kriz ancak ABD başta olmak üzere bazı Batılı devletlerin araya girmeleri ile hafifletilmiş ve iki tarafın da kayalıklardan çekilmesi ile atlatılmıştır.

1999 yılında ise Türk-Yunan ilişkilerinde rüzgâr tersine dönmüş ve daha gözlenir bir iyileşme gerçekleşmiştir. Bunun ilk sebebi Öcalan'ın yakalanması ve bunun ardından Yunanistan'ın PKK'ya destek politikasını gözden geçirmesidir. İkinci olarak 1999 yılında iki ülke dışişleri bakanları, İsmail Cem ve Yorgo Papandreu, resmi düzeyde bir dizi karşılıklı temasta bulunmuşlar ve ılımlı iki dışişleri bakanı birbirlerini ziyaret etmişlerdir. Bu temaslardan sorunların çözümüne somut bir netice çıkmasa da söz konusu çabalar ülkeler arası ilişkileri iyileştirme bağlamında iyi bir niyet beyanı olmuş ve ikili ilişkileri düzeltme noktasında adımlar atılmıştır. Son olarak 17 Ağustos 1999 depremi sonrasında Yunanistan'ın Türkiye'ye aktif bir biçimde yardım elini uzatması, Türkiye'nin de aynı yıl 7 Eylül'de Atina'yı vuran depremin ardından yardım göndermesi, Türk-Yunan ilişkilerinin gelişmesine ciddi düzeyde bir katkı sağlamıştır. Helsinki'de yakalanan olumlu hava ve karşılıklı ziyaretler 2000'nin başında dokuz farklı işbirliği anlaşmasının imzalanması ile sonuçlanmıştır (Balcı, 2013: 242-243; M. E. Yılmaz, 2008: 32).

Dönemin ABD ilişkileri ise Körfez Savaşı, Balkan Krizleri ve 11 Eylül olayların-

dan etkilenerek olumlu seyretmiştir. 11 Eylül saldırılarından sonra başlayan Afganistan ve Irak müdahalelerinde ABD'ye Türk hava sahası ve askeri üslerini açarak ABD'nin yanında olmuş ve operasyonlarda destek sağlamıştır (Bölme, 2012: 360; Hale, 2021). Bu yakınlaşmanın karşılığı olarak ise ABD PKK'yı bir terör örgütü olarak 2002 yılında terör listesine eklemiştir. Ayrıca 2001'de patlak veren ekonomik kriz ve yüksek enflasyon ekonomik olarak da Türkiye'nin ABD'ye yakınlaşmasına sebep olmuş, bu yakınlık ABD Türkiye ilişkilerinde pazarlık konusu olmaya başlamıştır (Balcı, 2013: 253; Birand ve Yıldız, 2012: 336). Türkiye'nin Orta Doğu ilişkileri de ABD ekseninde gerçekleşmiş ve ABD'ye bölgede destek sağlan Türkiye 1990'ların başında Körfez Savaşı'ndan etkilenmiş ve Türkiye-İrak ilişkileri bu noktada bozulmuştur. Türkiye, 1990-91 Körfez Krizi sırasında ABD ve müttefikleri ile birlikte hareket etmiş ancak kriz sonrasında beklediği desteği alamamıştır. Savaşın yükünün yanı sıra Irak'ın Kuzeyinde PKK'nın etkinliğinin artması krizin ağır sonuçları olmuştur (Altunışık, 1998: 88; Sinkaya, 2011).

Türkiye bu dönemde Ortadoğu'dan kaynaklanan tehdidi yine Ortadoğu'da aktif bir politika izleyerek dengelemek üzere bir strateji kurmuştur. Bu bağlamda Suriye ve İran ile ilişkiler gerilirken PKK'ya karşı yürütülen askeri mücadele kapsamında Irak'ın kuzeyine sık sık askeri müdahalede bulunulmuştur. Bu stratejinin diğer yanı ise İsrail ile ilişkilerin geliştirilmesini içermiş ve ikili ilişkiler hızlıca toparlanmıştır (Sinkaya, 2011: 88). Keza bu stratejinin işe yaradığı da 1998 yılında Öcalan'ın Suriye'den kovulmuş olması kapsamında söylenebilmektedir. Bunun ardından Türkiye ile Suriye arasında Ekim 1998'de imzalanan Adana Mutabakatı sonrasında Türkiye'nin hem Suriye ile ilişkileri hem de Ortadoğu politikası güvenlik eksenli ve gerilimli olmaktan çıkıp işbirliğine dönük bir hal almıştır (Altunışık, 1998; Tür, 2006).

8. 2002-2023 AK Parti Dönemi

İkinci koalisyonlar dönemimin sonu 2002 yılında yapılan genel seçimlerde AK Partinin (AKP) %34 oy alarak tek başına hükümet kurmayı başarması ve geçmişte devam eden istikrarsız diyebileceğimiz koalisyon hükümetleri devrini bitirmesidir. İç siyasette bu gelişme dönem siyasetinin temel belirleyicisi olurken dış siyasette ise temel belirleyici parametre Avrupa Birliği ile başlayan tam üyelik adaylığı süreci olmuştur. 2001 yılından itibaren başlatılan siyasi, ekonomik alanda Avrupa Birliği'ne uyum reformlarını 2002 yılından itibaren AKP hükümetleri devam ettirmiştir. Ekonomide neoliberalleşme sürecine hızlı bir giriş yapmış ve Özal döneminde başlayan özelleştirmeleri sürdürmüştür. 2001ekonomik krizi sonrası yürürlüğe konulan Kemal Derviş'in "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" uygulamaya devam edilmiş ve 2008 yılına kadar sürecek olan AK Parti'nin iktisat politikasının temelleri atılmıştır. İç politikada 2002 sonrası dönemde AB koşulluluk ilkesinin de desteğiyle birçok yeni yasa çıkartılmış ve bu yasalar MGK'nın siyasetteki rolünü tekrar

tanımlamıştır. Bu dönemde geçmiş dönemlerden farklı olarak MGK yeni yasalarla yetkileri sınırlandırılarak tavsiye organı haline gelmiştir. Bu kapsamda Türkiye'nin dış politikasının yapım ve uygulanması tamamen sivil yönetimin elinde ve merkezinde oluşturulmuştur (Saraçoğlu ve Yeşilbaş, 2019).

2002-2010 arası dönemde Türk dış politikası ve AKP'nin dış politika yapımı Ahmet Davutoğlu'nun entelektüel birikimi ve fikirleri çerçevesinde şekillenmiştir. Davutoğlu'na göre Türk dış politikasının en önemli eksiği teorik bir çerçevede hareket etmekten uzak bir dış politika uygulamasına dayanmasıdır. Bu nedenle Davutoğlu, 2001 yılında yayınladığı Stratejik Derinlik kitabı ve aynı adı taşıyan doktriniyle AK Parti hükümetinin dış politika açılımlarının kurumsal çerçevesini çizmiştir (Davutoğlu, 2016: 41-42). Davutoğlu'na göre (2016: 72-75) Türkiye, Soğuk Savaş dönemi boyunca Sovyetler tehdidinden dolayı NATO güvencesi altında bölgesel güç olmak zorunda kalmıştır ve dış politikasını süper gücün politikalarına uygun olarak şekillendirmiş, bu politikanın da dışına çıktığı zaman bedeller ödemek zorunda kalmıştır. Bu sebeple Davutoğlu temelde, Türkiye'nin bölgede proaktif bir dış politika izlemesi gerektiğini ve komşularla sıfır sorun politikasının takip edilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Davutoğlu, 2016; Stein, 2015).

2002-2010 arası dönemde AB ile ilişkilerde AKP kendinden önceki hükümetlerden daha istekli ve daha kararlı bir şekilde reformları gerçekleştirme çabasına girmiştir. Hükümet öncelikle 12-13 Aralık 2002'de toplanacak olan Kopenhag Zirvesi'nde Türkiye'nin üyeliği için bir tarih almaya çalışmış ve buna karşılık Aralık 2004'te yapılacak zirvede Türkiye'nin AB kriterlerini karşılama durumu katılımların müzakerelerinin başlayacağı belirtilmiştir. 2002-2005 yılları arasında beş farklı uyum paketini hızlıca meclisten geçiren hükümet çabası ve Başbakan Erdoğan'ın Avrupa başkentlerine yaptığı yoğun ziyaretler AB'nin Türkiye ile 3 Ekim 2005 yılında üyelik müzakerelerine başlama kararı alması ile sonuçlanmıştır. Böylelikle Türkiye, Batı'nın NATO'dan sonra başka bir kurumsal yapısına daha kısmen de olsa dahil olmuş ancak yeniden yapılanmaya dönük kapıları da açmıştır. 3 Ekim tarihinde başlayan müzakereler aynı hızla ilerlemedi ve belirli aralıklarla durma noktasına gerilemiştir. Bu duraklamanın ilk sebebi Avrupa'daki Türk dostu sosyal demokrat havanın dağılmasıdır. Avrupa'da iktidara gelen muhafazakar liderler AB'yi Avrupa kimliği temelinde algılamakta ve Türkiye'yi dışarda bırakmak istemektedir. Öte yandan AB'nin 2004 tarihinde GKRY'nin Kıbrıs'ı temsilen üye olarak kabul etmesi Kıbrıs sorununu doğrudan AB içerisine taşımıştır. Türkiye ile AB arasındaki Gümrük Birliği'nin, AB'ye dâhil olan 10 yeni ülkeyi de kapsayacak şekilde genişletilmesini öngören Ek Protokol 29 Temmuz 2005'te Brüksel'de imzalanmıştır. Bu noktada Gümrük Birliği anlaşmasının GKRY ile de imzalanması gerekmiş ancak bu GKRY'nin tanınması anlamına geleceğinden Türkiye bunu reddetmiştir (Balcı, 2013: 270-272; Demirkıran vd., 2010; Hale, 2021: 229-232). AB 2006'da Türkiye'nin gümrük birliğinden doğan yükümlülüklerini GKRY'ne karşı uygulaması da

istenmiş ve Ek Protokol imzalanana kadar hiçbir fasılın kapatılmamasına karar verilmiştir (Bozkurt ve Köktaş, 2021: 458). Güncel durumda da 8 fasıl ek protokol engeli ile açıklamamışken, Fransa'nın tam üyelik yolunun açılması sebebiyle 4 fasılın açılmasına izin vermemesi ve GKRY'nin 6 fasılı engelleyeceğini beyanı üzerine 17 fasıl bloke edilmiş durumdadır. 16 fasıl açılmış ve bilim ve araştırma faslı hariç 15'i kapatılmamaktadır. Bunun dışında ise 5 fasıl teknik gereksinimler karşılınca açılabilir (Bozkurt ve Köktaş, 2021: 466-467).

AB'nin 2011 yılında başlayan ve öncelikli olarak Türkiye'yi büyük ölçüde etkileyen Suriye iç savaşı ile birlikte Türkiye-AB ilişkilerinin çok farklı bir eksene oturmaya başladığı görülmüştür. Mülteci krizinin AB ülkelerinde yarattığı kamuoyu baskısı ve özellikle de aşırı sağ popülizmin ve İslamofobinin etkisini giderek hissettirdiği Almanya ve Hollanda gibi çok sayıdaki AB üyesi devletin arzularıyla, Türkiye-AB Mülteci Mutabakatının 18 Mart 2016'da hayata geçirilmesi sağlanmıştır. 18 Mart 2016 tarihinde imzalanan Türkiye-AB Mülteci Mutabakatı uyarınca Türkiye, Ege sınırlarındaki Yunanistan adalarına doğru olan mülteci hareketliliğini engelleyebilmek için sınırları daha sıkı koruma altına almıştır. Ayrıca, 20 Mart 2016 tarihinden itibaren Türkiye üzerinden AB sınırlarına yasal olmayan yollardan giriş yapan göçmenleri 2013 yılında yürürlüğe giren AB-Türkiye Geri Kabul Antlaşması gereğince 1'e 1 formülü çerçevesinde geri almayı kabul edeceğini yeniden açıkça beyan etmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2024). Antlaşma dahilinde Türkiye'ye, sadece mültecilerin toplumsal entegrasyonu konularında harcanacak 3 milyar Euro kadarlık bir tutarın iki yıl içinde ve daha sonra 3 milyar Euro'luk ek bir tutarın 2020 yılı sonuna kadar ödenmesi taahhüt edilmiştir. te yandan, mutabakatta ayrıca Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının AB ülkelerinde vizesiz seyahat edebilmeleri için Türkiye'nin gerekli yasal düzenlemeleri yapması koşuluyla bu hakkın elde edilebilmesi konusunda AB Komisyonu ile anlaşma sağlanmıştır. Ancak bilindiği üzere, 15 Temmuz 2016 tarihli darbe girişimi ile birlikte ortaya çıkan siyasal iklimde vize serbestisi için gerekli olan düzenlemelerin devamı mümkün olmamıştır. Vize serbestisi için gerekli olan 72 yasal düzenlemeden beşinde yeteri ölçüde ilerleme kaydedilememiş olması nedeniyle Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının AB sınırları içinde vizesiz seyahat konusu en azından bir süreliğine rafa kaldırılmış ve 2023 itibari ile mutabakatta bir yeniden imzalama durumu gerçekleşmemiştir (Kaya, 2022; Ürgen, 2021).

Geçmiş dönemlerde olduğu gibi Kıbrıs Sorunu bu dönemde de Türk siyasetinin merkezinde olmuştur. 2002-2010 döneminde Kıbrıs sorununa yönelik dönemin BM Genel Sekreteri Kofi Annan "Annan Planı" adıyla taslak bir çözüm önerisini taraflara sunmuştur. Planın Kıbrıs'a önerdiği çözüm iki parça devletten oluşan federal bir devlet yapıya sahip ortak bir devlet kurulmasıdır. Türkiye Annan Planı'na olumlu bakmış ve çözüme giden süreçte direnen taraf olmak istememiştir. GKRY tarafı Kıbrıs sorununun çözüm sürecine AB'yi de dâhil etmek istemiş ancak AB buna yanaşmamıştır. Plan neticesinde Kıbrıs Rum ve Türk kesimlerinde pla-

nın uygulanmasının kabulü için yapılan referandumda Rum tarafı çoğunlukla hayır derken Türk tarafı çoğunlukla evet demiştir. Kıbrıs Türk tarafı ve Türkiye'nin plana yönelik tavrı ABD'nin de Kıbrıs sorununa yönelik tavrını etkilemiş ve ABD'li yetkililer Rum kesimini eleştirmiştir. Yine de GKRY'nin Annan Planı'na hayır oyu kullanmasına rağmen Güney Kıbrıs 1 Mayıs 2004 tarihinde AB üyesi olmuştur (Oran, 2017: 638).

2002 itibari ile AKP hükümetinin iktidara gelmesi ABD'nin başında da muhafazakâr Bush yönetimin olması ile ikili ilişkilerin gelişmesine olanak sağlamıştır. ABD terörle mücadelesinin ikinci girişimi olarak Irak'ı işgal etmiş ve Irak'a komşu olan Türkiye ikinci bir cephe olabileceğinden önemli bir konuma gelmiştir. ABD, Irak'ın işgal sürecinde Türkiye topraklarının kullanılmasını ve Irak'a Kuzey cephesinin açılmasını talep etmiş, Türkiye'deki havaalanı ile limanların onarımına ve modernizasyonuna müsaade eden tezkere 6 Şubat 2003'te TBMM'de onaylanmışken ikinci olarak ABD'nin Türkiye topraklarını kullanmasına müsaade eden tezkere 1 Mart 2003 meclis tarafından kabul edilmemiştir. Bu durum ABD'de büyük bir hayal kırıklığı yaratırken ikili ilişkilerde de büyük bir gerilime sebep olmuştur. 1 Mart Tezkere krizi üzerine gerilen ilişkilere ABD'nin buna karşılık bölgedeki terör örgütlerine yakınlaşması eklendiğinde hem ilişkiler uzaklaşmış he de Türkiye'nin Kuzey Irak'taki ağırlığının azalmıştır. Türkiye ve ABD arasındaki gerilim 2004'te ABD askerlerinin Süleymaniye'de bulunan Türk askerilerini tutuklamasıyla üst düzeye çıkmıştır (Arı, 2005). ABD'nin bölgede PKK ile yakınlaşması bölge dengelerini Türkiye aleyhine değiştirirse de İran'ın bölgede etkisini arttırmasını istemeyen ABD ile bölgede dengeleri yeniden sağlamak isteyen Türkiye arasında 2006 tarihinden itibaren istihbarat paylaşımı ve sınır ötesi operasyon gerçekleştirilmiştir. 2009 yılında Obama Türkiye'yi ziyaret ederek TBMM'de bir konuşma yapmış ve ikili ilişkileri "Model Ortaklık" olarak nitelendirmiştir (Özbağcı, 2012; Sönmezoğlu, 2016).

2011 yılında Suriye iç savaşının başlaması ile Türkiye Gaziantep, Kahramanmaraş ve Adana'ya NATO'nun elindeki Patriot hava savunma sistemleri konuşlandırılmıştır. Aynı zamanda Gaziantep, Kahramanmaraş ve Adana'ya NATO'nun elindeki Patriot hava savunma sistemleri konuşlandırılmıştır. Dolayısıyla Türkiye, yüzünü Avrasya'ya dönmek zorunda kalmış ve uzun menzilli füze savunma sistemi olan S-400'leri alma noktasında hamleler yapmış ve Rusya ile müzakerelere başlamış ABD ise böyle bir anlaşmanın yaptırımlarla karşılaşacağını belirtmiştir. Bu konuda Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, S-400'ler için zaten kısmi bir ödeme yapıldığını, sistemin Temmuz 2019'da Türkiye'ye teslim edilmesini umduğunu vurgulamıştır. Trump Kongre'nin de baskısıyla başkanlık seçimlerinden hemen önce S-400 alımlarından ötürü Türkiye'ye yaptırım uygulanmasına yönelik tasarıyı onaylamıştır (E. A. Yılmaz, 2022: 56-58).

2015 yılı başlarından itibaren Arap Baharı'nın ihtilafli bölgelerinden olan Suriye konusunda Türkiye ve ABD'nin görüş ayrılıkları içinde oldukları görülmüştür. ABD

ile fikir ayrılıklarına rağmen Türkiye, güney sınırında yaşanan hareketlenmeler üzerine Ağustos 2016'da BM'nin 51. maddesi çerçevesinde terör örgütlerinin faaliyetlerine son vererek Suriyeli sığınmacıların ülkelerine rahatça dönmelerini sağlamak amacıyla, Suriye'ye "Fırat Kalkanı" operasyonu başlatmıştır. YPG'nin iki ülke arasında kalan sınır bölgesindeki egemenliğini sağlamlaştırmasını engellemek ve kendi topraklarını terör faaliyetlerinden korumak adına 2018 yılında Afrin bölgesine "Zeytin Dalı Operasyonu" ismiyle bir askeri müdahale daha gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Mемbiç kentinde ABD ile Türk askerlerinin ortak olarak devriyeye başlamaları, PYD/YPG unsurlarının bölgeden çekilmeleri ve ağır silahların toplanması kararlaştırılmıştır (Yılmaz, 2022: 58-59). Türkiye terörist grupların sınırlardan temizlenmesi ve milyonlarca Suriyeli mülteciyi barındırabilecek güvenli bir alan oluşturulması amacıyla 2019 tarihinde YPG'ye karşı "Barış Pınarı Harekâtı" ismi verilen sınır ötesi askeri operasyon başlatılmıştır. Akabinde Ankara ve Washington arasındaki gerilimin boyutu yeniden artmış, ve Türkiye sert ekonomik yaptırımlarla tehdit edilmiştir. Ayrıca, Suriye konusunda kongre liderleriyle görüşmesinin ardından Donald Trump, Türkiye'nin Suriye'ye yönelik askeri operasyonlarının bir hata olduğunu göstermek için Erdoğan'a sert bir mektup yazmıştır. Bu mektup, 1964 yılında İsmet İnönü'ye ABD Başkanı Lyndon B. Johnson tarafından yazılan mektuptan sonra en sert üslupla yazılan mektuplar arasındaki yerini almıştır. Tüm bu tehditlere ve Trump'ın nezaket sınırlarını aşan üslubuna rağmen Washington ve Ankara arasında 2019 senesinde Kuzey Suriye'ye yönelik 13 maddeden oluşan ikili bir anlaşma imzalanmış ve bu anlaşma ile Türkiye'nin Suriye'ye müdahalesini meşrulaşmış ve müdahale ABD tarafından kabul edilmiştir. Türkiye'nin terör örgütlerine karşı devletin ve bireyin güvenliğini sağlamaya yönelik yürütmüş olduğu bu iş birliği süreci, Ankara'nın uluslararası arenadaki konumunu da pekiştirmiştir (Yılmaz, 2022: 60-61).

AKP hükümetleri döneminde Türk-Rus ilişkileri ise çok hızlı bir şekilde gelişmiş ve tüm zamanların en iyi seviyesine gelerek adeta altın çağını yaşamıştır. Bu dönemde ekonomi, turizm, enerji ve güvenlik alanlarındaki işbirliği, karşılıklı bağımlılık ve ilişkileri çeşitlendirmeye dayanan yeni vizyon ile birlikte iki ülke arasındaki ilişkilerde bir derinlik ve çeşitlilik söz konusu olmuştur. ABD'nin PYD/YPG'yi desteklemesi, Geri Kabul Anlaşması kapsamında AB'nin taahhütlerini yerine getirmemesi ve tam üyelik sürecindeki tıkanıklık Rusya-Türkiye ilişkilerini sıkılaştırmış ve 1 Mart Tezkere Krizi bir dönüm noktası olmuştur. İki ülke de Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİÖ) nü daha etkin bir hale getirmek için çaba göstermiştir. Rusya, Türkiye'nin ilk nükleer santraline destek vermiş ve savunma sanayisinde işbirliği oluşturmuştur. Türkiye bu hususta, Rus ordusu ile işbirliği yapan ilk NATO üyesi ülke olmuş ve Rusya, 2,5 milyar dolarlık S-400 hava savunma sistemi alımı konusunda anlaşmıştır (Kamalov, 2010: 11; Özbay, 2013: 6-7). 2014 Kırım Krizi'nde Türkiye Ukrayna'nın yanında yer alsa da Türkiye direk Rusya'yı suçlayıcı ifade

kullanmamaya özen göstermiştir. Aynı zamanda Türkiye, Batı'nın Rusya'ya karşı uyguladığı ekonomik yaptırımlara katılmamış ve bu krizde itidalli bir söylem benimsemiştir. Bu durumun getirdiği yakınlaşma ise Türk Akım Projesi gündeme gelmiştir (Aras, 2009; Koçak, 2017).

Ayrıca 2022 yılında Rusya'nın Donbask Bölgesi'ne girerek Ukrayna Savaşı'nı Kırım'dann sonra yeniden ateşlemesinde Türkiye'nin dış politikasının küresel çapta etkileri olmuştur. Türkiye tarafından düzenlenen Dolmabahçe görüşmeleri ve Diplomasi Forumun'da taraflar ilk kez ateşkesi müzakere etme şansı yakalamış ve Türkiye arabulucu görevini üstlenmiştir. Bunun yanı sıra Türkiye yürüttüğü müzakerelerle Ukrayna'dan tahıl koridorunun açılmasına büyük ölçüde katkıda bulunmuş ve enerji güvenliği ve ticareti sekteye uğramadan krizi yönetmiştir. Böylece uluslararası toplum Türkiye'nin krizdeki rolünü "kilit bir rol" olarak değerlendirmiş ve Türkiye Batı ve Rusya arasında bir denge sağlayıcı olarak prestijini arttırmıştır (Gözkaman, 2023).

SONUÇ

100 yılını doldurmuş Cumhuriyetimizi siyaset geçmişi açısından değerlendirmeye çalıştığımız bu araştırmamızda ilk göze çarpan gerçek bağımsız bir devlet olarak bile tanınmadığı bir noktadan, günümüzde küresel siyasetin merkezinde yer alan hatta zaman zaman küresel siyasete yön veren bir aktör haline geldiğidir. Tabi ki 100 yıllık geçmişte siyasi açıdan bahsedilebilecek çok daha fazla olay, konu, sorun ve başarı da vardır. Bununla birlikte hemen her şeyden bahsedebilme şansımız ve imkanımız olsaydı da ulaşacağımız netice yine değişmeyecektir. Bu netice de Türkiye Cumhuriyeti'nin Atatürk'ün koymuş olduğu "muasır medeniyetler seviyesine ulaşma" hedefinde ilerlemekte olduğudur.

Muasır yani, gelişmiş, güçlü, çağdaş devletler arasında yer almak başarılması gereken değil sürdürülmesi gereken hedeftir. Çünkü bu süreç her daim kendini yenilemeyi gerektirir. Bu nedenle bu hedefe ilerlemek de bitmeyecek bir çaba gerektirir. Türkiye Cumhuriyeti de bu çabayı dönemler boyunca göstermiştir. Doğal olarak bu geçmiş 100 yılda siyaset açısından istikrar olduğu kadar istikrarsızlığın olduğu dönemler de olmuştur, başarılar ve kazanımlar olduğu gibi zaman zaman başarısızlıklar ve kayıplar da yaşanmıştır. Ancak günümüz dünyasında Türkiye'nin siyasi açıdan konumu Türkiye'nin genel olarak güç kazandığını ortaya koymaktadır.

İç siyaset açısından ise Türkiye'nin demokrasiye ve cumhuriyetin ilkelerine bağlılığını giderek artmaktadır denilebilir. Bunun belki de en belirgin göstergelerinden birisi 15 Temmuz Darbe Girişimi karşısında Türk halkının vermiş olduğu kahraman karşı duruştur. Geçmiş dönemlerde yaşanan darbe ve muhtıralara karşı halk arasında oluşamamış bu demokrasi ve cumhuriyet ilkelerinin savunulması yönündeki tepki, Cumhuriyetin güçlenerek Türk toplumunun karakter özellikleri arasında ba-

ğımsızlıkla birlikte yer aldığı bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Bir sonuç bölümünde araştırma sorularının her birisinin cevaplanması ve bu sorulara ilişkin ortaya konulmuş hipotezlerin test edilmesi neticesinde elde edilen bulguların tartışması beklenir. Ancak bu sonuç bölümü için böylesi bir çabaya girişilmesi çalışmanın temelinde olmasına gayret ettiğimiz 100 yıl coşkusunun dağılması neticesini doğurması da muhtemeldir. Burada aslında söylenecek söz Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyetimizin bir asrı devirmiş olduğu ve bizlerin de bu mutlu olayın tanığı olma ayrıcalığına kavuşmuş nesiller olduğumuzdur. Bu yüzden 100. yılını kutladığımız Cumhuriyet'in siyasi açıdan geçmişinde değerlendirmeye çalıştığımız bu araştırmadan ortaya çıkan asıl netice ve inancımız odur ki "Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır"

KAYNAKÇA

- Aktürk, Ş. (2006). Turkish–Russian Relations after the Cold War (1992–2002). *Turkish Studies*, 7(3), 337-364. doi:10.1080/14683840600891034
- Altunışık, M. (1998). Güvenlik Kaskacında Türkiye-Ortadoğu İlişkileri. Boyut Yayınları. <https://open.metu.edu.tr/handle/11511/71884> adresinden erişildi.
- Aras, B. (2009, 1 Ağustos). Türkiye ve Rusya Federasyonu: Çok Boyutlu Ortaklık. SETA. 19 Eylül 2024 tarihinde <https://www.setav.org/en/domestic-policy/turkiye-ve-rusya-federasyonu-cok-boyutlu-ortaklik> adresinden erişildi.
- Arı, T. (2005). Türkiye'nin Orta Doğu Politikası ve ABD ile İlişkileri: Politik İkilem. *Demokrasi Platformu*, 1(4). <https://demokrasiplatformu.com/dergi/article/view/30> adresinden erişildi.
- Atmaca, A. Ö. (2024). İsmail Cem: A Unique Imprint In Turkish Foreign Policy. *Atatürk Yolu Dergisi*, (74), 151-163. doi:10.46955/ankuayd.1450926
- Aykoç, E. (2012). XXI Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi. F. Sönmezoğlu, N. Ö. Baklacioğlu ve Ö. Terzi (Ed.), *2000'li Yıllarda Türkiye-Yunanistan İlişkileri içinde* (ss. 457-501). İstanbul: Der Yayınları.
- Ayvaz, Z. (2020). Astana ve Soçi Süreçlerinin Türk-Rus İlişkilerine Etkileri. *Diplomasi Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 46-63.
- Babaoğlu, R. (2012). Türkiye Rum Cemaati ve 6/7 Eylül 1955 Olayları. *History Studies International Journal of History*, 4(4), 413-423. doi:10.9737/historyS_654
- Balcı, A. (2013). Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Baytal, Y. (2006). Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957). *Atatürk Yolu Dergisi*, 10(40), 545-567. doi:10.1501/Tite_0000000070
- Birand, M. A. (2000). Türkiye'nin Avrupa macerası: 1959-1999 (10. bs.). İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Birand, M. A. ve Yıldız, R. (2012). Son darbe: 28 Şubat. İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Bozkurt, E. ve Köktaş, A. (2021). Avrupa Birliği Hukuku (8. bs.). Yetkin Yayınları.
- Bölme, S. M. (2012). İncirlik Üssü: ABD'nin üs politikası ve Türkiye. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bölükbaşı, S. (2001). Barışçı çözümsüzlük: Ankara'nın ABD ve BM ile Kıbrıs macerası / (1. baskı : Kasım 2001.). Ankara : İmge Kitabevi.
- Cem, İ. (2004). Türkiye, Avrupa, Avrasya. İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Cizre Sakallıoğlu, Ü. (1993). AP-ordu ilişkileri: Bir ikilemin anatomisi. İletişim Yayınları ; İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çalış, Ş. ve Söker, Ç. (2019). Turkish Foreign Policy During The Second World War: Neutrality, Diplomacy And Statecraft. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (47), 445-463. doi:10.21563/sutad.855900
- Davutoğlu, A. (2016). Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu (Ciltli) (115. bs.). Küre Yayınları.
- Değerli, E. S. (2012). Demokrat Parti Döneminde Türkiye'nin Kıbrıs Politikası (1950–1960). Gazi Akademik Bakış, 6(11), 85-101.
- Demirkıran, Ö., Çiçek, E., Eltetik, H. ve Sarıkçıoğlu, M. (2010). Türkiye—Avrupa Birliği İlişkilerinde “Son Dönem”. Niğe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3(1), 57-75.
- Dinç, S. (2008). Atatürk Döneminde (1920- 1938) Türk Dış Politikasında Gelişmelere Genel Bir Bakış; İkili ve Çok uluslu İlişkiler. Çukurova Üniversitesi SBE, (6).
- Duman, O. Ö. ve Birsnel, H. (2016). Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası Ve Bu Politikanın Dinamiklerine Etki Eden Dış Gelişmeler. Atatürk Dergisi, 1(1), 299-318.
- Erhan, Ç. (2002). ABD ve NATO'yla İlişkiler. Oran (Ed.), Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar I içinde (C. 1-IV, C. I). İletişim Yayınları. <https://iletisim.com.tr/kitap/turk-dis-politikasi-cilt-1-1919-1980/7556> adresinden erişildi.
- Fırat, M. (2004). Yunanistan'la İlişkiler. B. Oran (Ed.), Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1980-2001 içinde (C. 1-IV, C. II). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gönlübol, M. (1996). Olaylarla Türk dış politikası: 1919-1995. (9. baskı.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gönlübol, M. ve Kürkcüoğlu, Ö. (1985). Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 1(2), 451-474.
- Gözkaman, A. (2023). Türkiye's Foreign Policy vis-à-vis the War in Ukraine: A New Version of Active Neutrality. PERCEPTIONS: Journal of International Affairs, 27(2), 159-176.
- Hale, W. (2021). Türk Dış Politikası: 1774'ten Günümüze (Güncellenmiş 3.). Serbest Kitaplar.
- Heraclides, A. (2011). Imagined Enemies: The Aegean Conflict. Mediterranean Politics, 16(2), 221-239. doi:10.1080/13629395.2011.583740
- Kamalov, İ. (2010). Komşuluktan Stratejik İşbirliğine: Türk-Rus İlişkileri (No: 18). The Black Sea International: ORSAM- Ortadoğu Araştırmaları Merkezi.
- Karlık, R. (2007). Avrupa Birliği ve Türkiye. Beta Basım Yayım.

Karpat, K. H. (2021). Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012. Timaş Yayınları.

Kaya, A. (2022). AB-Türkiye Mülteci Mutabakatı: Tampon Ülke? TÜSİAD Küresel Siyaset Forumu Makale Dizisi. TÜSİAD. https://eu.bilgi.edu.tr/media/files/T%C3%9CS%C4%B0AD_K%C3%BCresel_Siyaset_Forumu_Makale_Dizisi_No-2.pdf adresinden erişildi.

Koçak, M. (2017). Türkiye-Rusya İlişkileri (No: 201). SETA. https://www.setav.org/assets/uploads/2017/05/Analiz_201_.pdf adresinden erişildi.

Kürkçüoğlu, Ö. (1980). AN ANALYSIS OF ATATÜRK'S FOREIGN POLICY, 1919—1938. *Milletlerarası*, 133-187. doi:10.1501/Intrel_0000000237

Millman, B. (1995). Turkish Foreign and Strategic Policy 1934-42. *Middle Eastern Studies*, 31(3), 483-508.

Oran, B. (2009). Türk Dış Politikası (15. bs., C. 1-III, C. I: 1919-1980). İstanbul: İletişim Yayınları.

Oran, B. (2017). 11 Eylül Olayı Ertesinde AK Parti Dönemi. B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 2001-2012 içinde* (3. bs., C. 1-IV, C. III). İstanbul: İletişim Yayınları. <https://iletisim.com.tr/kitap/turk-dis-politikasi-cilt-3-2001-2012/8695> adresinden erişildi.

Oran, B. (2020). Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1980-2001 (C. 1-IV, C. II). İletişim Yayınları.

Özbağcı, Ş. Y. (2012). Türkiye-ABD İlişkileri. F. Sönmezoglu, N. Ö. Baklacioğlu ve Ö. Terzi (Ed.), *XXI Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi içinde* (ss. 323-349). İstanbul: Der Yayınları.

Özbay, F. (2013). Türk-Rus İlişkileri. Ankara: BİLGESAM Yayınları.

Saraçoğlu, C. ve Yeşilbaş, M. (2019). Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat. Kolektif (Ed.), *Minare ile İnşaat Gölgesinde içinde* (3. bs., ss. 877-979). İstanbul: Yordam Kitap.

Sarınay, Y. (1988). Türkiye'nin Batı ittifakına yönelişi ve NATO'ya girişi (1939-1952) /. *Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları* ; Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Sarınay, Y. (2000). Atatürk'ten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 16(48), 857-886.

Seydi, S. (2011). Demokrat Parti'nin Dış Politikada Alternatif Arayışı (1957–1960). *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (14), 1-16.

Sinkaya, B. (2011). Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve Batı Etkisi. *Adam Academy Journal of Social Sciences*, 1(1).

Sowerwine, J. E. (1976). *Dynamics in the Decision-Making Process of Turkish Foreign Policy*. (Ya-

yımlanmamış m.a.). American University ProQuest Dissertations & Theses.

Sönmezoğlu, F. (2006). II. Dünya Savaşı'ndan günümüze: Türk dış politikası /. İstanbul: Der Yayınları.

Sönmezoğlu, F. (2016). Son Onyillarda Türk Dış Politikası (1991—2015). İstanbul: Der Yayınları.

Stein, A. (2015). Turkey's New Foreign Policy: Davutoglu, the AKP and the Pursuit of Regional Ord. London: RUSI.

Stergiou, A. (2007). Soviet Policy Towards Cyprus. Cyprus Review, 19(2), 83-106.

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2024). Türkiye-AB Arasında 18 Mart'ta Varılan Mutabakata İlişkin Soru-Cevaplar. 19 Eylül 2024 tarihinde <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-arasinda-18-mart-ta-varilan-mutabakata-iliskin-soru-cevaplar.tr.mfa> adresinden erişildi.

Tüfekçi, Ö. (2018). Türkiye'nin Rusya ve Kafkasya Politikası. B. Duran, K. İnät ve M. Caner (Ed.), Türk Dış Politikası Yıllığı 2017 içinde (ss. 335-354). İstanbul: SETA Yayınları.

Tür, Ö. (2006). Türkiye ve Ortadoğu: Gerilimden İşbirliğine. Z. Dağı (Ed.), Doğu'dan Batı'ya Dış Politika: AK Partili Yıllar içinde . Ankara: Orion.

Uyğun, E. D. ve Bilgenoğlu, A. (2019). 1950'li Yıllar Ortadoğu'sunda Nasır Ve Musaddık Dönemleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz (C. II, ss. 337-349). III. Uluslararası EUREFE Kongresi, sunulmuş bildiri.

Uzgel, İ. (2020). ABD ve NATO ile İlişkiler. B. Oran (Ed.), Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1980-2001 içinde (C. 1-IV, C. II). İstanbul: İletişim Yayınları.

Ürgen, E. (2021). 5. Yılında Avrupa Birliği-Türkiye Mutabakatı. Göç Araştırmaları Derneği: Heinrich Böll Stiftung. [https://www.gocarastirmalaridernegi.org/attachments/article/197/AB-TR_Mutabakat%C4%B1_eu%20\(son\).pdf](https://www.gocarastirmalaridernegi.org/attachments/article/197/AB-TR_Mutabakat%C4%B1_eu%20(son).pdf) adresinden erişildi.

Yeşilbursa, B. K. (2010). Demokrat Parti Dönemi Türkiye'nin Ortadoğu Politikası (1950-1960). History Studies International Journal of History, 2(Özel Sayı), 178-188. doi:10.9737/hist_183

Yeşilbursa, B. K. (2023). Türkiye-Ortadoğu İlişkileri: 100 Yılın Muhasebesi, 1923-2023. Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 1-23. doi:10.33692/avrasyad.1250799

Yılmaz, E. A. (2022). 2016 Yılından Günümüze Türkiye-ABD İlişkilerinin Güvenlik Bağlamında Değerlendirilmesi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (73), 53-71. doi:10.51290/dpusbe.1068073

Yılmaz, M. E. (2008). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Yunan İlişkileri Ve Ege Sorunu. Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5(2), 27-44.

İLK YÜZYILDA TÜRKİYE'NİN HÜKÜMET SİSTEMİ YOLCULUĞU^{10*}

Ayşe YAMAN KAPLAN **

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti Devleti kuruluşundan bu yana yüzyıllık bir süreyi geride bırakmıştır. Bu yüzyıllık sürece dönüp bakıldığında işgalden kurtuluş, yeni bir devlet olma çabaları, yeni bir hukuk düzeni, yeni anayasalar ve birden fazla hükümet sistemi deneyimi yaşandığı gözlemlenmektedir. İçine girdiğimiz yeni dönemde Devlet'in ilk Anayasaları ve temel anayasal organları sırayla ilk yüz yıllarını devirirken -2020 yılı itibarıyla Türkiye Büyük Millet Meclisinin, 2021 yılı itibarıyla 1921 Anayasası'nın, 2023 yılı itibarıyla Cumhurbaşkanlığı makamının ve 2024 yılı itibarıyla 1924 Anayasası'nın yüz yılı geride kalmıştır- Anayasa hukuku açısından Anayasaları ve anayasal organları gelişimleri ve değişimleri bağlamında ele almak hem ilgisine bütüncül bir bakış açısı sunacak hem de bundan sonraki yüzyıllar için yol haritası oluşturmada önemli bir kaynak olacaktır.

İlk yüz yılında Türkiye'de 1921 Anayasası, 1924 Anayasası ve 1961 Anayasası uygulanmış ve yürürlükten kaldırılmıştır. Bu Anayasaların hemen hemen her birinde farklı bir hükümet sistemi benimsenmiştir. Hali hazırda uygulanmakta olan Anayasa ise 1982 yılında yürürlüğe girmiş ve o günden bu yana toplamda 19 kez değiştirilmiştir. 1982 Anayasası'na kadar neredeyse 60 yıllık bir süreçte üç farklı Anayasa'da üç farklı hükümet sistemi gören ülke, 1982 Anayasası ile ise yaklaşık 40 yıllık süreçte yine üç farklı hükümet sistemi görmüştür.

Bu çalışma Türkiye'de ilk yüzyılda uygulanan hükümet sistemlerini anayasal açıdan ortaya koyabilmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda öncelikle hükümet sistemleri hakkında genel bilgiler verilmiştir. Hükümet sistemleri kuvvetler birliğine dayanan hükümet sistemleri ve kuvvetler ayrılığına dayanan hükümet sistemleri ayrımında ele alınmış, kuvvetler birliği sistemlerinde meclis hükümeti sistemi daha detaylı şekilde incelenmiştir. Kuvvetler ayrılığı sistemleri ise genel olarak kabul edildiği üzere parlamenter sistem, başkanlık sistemi ve yarı-başkanlık sistemi sınıflandırması ekseninde açıklanmıştır. Hükümet sistemlerine etki eden pek çok unsur olmasına rağmen -siyasi partiler, seçim sistemi, demokrasinin niteliği gibi- çalışmayı belirli bir kapsamda tutabilmek için, çalışmanın ilk kısmında hükümet sistemlerinin genel özellikleri üzerinde durulmuştur.

10 *Bu çalışmada, yazarın Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü kamu hukuku doktora programında tamamlanan "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi" isimli doktora tezinden yararlanılmıştır. Tez, On İki Levha Yayıncılık tarafından neşredilmiştir. Bkz. Ayşe YAMAN KAPLAN, Karşılıklı Etkileşim Araçları Bağlamında Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, (On İki Levha Yayınları, 2023).

**Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Anayasa Hukuku Anabilim Dalı öğretim üyesi, Isparta, Türkiye. aysekaplan@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4111-0420

Çalışmanın ikinci kısmında anayasal hükümler ekseninde Türkiye’de uygulanan hükümet sistemleri incelenmiştir. Bu bölümünde 1921, 1924, 1961 ve 1982 Anayasaları ile benimsenen hükümet sistemlerinin üzerinde ayrı ayrı durulmuştur. 1982 Anayasası, Anayasa’nın ilk şekli ve hükümet sistemini de etkileyen hükümler içermesi sebebiyle 2007 Anayasa değişikliği ile 2017 Anayasa değişikliği olmak üzere üç ayrı bölümde incelenmiştir.

1. Genel Olarak Hükümet Sistemleri ve Sınıflandırması

1.1. Hükümet Sistemi Kavramı

Devletin temel organları yasama, yürütme ve yargı organlarıdır. Devletin işleyişi kapsamında bu organların birbirleriyle etkileşim içinde olmaları kaçınılmazdır. İşte özellikle yasama ve yürütme organlarının oluşumu ve birbirleriyle olan ilişkilerinin niteliği hükümet sistemi kavramını ortaya çıkarmıştır. Yargı organının hükümet sistemi kavramının tanımında ve hükümet sistemlerinin sınıflandırılmasında yasama ve yürütme organlarının dışında bırakıldığı görülmektedir. Zira tüm demokratik ve özgürlükçü ülkelerde yargı organının bağımsız olduğu / olması gerektiği ilke olarak kabul edilmektedir (Turhan, 1993: 21).

Hükümet sistemlerinin tespitinde yasama ve yürütme organları arasındaki ilişkiler özellikle yürütmenin kanun yapım sürecine etkisi, bütçenin yapılması ve onaylanması, yasamanın yürütmeyi denetlemesi ve yürütmenin yasamayı fesih yetkisi etrafında yoğunlaşmaktadır.

Hükümet sistemleri yasama ve yürütme kuvvetlerinin yasama organında ya da yürütme organında birleştiği kuvvetler birliği sistemleri ve bu kuvvetlerin ayrı ayrı organlara verildiği kuvvetler ayrılığı sistemleri olarak genel bir sınıflandırmaya tabi tutulmaktadır.

1.2. Kuvvetler Birliğine Dayanan Hükümet Sistemleri

Kuvvetler birliğine dayanan hükümet sistemleri kendi içinde ikili bir ayrıma sahiptir. Başka bir ifadeyle yasama ve yürütme kuvvetleri yürütme organında toplanabileceği gibi, bu yetkiler yasama organında da toplanabilir. Buna göre yasama ve yürütme kuvvetleri yürütme organında birleştiyse karşımıza mutlak monarşi ya da diktatörlük çıkmaktadır. Yasama ve yürütme kuvvetleri yasama organında birleştiğinde ise böyle bir sistem meclis hükümeti sistemini meydana getirmektedir.

Mutlak Monarşi ve Diktatörlük

Mutlak monarşide yasama, yürütme ve bazen de yargı kuvvetleri hükümdarın şahsında toplanmıştır (Gözler, 2011: 555). Devlet içindeki tek otorite hükümdardır, hükümdarın dışında başka bağımsız ve rekabet edebilecek otorite bulunmamaktadır. Mutlak monarşilerde yurttaşların hükümdara mutlak itaat yükümlülüğü

vardır (Hekimoğlu, 2010: 54).

Diktatörlüklerde yasama, yürütme ve yargı erkleri tek bir şahıs veya grubun elindedir. Başka bir ifadeyle diktatörlüklerde güçler olağanüstü şekilde toplanmıştır. Bu sistemde yönetilenlerin rızası aranmaz. Lider dikte eder, tebaa itaat eder. Önemli politik yetkiler halka ya da halkın temsilcilerine verilmez.

1.3. Meclis Hükümeti

Yasama ve yürütme kuvvetleri yasama organında birleştiyse meclis hükümeti sistemi¹² ortaya çıkar. Başka bir ifade ile meclis hükümeti sisteminde yasama kuvvetine sahip ve halk tarafından seçilmiş olan yasama organı aynı zamanda yürütme kuvvetini de elinde bulundurmaktadır (Özbudun, 1992: 51). Meclis hükümeti sistemini şu şekilde tanımlamak mümkündür: “Meclis hükümeti; halk egemenliği ilkesi uyarınca tüm siyasi iktidarın, halk tarafından seçilip süreklilik esasıyla çalışan ve kural koyma yetkisini münhasıran elinde bulunduran bir mecliste toplandığı; yürütme işlevinin, her an için yasama organının atama, azletme ve emretme yetkilerine tabi olup yasama karşısında elinde bir yetki bulunmayan bir heyetçe yerine getirildiği, en azından kağıt üzerinde devlet başkanı veya başbakan bulunmayan ve genellikle geçiş dönemlerinde ortaya çıkan bir siyasal rejimdir.” (Şirin, 2023)¹³

Verilen tanımdan hareketle meclis hükümeti sisteminde yasama, yürütme organları ile bunlar arasındaki ilişkiye de değinmek gerekmektedir. Meclisin üstünlüğü ilkesinin benimsendiği bu sistemde yasama organının tek meclisten oluşması gerektiği ileri sürülmektedir (Turhan, 1993: 27). Sistem içindeki iktidar mecliste toplandığı için meclis başka bir organın dahli olmaksızın kendi kendini toplantıya çağırabilir. Bu sistemde fesih yetkisi de meclisin tek elindedir. Diğer bir ifadeyle meclisi ancak meclisin kendisi feshedebilir (öz fesih), başka bir organın -özellikle de yürütme görevini yerine getiren heyetin- meclisi feshetme yetkisi bulunmamaktadır. Meclis hükümeti sisteminde yürütme yetkisini de elinde bulundurduğu ve yürütme fonksiyonu sürekli olması gereken bir devlet fonksiyonu olduğu için meclisin istimrarı yani sürekli toplantı halinde olması ilkesi geçerlidir (Gözler, 2011: 558).

Meclis hükümeti sisteminde yürütme kuvveti de meclise aittir. Ancak üye sayısı yüzlerce olan meclislerin yürütme görevini hep birlikte yerine getirmesi mümkün olmadığından bu sistemlerde yürütme işlerini yerine getirmek üzere görevlendirilen bir heyet¹⁴ bulunmaktadır. Bu heyet yürütme yetkisi kendisine ait olan meclis tarafından ve meclis içinden seçilmektedir. Yürütme işlerini meclis adına yerine getiren bu heyet, tamamen meclisin emir ve talimatlarına uygun olarak hareket et-

12 Meclis hükümeti sistemi literatürde “konvansiyonel sistem” olarak da anılmaktadır (Bkz. Gözler, 2011, s. 556; Turhan, 1991, 1993, s. 24).

13 Meclis hükümeti sisteminin tüm ayırt edici özellikleri yer aldığı için biz bu tanımı esas aldık ancak elbette meclis hükümeti sisteminin başka tanımları da bulunmaktadır. Bkz. (Gözler, 2011, s. 557; Özer, 1981, ss. 38-41; Turhan, 1993, ss. 24-31).

14 Bu heyet “yürütme komitesi”, “yürütme kurulu” ya da “icra heyeti” isimleriyle de anılmaktadır. Bkz. (Anayurt, 2023, s. 517).

mek zorundadır. Başka bir ifadeyle bu heyet meclise bağımlıdır(Gözler, 2011: 559). Heyetin meclisten ayrı bir varlığı bulunmadığı gibi, kendine ait bir siyaseti ya da hükümet programı da yoktur (Marković, 2017). Heyet üyeleri meclisin aldığı kararlar doğrultusunda yürütme işlevini yerine getirirler. Her bir heyet üyesi meclise karşı tek tek sorumludur ve heyet üyeleri meclisin siyasi programına uygun hareket etmediğinde meclis onları her zaman görevden alabilir. Buna karşılık heyet üyelerinin elinde meclise karşı bir koz bulunmamaktadır. Yani heyet meclisi feshedemez zira hemen yukarıda sadece meclisin öz fesih yapabileceği, başka bir organın onu feshedemeyeceği belirtilmişti. Buna paralel olarak heyet meclisin çalışma süresini kısaltıp uzatamaz. Meclis hükümeti sistemlerinde bir devlet başkanı ya da başbakanın bulunmadığını da burada ayrıca belirtmek gerekir. Zira meclis hükümeti sistemi yetkileri gerçek ve devlet içinde önemli bir ağırlığı olan bir devlet başkanlığı makamı ile bağdaşmamaktadır (Özbudun, 1985: 477).

Geçmişten günümüze meclis hükümeti sisteminin örnekleri incelendiğinde çoğunlukla olağanüstü ve krizli geçiş dönemlerinde ortaya çıktığı gözlemlenmiştir (Özer, 1981: 40; Turhan, 1993: 28). Birinci Meclis döneminde Türkiye ve Konvansiyon döneminde Fransa buna örnek olarak gösterilebilir (Özbudun, 1985: 481).

Kuvvetler Ayrılığına Dayanan Hükümet Sistemleri

Hükümet sisteminin tasnifine ilişkin eski tarihli temel eserlere bakıldığında kuvvetler ayrılığına dayanan hükümet sistemlerinin başkanlık sistemi ve parlamenter sistem olmak üzere ikiye ayrıldığı gözlemlenmektedir. İlerleyen zamanlarda yarı-başkanlık sistemi bir üçüncü sistem olarak kaynaklarda yerini almaya başlamıştır. Yasama – yürütme ilişkilerinin çeşitliliği, halkın yasama ve yürütme organlarının belirlenmesindeki rolü ve uygulamada ortaya çıkan sonuçlar, bu üçlü sınıflandırmanın da yeterli olmadığını göstermektedir(Yaman Kaplan, 2023, s. 13). Dolayısıyla günümüzde dünya üzerinde uygulanan hükümet sistemlerini inceleyen kaynaklarda yer alan hükümet sistemlerinin sayısının giderek artması şaşırtıcı değildir¹⁵. Biz bu çalışma kapsamında Türkiye'nin hükümet sistemi serüveninde yer edinen parlamenter sisteme, başkanlık sistemine ve yarı-başkanlık sistemine kısaca değinmekle yetineceğiz.

1.4. Parlamenter Sistem

Yumuşak kuvvetler ayrılığı sistemi olarak anılan parlamenter sistem, İngiltere'de uzun bir sürecin sonunda ortaya çıkmıştır (Gözler, 2011: 597). Bu sistemde yasama ve yürütme yetkileri iki farklı organa verilmiştir ancak bu organların oluşumları ve yetkileri tamamıyla birbirinden bağımsız değildir. Parlamenter sistemi

15 Shugart (1993, s. 30) beş adet hükümet sisteminden bahsetmektedir: saf başkanlık, başbakanlı başkanlık, başkancı parlamenter, başkanlı parlamenter ve saf parlamenter sistem. Fish ise (1997, s. 326) hükümet sistemlerini dörde ayırmaktadır: parlamenter sistem, başkanlık sistemi, yarı-başkanlık sistemi ve süper başkanlık sistemi. Gönenç (2007) hükümet sistemlerini beşe ayırmaktadır: parlamenter sistem, başkanlı parlamenter sistem, yarı-başkanlık sistemi, başkanlık sistemi ve süper başkanlık sistemi.

kural olarak yürütme organının yasama organından doğduğu, yasama organına karşı siyasi olarak sorumlu olduğu ve yasama ile yürütmenin etkileşimine dayanan bir hükümet sistemi olarak tanımlamak mümkündür (Keskinsoy ve Kaya, 2020: 19-20).

Genel olarak parlamenter sistemin özelliklerini şu şekilde belirtebiliriz; yürütme organı iki başlıdır, hükümet yasama organı tarafından seçilir, hükümet yasama organına karşı sorumludur, hükümet parlamentoyu feshedebilir, devlet başkanı siyasi bakımdan sorumsuz olmalıdır.

Parlamenter sistemlerde yürütme organı ikili yapıdadır. Yürütmenin bir tarafında siyasi olarak sorumsuz ve yetkileri sembolik olan bir devlet başkanı, diğer tarafta ise meclise karşı siyasi olarak sorumlu olan hükümet (Bakanlar Kurulu) bulunur. Devlet başkanının sembolik yetkileri dışında kalan yetkilerini kullanması karşı-imza kuralına tabi olduğundan başbakan ve ilgili bakan tarafından imzalanmalıdır. Ülkenin genel siyasetini belirlemek ve hükümet etmek yetkisi hükümete aittir (Gözler, 2011: 590). Devlet başkanının siyasi olarak görevden alınması mümkün değildir. Hükümet başbakan ve bakanlardan oluşmaktadır ve çoğunluğu meclis içinden seçilmektedir. Hükümetin ya da hükümetin başının parlamento tarafından seçilmesi parlamenter sistemin genel özelliklerinden biridir ancak ülkeden ülkeye değişmekle birlikte devlet başkanları da bu yetkiye dahil olabilmektedirler (Kanadoğlu ve Duygun, 2020: 282). Kurulan hükümet parlamentodan güvenoyu alarak göreve başlar. Her ne kadar hükümet genellikle parlamento içinden çıksa da parlamentodan ayrı ve bağımsız bir kuruldur. Bu husus parlamenter sistemlerdeki hükümeti, meclis hükümeti sistemlerindeki yürütme kurullarından ayırmaktadır (Turhan, 1993: 55).

Parlamenter sistemlerde yasama organlarının yürütme organlarını değiştiren etkililik oranlarında denetleme imkanı tanıyan soru, genel görüşme, meclis araştırması, meclis soruşturması ve gensoru mekanizmalarına sahip olduğu görülmektedir. Soru, genel görüşme ve meclis araştırması usullerinde herhangi bir oylama yapılmaz, bir karar alınmaz, hükümet ya da üyeleri hakkında hukuki, siyasi ya da cezai bir sorumluluk doğmaz. Meclis soruşturması ise hükümet üyelerinin görevleri ile ilgili bir suç işledikleri iddiası üzerine işletilen ve cezai sorumluluğa yol açan bir denetim aracıdır. Parlamenter sistemlere özgü bir denetim türü olan gensoru ise hükümet üyelerinin siyasi sorumluluğuna yol açar. Başka bir ifade ile gensoru sürecinin sonunda siyaseten sorumlu olan hükümet ya da bakan görevden düşer. Parlamenter sistemin özelliklerinden olduğu hemen yukarıda sayılan hükümetin parlamentoya karşı sorumlu olması hususu gensoru denetim aracı ile sağlanır.

Parlamenter sistemlerde yasama organının yürütme organını denetleme yetkileri karşısında yürütme organı da elinde yasama organını feshetme yetkisini bulundurmaktadır. Bir başka ifadeyle parlamenter sistemlerin tanımlayıcı özelliklerinden biri olarak kabul edilen fesih yetkisi, yasama ve yürütme organlarının karşılıklı

dengeğini ve bağımlılığını sağlayan bir araçtır (Strøm ve Swindle, 2002: 575-576). Fesih, öngörülen süresini henüz tamamlamamış parlamentonun görevine, devlet başkanı tarafından son verilmesini ifade eder (Yaman Kaplan, 2023, s. 33).

1.5. Başkanlık Sistemi

Sert kuvvetler ayrılığı sistemi olan başkanlık sisteminde yasama ve yürütme organları oluşum ile etkileşim bakımından parlamenter sisteme göre daha keskin çizgilerle ayrılmıştır. Başkan ve parlamento birbirinden bağımsız olmalıdır (Metin, 2017, s. 40). Bununla birlikte sistemin dengede kalabilmesi için yasama ve yürütme organlarının güçlerinin birbirine eşit ya da az çok dengeli olması gerekmektedir (Ardant, 2007: 484'ten aktaran Gözler, 2021, : 569). Genel geçer bir tanım vermek gerekirse, başkanlık sistemi devlet başkanının halk oyu ile belirlendiği, sabit görev süresi içinde parlamento tarafından görevden alınamadığı ve devlet başkanının atadığı hükümetlerin başkanı olduğu ve hükümeti yönlendirdiği sistemlerdir (Sartori, 1997: 115).

Başkanlık sisteminin özelliklerini genel olarak şu şekilde ifade edebiliriz¹⁶; yürütme organı tek kişiden oluşur, tek kişiden oluşan yürütme organı halk tarafından seçilir, yasama organı başkanı görevden alamaz, başkan yasama organını feshedemez, aynı kişi hem yürütme organında hem de yasama organında görev alamaz.

Başkanlık sistemine sahip bazı ülkelerde yasama organı tek meclisten¹⁷ oluşmaktayken, bazı ülkelerde iki meclisli¹⁸ yasama organı bulunmaktadır. Bu husus hükümet sisteminin niteliğini etkilememektedir¹⁹. Ancak bu sistemde yasama ve yürütme organları halk tarafından seçildiğinden bu iki seçimin birlikte yapılması genellikle başkanın ve yasama organı üyelerinin aynı siyasi çoğunluğa tabi olmaları sonucunu doğurmaktadır.

Başkanlık sistemlerinde yürütme organı halk tarafından seçilen tek kişiden oluşmaktadır. Başka bir ifade ile başkanlık sisteminde yürütme tek başlıdır (Gözler, 2011: 571). Bu sebeple başkan hem hükümetin başıdır, hem de devletin başı konumundadır. Başkan yürütme birimlerinin başına sekreter / bakan atayabilir. Başkan sekreterleri ile toplandığında buna kabine de denebilir. Ancak bu kabine parlamenter sistemlerdeki bakanlar kurulundan oldukça farklıdır. Sekreterler tamamıyla başkanın emir ve talimatları doğrultusunda görevlerini yerine getirirler, tüm yürütme yetkisi esasen tek başına başkana aittir. Halk tarafından anayasalarda öngörülen süre için seçilen başkan yasama organı tarafından görevden alınmaz. Yani başkan yasama organına karşı sorumlu değildir.

Başkanlık sisteminde her ne kadar kuvvetlerin sert ayrılığından söz edilse de

16 Çeşitli yazarların başkanlık sisteminin özelliklerine dair görüşleri için bkz. (Yaman Kaplan, 2023, ss. 104-107).

17 Peru, Venezuela ve Ekvador'u tek meclisli yasama organına sahip başkanlık sistemi ülkelerine örnek olarak göstermek mümkündür.

18 Amerika Birleşik Devletleri ve Meksika'yı çift meclisli yasama organına sahip başkanlık sistemi ülkelerine örnek olarak göstermek mümkündür.

19 İki meclisli yapılanmanın başkanlık sistemi üzerine etkisi ile ilgili bir okuma için bkz.(Metin ve Aykanat, 2023).

yasama ve yürütmenin birbirinden tamamen ayrı olarak çalışması her zaman mümkün değildir. Zira devlet fonksiyonları yerine getirilirken bazı durumlarda bu organların belirli seviyede de olsa karşılıklı işbirlikleri ve etkileşimleri gerekmektedir. Bu etkileşimler aynı zamanda bu organları birbirine karşı dengede tutmakta, birinin diğerine karşı güçlenmesine engel olmaktadır. Bu etkileşim araçlarını genel olarak şu şekilde saymak mümkündür; bazı kamu görevlilerinin atanması, başkanın kanun yapım sürecini etkilediği haller, bütçenin hazırlanması ve kabulü ile başkanın yasama organını feshedememesi.

Başkanlık sistemlerinde başkanların bazı kamu görevlilerinin atanmasına ilişkin kararları, yasama organının onayına tabi tutulmuştur (Özsoy Boyunsuz, 2017: 144). Hangi görevlilerin atanma işleminin yasamanın onayına tabi olduğu ülkeden ülkeye değişmektedir. ABD’de başkanın elçileri, konsolosları, yüksek mahkeme hakimlerini ve yürütmede başkana yardım eden sekreterleri ataması bakımından Senatonun onayı aranmaktadır (Gözler, 2016: 32).

Başkanlık sisteminin prototipi olarak kabul edilen ABD’de başkanın kanun gücünde düzenleme yapma yetkisi bulunmamaktadır (Özsoy Boyunsuz, 2017: 123). Ancak başkanlık sistemini ABD’den devşiren çoğu Latin Amerika ülkesinde²⁰ başkanların kanun gücünde kararname çıkarma yetkisinin bulunduğu gözlemlenmektedir.

Bütçenin hazırlanması ve onaylanması süreci yasama ve yürütme organları arasında önemli bir etkileşim aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Yürütme organı politikalarını uygulayabilmek ve devam ettirebilmek için ihtiyaç duyduğu bütçeyi hazırlar ve yasama organının onayına sunar. Yasama organı, bütçeyi onaylama sürecinde yürütme organının harcama planlarını denetleme imkanı bulur. Yasama organı bütçeyi onaylamadığında yürütme organı yürütme işlerini yerine getiremez. ABD’de bütçenin Kongre’de kabul edilmemesi halinde malî kaynak akışı kesilerek hükümetin harcama yapması engellenir (Koçak, 2017: 71). Böyle bir durumda başkanın elinde Kongre ile müzakere ederek uzlaşmaya çalışmaktan başka bir çare bulunmamaktadır. ABD’de bugüne kadar Federal Hükümet bu sebeple 22 kez bütçe krizi yaşamış (“List of United States federal funding gaps”, 2024), bunlardan 10 tanesi federal hükümetin kapanmasına (federal shutdowns) ve federal çalışanların izne gönderilmesine neden olmuştur. Federal Hükümet kapandığında milli parklar da dahil olmak üzere kurumlar kapatılır, devlet hizmetleri ile programları kesintiye uğrar, ekonomik büyümede azalma meydana gelir. Bu yönüyle bütçe, ABD’de yasama ve yürütme arasında etkili bir etkileşim aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte sistemi ABD’den devşiren Latin Amerika ülkelerinin çoğunda, süresi içinde kabul edilmemesi halinde bütçenin yine de yürürlüğe girmesine imkan tanıyan düzenlemeler bulunmaktadır. Bu husus bütçenin dengeleme ve denetleme

20 Kolombiya, Panama, Peru, Şili, Venezuela ve Meksika’da yasama organlarının verdikleri yetkiye bağlı olarak, başkanların kanun gücünde kararname çıkarma yetkisi bulunmaktadır. Bkz. (Açıl, 2018, s. 148).

işlevini yitirmesine sebep olmaktadır.

Başkanlık sistemlerinde yasama ve yürütme organları birbirlerinin varlıklarına son veremeyecekleri için anayasa ile belirlenmiş süre boyunca görevde kalırlar ve biri diğerinin görev süresine ve yetki alanına etki edemez (Teziç, 2013: 368-369). Buna uygun olarak başkanlık sisteminin prototipi olarak kabul edilen ABD’de yürütme organının yasama organını feshetme yetkisi bulunmamaktadır (Gözler, 2011: 577). Ancak bu yetki, başkanlık sistemini bazı değişikliklerle kendi ülkelerine uyarlayan kimi Afrika ve Latin Amerika ülkelerinde anayasalarla düzenlenmiştir²¹. Bu yetkinin başkana herhangi bir şart içermeksizin ya da kolay gerçekleştirilebilir durumlara bağlı olarak verilmesi, başkanı meclis karşısında ve sistem içinde oldukça güçlü bir konuma getirebilir. Lijphart’a göre, bu organların birbirlerinin görevlerine son verme yetkisine sahip olduklarında şu iki şart varsa sistem başkanlık sistemi olmaktan çıkmayacaktır: İlk şart başkanın yasamayı feshetme yetkisine sahip olmasına karşılık, yasamanın da başkanın görevine son verme yetkisinin bulunmasıdır. İkinci şart ise, her iki durumda da hem başkanlık hem de yasama organının seçimlerinin yenilenmesidir.

1.6. Yarı-Başkanlık Sistemi

Yarı-başkanlık sistemi esasen başkanlık sistemi ile parlamenter sistemin çeşitli unsurlarını birlikte barındıran bir hükümet sistemidir. Bu yönüyle karma bir hükümet sistemidir. Yarı-başkanlık sistemlerini sistematik şekilde ilk kez ortaya koyan Duverger’e göre şöyle bir tanım vermek mümkündür: Bir ülkenin anayasasında devlet başkanının genel oyla seçileceği ve oldukça önemli yetkilere sahip olacağı, ayrıca devlet başkanının karşısında parlamentonun güveni olduğu sürece görevde kalabilen bir başbakan ve yürütme yetkisine sahip bakanlar olacağı düzenlenmişse, o anayasa bir yarı-başkanlık sistemi kurmuş demektir (Duverger, 1980: 166’dan aktaran Elgie, 2016: 50).

Yarı-başkanlık sisteminin özelliklerini genel olarak şu şekilde sıralamak mümkündür: Devlet başkanının halk tarafından seçilmesi, devlet başkanının güçlü yetkilere sahip olması ve sistemde yasama organına karşı siyasi sorumluluğu bulunan bir hükümetin varlığı.

Yarı-başkanlık hükümet sistemine sahip ülkelerde yasama organı bakımından diğer hükümet sistemleri ile bariz farklar bulunmamaktadır. Yasama organı tek meclisli olabileceği gibi çift meclisli de olabilir.

Yarı-başkanlık sistemlerinde yürütme organı çift başlıdır. Sistem bu özelliğini parlamenter sistemden almıştır. Yürütme organında bir tarafta devlet başkanı, diğer tarafta hükümet (bakanlar kurulu) bulunmaktadır. Bu sistemde yürütme organının bir kanadını oluşturan devlet başkanı parlamenter sistemden farklı olarak

21 Uruguay, Venezuela, Ekvator, Peru, Zambiya, Zimbabve’de başkana yasamayı feshetme yetkisi şarta bağlı bir şekilde verilmiştir.

halk tarafından seçilmektedir. Yarı-başkanlık sistemlerinde devlet başkanlarının yetkileri parlamenter sistemlerdeki devlet başkanlarının yetkilerinden daha fazla (Yazıcı, 2017: 99) ancak başkanlık sistemlerindeki devlet başkanlarının yetkilerinden ise daha azdır. Devlet başkanı siyasi olarak sorumsuzdur. Başka bir ifadeyle devlet başkanı siyaseten görevden alınmaz. Yürütmenin diğer tarafında bulunan bakanlar kurulu, başbakanın parlamento üyeleri arasından seçilmesi ve onun da parlamento içinden veya dışından bakanları belirlemesi yoluyla kurulmaktadır. Yarı-başkanlık sistemlerinde bakanlar kurulunun parlamentoya karşı sorumluluğu devam etmektedir. Bununla birlikte bazı yarı-başkanlık sistemine sahip ülkelerde bakanlar kurulu parlamento ile birlikte ayrıca devlet başkanına karşı da sorumludur. Yarı-başkanlık sistemine sahip ülkelerin önemli bir kısmında devlet başkanının başbakanı belirleme yetkisi bulunmaktadır. Başbakanın atanması ile ilgili anayasa ile getirilmiş herhangi bir şart olmadığı durumlarda bu yetki devlet başkanına hükümet üzerinde etkili olabileme imkânı tanımaktadır.

Yarı-başkanlık sistemlerinde devlet başkanlarının güçlü yetkilerinden biri olarak karşımıza en çok parlamentonun feshi çıkmaktadır. Yarı-başkanlık sistemine sahip bazı ülkelerde bu yetki devlet başkanı tarafından tek başına kullanılırken, bazı ülkelerde karşı-ımkazaya tabidir.

Üst düzey görevlilerin atanması yarı-başkanlık sistemlerinde genellikle devlet başkanlarının güçlü yetkilerle karşımıza çıktığı bir diğer yetki alanıdır. Bazı atamalar bakımından parlamentoya paylaşılması gerekse de bu yetki devlet başkanlarını oldukça güçlendirmektedir.

2. İlk Yüzyılda Türkiye'nin Hükümet Sistemi Yolculuğu

2.1. 1921 Anayasası'nda Hükümet Sistemi

Ülke topraklarının işgaliyle mücadele etme sürecinde olağanüstü yetkilere haiz bir meclis (Özbudun, 1992: 58-59) olarak 23 Nisan 1920'de toplanan Birinci Meclis 20 Ocak 1921 tarihinde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu adıyla bir anayasa kabul etmiştir. Bahse konu Anayasa bu çalışma boyunca 1921 Anayasası olarak anılacaktır.

1921 Anayasası tek meclisten oluşan ve adı Büyük Millet Meclisi olan bir yasama organı kurmuştur. Anayasa'nın 2. maddesine göre "icra kudreti ve teşri salahiyeti milletin yegane ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisi'nde tecelli ve temerküz eder"²². Bu maddede yasama ve yürütme yetkilerinin Meclise ait olduğu açıkça ifade edilmiştir. Yürütme kuvvetine de sahip olmasından sebep meclisin sürekliliği ilkesine de Anayasa'nın ek maddesinde (madde-i münferide) yer verilmiştir. Buna göre her ne kadar Anayasa'nın 6. maddesinde Meclisin her yılın kasım ayı başında davetsiz toplanacağı belirtilmişse de ek maddede 4., 5. ve 6. maddelerin daha sonra yürürlüğe gireceği, o zamana kadar Meclisin aralıksız çalışacağı hükme bağlan-

22 1921 Anayasası'nın metni için bkz. (1921 Anayasası, 1921).

mıştır (Yaman Kaplan, 2023: 158). 1921 Anayasası'nda başka bir organın Meclisi toplantıya çağırabileceğine ya da feshedebileceğine dair hüküm bulunmamaktadır.

Yürütme ile ilgili hükümlerine baktığımızda Anayasa'nın 3. maddesinde Türkiye Devleti'nin Meclis tarafından, Büyük Millet Meclisi Hükümeti adını taşıyan bir hükümetle idare olunacağı belirtilmiştir. Anayasa 8. maddesinde bu heyetin nasıl seçileceğine ilişkin bir hükme yer vermemiş, bunu kanuna (Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun, 1922) bıraktığını belirtmiştir. İlgili kanuna bakıldığında İcra Vekillerinin seçiminin tamamen Meclise ait bir yetki olduğu ve Vekillerin Meclis tarafından teker teker seçildiği görülmektedir (Özbudun, 1992: 61). 8. madde heyetin nasıl seçileceğine yer vermese de gerektiğinde heyet üyelerini görevden alma yetkisinin Meclise ait olduğunu belirtmiştir. Aynı maddesinde Anayasa, İcra Vekillerine Meclisin emir ve talimat verme yetkisine yer vermiştir. Meclisin İcra Vekilleri üzerindeki tüm bu yetkilerine karşılık Anayasa'nın İcra Vekillerine Meclise karşı kullanabilecekleri bir etkileme aracına yer vermediği görülmektedir (Özbudun, 1992: 63). 1921 Anayasası yürütme organı içinde bir devlet başkanlığı makamı öngörmemiştir.

1921 Anayasası'nın düzenlemeleri çerçevesinde yasama ve yürütme organlarının oluşumu, görevleri ve aralarındaki ilişki incelendiğinde öngörülen sistemin teoride bir meclis hükümeti sistemi olduğunu kabul etmek gerekir. Zira yasama ve yürütme yetkisinin Mecliste toplanmasından dolayı kanun yapım sürecine yürütme organının etki edebilmesi hususunu tartışmaya gerek dahi yoktur. Bütçe ve uluslararası andlaşmaları yapma ve onaylama yetkisi konusunda yine tek yetkili kuşkusuz Meclis olacaktır. Yasamanın yürütme görevini yerine getiren heyeti denetlemesi ve görevden almasından buna karşılık yürütme heyetinin yasama organını etkileyebilecek herhangi bir yetkisinin bulunmadığından hemen yukarıda bahsedildi. Bununla birlikte uygulamaya bakıldığında meclis hükümeti sisteminden sapma niteliğini taşıyan bazı durumlarla karşılaştığı da göz ardı edilmemelidir. Örneğin, Meclisin emir ve talimatları doğrultusunda çalışması gereken İcra Vekilleri Heyeti zaman içinde inisiyatif ve sorumluluk alarak kendi başına yürütme işlerini yerine getirmeye başlamıştır (Özbudun, 1992: 64). Kanunların hazırlanması sürecinde zamanla İcra Vekilleri Heyeti daha ön plana çıkmaya başlamıştır. Resmi olarak bir devlet başkanlığı makamı olmasa da o dönemde Meclis Başkanının, normalde devlet başkanlarına ait olması beklenen yetkileri kullandığını da burada belirtmek gerekir.

1923 yılında Anayasa'da yapılan bir değişiklikle Türkiye Devleti'nin bir cumhuriyet olduğu hükmüyle birlikte bir devlet başkanlığı makamı öngörülmüştür. Cumhurbaşkanı olarak anılan devlet başkanının Meclis tarafından kendi üyeleri içinden seçileceği belirtilmiştir. Bu değişiklikle birlikte meclis hükümeti sisteminden sapma olarak nitelenebilecek bir durum anayasal hüküm haline gelmiştir zira meclis hükümeti sistemlerinde bir devlet başkanlığı makamı bulunmamaktadır. Hüküme-

tin ise kuruluş usulü değiştirilerek Meclis içinden seçilen Başvekilin diğer vekilleri seçmesi ve Meclisin onaylaması usulü benimsenmiştir. Hükümet üyelerinin Meclis tarafından onaylanması usulü 1923 değişikliklerine rağmen hala meclis hükümeti sistemine işaret etse de genel olarak hükümetin kurulma şekline bakıldığında parlamenter sisteme doğru bir kayışın başladığını da belirtmek gerekir.

2.2. 1924 Anayasası'nda Hükümet Sistemi

1921 Anayasası olağanüstü koşullarda hazırlanmış çerçeve bir Anayasa olduğundan yeni kurulan devletin ihtiyacını karşılamada yetersiz kalmaktaydı (Anayurt, 1997: 673). Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Anayasası olan 1876 Kanun-u Esasi de resmen yürürlükten kaldırılmamış, bu sebeple hukuk düzeninde ikili anayasal dönem yaşanmaktaydı. Bu gerekçelerle yeni bir anayasa yapma çalışmaları başlamış ve bu çalışma boyunca 1924 Anayasası olarak bahsedeceğimiz ancak resmi adı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu olan Anayasa kabul edilmiştir²³.

1924 Anayasası da 1921 Anayasası gibi tek meclisli bir yasama organı öngörmüştür (Özbudun, 2012: 23-24). Anayasa'nın 5. maddesine göre yasama yetkisi Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder ve Meclis bu yetkiyi bizzat kullanır. 5. maddesiyle Anayasa, yürütme yetkisini de yasama organına vermiştir. Ancak yürütme yetkisinin kullanımı bakımından 7. madde şöyle demektedir: "Büyük Millet Meclisi icra salâhiyetini, kendi tarafından müntehap Reiscumhur ve onun tayin edeceği bir İcra Vekilleri Heyeti marifetiyle istimal eder"²⁴. Bu maddeden anlaşılacağı üzere yasama organı yürütme yetkisinin de sahibidir ancak bu yetkiyi kendisi bizzat değil, cumhurbaşkanı ve hükümet aracılığı ile kullanacaktır. Görüldüğü gibi 1924 Anayasası iki başlı bir yürütme organı öngörmüştür. Meclis tarafından ve Meclis üyeleri arasından seçilen cumhurbaşkanı genel olarak yetkisiz ve siyasi olarak sorumsuzdur. Bu sebeple cumhurbaşkanının vereceği tüm kararlar karşı-imza kuralına tabi kılınmıştır ki bu kararlardan başbakan ve ilgili bakan sorumlu olabilsin. 1924 Anayasası'nda cumhurbaşkanı ile ilgili hükümler incelendiğinde, parlamenter sistemlerdeki devlet başkanlarıyla aynı konumda tutulduğunu söylemek mümkündür (Gözler, 2021: 95). Anayasa hükümetin kuruluşu bakımından da parlamenter sistemlerdeki usulü artık tamamıyla benimsemiştir. Zira 44. maddeye göre başbakan Meclis üyeleri arasından cumhurbaşkanınca seçilmekte, bakanlar ise başbakan tarafından belirlenmekte ve cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. Burada 1921 Anayasası'nda hükümetin kuruluş sürecinde son aşamada Meclisin onayının arandığını ancak 1924 Anayasası ile Meclisin bakanları onaylaması usulünün terkedildiğini ayrıca belirtmek gerekmektedir (Özbudun, 2012: 34). Zira bu husus 1924 Anayasası'nın parlamenter sisteme biraz daha yaklaştığını göstermektedir.

23 Detaylı bilgi için bkz. (Özbudun, 2012, ss. 1-7)

24 Anayasa metni için bkz. (1924 Anayasası, 1924).

1924 Anayasası hükümet sistemleri açısından ele alındığında hem meclis hükümeti sistemine ait unsurların hem de parlamenter sisteme ait unsurların varlığı dikkat çekmektedir. Yukarıda da bahsedildiği üzere Anayasa'nın 5. maddesiyle yasama ve yürütme yetkilerinin Meclis'e ait olduğunun belirtilmesi kuvvetler birliği sistemi olan meclis hükümeti sisteminin bir özelliğidir. Anayasa'nın 7. maddesine göre Meclis, hükümeti her zaman denetleyip²⁵ görevden alabilirken buna karşılık olarak hükümete Meclisi feshetme yetkisinin verilmemiş olması parlamenter sisteme değil meclis hükümeti sistemini işaret etmektedir (Anayurt, 1997: 677; Gözler, 2021: 96). Bununla birlikte yasama yetkisini kullanan Meclisin yürütme yetkisine anayasal olarak sahip olsa da bu yetkiyi bizzat değil ancak cumhurbaşkanı ve hükümet aracılığı ile kullanabiliyor olması işleyiş usulü olarak parlamenter sistemi andırmaktadır. Öte yandan Anayasa'nın 44. maddesinde belirtilen hükümetin kuruluş usulü de parlamenter sisteme özgüdür. Tüm bunlar birlikte değerlendirildiğinde 1924 Anayasası'nın meclis hükümeti sistemi ile parlamenter sistem karması bir hükümet sistemi öngördüğünü söylemek yanlış olmaz (Anayurt, 1997: 688). Doktrinde bu sisteme kuvvetler birliği ve görevler ayrılığı sistemi adı verilmiştir (Gözler, 2021: 95; Özbudun, 2021a: 31).

2.3. 1961 Anayasası'nda Hükümet Sistemi

27 Mayıs 1960 tarihinde bir grup subay yönetime el koymuş, önce 1924 Anayasası'nın bazı hükümleri yürürlükten kaldırılmış ardından da kurucu meclis oluşturularak yeni bir anayasa yapmak üzere çalışmalar başlatılmıştır. Bu kapsamda halkoylamasının ardından 1961 Anayasası yürürlüğe girmiştir (Gözler, 2021: 107-122; Tanör, 2017: 365).

1961 Anayasası 5. maddesiyle²⁶ yasama yetkisini Türkiye Büyük Millet Meclisine vermiş, 63. maddesiyle bu Meclisin Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu olmak üzere iki kanattan oluşacağını öngörmüştür. Yasama yetkisinin iki meclis arasında bölüşülmüş olması bu Anayasa'nın getirdiği bir yeniliktir (Özbudun, 2004: 41). Bununla birlikte iki meclis arasında Millet Meclisi sahip olduğu yetkiler bakımından ön plana çıkmaktadır²⁷.

Anayasa 6. maddesinde yürütmeyi “yetki” olarak değil, bir “görev” olarak nitelendirmiş olmasına rağmen yürütmeyle ilgili getirdiği düzenlemeler yumuşak kuvvetler ayrılığı kapsamında olan parlamenter sistem özellikleri göstermektedir (Tanör, 2017: 401). Yürütme görevinin cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından yerine getirileceği belirtilmiştir. Görüldüğü üzere yürütme organı ikili yapıdadır. Cumhurbaşkanı Meclisin birleşik toplantısında, Meclis içinden ve nitelikli çoğunlukla seçilir. Bu usul de cumhuri parlamenter sistemlerde devlet başkanının seçim

25 Bu dönemdeki denetleme yetkilerinin detayı için bkz. (Anayurt, 1997, ss. 678-680).

26 1961 Anayasası'nın metni için bkz. (1961 Anayasası, 1961).

27 Kanun yapım sürecinde bir uyumsuzluk çıktığında ve bütçe kanunu sürecinde son sözü söyleme yetkisi, hükümeti güven oylaması ile düşürme yetkisi Millet Meclisi'ne aittir.

usulüne uymaktadır. Cumhurbaşkanının işlemleri Anayasa'nın 98. maddesi gereği karşı-imza kuralına tabidir. Aynı maddede cumhurbaşkanının sorumsuzluğu da düzenlenmiştir. Bununla birlikte uygulamada bazı yetkileri cumhurbaşkanlarının tek başlarına kullandıkları gözlemlenmiştir. Yürütmenin ikinci kanadını oluşturan bakanlar kurulunun oluşumu 1924 Anayasası'ndaki usulle ve parlamenter sistemle uyumludur. Başka bir ifade ile 1961 Anayasası'nın öngördüğü yürütme organının hükümet kanadı 102. madde gereği yasama içinden çıkmaktadır. 1961 Anayasası kendinden önceki Anayasa'dan farklı olarak başbakanı Meclis dışından da bakan seçebilme yetkisi vermiştir ancak bu durum sistemin parlamenter özelliğini etkilememektedir. 1961 Anayasası'nın 105. maddesinde hem hükümetin kolektif olarak hem de her bir bakanın ayrı ayrı siyasi sorumluluğu düzenlenmiştir. Gensoruyu düzenleyen 89. madde uyarınca bu sorumluluk Meclise karşıdır.

Çoğu yazar tarafından parlamenter sistemin özellikleri arasında sayılan yürütmenin yasamayı feshetme yetkisine sahip olması hususu bahsedilen anayasalar içinde ilk kez 1961 Anayasası ile düzenlenmiştir. Yani 1961 Anayasası öz feshin yanı sıra yürütmenin fesih yetkisini de düzenleyen ilk anayasadır (Kurtul, 2022: 85). Yürütme organı Anayasa'nın 108. maddesiyle verilen bu yetkiyle Meclisin Senato kanadını değil, Millet Meclisi kanadını feshedebilir. Ancak 108. maddede belirtilen şartların gerçekleşmesi zor olduğundan fesih kurumu işletilmesi mümkün olmayan etkisiz bir araç olarak kalmıştır²⁸.

1961 Anayasası'nın yasama ve yürütme organlarının kuruluşu ve işleyişi ile ilgili hükümlerine bakıldığında egemenliğin kullanımında bölünmüş iktidar anlayışını benimsediği görülmektedir (Tanör, 2017: 402). Anayasa ile yürütmenin bir "görev" olarak tanımlanması doktrinde sistemin yasama organına belli bir üstünlük tanıyan bir parlamenter sistem olarak yorumlanmasına yol açmıştır (Aldıkaçtı, 1982: 192; Tanör, 2017: 402). Ancak genel kabul gören görüşe göre 1961 Anayasası'nın benimsediği hükümet sistemi parlamenter sistemdir.

2.4. 1982 Anayasası'nda Hükümet Sistemleri

2.4.1. Genel Olarak

12 Eylül 1980 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koymuş, oluşturulan Kurucu Meclisin hazırladığı Anayasa halkoylamasıyla kabul edilmiş ve 9 Kasım 1982 tarihinde yürürlüğe girmiştir²⁹.

1982 Anayasası yürürlüğe girdiği tarihten bu yana 19 kez değiştirilmiştir. Bu değişikliklerden ikisi hükümet sistemi değişikliği sonucunu doğuran düzenlemeler içerdiğinden, 1982 Anayasası'nın benimsediği hükümet sistemi üç dönem şeklinde ele alınacaktır. Bu bağlamda öncelikle 1982 Anayasası'nın ilk şeklindeki hükümet

28 401. Anayasa'nın 108. maddesine göre, Bakanlar Kurulu güvensizlik oyu nedeniyle 18 ay içinde iki kez düşmüş ve üçüncü kez yine güvensizlik oyu almışsa Başbakan Cumhurbaşkanından Millet Meclisi'nin seçimlerinin yenilenmesini isteyebilir. Cumhurbaşkanı bu kararı ancak Meclis'in her iki kanadının da başkanlarına danışarak verebilir (Tanör, 2017).

29 1982 Anayasası'nın hazırlanış süreci ile ilgili detaylı bilgi için bkz. (Gözler, 2021, ss. 131-135).

sisteminin ele alınacağı dönem 1982 – 2007 (fiilen 2014) yıllarını kapsayacaktır. İkinci olarak 2007 – 2017 yılları arasında uygulanan hükümet sistemi incelenecektir. Son olarak 2017 yılında yapılan anayasa değişikliği ile getirilen Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi üzerinde durulacaktır.

2.4.2. 1982 Anayasası'nın İlk Şekli

1982 Anayasası, selefinin aksine tek meclisli bir yasama organı öngörmüştür. Meclisin her yıl ekim ayının ilk günü kendiliğinden toplanacağı Anayasa'nın 93. maddesinde belirtilmiştir. 1961 Anayasası'nda sadece "görev" olarak nitelenen yürütme, ilk kez 1982 Anayasası'nın 8. maddesinde "yetki ve görev" olarak nitelendirilmiştir. Bu Anayasa'nın 1961 Anayasası'na kıyasla yürütmeyi yasama karşısında güçlendirme eğilimi içinde olduğunu söylemek yanlış olmaz. İşte doktrinde Anayasa'nın yürütmeyi aynı zamanda bir yetki olarak nitelemesinin yürütmeyi güçlendirme açısından oldukça anlamlı olduğu vurgulanmıştır³⁰.

Anayasa'ya göre yürütme yetkisi ve görevi cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından kullanılır. Yani yürütme organı ikili yapıdadır. Anayasa'nın 102. maddesi uyarınca cumhurbaşkanı parlamenter sistemlere uygun olarak Meclis tarafından seçilmektedir. 1961 Anayasası'ndan farklı olarak seçim usulü oldukça uzun ve sonu otomatik feshe bağlı olarak düzenlenmiştir³¹. Cumhurbaşkanının sorumsuzluğu Anayasa'nın 105. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre, cumhurbaşkanı göreviyle ilgili işlemlerde karşı-imza kuralının bir sonucu olarak gerek siyasi olarak gerekse hukuki olarak sorumlu değildir. Bu işlemlerden başbakan ve ilgili bakan sorumludur. Devlet başkanının sorumsuzluğu onun yetkisizliği söz konusu olduğunda mümkündür. Parlamenter sistemlerde devlet başkanları karşı-imza kuralı ile sorumluluğu başbakan ve ilgili bakana devretmektedir. Bununla birlikte 105. maddede cumhurbaşkanının tek başına yapacağı belirtilen işlemler dışındaki yetkilerinin karşı-imza kuralına tabi olduğu belirtilmiş ancak Anayasa'da ya da herhangi bir kanunda hangi yetkileri cumhurbaşkanının tek başına kullanabileceği belirtilmemiştir. Bu belirsizlikten faydalanarak cumhurbaşkanları uygulamada genellikle tek başlarına yapabilecekleri işlemleri genişletme eğiliminde olmuşlar, parlamenter sistemlerdeki sembolik devlet başkanlığı statüsünden zaman zaman çıkmışlardır.

Yürütme organının ikinci kısmında bulunan Bakanlar Kurulunun oluşumu parlamenter sistemle uyumludur. Anayasa'nın 109. maddesi uyarınca cumhurbaşkanı başbakanı Meclis üyeleri arasından atar, başbakan da bakanları Meclis içinden veya dışından belirler. Bakanlar kurulunun oluşumunda Meclisin onayı aranmamaktadır **ki bu husus** parlamenter sistemle uyumludur. Bakanlar Kurulunun sorumlu-

30 Anayasada yürütmenin "yetki" olarak düzenlenmesinin yürütmenin güçlendirilmesi eğilimi açısından anlamına dair bir okuma için bkz. (Tan, 1984).

31 Otomatik fesih sonucu 1961 Anayasası'nda yer almamaktaydı. Üçüncü oylamada salt çoğunluğun sağlanamaması durumunda ne olacağı Anayasa ile düzenlenmediğinden, Cumhurbaşkanı seçilene kadar seçimler tekrarlanıyor ve bu durum bazen aylarca sürüyordu. 1982 Anayasası, bunu önlemek için Cumhurbaşkanı seçim sürecinin sonunu, Meclisi otomatik fesih ile tehdit edecek şekilde düzenlemiştir.

luğu Anayasa'nın 112. maddesinde düzenlenmiştir. Bu maddede hem kolektif sorumluluk hem de bakanların bireysel sorumlulukları düzenlendiğinden başka bir ifade ile Meclis Bakanlar Kurulunu ya da bir bakanı güvensizlik oyu ile görevden alabileceğinden Bakanlar Kurulunun Meclis karşısında sorumluluğu parlamenter sistemlere uygun şekilde sağlanmıştır.

Genellikle parlamenter sistemin özellikleri arasında sayılan yürütme organının yasamayı feshetme yetkisi 1982 Anayasası'nın ilk şeklinde 116. maddede düzenlenmiştir. Bu maddeye göre seçimlerin yenilenmesi yetkisi³² tek başına cumhurbaşkanına verilmiştir. 1961 Anayasası'ndaki düzenleme ile kıyaslandığında 1982 Anayasası'nda yer alan düzenleme, seçimlerin yenilenmesi yetkisinin işleyeceği durumları genişletmiş ve bu yolla parlamenter sistemin olası tıkanıklıklarından birinin, halkın hakemliğinde çözülmesinin önünü açmıştır (Özbudun, 2004: 339; Turhan, 1993: 163).

1982 Anayasası'nın ilk şeklinde benimsenen hükümet sisteminin parlamenter sistem olduğu genel olarak kabul edilmektedir. Anayasa'nın 8. maddesinin gerekçesinde de bu Anayasa ile parlamenter sistemin uygulamaya konulduğu açıkça ifade edilmiştir (Anayasa Mahkemesi, 2019: 31). Anayasa Mahkemesi de bir kararında 1982 Anayasası'nın benimsediği sistemin parlamenter sistem olduğunu belirtmiştir (1992/37 Sayılı AYM Kararı, 1993). Bununla birlikte doktrinde bu sistemin saf parlamenter sistem olmadığı, sistemin işlerliğinin artırılması ve sistemsel tıkanıklıklarının giderilmesi amacıyla bir takım araçlara yer verilerek sistemin rasyonelleştirilmiş parlamentarizme dönüştürüldüğü ileri sürülmüştür (Özbudun, 2004, s. 64). Rasyonelleştirilmiş parlamentarizm araçlarının, 1961 Anayasası döneminde ortaya çıkan hükümet bunalımlarının tekrarını önlemek amacıyla getirildiğini söylemek mümkündür. Bu araçlar arasında şunları saymak mümkündür: Hükümetin kurulmasını kolaylaştıran ve düşmesini zorlaştıran araçlara yer verilmesi, sistem etkinliğinin artırılması amacıyla kanun yapım sürecinin komisyonlarda ve genel kurulda kolaylaştırılması.

2.4.3. 1982 Anayasası'nda 2007 Değişiklikleri

Hükümet sisteminin değişmesi sonucuna yol açan 2007 Anayasa değişikliği esasen cumhurbaşkanının seçim sürecinde yaşanan bir krizden kaynaklanmıştır³³. 10. Cumhurbaşkanı'nın görevi sona ereceğinden yeni cumhurbaşkanının seçilmesi için Anayasa'nın 102. maddesi uyarınca süreç başlatılmış, ilk tur oylamada üye tam sayısının üçte ikilik çoğunluğa ulaşamamıştır. Henüz ikinci oylama yapılmadan ilk oylamanın iptali için bir grup milletvekili Anayasa Mahkemesine başvurmuş, Anayasa Mahkemesi de cumhurbaşkanının seçiminin ilk turunda toplantı yeter sayısı

³² 1982 Anayasası fesih yetkisi yerine seçimlerin yenilenmesi yetkisi ifadesini kullanmıştır.

³³ Süreçle ilgili detaylı bilgi ve çeşitli değerlendirmeler için bkz. (Eroğlu, 2007; Gözler, 2007; Göztepe, 2008; Uluşahin, 2007a, 2007b).

olarak 184'ün kabul edildiğine ilişkin kararı eylemli bir İçtüzük değişikliği olarak nitelendirerek iptal etmiştir. Ayrıca Mahkeme aynı kararda iptal kararı yürürlüğe girene kadar iptal edilen eylemli İçtüzük değişikliği olarak kabul edilen bu kararın yürürlüğünü durdurmuştur. Bu karara karşı hem bir hamle olarak hem de toplandı yeter sayısı olarak kabul edilen 367 sayısına ulaşamadığından cumhurbaşkanı seçilemediği için iktidar partisi, cumhurbaşkanı seçim usulüyle ilgili olarak toplam yedi maddeden oluşan bir anayasa değişikliği kanunu hazırlamış ve bu kanun 10 Mayıs 2007 tarihinde Mecliste görüşülerek kabul edilmiştir. Anayasa değişikliği için halkoylaması süreci başlamışken Meclis için genel seçim yapılmış, yeni seçilen Meclisin Başkanlık Divanı oluşturulduğu gün cumhurbaşkanı seçim sürecinin mevcut Anayasal hükümler çerçevesinde yeniden başlatıldığı duyurulmuştur. Anayasa henüz değiştirilmeden 102. madde hükümleri çerçevesinde üçüncü oylamada üye tamsayısının salt çoğunluğu ile yeni cumhurbaşkanı Meclis tarafından seçilmiştir. Daha sonra ise cumhurbaşkanının seçim usulünü değiştiren Anayasa değişikliği kanunu 21 Ekim 2007 tarihinde yapılan halk oylamasında kabul edilerek yürürlüğe girmiştir.

Anayasa değişikliği ile cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi usulü getirilmiştir. Ancak değiştirilen bu Anayasa hükmünün uygulanması için 2014 yılına kadar beklemek gerekmiştir. Çünkü 11. Cumhurbaşkanı Anayasa değişikliği henüz halkoyundan geçerek yürürlüğe girmeden evvel Meclis tarafından, dönemin 102. maddesinde belirtildiği üzere yedi yıllığına seçilmiştir. Bu nedenle cumhurbaşkanının seçim usulüne yönelik 2007 yılında yapılan Anayasa değişikliği hukuken yürürlükte olmasına rağmen, fiilen uygulanması için değişiklikten önceki kurallar çerçevesinde Meclis tarafından yedi yıllığına seçilen 11. Cumhurbaşkanı'nın görev süresinin dolması gerekmiştir. 2007 yılında yapılan Anayasa değişikliğinin uygulanmasıyla, 10 Ağustos 2014 tarihinde yapılan seçimde geçerli oyların salt çoğunluğunu alarak halk tarafından seçilen ilk Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan olmuştur (YSK, 2014).

Cumhurbaşkanının seçim usulünü değiştiren anayasa değişikliğinin yapıldığı 2007 yılından, değişikliğin uygulanarak seçimle gelen cumhurbaşkanının göreve başladığı 2014 yılına kadar sistem, değişiklikten evvelki haliyle parlamenter sistemin dinamiklerine uygun şekilde işlemiştir. 2014 yılında cumhurbaşkanının halk tarafından seçilerek göreve başlamasıyla birlikte artık Türkiye'de parlamenter sistemden bahsetmek mümkün değildir. Çünkü aksini belirten yazarların varlığına rağmen, devlet başkanının halk tarafından seçilmesi parlamenter sisteme yabancı bir unsurdur ve parlamenter yapıyı dönüştürür (Uluşahin, 2011: 33). 2007 yılında yapılan anayasa değişikliği devlet başkanının yetkileri konusunda herhangi bir hüküm içermemektedir. Başka bir ifade ile cumhurbaşkanının yetkilerinde değişiklik yapılmadan halk tarafından seçilmesi usulü getirilmiştir. Bununla birlikte 1982 Anayasası'nın, parlamenter sistemi uygulayan diğer ülkelerle kıyaslandığında güçlü

bir yürütme ve güçlü yürütme içinde güçlü bir cumhurbaşkanı öngördüğü yukarıda belirtilmişti. Önemli anayasal yetkilere sahip olmasının yanı sıra halk tarafından seçilen bir cumhurbaşkanı ve parlamentoya karşı sorumlu olan bir hükümetin varlığı, bize yarı-başkanlık hükümet sistemini işaret etmektedir. Doktrininde de pek çok yazar benzer yönde görüş bildirmektedir.

2.4.4. 1982 Anayasası'nda 2017 Değişiklikleri

1982 Anayasası'nda 2017 yılında hükümet sistemi bakımından oldukça önem arz eden bir anayasa değişikliği yapılmıştır. 16 Nisan 2017 tarihinde halkoylaması ile kabul edilen değişiklik kanunu 18 maddeden oluşmasına rağmen Anayasa'nın 70'e yakın maddesini değiştirmiştir.

2017 Anayasa değişiklikleri kapsamında yasama organının tek meclisli yapısı korunmuştur. Anayasa'nın 77. maddesi uyarınca milletvekili seçimleri beş yılda bir cumhurbaşkanlığı seçimleriyle birlikte yapılır. Anayasa'nın 8. maddesi ile yürütme yetkisi ve görevi tek başına cumhurbaşkanına verilmiştir³⁴. Başka bir ifade ile yürütme organı tek başlı olarak düzenlenmiştir. Anayasa'nın 101. maddesine göre cumhurbaşkanı doğrudan halk tarafından seçilir. Anayasa'nın 106. maddesinde cumhurbaşkanı yardımcılarını ile bakanlar yürütme yetkisinin ortağı değil, cumhurbaşkanı tarafından atanan ve ona karşı sorumlu olan görevliler olarak düzenlenmiştir. Başkanlık sistemlerinin bir özelliği sayılan aynı kişinin hem yasamada hem yürütmede görev alamaması hususu cumhurbaşkanı açısından Anayasa'nın 101. maddesinin 4. fıkrasında Cumhurbaşkanı seçilen milletvekilinin Meclis üyeliği sona erer şeklinde ifade edilmiştir. Bu husus cumhurbaşkanı yardımcılarını ve bakanlar açısından ise Anayasa'nın 106. maddesinin 4. fıkrasında düzenlenmiştir. Cumhurbaşkanı yardımcılarını ve bakanlar cumhurbaşkanı tarafından atanırlar, cumhurbaşkanının emir ve talimatları kapsamında çalışırlar ve cumhurbaşkanına karşı sorumludurlar. Başka bir ifadeyle cumhurbaşkanı dilediğinde bu kişileri görevden alabilir. Görüldüğü üzere Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde bakanların konumu ABD'deki sekreterlerle oldukça benzerdir, parlamenter sistemdeki bakanlar ve Bakanlar Kurulu makamlarından oldukça farklı şekilde düzenlenmiştir.

Başkanlık sistemlerinde başkanlara önemli atama yetkilerinin verildiği ancak sistemin prototipi sayılan ABD'de başkanın atama yetkilerinin Senatonun onayına tabi kılındığı yukarıda belirtilmişti. Benzer şekilde Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde de cumhurbaşkanına bakanları ve cumhurbaşkanı yardımcılarını, üst kademe kamu yöneticilerini, yüksek yargı organı mensuplarının bir kısmını atama yetkisi verilmektedir. Ancak cumhurbaşkanı bu yetkilerini tek başına kullanır, herhangi bir makamın onayı aranmamaktadır. Bu husus sistem içinde cumhurbaşkanını güçlendirmektedir.

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde 2017 Anayasa değişiklikleriyle birlikte

34 2017 Anayasa değişiklikleriyle birlikte Başbakanlık kurumu kaldırılmıştır.

yeniden düzenlenen bütçe kurumu sistemin tartışmalı yönlerinden birini oluşturmaktadır. Anayasa'nın 161. maddesi gereği bütçe kanun teklifi yürütme yetkisinin tek sahibi olan cumhurbaşkanı tarafından hazırlanmaktadır. Bütçeyi görüşmek ve onaylamak Meclisin yetkisindedir. Bununla birlikte bütçenin Mecliste süresi içinde kabul edilmemesi halinde ne olacağı Anayasa'nın 161. maddesinin 4. fıkrasında kademeli olarak çözüme kavuşturulmuştur. Buna göre bütçe kanunu süresi içinde çıkarılmadığında önce geçici bütçe kanunu çıkarma yoluna gidilecektir. Geçici bütçe kanunu da çıkarılmazsa yeni bütçe kanunu çıkarılınca kadar bir önceki yılın bütçesi yeniden değerlendirilerek artırılarak uygulamaya konulacaktır. Düzenlemenin gerekçesine bakıldığında burada, bütçenin reddedilmesi durumunda oluşabilecek sistem krizlerinin önüne geçilmesinin amaçlandığı belirtilmiştir (TBMM, 2017). Ancak bu gerekçe bahse konu düzenlemenin Meclisin bütçe aracılığı ile yürütmeyi frenlemesine engel olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Yürütme organı, bütçesinin reddedilmesi durumunda bütçesiz kalmayacağını bildiğinden, bütçeyi hazırlarken Meclisin eğilimini göz önünde bulundurmaya zorunda hissetmeyebilir. Meclis, yapılacağı öngörülen harcamalara onay vermediğinde de bu reddediş, yürütme organını Meclisle uzlaşma noktasına getirmeyebilir. Bu durum Meclisin bütçe üzerinde denetleme ve onaylama yetkisini neredeyse kaybettiğini göstermektedir (Özbudun, 2021a: 226; Yaman Kaplan, 2022: 132).

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde yasama organının yürütme organını denetlemede kullandığı araçlar yazılı soru, genel görüşme, meclis araştırması ve meclis soruşturması olarak sıralanabilir. 2017 yılından evvel denetleme araçları arasında bulunan sözlü soru ve gensoru getirilen sistemle uyumlu olarak kaldırılmıştır. Zira artık bakanlar yasama organında bulunamayacakları için sözlü soru sormak mümkün değildir. Ayrıca bakanlar sadece cumhurbaşkanına karşı sorumlu olduklarından, hükümetin Meclise karşı sorumlu olmasını sağlayan gensoru usulüne de yeni sistemde yer verilmemiştir.

Genel olarak başkanlık sisteminin özelliklerini gösteren Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde tartışılan konulardan biri de yasama ve yürütme organlarının, kendi görevlerinin de sona ermesini göze alarak, diğerinin görevine son verebiliyor olmasıdır. Cumhurbaşkanının Meclisi feshetme yetkisi Anayasa'nın 116. maddesinin 2. fıkrasında başka bir makamın sürece dahiliyeti olmaksızın ve herhangi bir şarta bağlanmaksızın düzenlenmiştir. Cumhurbaşkanı bu yetkisini kullandığında kendi görevi de sona erecektir. 2017 değişikliklerinin kabulünden bu yana cumhurbaşkanı bu yetkisini bir kez kullanmıştır³⁵. Meclisin cumhurbaşkanının görevine henüz süresi sona ermeden son verebilmesi ise Anayasa'nın 116. maddesinin 1. fıkrasında Meclisin erken seçim kararı almasının bir sonucu olarak düzenlenmiştir.

Meclisin erken seçim kararı alabilmesi için üye tamsayısının beşte üçünün bu yön-

35 Cumhurbaşkanının 10.03.2023 tarih ve 2023/121 sayılı kararı ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Seçimi ve Cumhurbaşkanlığı seçiminin yenilenmesine karar verilmiş olup, anılan karar Resmî Gazete'nin 10.03.2023 tarihli ve 32128 Mükerrer sayılı nüshasında yayımlanmıştır.

de oy kullanması gerekmektedir. Saf başkanlık sistemlerinde yasama ve yürütme organlarının böyle bir yetkisi bulunmamaktadır. Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde böylesi bir karşılıklı feshin varlığı ve Anayasa’da düzenlenişi yasama ya da yürütme organlarından birini diğerine karşı üstün hale getirir mi? Cumhurbaşkanının bu yetkiyi tek başına ve hiçbir şarta bağlı olmaksızın kullanabilmesi, buna karşılık Meclisin bu yetkisini kullanabilmesi için üye tamsayısının beşte üçünün oyuna ihtiyaç duyulması, bu organların bu yetkinin kullanımı bakımından eşit güçte olmadığını göstermektedir. Ancak Meclis bu kararı aldığı anda kendi görevinin de sona ermesi sonucu doğacağından karar için nitelikli çoğunluğun aranıyor olması yadırganmamalıdır.

Sistemin prototipi olduğu kabul edilen ABD’de ne başkanın ne de Kongrenin böyle bir yetkisi bulunmamaktadır. Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde böyle bir düzenlemenin bulunuyor olmasının sistemi başkanlık sistemi olmaktan çıkarıp çıkarmadığı hususunda Lijphart’ın değerlendirmeleri (2016, s. 144) yol gösterici olabilir. Lijphart’a göre, bu organların birbirlerinin görevlerine son verme yetkisine sahip olduklarında şu iki şart varsa sistem başkanlık sistemi olmaktan çıkmayacaktır: İlk şart başkanın yasamayı feshetme yetkisine sahip olmasına karşılık, yasamanın da başkanın görevine son verme yetkisinin bulunmasıdır. İkinci şart ise, her iki durumda da hem başkanlık hem de yasama organının seçimlerinin yenilenmesidir. 2017 Anayasa değişiklikleri ile getirilen sistemde iki şartın da karşılandığı görülmektedir. Buradan hareketle 2017 değişiklikleriyle getirilen sistemin başkanlık sistemi olmaktan çıkmadığını söylemek mümkündür.

2017 Anayasa değişikliklerinin yapılmasından bu yana getirilen hükümet sisteminin niteliğine ilişkin tartışmalar devam etmektedir. Doktrinde Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin başkanlık sistemi olduğunu belirten görüşler bulunmaktadır (Küçük, 2021, s. 214). Getirilen sistemin başkanlık sistemi olduğu ancak sistemin rasyonelleştirilmesine yönelik bazı araçların da sisteme eklendiğini belirtilen görüşler de mevcuttur (Gül, 2019: 328-329). Doktrinde bir kısım yazar ise bu sistemin başkanlık sistemi olarak nitelendirilemeyeceğini belirtmektedir (Özbudun, 2021b: 175)³⁶. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi başkanlık sisteminin temel unsurlarını taşıyan ancak yasama – yürütme dengesinde dengeyi cumhurbaşkanı lehine kaydırmış bir çeşit karma sistem olarak nitelenebilir.

SONUÇ

Türkiye’nin geride bıraktığı ilk yüzyılda hükümet sistemleri serüveni meclis hükümeti sistemi ile başlamıştır. Ülkenin içinde bulunduğu zor koşullarda yasama ve yürütme yetkilerinin yasama organında birleştiği bir kuvvetler birliği sisteminin benimsenmesi anlaşılabilir niteliktedir. 1924 Anayasası ile birlikte yeni devletin düzeni

36 Yazar ayrıca getirilen sistemde karşılıklı feshin yer verilmiş ve sistemin fren ve denge mekanizmalarından yoksun olmasının sistemi başkanlık sistemlerden ayırdığını belirtmiştir. Sistemin başkanlık sistemi olmadığını belirten bir başka görüş için bkz.(Gözlü, 2017, s. 21).

oturmayla başlamış ve Anayasa meclis hükümeti sisteminden yavaş yavaş uzaklaşmaya başlamış ancak parlamenter sisteme de tam olarak varamamıştır. Bu nedenle 1924 Anayasası'nın karma bir hükümet sistemi benimsediğini söylemek mümkündür. 1924 Anayasası'nın parlamenter sisteme doğru olan yolculuğunu 1961 Anayasası tamamlamış ve saf bir parlamenter sistem öngörmüştür.

1982 Anayasası'nı hükümet sistemi sınıflandırmasında ayrı bir yere koymak gerekir. Zira bu Anayasa ile, kabul edildiğinden bu yana üç farklı hükümet sistemi benimsendiği iddia edilebilir. 1982 Anayasası'nın ilk şekli esasen parlamenter sistemle uyumludur ancak yürütme organının 1961 Anayasası'ndaki yürütmeye göre bir ölçüde de olsa güçlendirildiğini söylemek gerekir. 2007 yılında cumhurbaşkanı seçiminde yaşanan bir kriz sonucunda cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi usulünü öngören bir anayasa değişikliği yapılmıştır. Devlet başkanının halk tarafından seçilmesi parlamenter sistemlere tamamen aykırı bir unsur olduğundan bu değişiklikte birlikte artık Anayasa'da benimsenen sistemin parlamenter sistem olduğunu söylemek mümkün değildir. Sistemde halk tarafından seçilen devlet başkanının yanında yürütmenin ikinci kanadı olarak Meclise karşı sorumlu bir hükümetin varlığı yarı-başkanlık sisteminin benimsendiğini göstermektedir.

2017 yılına gelindiğinde hükümet sistemini de önemli ölçüde dönüştüren bir anayasa değişikliği yapılmış, Anayasa'nın pek çok maddesi bu değişiklikten etkilenmiştir. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi olarak adlandırılan bu sistemde yürütme organı tek kişiden oluşturulmuş, yasama ve yürütme hem kuvvet olarak hem de organik olarak birbirinden ayrılmıştır. Sistem genel olarak başkanlık sistemi özellikleri göstermektedir. Yürütmenin tek sahibi olan cumhurbaşkanı önemli anayasal yetkilerle donatılmıştır. Bu sistemde cumhurbaşkanı tek başına kullanacağı önemli atama yetkilerine sahip kılınmıştır. Bütçeyle ilgili değiştirilen hükümler, yürütmeye yani cumhurbaşkanına bütçenin reddedilmesi halinde kademeli çözümler sunmuştur. Bu yolla bütçe yasama ve yürütme arasında bir dengeleme aracı olmaktan çıkarılmıştır. Sistemin en çok tartışılan hususlarından birisi olan karşılıklı feshin sistemi başkanlık sistemi olmaktan çıkarmayacağı hususu Lijphart'ın kriterleri ile yukarıda ortaya konulmaya çalışıldı. 2017 anayasa değişiklikleri ile kabul edilen Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi temelinde başkanlık sisteminin özelliklerine sahiptir. Ancak karşılıklı etkileşim araçlarının bir kısmında dengenin cumhurbaşkanı lehine bozulduğunu da belirtmek gerekmektedir.

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde revizyon yapılabileceğine dair söylemlere zaman zaman üst düzey yetkililerin demeçlerinde rastlanmıştır. Sistemin yukarıda da bahsedilen sorunlu yanlarının, denge – denetim araçlarına uygun şekilde revize edilmesi oldukça önemlidir. Ayrıca son zamanlarda yeni bir anayasa yapılmasına ilişkin ifadeler de sık kullanılmaktadır. Türkiye'nin önünü döndüğü yeni yüzyılda demokrasiyle uyumlu ve karşılıklı etkileşim araçları bakımından denge kurabilmiş bir hükümet sisteminin istikrarlı uygulanabilmesi önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- 1921 Anayasası. 85 TEŞKİLÂTI ESASİYE KANUNU (1921). <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1921-anayasasi/> adresinden erişildi.
- 1924 Anayasası. 491 TEŞKİLÂTI ESASİYE KANUNU (1924). <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/> adresinden erişildi.
- 1961 Anayasası. 334 TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANAYASASI (1961). <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/> adresinden erişildi.
- 1992/37 Sayılı AYM Kararı. Pub. L. No. 22431 (1993).
- Açıl, M. (2018). Latin Amerika Ülkelerinde Başkanlık Sistemi. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Aldıkaçtı, O. (1982). Anayasa hukukumuzun gelişmesi ve 1961 anayasası. İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Anayasa Mahkemesi. (2019). Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli). (Y. E. Yılmazoğlu ve İ. E. Perdecioğlu, Ed.) (2.). Ankara: Anayasa Mahkeme-si Yayınları.
- Anayurt, Ö. (1997). 1924 Anayasasında Meclis-Yürütme İlişkileri. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 8(39), 673-694.
- Anayurt, Ö. (2023). Anayasa Hukuku: Genel Kısım (6. bs.). Ankara: Seçkin Yayıncılık. <https://www.seckin.com.tr/kitap/121759561> adresinden erişildi.
- Ardant, P. (2007). Institutions politiques et droit constitutionnel. Paris.
- Duverger, M. (1980). A NEW POLITICAL SYSTEM MODEL: SEMI-PRESIDENTIAL GOVERNMENT. European Journal of Political Research, 8(2), 165-187. doi:10.1111/j.1475-6765.1980.tb00569.x
- Elgie, R. (2016). Three waves of semi-presidential studies. Democratization, 23(1), 49-70. doi:10.1080/13510347.2014.960853
- Eroğlu, C. (2007). 2007 Cumhurbaşkanlığı Seçimi Bunalımından Çıkarılabilecek Dersler. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 62(3), 167-181. doi:10.1501/SBFder_0000002037
- Fish, M. (1997). The pitfalls of Russian Superpresidentialism. Current History, (96), 326-330.
- Gönenç, L. (2007). Hükümet Sistemi Tartışmalarında 'Başkanlık Parlamenter Sistem' Seçeneği. Güncel Hukuk, (44), 39-43.
- Gözler, K. (2007). Hukukun Siyasetle İmtihanı Kim Sınıfta Kaldı? Türkiye Günlüğü, (89), 5-15.

Gözler, K. (2011). *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi (C. 1)*. Bursa.

Gözler, K. (2016). *Devlet Başkanları: Bir Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku İncelemesi (2.)*. Bursa: Ekin Yayın.

Gözler, K. (2017). *Cumhurbaşkanlığı Sistemi mi, Başkanlık Sistemi mi, Yoksa Neverland Sistemi mi? 16 Nisanda Neyi Oylayacağız?* <https://www.anayasa.gen.tr/neverland.pdf> adresinden erişildi.

Gözler, K. (2021). *Türk anayasa hukuku (Güncellenmiş, düzeltilmiş ve genişletilmiş dördüncü baskı)*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Göztepe, E. (2008). *Muhakeme Etmek ya da Karar Vermek: Anayasa Mahkemesi'nin 367 Kararı İçin Kavramsal Bir Çerçeve Denemesi*. S. Yazıcı, K. Gözler ve E. Göztepe (Ed.), Prof. Dr. Ergun Özbudun'a Armağan içinde (C. II, ss. 339-363). Ankara: Yetkin Yayınları.

Gül, C. (2019). *Demokrasi Teorisi Açısından Başkanlık / Cumhurbaşkanlığı Sisteminin Demokratiklik Değeri*. Ankara: Adalet Yayınevi.

Hekimoğlu, M. M. (2010). *Anayasa Hukukunda Antidemokratik Hükümet Sistemleri ve Türkiye. Detay Yayıncılık*: Ankara.

Kanadoğlu, O. K. ve Duygun, A. M. (2020). *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Keskinsoy, Ö. ve Kaya, S. B. (2020). *Parlementer Hükümet Sisteminin Erdemleri (1. Baskı)*. Ankara: Yetkin.

Koçak, M. (2017). *Türkiye-Rusya İlişkileri (No: 201)*. SETA. https://www.setav.org/assets/uploads/2017/05/Analiz_201_.pdf adresinden erişildi.

Kurtul, Ö. F. (2022). *Türk Anayasa Hukukunda Fesih Kurumu*. Ankara: Adalet Yayınları.

Küçük, A. (2021). *Türkiye'de Başkanlık (Cumhurbaşkanlığı) Sistemi (2. bs.)*. Ankara: Adalet Yayınevi.

Lijphart, A. (2016). *Demokrasi Modelleri: Otuz Altı Ülkede Yönetim Biçimleri ve Performansları*. (G. Ayas ve U. U. Bulsun, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.

List of United States federal funding gaps. (2024, 11 Kasım).Wikipedia. https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=List_of_United_States_federal_funding_gaps&oldid=1256675422 adresinden erişildi.

Marković, G. (2017). *Novelties of the Soviet Constitutionalism: The Principle of Unity of Powers*. *International Critical Thought*, 7(3), 345-363. doi:10.1080/21598282.2017.1356234

- Metin, Y. (2017). Başkanlık Sistemi. Hukuk Yayınları. <https://www.seckin.com.tr/kitap/688278778> adresinden erişildi.
- Metin, Y. ve Aykanat, T. (2023). İki Meclis Sisteminin Başkanlık Sisteminin İşleyişi Üzerine Etkisi. Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 13(2), 913-953. doi:10.52273/sduhfd.1390350
- Özbudun, E. (1985). Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Hukukî Niteliği. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 1(2), 475-504.
- Özbudun, E. (1992). 1921 Anayasası. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Özbudun, E. (2004). Türk Anayasa Hukuku (8.). Ankara: Yetkin Yayınevi.
- Özbudun, E. (2012). 1924 Anayasası. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özbudun, E. (2021a). Türk Anayasa Hukuku (21.). Ankara: Yetkin Yayınevi.
- Özbudun, E. (2021b). Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özer, A. (1981). Batı Demokrasilerinde ve Türkiye'de Hükümetin Kuruluş Yöntemleri. Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi.
- Özsoy Boyunsuz, Ş. (2017). Dünyada Başkanlık Sistemleri. Ankara: İmge Kitabevi.
- Sartori, G. (1997). Karşılaştırmalı anayasa mühendisliği: Yapılar, özendiriciler ve sonuçlar üzerine bir inceleme. (E. Özbudun, Çev.). Ankara: Yetkin Yayınları.
- Shugart, M. S. (1993). Of Presidents and Parliaments. East European Constitutional Review, 2, 30.
- Strøm, K. ve Swindle, S. M. (2002). Strategic Parliamentary Dissolution. American Political Science Review, 96(3), 575-591. doi:10.1017/S0003055402000345
- Şirin, T. (2023). Meclis Hükümeti—Rousseau'dan Marx'a, Lenin'den Atatürk'e Bir Ortak Kesen. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Tan, T. (1984). 1982 Anayasası Yönünden Yürütme Görevi ve Yetkisinin Niteliği (Güçlü Devlet ya da Güçlü Yürütme). Anayasa Yargısı I, 31-47.
- Tanör, B. (2017). Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (28. bs.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- TBMM. TBMM 26. Yasama Dönemi, 2. Yasama Yılı, 447 sıra sayılı Anayasa Komisyonu Raporu (2017).
- Teziç, E. (2013). Başkanlık Rejimini Anlamak. Yeni Türkiye Başkanlık Sistemi Özel Sayısı, 9(51).

- Turhan, M. (1991). Meclis Hükümeti (Konvansiyon Kuramı). Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 46(1). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ausbf/issue/3225/44916> adresinden erişildi.
- Turhan, M. (1993). Hükümet Sistemleri. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun. Pub. L. No. 3 (1922). https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100244.pdf adresinden erişildi.
- Uluşahin, N. (2007a). Cumhurbaşkanı Seçiminin Düşündürdükleri ya da Hukukun Siyasallaşması. Bursa Barosu Dergisi, 65(2), 18-30.
- Uluşahin, N. (2007b). Anayasa Sorunu Üzerine: Sivil Anayasa Tartışması'nın Gölgesinde 21 Ekim Referandumu. Ankara Barosu Dergisi, 65(3), 24-34.
- Uluşahin, N. (2011). Türkiye'de Mevcut Hükümet Sisteminin Niteliği ve Rejimin Başkanlık Sistemine Kaymasının Getireceği Tehdit ve Tehlikeler. Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 3(2), 29-38.
- Yaman Kaplan, A. (2022). Yürütme Organının Kanun Yapım Sürecine Etkisi Bakımından Türk Anayasalarının Karşılaştırılması. Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 12(1).
- Yaman Kaplan, A. (2023). Karşılıklı Etkileşim Araçları Bağlamında Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Yazıcı, Serap. (2017). Başkanlık ve yarı-başkanlık sistemleri: Türkiye için bir değerlendirme (4.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- YSK. Yüksek Seçim Kurulunun 15/8/2014 Tarihli ve 3719 Sayılı Kararı (2014). <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Kararlar/2014Pdf/2014-3719.pdf> adresinden erişildi.

CUMHURİYET DÖNEMİ UYGULANAN EKONOMİ POLİTİKALARININ GELİŞİMİ, DÖNÜŞÜMÜ ve GELECEĞİ

Bekir GÖVDERE *
Canan ŞENTÜRK **

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti 1923 yılından 2023 yılına gelindiğinde 100. yılını tamamlayarak II. yüzyılına hazırlanıyor. İlk kurulduğu yılda binlerce yıllık tarihi devlet birikimi ile yola çıkan genç cumhuriyet, koca bir çınardır. Bundan dolayı, gerek I. Dünya savaşı gerekse II. Dünya savaşı sonrası kurulan birçok ülkenin aksine köklü bir devlet geleneğine sahipti.

Türkiye özellikle 1950'li yıllardan sonra dünya ekonomisine entegre olmuş, dünyada uygulanan ekonomi politikalarının uygulayıcısı konumunda bir ülkedir. 1950'li yıllardan sonra ama özellikle 2000'lerden sonra internet ve sosyal medya ile sadece ulusal ekonomi politikaları değil, aynı zamanda bireylerin tüketim ve yaşamları birbirine benzemeye başladı. Bilinen bir tabir ile, dünya tek bir piyasaya dönüştü. Bu yazıda, Türkiye ekonomisinin geçmiş 100 yıllık dönüşümü hem yurtiçi dönüşümler hem de uluslararası dönüşümlerle iç içe incelenmektedir.

Çalışma iki kısım olarak tasarlandı. İlk kısım geçen yüzyılı, ikinci kısım ise gelecek yüzyılı içeriyor. Yüzyıllık bir dönem çok uzun bir süreci kapsadığı için, dönemlendirme yapılarak söz konusu dönüşümlerin incelenmesinin daha faydalı olacağı düşünüldü. Ancak dönemler her yazara göre farklılık içerebilir. Bundan dolayı, dönemlendirme yapılırken hem ulusal hem de uluslararası dönüşümleri içermesi dikkate alındı. Buna göre; 1923-1950, 1950-1980, 1980-2000 ve 2000 sonra olmak üzere dört dönem esas alındı. Çalışmanın ikinci kısmında ise Türkiye ekonomisinin gelecek yüzyılı incelendi. İlk kısımda olduğu gibi gelecek yüzyılda beklenen olası dönüşümler de, hem ulusal hem de uluslararası düzlem düşünülerek belirlendi.

1. 20.yüzyılda Uygulanan Ekonomi Politikaları

1.1. 1923–1950 Dönemi

Bu dönemde en belirgin dönüşümler; İzmir İktisat Kongresi, Lozan Anlaşması'nın ekonomik düzenlemelerinin bazıları, 1929 ekonomik krizi ve yansımaları, merkez bankasının kurulması, II. Dünya savaşı ve getirilen yeni dünya düzeni ve

37 * Prof. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü Öğretim üyesi bekirgovdere@sdu.edu.tr ORCID: 0000-0002-7923-2183

38 ** Doç.Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü Öğretim üyesi canansenturk@sdu.edu.tr ORCID: 0000-0001-7714-844X.

1946'da çok partili sisteme geçilmesi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun "son dönemleri ve cumhuriyetin ilk kuruluş yıllarında biri liberal diğeri milli iktisat olmak üzere iki görüş rekabet halindeydi. Milli iktisat okulunun korumacı ve dolayısıyla sanayileşme eğilimleri, bu dönemde Lozan ve gümrük politikasına konan engeller yüzünden arka plana düşmüştür. Ancak, aynı okulun, devlet desteğiyle bir yerli ve milli burjuvazi yetiştirilmesini, kalkınma ve modernleşmenin temel mekanizması olarak gören yaklaşımı, 1923 sonrasının iktisat politikalarına ve zamanın ruhuna damgasını vurmuştur" (Boratav, 1997: 280).

Bu temel yönelişin, hangi somut araçlarla gerçekleştirildiğini Boratav (1997: 280) şöyle saptamıştır: "Devlet desteğiyle yerli sermayedar yetiştirme girişimlerinin en etkili ve yaygın yöntemlerinin başında, devlet tekellerinin imtiyazlı özel şahıs ve şirketlerce işletilmesi gelir. Lozan Anlaşması, ithal malları ile yerli mallara farklı oranlarda tüketim ve satış vergileri uygulanmasını önlüyor, sadece devlet tekeline konu olan mallarda, kamu gelirlerini artırmak amacıyla daha yüksek bir fiyatlamaya imkan veriyordu. Bu durumda Lozan'ın gümrük resimleri ve vergilerle ilgili kısıtlayıcı hükümlerinden kurtulmanın bir yolu, birçok malın ve hizmetin üretimini veya ithalini devlet tekeline almak oluyordu. Dönemin genel felsefesine uygun olarak bu tekeller daha sonra imtiyazlı yerli ve yabancı şirketlere devredilmiştir."

Döneme damgasını vuran ilk gelişme ve dönüşüm İzmir İktisat Kongresi'dir. Bindiği gibi, 4 Şubat 1923 tarihinde Lozan Görüşmeleri kesilmiştir (Karacan, 2017: 233-250). 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir İktisat Kongresi düzenlenmiştir. Kongre'nin amaçlarından biri de yabancılara ikna olmadıkları alanlarda resmi bakış açısına ilişkin açık bir güvence vermektir (Uras, 1979; Karluk, 1983; Uludağ, 1991). Örneğin, Gazi Mustafa Kemal Paşa Kongre'yi açarken yaptığı konuşmada, Cumhuriyetin yabancı yatırımlara bakışını şöyle açıklamıştır (Ökçün, 1997):

"İktisat sahasında düşünürken ve konuşurken zannolunmasın ki biz yabancı sermayesine hasım bulunuyoruz. Hayır, bizim memleketimiz geniştir. Çok emek ve sermayeye ihtiyacımız vardır. Binaenaleyh kanunlarımıza uymak, saygı göstermek şartıyla yabancı sermayelerine lazım gelen teminatı vermeye her zaman hazırız ve şayanı arzudur ki, yabancı sermayesi bizim emeğimize ve serveti sabitimize katılsın. Bizim için ve onlar için faydalı neticeler versin; fakat eskisi gibi değil."

Ulusal bir sanayi kurmak için yapılanlar arasında 1927'de Sanayi Teşvik Yasası ile yerli yatırımları artırmaya yönelik adımlar atılması çok değerlidir. Ayrıca yerli tasarrufları yatırıma dönüştürmek için kurulan, İş Bankası (1924), Sanayii ve Maaş Bankası (1925) da yatırımlar için kaynakların temininde önemli rol oynamıştır.

Döneme damgasını vuran ikinci dönüşüm, Lozan Anlaşması'nın bazı düzenlemeleridir. İzmir İktisat Kongresi'nde, ülkede uygulanacak ve ekonomik bağımsızlık

yolunda atılacak adımlara ilişkin bir yol haritası çıkarılmıştır. Ancak, Lozan Anlaşması 1929 yılına kadar özellikle gümrük vergileri ve kapitülasyonlar konusunda milli bir politikaya engel oluşturmuştur. 1929 yılı geldiğinde, bu konularda hızlı adımlar atılmış ve gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Bu anlamda 1929 yılı Türkiye’de ekonomi politikalarının dönüşümü için kritik bir yıldır. Diğer taraftan 1929 yılı dünya ekonomisi için de kritik bir yıldır ve Türkiye ekonomisi ve ekonomi politikaları da bundan etkilenecektir.

İşte dönemi etkileyen üçüncü dönüşüm, 1929 yılında patlayan dünya ekonomik krizidir. Bu, dünyanın en büyük ekonomik krizidir ve “büyük bunalım” olarak adlandırılmıştır. Bu tarihe kadar, iktisat biliminin anaakım kanadı, ekonominin uzun dönemde kendiliğinden dengeye geleceğini, krizlerin olabileceğini ama bunların kısa dönemli geçici sorunlar olduğunu, devlet müdahalesine gereksinim olmadığını savunuyordu. Ancak, bu kriz, bu ana argümanın tartışmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim 1936’da yayınlanan Keynes’in ünlü Genel Teori adlı eseri ile anaakım içinde yeni bir kol ortaya çıkmıştır. Kısaca açıklamak gerekirse, Keynesyen iktisat, ortaya çıkan krizlerin kendiliğinden çözülemeyeceğini, piyasa ekonomisindeki aksaklığın ancak ve ancak devletin uygulayacağı talep yönlü politikalar ile çözülebileceğini savunur. Bir başka ifade ile, Türkiye’de Lozan’da belirlenen kısıt kalktığı için devletçi görünen politikalar, aslında bu kısıt olmasaydı bile, Keynesyen iktisadın devlet müdahalesine kapı açan teorik katkıları ile yine benzer bir görünüme bürünecekti. Keynesyen iktisadın dünyada asıl etkisi, 2. Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya çıkmış ve 1980’lere kadar ağırlığını korumuştur.

Döneme damgasını vuran dördüncü dönüşüm, 1930’da Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nın (TCMB) kurulmasıdır. (Tekeli ve İlkin, 1998: 195-200). Nitekim her ülkede para politikasının uygulanmasından sorumlu kurum merkez bankalarıdır. 11 Haziran 1930 tarih ve 1715 sayılı kanunla Cumhuriyet Merkez Bankası kurulmuştur. İlerideki kısımlarda inceleneceği gibi, 2001’den sonra TCMB’nin temel amacı fiyat istikrarını sağlamak ve sürdürmektir. Ancak, 1930’da ilk kurulduğunda merkez bankasının temel amacı, ekonomik kalkınmayı desteklemektir (Uzunoğlu, 2014:86;). Bu amaç 1933 yılında hazırlanan ilk sanayileşme planı için önemli bir zemin oluşturmuştur.

1923-1950 döneminin sonlarına doğru, 1944 yılında uluslararası ekonomik sistemin nasıl yönetileceğinin görüşüldüğü bir konferans düzenlenmiş ve Bretton Woods olarak bilinen sistem dizayn edilmiştir. Bretton Woods sistemi de beşinci dönüşümü sağlamıştır. IMF, Dünya Bankası ve GATT olarak bilinen uluslararası sistemi düzenlemekle görevli üç kuruluş ortaya çıkmıştır. IMF uluslararası para sistemini yönetecek; Dünya Bankası az gelişmiş ülkelerin kalkınmasına destek olacak; ülkelerin dış ticaret kurallarını ise Dünya Ticaret Örgütü sağlayacaktır. Ancak bu sonuncuda, ortak karar alınamadığı için, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması olarak bilinen ve GATT şeklinde kısaltılan bir anlaşma ile dünya ticareti

düzenlenmiştir.

Bretton Woods sistemine göre, ABD doları altına bağlanmış (1 ons altın = 35 ABD doları), diğer ülke paraları ABD dolarına endekslenmiş, ulusal paraların dolar karşısında +/- yüzde1 dalgalanma marjına izin verilmiş, yüzde 10 ve üzeri devalüasyon yapmak için IMF'den onay alma şartı getirilmiştir. Azgelişmiş ülkeler, IMF'e üye olduktan sonra ulusal paranın değerini ayarlamak için onay almak zorunda kalacakları için, yüklü devalüasyonlar yapmışlardır. Türkiye de bu kapsamda ilk devalüasyonu 1947 yılında yapmıştır. IMF'den ihtiyaç halinde kredi kullanmak, kriz zamanlarında destek almak için masaya oturulduğunda, IMF'in görevi, hem üye ülkenin sorununu çözmek hem de bunu yaparken, o ülkenin ekonomi politikalarını uluslararası sisteme entegre etmek olagelmıştır. Türkiye ekonomisi de bu mekanizmadan etkilenmiştir. Bretton Woods sisteminin kur mekanizması 1971 Smithsonian Anlaşması ile sona erdi.

1946 yılında çok partili sisteme geçiş dönemin altıncı dönüştür. Bilindiği gibi tek partiye dayanan bir sistem varsa, uzun dönemli politikaları uygulamak, seçim dönemleri gelse bile ülkenin uzun dönemli yararına olan politikaları sürdürmek daha kolay olmaktadır. Ama seçimlere birden çok parti giriyorsa ve rekabetçi bir seçim varsa durum farklılaşabilmektedir. Örneğin seçimi kazanmak için uzun dönemde ülkenin faydasına olacak bir politika yerine kısa dönemde sonuç getirecek politikalar tercih edilebilir. 1946 yılında çok partili demokratik süreç başladığında hükümetler artık, hem uzun vadeli politikaları hem de kısa vadeli politikaları birlikte uygulamak ve bir denge kurma zorunluluğunu hissetmişlerdir.

Çok partili sisteme geçmek, ülkede demokrasinin hemen yerleşebileceği anlamına da gelmemektedir. Bilindiği gibi, 1980'li yıllara kadar siyasi istikrarsızlık dönemleri sıkça yaşanmıştır. Kısa ömürlü hükümetlerin, örneğin, beş yıllık kalkınma planlarına tam anlamıyla bağlı kalmaları beklenemez.

1.2. 1950-1980 Dönemi

Bu dönemde ülke içinde ve uluslararası düzeyde meydana çıkan en önemli dönüşümler; 1963 yılında başlayan beş yıllık kalkınma planlarının uygulanmaya başlaması, AET ile imzalanan Ankara Anlaşması ve buna bağlı Katma protokol, 1973 yılındaki I. Petrol Krizi, 1974 yılındaki Kıbrıs Barış Harekatı'dır.

Bu dönemin ilk dönüştür beş yıllık kalkınma planlarının hayata geçirilmesidir. II. Dünya Savaşı sonrası ABD'nin Avrupa ülkelerinin gelişimi için verdiği Marshall yardımlarından Türkiye de yararlanma imkanı bulmuştur. Ancak, Türkiye'ye sermaye ve dış borç sağlayan ülkeler yatırımların ve aktarılan kaynakların bir program rehberliğinde kullanılmasını önermişlerdir (Kepenek ve Yentürk, 2009: 145).

Devlet Planlama Teşkilatı'nın 1960'da (DPT) kurulması ve akabinde 1963 yılında Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (I.BYKP) ile başlayan planlı kalkınma dönemi, 1980'e kadar güçlü bir uygulama alanı bulmuştur. Belirlenen sektörlerde yur-

tiçi üreticilerin güçlenmesi için yüksek gümrük duvarları ile korunan ithal ikameci sanayileşme modeli hayata geçirilmiştir. Bu model, uygulama için gerekli diğer koşullarla da (düşük faiz oranı, uluslararası rekabetten koruma vb.) desteklenmiştir. Bu dönemdeki tüm beş yıllık kalkınma planlarının ana hedefi, ülke ekonomisinin sanayileşmesini sağlamaktır.

Bu dönemin ikinci dönüştümü, 1963 yılında başlayan I. BYKP dönemi ile aynı yıl Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile imzalanan ve 1964 yılında yürürlüğe giren başka bir uluslararası anlaşma ile birbirine zıt uygulamalar ve politikalar içeren Ankara Anlaşması'dır. Bu durum, DPT ile Dış İşleri Bakanlığı arasında gerilimlere neden olmuştur. Aşağıdaki kısımda detayları verilecek olan bu gerilimin odağında; kalkınma planı için gümrük duvarları ile yurtiçi üretim sektörlerinin korunması gerekirken, AET ile imzalanan Ankara Anlaşması'nın kademeli de olsa gümrük vergilerinin indirilmesini öngörmesi yatmaktadır. Ancak Türkiye'nin gümrük vergisi indirimlerini hemen başlattığını düşünmek hatalı olur. Zira, Ankara Anlaşması hazırlık aşaması, geçiş aşaması ve son aşama olmak üzere üç aşama öngörmüştür. Hazırlık aşamasının en az beş yıl sürmesi öngörülmüştür. Geçiş aşaması ise çeşitli nedenlerle 1973 yılında imzalanabilen Katma Protokol ile fiilen başlamıştır. Türkiye'nin gümrük vergisi indirimlerini hangi takvime bağlı olarak gerçekleştireceği de bu protokolle belirlenmiştir. AET Türkiye'den ithal ettiği tüm sanayi ürünlerindeki gümrük vergilerini 1971 yılında bazı petrol ve tekstil ürünleri dışında hemen sıfıra indirirken, Türkiye için ise belirli bir takvime bağlanmıştır. Buna göre, Türkiye sanayi malları ithalatında biri 12, diğeri 22 yıllık olmak üzere iki ayrı liste oluşturacaktır. İthal edilen ve ekonomide küçük bir ağırlığı ve önemi olan ürünler 12 yıllık listede, büyük ağırlığı ve önemi olan ürünler 22 yıllık listede yer almıştır. Her bir liste için gümrük vergisi indirimleri de ilk listede 12 yılda, ikinci listede 22 yılda tamamlanacaktır. Dolayısıyla, beş yıllık kalkınma planlarına etkisi bu tarihlerde ortaya çıkmıştır. Burada, daha sonraki dönemlerde gerçekleşmiş olmakla birlikte, bazı kritik bilgiler vermekte fayda vardır. Gümrük Birliği Anlaşması 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe girerken, AB Ortak Gümrük Tarifesi'ne (OGT) uyum için Türkiye'ye 5 yıl daha ek süre tanıdı ve OGT dahil Gümrük Birliği 1 Ocak 2001'de başlamış oldu.

Dünya ekonomisi 1970'li yıllarda bir yandan petrol kriziyle diğer yandan az gelişmiş ülkelerin borç krizi ile uğraşırken, Türkiye bunların yanında siyasi istikrarsızlık ve 1974 yılında yapılmak zorunda kalınan Kıbrıs Barış Harekatı sonrasında askeri ve ekonomik ambargonun olumsuz etkilerini de bertaraf etmek zorundaydı.

Bu dönemin üçüncü dönüştümü, 1973 yılında ortaya çıkan I. Petrol Krizidir. Bu kriz, sanayileşme için yatırımlara ayrılan parasal kaynakların enerji ithalatına aktarılmasını zorunlu hale getirerek planlı kalkınma sürecine ciddi bir engel oluşturmuş. Siyasi istikrarsızlık hükümetlerin iktidarda kalma süreleri kısıldığı için beş yıllık planların sahiplenilmesi ve uygulanmasında koordinasyon sorunu ortaya çı-

karmıştır.

Dördüncü dönüşüm 1974 Kıbrıs Barış Harekatı sonrası uygulanan askeri ve özellikle ekonomik ambargo ise ekonomi üzerinde ciddi bir yük daha oluşturmuştur. Dışarıdan kaynak bulmak konusunda zorluk yaşayan ülkenin kalkınma süreci zarar görmüş ve dış borç geri ödemelerinde güçlükler ortaya çıkmıştır.

Dış kaynak bulmanın önündeki tek engel yukarıda değinilen askeri ve ekonomik ambargo değildi. Aynı zamanda, başta Latin Amerika ülkeleri olmak üzere az gelişmiş ülkelerin aldığı borçları ödeyememesinden dolayı Türkiye gibi ülkeler de yeni dış kaynak sağlamakta sorunlarla karşılaştı. Bu sorunun ikinci bir etkisi ise dünya ekonomisi için çok daha dönüştürücü olmuştur. IMF ve Dünya Bankası ve diğer uluslararası kredi kuruluşları, dış borçların ödenememesinin nedenini az gelişmiş ülkelerin uyguladıkları ithal ikameci sanayileşme modeline bağlamışlardır. Buna göre, ithal ikameci modelde amaç, döviz kazanmak değil, ulusal bir sanayi sektörü kurmaktır. Yeteri kadar döviz geliri olmayan az gelişmiş ülkeler aldıkları borç ve kredileri ödemekte zorlanmaktadır. Çözüm olarak ithal ikameci sanayileşme modelinden, ihracata dönük büyüme modeline geçilmesi önerilmiştir. Böylece ihracat yoluyla döviz gelirini artıran ülkeler aldıkları borçları kolaylıkla geri ödeyebileceklerdir. İhracata dönük büyüme modeli 1980 sonrası döneme damgasını vurdu. Söz konusu dönüşüm tüm gelişmekte olan ülkeler gibi Türkiye için de kolay olmadı.

1.3. 1980-2000 Dönemi

Bu dönemde ülke içinde ve uluslararası düzeyde meydana çıkan en önemli dönüşümler; 24 Ocak Kararları, 1985 İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nın açılması, 1989 Finansal Serbestleşme, 1989 Washington Konsensüsü, 1994 Krizi ve 5 Nisan Kararları, 1996 Gümrük Birliği Anlaşması ve 1995 Dünya Ticaret Örgütü'nün kurulmasıdır.

Yukarıda denildiği gibi, IMF ve Dünya Bankası başta olmak üzere uluslararası kuruluşlar bir ülkeye kredi verirken ihracata dönük büyüme modeline geçilmesini 1975'ten sonra şart koşmaya başlamışlardır. Türkiye 24 Ocak 1980 Kararlarıyla, ithal ikameci sanayileşme politikasından ihracata dönük sanayileşme stratejisine geçmiştir. Bu dönemin ilk dönüşümüdür.

Türkiye'nin uyguladığı 24 Ocak Kararlarına geçmeden serbestleşmenin, piyasa ekonomisinin erdemlerini öne çıkaran ve ihracata dönük büyüme modeline bilimsel zemin hazırlayan bazı akademik çalışmalara kısaca göz atmakta fayda bulunmaktadır. Bunlardan ilki, McKinnon-Shaw hipotezidir. Daha önce ifade edildiği gibi, ithal ikameci sanayileşme modelinde kamu, faiz oranları düşük tutarak destek sağlamaktaydı. Bu hipotez ise 1973 yılında ilk olarak ortaya çıkmakla birlikte, asıl popülerliğini 1980'lerle birlikte kazanmaya başlamıştır. Hipoteze göre faiz oranları serbest piyasaya bırakılırsa, tasarruf oranları artar ve bu tasarruflar yatırımlarının finansmanında kullanılır ve böylece ülkenin ekonomik büyümesi daha kolay sağla-

nabilir.

İkinci akademik çalışma grubu ise özellikle Asya ülkelerinin serbest piyasa ile kalkındıkları, kısaca “Asya mucizesi” olarak bilinen çalışmalardan oluşmaktadır (Kozlu, 1999). 2000'lere doğru bunun böyle olmadığı, Asya ülkelerinin kalkınmalarında devletin güçlü rol oynadığı ortaya çıkana kadar, çok güçlü bir rüzgar estirmişlerdir.

Üçüncü grup akademik çalışma grubu ise, içsel (yeni) büyüme modeli olarak bilinen iktisatçılarca sağlanmıştır. İçsel büyüme çalışmaları, 1960 yıllarda geliştirilen Solow büyüme modelini geliştiren, ileriye taşıyan modellerdir. Buna göre, ekonomik kalkınma teknolojik gelişme ve yeniliklerle sağlanmaktadır. Teknolojik gelişme ve yenilikler ise devlet kurumları değil, kar amacı güden, piyasa payını artırmaya çalışan firmalarca yapılmaktadır. Devlete düşen rol firmaların AR-GE çalışmalarını kolaylaştırıcı, ülkenin beşeri sermayesini artıracak eğitim ve sağlık alanlarına yoğunlaşmasıdır (Romer, 1986; Ünsal, 2007).

Dördüncü grup akademik çalışmalar ise kamunun verimli olmadığını öne sürerek, piyasanın cazibesini savunanlardır. Bu kapsamda ise “özelleştirme” temel slogandır. Kamu işletmelerinin verimsizliğini gerekçe göstererek hızlı özelleştirme ile bu işletmelerin özel sektöre devredilmesini ve devletin ekonomideki payının küçültülmesini politika olarak önermekteydiler (Aktan, 1993).

Beşinci grup çalışmalar ise doğrudan iktisat politikalarını etkileyen teorik bir dönüşümdür. 1930'larda ortaya çıkan Keynesyen İktisat ekonomide devlete büyük bir rol biçmişti. Özellikle II. Dünya savaşı sonrası ve planlı kalkınma döneminde devletin artan rolü ile gücünü pekiştirmişti. Ama 1980'lerden sonra serbest piyasa, küreselleşme, özelleştirme vb. akımlar Keynesyen iktisadi zayıflattı. Bu iktisat okulunun yerine serbest piyasayı, minimize edilmiş devleti ve iktisat politikalarını öne çıkaran Milton Friedman'ın öncülüğündeki Monetarizm ve Robert Lucas öncülüğündeki Yeni Klasik İktisat gibi okullar popülerlik kazanmıştır (Snowdan ve Vane, 2012).

Bu akademik gruplara elbette başka yazarlar, başka grupları da ekleyebilirler. Ancak bu gruplar dikkate alındığında, serbest piyasa rüzgarını pekiştiren akademik çalışmaların yoğunlaştığı alanları da göstermektedir.

24 Ocak Kararları kapsamında uygulanacak politikalarda, fiyatların serbest piyasaya bırakılması, faizin serbest piyasada belirlenmesi, kamu kesiminin ekonomideki payının azaltılması ve bu bağlamda yapılacak özelleştirme, emek ve sermaye piyasalarında fiyatların serbest piyasada belirlenmesi, ihracatın özendirilmesi temel ilkeler olarak benimsemişlerdir (Kepenek ve Yentürk, 2009: 199-210; Uras, 1993).

Günümüzde Türkiye ekonomisinin 24 Ocak 1980 Kararları ile serbest piyasa ekonomisine geçtiği genel kabul görmektedir. Ancak, Ahmet Kılıçbay 1985 yılında “Türkiye’de Piyasa Ekonomisi” adlı eserinde “24 Ocak kararları aşırı enflasyonu

önlemek, bozulan istikrarı düzeltmek gibi 'spesifik' hedeflere sahip tedbirler paketi olduğundan, piyasa ekonomisinin tam anlamı ile kurulup yerleştirilmesini hedef alan yeni bir model kurma iddiasında değildi" saptaması yaparak farklı bir bakış açısı getirmektedir.

Türkiye ekonomisi açısından ikinci dönüşüm, sermaye piyasasının yasal çerçevesinin oluşturulması amacıyla 1981 yılında oluşturulan Sermaye Piyasası Kanunu ve Sermaye Piyasası Kurulu'nun kurulması adımlarıdır. Bu düzenlemeleri takiben, 1985 yılında ilk resmi organize menkul kıymetler borsası "İstanbul Menkul Kıymetler Borsası" (İMKB) kurularak, 3 Ocak 1986 yılında 19 hisse senedi ile faaliyete başlamıştır. 2013 yılında ise söz konusu unvan Borsa İstanbul A.Ş. (BIST) olarak revizyona tabi tutulmuştur.

Hisse senedi borsasının kurulması hem firmalar hem de tasarruf sahipleri için öneme sahiptir. Öncelikle tasarruf sahipleri için tasarruflarını değerlendirebilecekleri alternatif bir yatırım aracı kazandırılmış oldu. Yeni bir yatırım aracının olması tasarrufların korunabilmesi açısından kıymetlidir. Örneğin tasarrufunu mevduatta değerlendirenler için faiz oranlarının düşük olduğu dönemlerde borsa iyi bir alternatif olabilmektedir.

Firmalar açısından ise yatırımlarını ve faaliyetlerini finanse edebilmek için alternatif bir kaynak ortaya çıkmaktadır. Bankalardan kredi kullanarak yatırımlarını finanse eden firmalar, faizlerin aşırı ve hızla yükseldiği dönemlerde ciddi sıkıntılar yaşayabilir, planladıkları yatırımları ertelemek durumunda kalabilirler. Kısacası hisse senedi ihraç ederek önemli bir kaynak kullanabilirler. Hisse senedi ihraç etmenin kredi kullanmaya göre önemli avantajı da, kredinin geri ödenmek zorunda olmasına rağmen, hisse senedi ile finansmanda böyle bir durum söz konusu değildir.

Borsanın hem firmalara hem de bireylere bu avantajları sunma potansiyelinin bulunması, herkesin bundan faydalanabileceği anlamına gelmemektedir. Örneğin firmaların yatırımlarını finanse edebilmesi için borsa yapılan işlemlerin uzun vadeli olmasının faydası büyüktür. Ancak günlük veya kısa vadeli hisse alım satımı yaygınlaştırsa, firmaların bu kanaldan finansman bulması sağlıklı olmayabilir.

Dönemin üçüncü dönüşümü 1989 yılında gerçekleşti. 1989 yılı birisi ulusal diğeri uluslararası olan iki önemli düzenleme ile Türkiye ekonomisini etkiledi. Ulusal olan düzenleme ile Türk Lirası konvertible hale getirilirken, uluslararası düzenleme tüm ekonomi politikalarının uyumlaştırılmasını öngörüyordu. Türk parasının kıymetini koruma kanununa bağlı 32 sayılı kanun hükmünde kararname ile uluslararası ekonomik ilişkilerinde serbestleşme düzeyi ciddi ölçüde artırıldı. Türk lirası tam konvertible hale getirildi. Türkiye ekonomisinde döviz kurunun belirlenmesinde uluslararası sermaye hareketleri çok daha etkili hale geldi (Şahin, 2009: 214). Bu düzenlemeden önce ülkenin döviz kuru temel olarak dış ticaret dengesi ile belirleniyordu. Bir başka ifade ile, ülkenin ihracatı ile ithalatı arasındaki fark tarafın-

dan belirleniyordu. Eğer ihracat fazla yani net d6viz girişi fazlası olursa d6viz kuru d6şüyor; ithalat aşırı fazla yani d6viz çıkışı fazla ise d6viz kuru yukseliyordu. Bu tarihten sonra ise hem dış ticaret dengesi hem de ülkeye gelen yabancı yatırım giriş-ıkışları kuru belirlemede etkin hale geldi.

D6viz kurunun belirlenmesinde uluslararası sermaye giriş çıkışlarının etkili hale gelmesinde bir sorun olmadığı izlenimi doğabilir. Ancak detaya bakıldığında durum farklı olabilir. ř6yle ki, uluslararası sermaye hareketleri biri üretime d6nk olan doğrudan yabancı yatırımlar ve diğeri faiz oranlarına bağlı olarak “paradan para kazanmaya d6nk” portf6y yatırımları (kamuoyunda sıcak para olarak bilinen tür) şeklinde iki gruba ayrılır. Genel olarak üretime d6nk yatırımların uzun vadeli olduğu, portf6y yatırımlarının çok kısa vadeli olduğu kabul edilir. 6zellikle ülke ekonomisindeki risklerin biriktiği d6nemlerde sıcak para hızla ülkeyi terk ederek o ülkenin krize girmesine neden olabilmektedir. Ancak, bu illa sıcak paranın k6t olduğu anlamına da gelmemelidir. Zira, ülkenin içinde bulunduğu kriz ortamından çıkabilmek için dış kaynağa bağımlı ülkeler bu tür sermaye girişlerine ihtiyaç duymaktadırlar.

1989 yılındaki uluslararası düzeydeki düzenleme, aynı zaman tüm ülkeleri etkileyecek, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların kredi şartı haline gelecek olan Washington Konsensüsü’nn icat edilmesidir. Kavramın mucidi John Williamson, aslında 1970’lerin sonu ve 1980’lerin başların 6zellikle Latin Amerika lkelerinde ortaya çıkan borç krizine 6nerilen politikalardan bir yapılacaklar listesi hazırlamıştır. 6nerilen politika reformu şu başlıkları içermektedir: (1) Ulusal bte açıklarının azaltılması; (2) Harcamaların politik olarak popüler b6lgelerden, ekonomik getirisi yüksek, ihmal edilmiş alanlara y6nlendirilmesi; (3) Vergi sisteminde reform yapılması, (4) Piyasa tarafından belirlenen faiz oranları hedefiyle finans sekt6rnn serbestleştirilmesi; (5) Rekabetçi tek d6viz kurunu benimsenmesi; (6) Ticaret kısıtlamalarını azaltılması (7) Doğrudan yabancı yatırımın 6nndeki engellerin kaldırılması; (8) Devlete ait işletmelerin 6zelleştirilmesi; (9) Rekabeti kısıtlayan politikaların kaldırılması ve (10) Güvenli, uygun maliyetli mülkiyet hakları sağlanması (Williamson, 2004).

Bu politikalar neredeyse tüm ülkelerce (kimileri g6nll, kimileri yabancı yatırım çekebilmek, kredi bulabilmek üzere mecburen) uygulandı ve/veya uygulanmak zorunda kalındı. Aşağıdaki kısımda değinileceği gibi, bu 10 reform 6nerisi, 1995 yılında Dünya Ticaret 6rgt’nn kurulması ile pekiştirildi.

D6nemin d6rdnc d6nşm 1994 krizi ve alınan 5 Nisan Kararlarıdır. Bu krizin bize 6zg olduğu teknik bir tabirle ev yapımı bir kriz olduğu genel olarak kabul g6rmektedir (6zatay, 2009: 71). nkn 1993 yılında iş dünyasının talebi ile faiz oranları ciddi oranda düşürülmüş, bu da d6vize aşırı bir talep yaratmıştı (Karluk, 1996: 405-411). Ancak bu hiçbir dış etkinin de olmadığı anlamına gelmez. 1990 yılında Irak’ın Kuveyt’i işgali sonrası başlayan K6rfez savaşı Türkiye’nin b6lge ülke-

leri ile ve özellikle Irak ile olan ekonomik ilişkilerini olumsuz etkilemiş, petrol boru hattı kapatılmış, Irak'a uluslararası ambargo uygulanmıştı. Ortadoğu ülkelerine Irak üzerinden yapılan ihracat da sekteye uğramıştı. Bunların birikimli etkileri de Türkiye'nin finansal yapısını olumsuz etkiledi (Şahin, 2009: 219-220).

1994 krizine önlem almak amacıyla 5 Nisan Kararları yürürlüğe konuldu. Döviz aşırı talebi durdurmak için faiz oranları yükseltilerek müdahale edildi. Zira kur 1 dolar = 15 bin TL'den 1 dolar = 32 bin TL'ye sıçramıştı. Bu hamle ile hem döviz talebi kırılmaya çalışılmış, hem de piyasalara güven ve istikrar sağlama amacını gerçekleştiren hedeflenmiştir. 5 Nisan Kararlarının bir kısmı mevcut durumu iyileştirmeye yönelikken (yabancı yatırım girişini artırıcı, cari açığı düşürücü, kamunun gelirini artırıcı önlemler) bir kısmı da özelleştirme ve SSK'nın mali yapısını dengeleyici politikaları içermektedir (Parasız, 1994: 174-185).

Dönemin beşinci dönüşümü olan Gümrük Birliği Anlaşması, AB ile Türkiye arasında 6 Mart 1995 tarihinde imzalanmış ve 1 Ocak 1996'da yürürlüğe girmiştir (İKV, 2024). Sadece sanayi ürünlerinin serbest ticaretini öngören bir anlaşmadır. Bu anlaşma imzalandığı dönemde ciddi tartışmalar ortaya çıkmıştır. Milli egemenlik haklarının devredildiği bir anlaşma olarak ciddi şekilde eleştirilmiştir. Gereğesi ise, üye olmadığımız AB'nin aldığı dış ticaret politikalarını uygulamak zorunda kalacağımıza dayanmaktadır. Örneğin Türkiye AB'den izinsiz üçüncü ülkelerle serbest ticaret anlaşması (STA) yapamazken, AB yapabilmektedir ve beş yıl içinde Türkiye bu anlaşma yapılan ülke ile anlaşmak zorundadır. STA'lar AB tarafından ilk başlarda Türkiye'nin dış ticarete rakibi olmayan Kuzey Afrika ülkeleri ile yapıldığından önemi tam olarak anlaşılammıştır. Ancak daha sonra G.Kore, Singapur ile rakip ülkelerle yapılmaya başlandığında sorunun ciddiyeti ve büyüklüğü anlaşılmıştır. Halihazırda Türkiye'nin yürürlükte olan 23, iç onay sürecinde olan 4 ve müzakere sürecinde olan 9 STA bulunmaktadır (Ticaret Bakanlığı, 2024b).

Dönemin altıncı dönüşümü 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) faaliyetine başlamasıdır ki, tüm ülkeler için kritik öneme sahiptir. Bunun birinci nedeni, II. Dünya savaşı sonrası getirilen GATT sanayi mallarının ticaretinin serbestleştirilmesini kapsarken, hizmet ve tarım sektörlerini dışarıda bırakmıştı. DTÖ ise tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin tamamının serbest ticaretini sağlamayı amaçlamaktadır. Özellikle tarımda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için belli geçiş dönemleri belirlenmiş ve Doha görüşmelerinde bu sektörün serbest ticarete açılması planlanmıştır. İkinci nedeni, 1980'de başlayan neoliberal politikaların hukuki zemini aslında DTÖ ile sağlanmıştır. Üçüncü neden ticaret ile ilgili fikri mülkiyet haklarının gözetilmesi ve yasallaştırılmasıdır (Seyidoğlu, 2013).

1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması ve 1991'de Sovyetler Birliği'nin çöküşünü kabul etmesi, akabinde Fukuyama'nın Tarihin Sonu ve Son İnsan adlı eserinde ilan ettiği liberal demokrasinin zaferi küreselleşme rüzgarının habercisiydi. Gülten Kazgan'ın (2016) saptamasıyla artık "neoliberalizm" yerine "küreselleşme" olgusu

daha yaygın hale geldi.

DTÖ üye ülkelerin ulusal ekonomilerini koruyabilmeleri için iki mekanizma öngörmüştür. Ticaret politikası savunma araçları olarak bilinen bu mekanizmalardan ilki Anti-Damping Vergisi, ikincisi Telafi Edici Vergidir. Damping bir firmanın ihrac ettiği malı, yurtiçi piyasadan daha düşük fiyata satmasıdır. Damping nedeniyle o ülkedeki yurtiçi üreticilerin zarara uğraması ve bunun ispatlanması halinde anti damping vergisi uygulanabilmektedir (Ticaret Bakanlığı, 2024).

Bir ülkenin yurtiçi üreticilerine verdiği sübvansiyonlar ihracat yapılan ülkedeki üreticilerin zarara uğramasına neden olursa, bu durumda da telafi edici vergi koyabilmektedir. Bu iki mekanizmanın dışında (örneğin, miktar kısıtlaması, ithalat yasakları vb.) herhangi bir üye ülkenin yurtiçi üreticilerini korumasının imkanı kalmamıştır.

Türkiye de bu iki mekanizmayı kullanan ülkelerden biridir. Ancak, kayıtdışı ekonominin bu mekanizmaların kullanılmasını kısıtladığı unutulmamalıdır. Çünkü, yurtiçi firmaların zarar gördüklerine ilişkin başvuru yapmaları durumunda etkin mekanizmalardır. Başvuru için de üretim maliyetleri vb. bazı bilgileri ilgili kamu birimine iletmeleri gerekmektedir.

Bu dönemde diğer ülkelerde yaşanan krizler ve 1999 depremi de Türkiye ekonomisi üzerinde önemli etkiler yaptı. IMF'nin ekonomi politikalarındaki rolünün özellikle 1998 yılı (ve ardından gelen yaklaşık 10 yıllık dönemde) belirginleştiğini söylemek mümkündür. 1998 yılında IMF ile 17. kez masaya oturulmuş; hem enflasyonla mücadele ve kamu performansının iyileştirilmesi, hem de 1997 Asya Krizi'nin olumsuz makroekonomik yansımalarının giderilmesi amacıyla IMF ile 18 ay süreli "Yakın İzleme Programı" (Staff Monitoring Program) uygulamaya konulmuştur. Ancak gerek siyasi istikrarsızlıklar gerekse de 1998 Rusya Krizi ve 1999 Marmara Depremi etkisiyle programın başarısının sınırlı kaldığı gözlenmiştir. Söz konusu deprem, ülkenin sanayi açısından en gelişmiş bölgesini etkilemesi sebebiyle pek çok makroekonomik gösterge (ekonomik büyüme, dış ticaret dengesi, enflasyon, vergi gelirleri, TCMB rezervleri, vb.) üzerinde olumsuz etki yaratmıştır. Özellikle depremin yarattığı yıkımın telafisine ilişkin çabalar, arama-kurtarma, rehabilitasyon ve yeniden yapılanma süreci ile artan kamu harcamalarının bütçe üzerinde oluşturduğu yükün arttığı söylenebilmektedir.

1.4. 2000 Sonrası Dönem

Bu dönemdeki en önemli dönüşümler; 2001 Şubat krizi ve alınan önlemler, enflasyon hedeflemesi, AB'de tek para sistemine (Euro'ya) geçiş, AB müzakere sürecinin başlaması, çok kutuplu dünya görüşü, 2008 Küresel Finansal Krizi, 2020 yılı Covid-19 süreci.

Bu dönemin ilk önemli dönüşümü Şubat 2001'de ortaya çıkan krizdir. Bu krizi diğerlerinden ayıran husus ise, IMF yönetimli bir program yürütülürken ortaya

çıkmasıdır. Kriz öncelikle bankacılık sektöründe ortaya çıktı. Bazı bankaların iflas ettiği, bazılarının TMSF'ye aktarıldığı büyük bir krizdi. Bu açıdan alınan ciddi önlemler neticesinde bankacılık sektörü 2008 Küresel Finans Krizi'nde dayanıklılığını ispatladı. Günümüzde de o yıllarda alınan önlemler sektörün sağlıklı olmasını büyük ölçüde sağlıyor.

2001 krizinden IMF ile yapılacak bir stand-by anlaşması ile destek alınabilmesi için Dünya Bankası'ndan Kemal Derviş ekonominin başına getirildi. "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" adlı kapsamlı bir program hazırlandı. Merkez bankasının bağımsızlığının yasallaşması, enerji piyasası, şeker piyasası, tütün gibi önemli sektörlerde etkisi haline süren 15 yasal düzenleme yapıldı (TCMB, 2002). Merkez bankasının bağımsızlığını düzenleyen yeni TCMB Yasası'nın 4. Maddesinde bankanın amacı "Bankanın temel amacı fiyat istikrarını sağlamaktır" şeklinde belirlenmiştir. Daha önceki TCMB kanunlarında kalkınma amaçlarına yer verilirken, yine aynı maddede "Banka, fiyat istikrarını sağlama amacı ile çelişmemek kaydıyla Hükümetin büyüme ve istihdam politikalarını destekler" şeklinde ifade edilmiştir.

2001 Şubat Krizinden sonra enflasyonla mücadele programları "enflasyon hedeflemesi" stratejisine uygun olarak uygulanmaya başlanmış ve halen uygulanmaktadır. Önceki stratejilerde bazen GSYH, bazen döviz kuru, bazen de para arzı hedeflenerek enflasyon ile mücadele edilirken enflasyon hedeflemesinde temel amaç, enflasyon beklentilerini yönetebilmektedir. Oluşturulan bir Para Politikası Kurulu ile politika faizi beklentileri yönetmek amacıyla belirlenmektedir. Bu stratejinin de temeli fiyat istikrarına dayanmaktadır. Bu amaçla enflasyon oranı hesaplanırken kullanılan tüketici fiyat endeksi sadece fiyat artışlarını ölçmek üzere yeniden dizayn edilmiştir. Bu tarihten önce TÜFE hem fiyat artışlarını hem de yaşam maliyetini ölçmeyi hedefliyordu.

Dönemin ikinci önemli dönüşümü uluslararası bir kanaldan gelen, AB'nin Euro'yu kullanmaya başlamasıdır. Öte yandan parasal birlik aşamalarından biri olan "tek para"ya geçiş süreci, Euro'nun, 11 ülke için 1 Ocak 1999 tarihinden itibaren başlamış olup, 2001 yılında Yunanistan'ın da sürece katılmasıyla birlikte 1 Ocak 2002 tarihiyle dolaşıma girmesiyle gerçekleştirilmiştir. 1 Ocak 2023 itibarıyla de Euro Bölgesindeki ülke sayısı 20'ye ulaşmıştır. Türkiye açısından süreç, AB ekonomik ve parasal birliğinin ön koşulu olan Maastricht kriterlerine uyumun, aynı zamanda AB üyeliğine aday ülkeler için üyelik müzakere süreçlerinde bir aşama olması noktasında önem arz etmektedir. Ayrıca Euro'nun yürürlüğe girmesi, birlik içinde artan şeffaflığı ve rekabeti de beraberinde getireceğinden; Türkiye'nin üyelik müzakere sürecinde yapısal uyum çabalarına ivme sağlayacak bir teşvik unsuru olarak da değerlendirilmiştir.

Euro aynı zamanda uluslararası rezerv paradır. Tüm ülkeler, dış yükümlülüklerini yerine getirebilmek için (ithalat, dış borç geri ödeme gibi) merkez bankalarında belirli bir döviz rezervi tutmaktadır. Bu rezervin zayıflığı ülkeleri krize sürükleye-

bilmektedir. Ayrıca, ABD dış politikasını yönetirken doları da özellikle 2000'lerden sonra bir ekonomik silah olarak kullandığından dolayı, ABD Doları yanında Euro'nun da rezerv para olması, tüm ülkeler gibi Türkiye için de önemlidir. Rezervlerin tutulduğu para biriminin çeşitlendirilmesi bu açıdan da kritik bir role sahiptir.

Dönemin üçüncü dönüşümü AB ile başlayacak olan katılım/müzakere sürecidir. Bilindiği gibi, Türkiye-Avrupa Birliği (AB) ilişkileri inişli çıkışlı olan ama bir türlü nihai amacına ulaşamayan bir süreçtir. 2000'li yılların başında büyük bir olumlu rüzgar esmeye başlamıştır. Türkiye ile müzakere sürecinin başlamasına Yunanistan bile destek olurken, Fransa ve Avusturya muhalif kanadı temsil ettiler. 2004 yılında müzakere sürecinin başlamasına karar verildi ve 2005 yılında başlaması beklenirken bir yıllık tarama süreci nedeniyle 2006 yılında başladı. Bu sürece müzakere mi katılım süreci denilmesi gerektiği uzun uzun tartışıldı. Zira müzakere denildiğinde, ilk yaptığı çağrışım, iki tarafın eşit koşullarda oturup konular üzerine anlaşmaya çalıştığıdır. Oysa ki, AB söz konusu olduğunda, aday ülke AB'nin müfredatını kabul eder, zaman konusunda müzakere edilir. Bundan dolayı katılım süreci ifadesinin kullanılması önerildi. Ancak kanaatimizce bu da uygun değildir. Müzakere süreci kararının düzenlendiği çerçeve metinde Türkiye'nin durumuna olan AB içindeki muhalefeti ikna etmek için metne şu iki ifade eklendi: Bunlardan biri, müzakerelerin hedefinin tam üyelik olduğu, ikincisi ise doğası gereği müzakerelerin açık uçlu olduğuydu. Eğer bu ikinci ifade olmasaydı, o zaman, katılım süreci denilmesi yerinde olabilirdi. Nitekim, aşağıda belirtildiği gibi, iki ülke bası fasılların açılmasını engelleyerek yolun ne kadar uzun olacağını ilan ettiler.

İki ülke daha müzakere sürecinin başında bazı fasılların müzakereye açılmasını bloke ettiklerini açıkladılar. Buna göre, Güney Kıbrıs Rum Kesimi; 2'nci Fasıl: İşçilerin Serbest Dolaşımı, 15'inci Fasıl: Enerji, 23'üncü Fasıl: Yargı ve Temel Haklar, 24'üncü Fasıl: Adalet Özgürlük ve Güvenlik, 26'ncı Fasıl: Eğitim ve Kültür ve 31'inci Fasıl olan Dış, Güvenlik ve Savunma Politikası'nı bloke ederken; Fransa 11'inci Fasıl olan Tarım ve Kırsal Kalkınma, 17'nci Fasıl olan Ekonomik ve Parasal Politika, 22'nci Fasıl olan Bölgesel Politika ve Yapısal Araçların Koordinasyonu, 33'üncü Fasıl olan Mali ve Bütçesel Hükümler ve 34'üncü Fasıl olan Kurumlar (İKV, 2024b). 2021'de AB Türkiye ile yürütülen Tam Üyelik Müzakerelerini askıya aldı, bir başka ifade ile, müzakere sürecini durdurdu.

Tüm bu olumsuzluklara rağmen, müzakere sürecinin başlamasından Türkiye iki açıdan faydalanmayı başardı. Türkiye'nin elde ettiği ilk fayda ekonomikti. Üyelik amacıyla müzakere süreci yürüten Türkiye için ilave bir kredibilite sağlandı, 2001 Krizi sonrası ekonominin ihtiyaç duyduğu yabancı yatırım girişlerini hızlandırarak ekonominin düzelmesi ve gelişmesi için çok önemli bir rol oynadı.

Müzakere sürecinin başlamasının ikinci faydası dış politika alanındadır. Bu da dönemin özellikle dış politikasını etkileyen üçüncü dönüşümü çok kutuplu dünya görüşüyle ilgilidir. Bu da dördüncü dönüşümü ifade etmektedir. Türkiye'nin mü-

zakere sürecinden elde ettiği fayda ise uluslararası arenada çok tartışılan çok kutuplu dünya görüşü ekseninde uluslararası ilişkilerdeki olumlu katkısıdır. Türkiye bir yandan batı ülkeleri ile geleneksel ilişkilerini geliştirirken, diğer yandan Rusya, Çin gibi ülkelerle de ilişkilerini güçlendirme imkanı buldu. Bu da, hem uluslararası ilişkilerde hem de ekonomik ilişkilerde pozitif kazanımlar oluşturdu.

Dönemin beşinci dönüşüm noktası uluslararası bir kriz olan 2008 Küresel Finans Krizidir. 2001 krizi Türkiye'nin kendi iç ekonomik sorunlarının neticesinde çıkan bir krizdi. Ancak gelişmekte olan ülkeler için bir de küresel ekonomide çıkan ve etkisinden kaçamadıkları krizler vardır ki, bu da, bunlardan biridir.

Gelişmiş ülkelerde, hele de, ABD ekonomisinde bir kriz beklenmiyordu. Özellikle 2000'lerden sonra küreselleşme dalgası yeniden yükselmiş ve beklentiler olumluydu. Ama beklenmeyen oldu ve ABD konut piyasasında başlayan kriz, önce Avrupa Birliği ülkelerine (özellikle kamu borcu yüksek olan Yunanistan gibi üyeler) hızla yayıldı. Türkiye ekonomisindeki etkileri ise asıl 2009 yılında görüldü. Örneğin Türkiye'nin ekonomik büyüme hızı 2007'de yüzde 5, 2008'de yüzde 0.8 ve 2009'da yüzde eksi 4.8'dir. O dönemde 2008 Küresel Finansal Kriz Türkiye ekonomisi etkiledi mi, teğet mi geçti tartışmaları çokça yapıldı. Genel kanaat ise krizin Türkiye ekonomisine "anında" sıçramadığı/bulaşmadığı ama "etkilediği" yönündedir (Özataç, 2009: 56).

Dönemin altıncı dönüşümü, 2020 Mart ayında ülkelerin kapanmasına yol açan Covid-19 ya da pandemi sürecidir. Pandemi süreci tüm ülkeleri derinden etkiledi ve etkileri halen devam ediyor. Kasım 2019 tarihinde Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan Covid-19 virüsü sadece Çin'i etkileyecek diye beklenirken çok hızlı bir şekilde Amerika kıtasını, Avrupa kıtasını da kapsayacak şekilde yayıldı. Virüsün Amerika ve Avrupa kıtalarına yayılması belki de aşının bu kadar hızlı bulunmasında etkili olmuştur.

Mart 2020'de Türkiye ekonomisi de kapanma yoluna gitti. Eğitim başta olmak üzere kamu mümkün olan alanlarda uzaktan çalışma yöntemini tercih etti. Özel sektör ise gerekli tedbirleri alarak çalışmayı sürdürdü. İstihdamı korumak için başta otomobil ve turizm olmak üzere kritik sektörlerle kamu destekleri verildi. Ayrıca, ahlaki nedenler hariç işten çıkarma geçici süreyle yasaklandı.

Covid-19 pandemi sürecinin dünya ekonomisine olan etkileri de her ülke gibi dönüp Türkiye ekonomisini olumsuz etkiledi. Örneğin deniz ticaretinde navlun fiyatlarının birkaç kat artması uluslararası ticareti olumsuz etkiledi. Üretim ve ihracatta kullanılmak üzere ithal hammadde, aramalı ve enerji bağımlılığı yüksek olduğu için üretimde ciddi aksamalar ortaya çıktı. Ülke ekonomisi için önemli bir döviz girdisi sağlayan turizm sektöründe gelen turist sayılarında büyük düşüşler oldu.

Pandemi uluslararası ekonomik işbölümünde özellikle küresel değer zincirlerini olumsuz etkileyerek ciddi bir çöküşe neden oldu. Bilindiği gibi günümüzde bir ürünün çeşitli parçaları dünyanın farklı ülkelerinde, maliyetin düşük olduğu yerlerde

ürettiriliyor. Pandemi sürecinde, örneğin, “çip” üretiminde sorunlar olunca, dünyada otomobil başta olmak üzere birçok sanayi ürününün üretiminde aksamalar oldu.

Bu süreçte ekonomide olumsuz etkiler olurken elbette küçük de olsa olumlu gelişmeler oldu. Örneğin, özellikle Çin ve Asya’dan Avrupa yapılan ihracatta aksamalar ortaya çıkınca ülkemizin ihracatçıları bu boşluğu doldurmaya çalıştı. Kanaatimizce bir başka ama önemli gelişme, aşağıdaki kısımda yeniden değinileceği gibi, gıda güvenliğinin ve sürekliliğinin önemini tüm ülkelere yeniden hatırlatması oldu.

2. 21. Yüzyılda Türkiye Ekonomisi İçin Gelişme Olasılıkları

2000’li yılların başından geleceğe doğru yüz yıllık bir süreç düşünüldüğünde dünya ekonomisini ve ülke ekonomilerini ve bu arada Türkiye ekonomisini neler bekliyor? Hangi konular belirleyici ve zorlayıcı olacak? benzeri sorular dikkate alındığında şu dört konuların öne çıktığı görülmektedir: İklim krizi ve iklim ekonomisi, göçler ve mülteci sorunu, gıda güvenliği, yapay zeka uygulamaları ve III. Dünya Savaşı riski.

İklim krizi 1960’lı yıllarda Roma Kulübünün raporu ile gündeme gelmiş ve gündemde kalmayı sürdürmektedir. Ancak 1990’lı yıllarda ve özellikle 2000’den sonra tüm ülkeler konunun ciddiyetini kavradılar. Önceden dört mevsimdeki farklılıkları yaşayarak deneyimleyebilirken bugünlerde neredeyse hangi mevsimde olduğumuza hava sıcaklığından anlayamaz duruma gelmiş bulunmaktayız. Kuruyan nehirler ve göller, kuraklık, su krizi derken dünyada yaşayan her birey artık neler olabileceğini görebiliyor.

Başta uluslararası kurumlar olmak üzere bu konuda ciddi adımlar atılmaktadır. Yeşil ekonomi, yeşil finans, ve daha genel adlandırma ile iklim ekonomisi kavramlarını her gün duyabiliyoruz. Ülkeler firmalara verdikleri yatırım teşviklerini (özellikle yenilenebilir enerji alanında) iklime, çevreye, doğaya zarar vermeyen projelere doğru kaydırıyor. Özel ticari bankalar da verdikleri kredilerde yeşil finans kapsamında yeni ürünler piyasaya sürüyorlar.

Yukarıda değinilen gelişmeler ve uygulamalar neticesinde, her ülke gibi Türkiye de ekonomi politikalarını söz konusu araçları kapsayacak şekilde tasarlamaya devam edecektir. Uluslararası kuruluşlar da bu alana dönük projeleri desteklemeye devam edecekleri için, uluslararası finansman bulmanın yollarından birisi de, bu kanal olacaktır. Elbette, bu arada asıl amaç finansman bulmak değil, ülke ve dünya iklimini ve doğasını korumak olursa etkin sonuçlar alınabilecektir.

Yüzyılı etkileyecek ikinci konu göç ve mültecilerdir. Dünyada artan gelir ve servet eşitsizliği, yoksulluk, savaşlar özellikle Afrika ve Orta Doğu ülkelerinden insanları harekete geçirdi. 2000’lerden önce göç denildiğinde, Türkiye’den ABD veya Avrupa’ya gitmek isteyenler anlaşılıyordu. Şimdilerde ise başta Türkiye de olmak

üzere pek çok gelişmekte olan ülke göç alanlar kervanına dahil oldu. Göç konusunda yapılan akademik çalışmalar göç alan ve veren ülkeler açısından farklı açıklamalar getiriyor. Göç veren ülkeler özellikle nitelikli işgücünü kaybediyorsa ciddi bir kayıp yaşarken, göç alan ülkeler işgücü ihtiyacını karşılayabiliyor, kendi insanların çalışmak istemediği sektörlerdeki işleri yaptırabiliyorlar. Ama diğer taraftan, ülkeler başta konut, eğitim ve sağlık olmak üzere ciddi yüklerle de karşı karşıya kalmaktadırlar. Özellikle savaş nedeniyle komşu ülkelere aynı dönemde milyonlarca geçici mülteci/göçmen geldiğinde sorunlar daha da artabiliyor.

Değinen bu ve benzeri pek çok gerekçe ile mülteci/göçmen sorunu önümüzdeki yüzyılda ekonomi ve siyasi sonuçlarıyla düşünülmesi ve yönetilmesi gereken zorlu alanlardan biridir. Göç konusuna daha farklı yaklaşan iktisatçılar da var. Bu düşüncedeki iktisatçılara göre dünyada iki farklı küreselleşme dalgası yaşandı. İlk malların serbest dolaşımının sağlanması ile gerçekleşti. Deniz aşırı ticaret ve demiryollarının gelişimi malların ülkeler arasında taşınmasını ucuzlattı ve ilk küreselleşme ortaya çıktı. İkinci küreselleşme sermayenin serbest dolaşımı ile gerçekleşti. Daha önce değinildiği gibi, 1990'ların ortalarından sonra küreselleşme olgusu hız kazandı. Richard Baldwin "Büyük Yakınsama" adlı eserinde yeni bir küreselleşme dalgası yaşıyor olabileceğimizi iddia ediyor. O'na göre bu yeni küreselleşme "emeğin" serbest dolaşımını sağlayan teknolojilerin gelişimiyle olacak. Uzaktan çalışma, esnek çalışma gibi uygulamaları kolaylaştıran teknolojiler yaygınlaştıkça emeğin aynı yerde ikamet ederek dünyanın başka bir yerindeki kurumda çalışabileceğine işaret ediyor. Baldwin, göç konusunu, bu küreselleşme dalgasının yüzlerinden birisi olarak okumamız gerektiğini ileri sürüyor. Eğer böyle olacaksa ülkeler bir yandan göçe ilişkin politikalar geliştirirken diğer yandan küreselleşmenin üçüncü dalgasından faydalanabilmek için de yeni politikalar geliştirmek zorunda kalacaklardır.

Yüzyılı etkileyecek üçüncü konu gıda güvenliğidir. 2020 yılında ortaya çıkan Pandemi sürecine kadar pek çok, ülke tarım ürünlerine de serbest ticaret kurallarını uygulamayı tercih ediyordu. Daha ucuza alınabiliyorsa neden olmasın anlayışı güçleniyordu. Ama pandemi, bu bakış açısının düşünüldüğü kadar sağlıklı olmadığını gösterdi. Çünkü, parasını verdiğiniz halde, çok daha yüksek fiyat verdiğiniz halde, bazı tarım ürünlerini almak mümkün olmadı. Ya da alabilseyiz bile nakliyesi mümkün olmadı.

Gıdaya erişimde yaşanan sorunlar, belki de, tüm ülkeler için önümüzdeki yüzyılda çok olumlu sonuçlar verebilir. Zira, kendi vatandaşlarının gıda ihtiyacını karşılamak için ülkelerin, gıda üretim kapasiteleri canlı tutmaları gerektiği artık kabul edildi. Gıda ürünlerinin hepsi önemli ama bazıları hayati önemde. Hem ekonomi politikalarında hem de tarım politikasında artık gıda arzının güvenliği ve sürekliliğinin dikkate alınması ve gerekli önlemlerin alınması kaçınılmaz görünüyor.

Yüzyılı etkileyecek dördüncü konu ise yapay zeka uygulamalarıdır. Yapay zeka denildiğinde endişe edilen konuların başında bu donanıma sahip robotların çalı-

şanların işlerini ellerinden alması durumunda ne olacağı gelmektedir. Gelecekte hangi mesleklerin ortadan kalkacağı ve hangilerinin doğacağı da yine tartışılan konulardan. Çünkü, özellikle çocukların yetiştirilmesi, üniversite ve bölüm tercihlerinde bu tartışmaların etkisi büyük. Daha önceki teknolojik gelişmeler, genel olarak, hem işgücünü tamamlayıcı bir özellik taşımış hem de teknoloji ve makineler yok ettikleri işlerden daha fazlasını yaratmayı başarmıştı. Ama, bu sefer, yapay zeka işgücüne tamamlayıcı olmaktan çok onun yerini almaya aday.

Keynes, 1930'da Torunlarımızın Ekonomik Olanakları adlı kısa makalede 2000'li yıllara gelindiğinde temel ekonomik sorunların çözüleceğini, ekonomi yönetimlerinin uğraşması gereken en önemli sorunun insanların "can sıkıntısı" olacağını ileri sürmüştü. Ama öyle görünüyor ki yapay zeka insanların can sıkıntısı olmaktan öteye geçeceğe benziyor. İnsanları işlevsiz bırakmaya niyetli gibi görünüyor.

Yukarıda değinildiği gibi tartışma, çalışma hayatı üzerinden sürdürülüyor. İnsanların ne yapacağı, nasıl geçineceği vb. sorular üzerinde cevaplar aranıyor. Ve üstü kapalı olarak insanların çalışma hayatından dışlansalar bile tüketici olarak varlıklarına ihtiyaç olacağı varsayılıyor. Buradaki mantığa göre, yapay zeka robotlarla üretilecek malları birileri tüketmezse üretmenin bir anlamının kalmayacağıdır. Ancak, Y. Noah Hariri, 21. Yüzyıl İçin 21 Ders adlı eserinde tüketiciye de ihtiyaç kalmayabileceğine işaret ediyor. O'na göre bir demir madeni işletmesi çıkardığı madeni robot fabrikasına satabilirken, robot fabrikası da ürettiği robotları maden işletmesine satabilir (Hariri, 2023: 49). Bu durum da tüketiciye ihtiyaç kalmayacağı ortada. Elbette dikkat edilmesi gereken, bu örnekteki demir hammadde ve aramalıdır. Tüketim malları için hala bir açık kapı var gibi duruyor. Ama bu durum, sorunun önemini azaltmaz ve soruyu ortadan kaldırmaz. Ya tüketici olarak da insana ihtiyaç kalmazsa ne olacak?

Yüzyılı etkileyecek beşinci konu ise III. Dünya Savaşı riskidir. Birkaç yıl öncesine kadar cılız bir şekilde tartışılırken son birkaç yıldır yüksek sesle konuşulan bir konu haline geldi. Bu savaş olacak mı? İnsanlık bundan kaçınabilecek mi? Konvansiyonel mi olacak, nükleer bir savaş mı olacak yoksa biyolojik bir savaş mı olacak? Her bir sorunun cevabı ayrı ayrı korkunç sonuçlar getirecektir. Ancak görünen o ki, tıpkı soğuk savaş döneminde olduğu gibi saflar sıkılaştırılıyor, ittifak arayışları artıyor, savunma güvenliği öne çıkıyor. Yukarıda değinilen göçlerin de elbette bu savunma alanının içinde düşünülmesi gerekiyor.

Her ülkenin savunma sanayisine verdiği önem ortadadır. Ancak Türkiye bu konuda önündeki engelleri belirli alanlarda aşmayı başardı. Bu ürünlerde ihracat yapabilen bir ülke konumuna ulaşmayı başardı ama gidilecek yol uzun. Bu yolun hangi hızla alınacağını ise söz konusu savaş riskinin büyüklüğü belirleyecektir. Ekonomik kaynakların diğer alanlardan savunma alanına kaydırılması gerekebilir. Bundan dolayı tüm ülkeler ekonomi politikalarını dizayn ederlerken bu alanı da kapsamak zorundalar.

SONUÇ

Türkiye'nin yüzyıllık sürecinde (1923-2023) uygulanan ekonomi politikalarının belirlenmesi, gelişimi ve dönüşümü dikkate alındığında, onun ekonomi politikalarının dünyada uygulanan politikalarla uyumlu olduğunu belirtebiliriz. Benzer politikaların, benzer dönemlerde uygulandığı anlaşılmaktadır. Özellikle II. Dünya savaşı sonrası dönemde gözle görülebilir hale gelen benzerliğin nedeni Türkiye'nin IMF, Dünya Bankası, OECD, Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası kuruluşlara üye olmasından ve kapitalist ekonomi sistemini benimsemesinden kaynaklandığını söylenebilir. Zira, bu kuruluşlara üye olan ama farklı politika uygulamalarına yönelen ülkeler de vardır.

Uygulanan politikaların dünyadaki gelişmelerle uyumlu olmasına rağmen, elde edilen sonuçların aynı olmadığı da anlaşılmaktadır. Örneğin 1960-1980 arası dönemde uygulanan ithal ikameci politikalar dikkate alındığında, az sayıda da olsa, Japonya ve G. Kore gibi ülkeler gelişmiş ülke kategorisine geçerken Türkiye gelişmekte olan ülke konumunu sürdürmüştür. Birçok ülke 1990'lı yıllarda enflasyon sorununu kontrol altına alırken Türkiye bunu başaramadı. Ancak, bu tespitler, Türkiye ekonomisinin tamamen başarısız olduğu anlamına da gelmemektedir. Türkiye'nin çok ciddi bir sanayi üretimi vardır, en gelişmiş 20 ekonomiden biridir, şehirlerde yaşayan nüfus dikkate alındığında modern bir ülkedir, eğitimden sağlığa kamusal hizmetlerde birçok ülkenin ilerisindedir ve beşeri kalkınma endeksinde insani açıdan yüksek düzeyde gelişmiş ülkeler arasındadır.

Gelecek yüzyılda Türkiye ekonomisinin önündeki konular, dünya gündemindekilerle aynı görünmektedir. Ülke ekonomisinin kendi koşullarından kaynaklanan enflasyon, işsizlik, sosyal güvenlik kurumunun açıkları vb. konuların hangi boyutlarda kalacağı dünya gündemindeki gelişmelerden hem etkilenecek hem de buna göre şekillenecektir. Çünkü, hem bilim insanları hem de uluslararası kuruluşlar bu konulara ilişkin çözüm önerileri ve politikalar geliştirmekte ve ülkeler de kendi ulusal politikalarını bu çerçevelere göre şekillendirmektedirler.

Türkiye ekonomisini de etkileyecek olan bu konular arasında iklim ekonomisi, gıda güvenliği, küreselleşmenin yeni dalgası olarak göç, yapay zekanın uygulama alanları bulunmaktadır. Burada bir noktanın altını çizmekte fayda vardır. Dünnün ve bugünün başarıları gelecekte bazen olumsuz sonuçlara yol açabilmektedir. 1950'lerden sonra ekonomik büyüme ve kalkınma çabası içinde olan dünyada; ekonomiler gelişti, gelir arttı, sağlık hizmetleri gelişti, dünya tek bir piyasa haline geldi, alınan kamu hizmetleri gelişti ve yaşam süresi uzadı. Bu liste daha da uzatılabilir. Ama tüm bu başarılar bugünün ve geleceğin sorunlarına da yol açtı. Örneğin ekonomiler büyürken dünyanın iklimi, doğası büyük zarar gördü. Sağlık hizmetleri gelişip, daha büyük kesimler bu hizmetlerden yararlanabildikçe yaşam süresi uzadı. Ama, bunun sonucunda, sağlıksız yaşam süresi uzadı ve bunun da etkisi ile, kamu

üzerinde ekonomik yük arttı, sosyal güvenlik kurumları yükü taşımakta zorlanıyor.

Sonuç kısmını iktisat biliminin altını çizdiği iki önemli nokta ile tamamlayalım. İlki insanların temel ve mutlak ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Ekonomik sistemin organizasyonu bu kapsamda tasarlanmıştır. İktisat biliminin kurucusu Adam Smith'den günümüze tüm büyük ve kurucu iktisatçılar "mutlak ihtiyaçlara" vurgu yapmaktadır. Örneğin ulaşım ihtiyacı için bir otomobile olan ihtiyaç mutlak ihtiyaçtır. Ulaşımı sağlayacak bir otomobil yerine lüks, konforlu bir otomobil tercihi ise göreceli bir ihtiyacın karşılanmasıdır. İletişim ihtiyacını normal bir telefon ile karşılamak mutlak ihtiyaca; en pahalı telefonu tercih etmek göreceli ihtiyaca karşılık gelir. Bilindiği gibi, özellikle 2000'li yıllardan sonra tüm dünyada insanlara mutlak ihtiyacın karşılanmasının yetmeyeceği duygusu empoze ediliyor. Bunun sonucunda da, gelir ve paylaşım kavgası, hem ülke içi sınıflar arasında hem de dünyada ülkeler arasında artıyor. Bu da dünyada ortaya çıkan sorunların, risklerin kaynaklarından birini oluşturuyor.

İktisat bilimin altını çizdiği ve önemli gördüğümüz ikinci konu "fırsat maliyeti"dir. İktisat eğitimi verilirken lisans öğrencilerine ilk haftada öğretilen kavramların başında "fırsat maliyeti" kavramı gelmektedir. Her birimiz değişik konularda tercihlerde bulunuyoruz ve bunun karşılığında bazı şeylerden vazgeçiyoruz. Bu vazgeçtiklerimiz, bizim fırsat maliyetimizi oluşturuyor. Benzer durum ülkeler ve dünya için de geçerlidir. Her yapılan tercihin, verilen kararın fırsat maliyetinin olduğu düşünülmelidir. Örneğin, aynı yeryüzünü paylaştığımız için bir ülke hızla büyürken, diğer ülkelerin bozulan iklim şartlarından olumsuz etkilenebileceğinin farkında olması gerekir. Eğer insanlık, bu bilinçle hareket edebilirse hem dünyanın hem de ülkelerin yaşam koşulları iyileşebilir. Önümüzdeki riskli alanlar fırsat penceresine dönüşebilir.

KAYNAKÇA

- Aktan, C.C. (1993). Kamu Ekonomisinden Piyasa Ekonomisine. TAKAV matbaası, Ankara.
- Baldwin, R. (2021). Büyük Yakınsama. Efil yayınevi, Ankara.
- Boratav, K. (1997). "İktisat Tarihi (1908-1980)" içinde yayın Yönetmeni Sina Akşin, Türkiye Tarihi Cilt 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980. Cem Yayınevi, İstanbul.
- Fukuyama, F. (1999). Tarihin Sonu ve Son İnsan. Gün yayıncılık, İstanbul.
- İKV. (2024). "Gümrük Birliği". Erişim Tarihi: https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=4&id=38, 7 Temmuz 2024.
- İKV. (2024b). "Müzakere Sürecinde Hangi Aşamadayız?". Erişim Tarihi: https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=41&id=371, 11 Temmuz 2024.
- Hararı, Y.N. (2018). 21. Yüzyıl için 21 Ders. (Çev. Selin Sıral) Kolektif Kitap, İstanbul.
- Karacan, A.N. (2017). Lozan. (Hazırlayan Hulusi Turgut), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Karlık, R. (1996). Türkiye Ekonomisi- Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim-. 4. BASKI, Beta Yayınları, İstanbul.
- Karlık, S.R. (1983). Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları. İTO, Ekonomik Yayınları Dizisi No:13, İstanbul.
- Kazgan, G. (1985). Ekonomide Dışa Açık Büyüme. Altın Kitaplar, İstanbul.
- Kazgan, G. (2016). Liberalizmden Neoliberalizme-Neoliberalizmin Getirisi ve Götürüsü-. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Kepenek, Y. ve N. Yentürk. (2009). Türkiye Ekonomisi. 22. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul
- Keynes, J.M. (1930). "Economic Possibilities for Our Grandchildren." Erişim Tarihi: <http://www.econ.yale.edu/smith/econ116a/keynes1.pdf>, 17 Temmuz 2024
- Kılıçbay, A. (1985). Türkiye'de Piyasa Ekonomisi. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayın No: 509, İstanbul.
- Kozlu, C. (1999). Türkiye Mucizesi İçin Vizyon Arayışları ve Asya Modelleri. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Ökçün, A.G. (1997). Türkiye İzmir İktisat Kongresi 1923-İzmir.Sermaye Piyasası Kurulu Yayın No: 59, Ankara.

- Özatay, F. (2009). Finansal Krizler ve Türkiye. 2. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul.
- Parasız, M.İ. (1994). Kriz Ekonomisi- Hiper Enflasyon ve Yüksek Enflasyonla Mücadelede Ünlü İstikrar Politikaları ve 5 Nisan 1994 Kararları.-Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Romer, P.M. (1986). "Increasing Returns and Long-Run Growth". Journal of Political Economy, Vol.94, No 5.
- Seyidoğlu, H. (2013). Uluslararası İktisat- Teori, Politika ve Uygulama- 18.Baskı, Güzem Can Yayınları, İstanbul.
- Snowdan B. ve H.R. VANE. (2012). Modern Makroekonomi. Efil yayınevi, Ankara
- Şahin, H. (2009). Türkiye Ekonomisi-Tarihsel Gelişimi- Bugünkü Durumu-, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Şenses, F. ve E. Taymaz. (2003). "Unutulan Bir Toplumsal Amaç: Sanayileşme Ne Oluyor? Ne Olmalı?". (İçinde) Der. A.H.Köse, F. Şensesve E. Yeldan, İktisat Üzerine Yazılar II- İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar- (Oktar Türele Armağan), İletişim Yayını, İstanbul.
- TCMB. (2002). Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı." <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/26640b7b-9641-4c35-99ec-cd10a9d4e51b/program.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-26640b7b-9641-4c35-99ec-cd10a9d4e51b-m3fB7oF>
- Tekeli, İ. ve S. İlkin. (1998). "TC Merkez Bankası'nın Kuruluşu" içinde 75 Yılda Paranın Serüveni. (Ed. Mustafa Sönmez), Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, İstanbul.
- TİCARET BAKANLIĞI. (2024). "Ticaret Politikaları Savunma Araçları". Erişim Tarihi: <https://ticaret.gov.tr/ithalat/ticaret-politikasi-savunma-araclari>, 7 Temmuz 2024
- TİCARET BAKANLIĞI. (2024b). "Serbest Ticaret Anlaşmaları". Erişim Tarihi: <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/serbest-ticaret-anlasmalari/muzakere-sureci-devam-eden-stalar>, 7 Temmuz 2024
- Uludağ, R. (1991). Türkiye'de Yabancı Sermaye Uygulaması. Ankara.
- Uras, T.G. (1979). Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları. Formül Matbaası, İstanbul.
- URAS, T.G. (1993). Ekonomide Özal'lı Yıllar. AFA 21. Yüzyıla Doğru Dizisi 18, İstanbul.
- Uzunoglu, S. (2014). Bankacılığa Giriş. Literatür Yayınevi, İstanbul.
- Ünsal, E.M. (2007). İktisadi Büyüme. İmaJ yayınları, Ankara.
- Williamson, J. (2004). "The Washington Consensus as Policy Prescription for Development," World Bank John Williamson Lecture, 13 January.

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK SAĞLIK TARİHİNE GENEL BAKIŞ

Fuat İNCE *

GİRİŞ

Sağlıklı olmak her bireyin temel ve doğal hakkıdır. Sağlık, sadece bireyler için değil toplum hayatı bakımından da çok önemlidir. Ekonomik ve sosyal yönler başta olmak üzere gelişmiş bir toplum ve devlet olabilmenin temel koşuludur. Günlük yaşantıda esenlik, sıhhat, afiyet ve en basit haliyle hasta olmamak şeklinde ifade edilen sağlık, Dünya Sağlık Örgütü tarafından; “bedensel, ruhsal ve sosyal yönlerden tam bir iyilik” durumu açıklanmıştır (İnce, 2016:1).

Sağlığı bozan etmenleri; hastalık, engellilik ve yaralanma olarak sıralamak mümkündür. Sağlık hizmetleri ise hastaların tedavisi ile bedensel ve ruhsal kabiliyeti azalmış olanların rehabilite edilmesini kapsadığı gibi, sağlığı bozan etmenlerin yok edilmesini ve toplumun bu etmenlerin etkilerinden korunmasını da içermektedir (Akdur, 1999:2-3). Sağlık Hizmetlerinin kalitesinin artırılması kişinin yaşamının hastalıklı/sağlıklı diye dönemlere ayrılmadan bir bütün olarak ele alınmasıyla mümkündür. Hastalık sadece hasta olan kişiyi değil aile fertleri gibi en yakınındakilerden başlayarak bütün toplumu etkiler. Sağlık hizmetleri sunumunda tedaviden ziyade hastalıklardan korunma daha önemlidir (Akdur, 1999:4; İnce, 2016:3).

Çok yönlü ve olabildiğince geniş bir kavram olan sağlık hizmetleri, anlaşılabilirliğin artırılabilmesi için dörde ayrılarak ifade edilmektedir. Bunlar; “koruyucu sağlık hizmetleri”, “tedavi edici sağlık hizmetleri”, “rehabilitasyon hizmetleri” ve “sağlığın geliştirilmesi hizmetleri” olarak sıralanabilirler (Tengilimoğlu, Işık ve Akbolat, 2009:41). Tarih boyunca yaşanan gelişmeler sonucunda koruyucu sağlık hizmetleri ayrı bir önem kazanmıştır. Bu sayede kişileri önce hiçbir hastalığı yokken korumak, eğer hastalanırsa erken tanı ve tedavi ile müdahale etmek, gerekirse de rehabilite etmek şeklinde çağdaş sağlık hizmetleri anlayışına geçilmiştir (Akdur, 1999:4).

Kaliteli bir sağlık hizmeti sunumu bir çok sektörün hizmetinden etkilenen bir ekip hizmetidir. (Akdur, 1999:4). Dolayısıyla sağlık hizmeti kavramından bahsedilirken sadece bina ve tesislerden değil, onların donatılmasından, sağlık personelinin yetiştirilmesinden ve bunların istihdamından, hizmetin en ücra yerlere kadar ulaştırılmasından da söz edilmesi gerekir.

Sağlık ve sağlık hizmetleri kavramlarına değinildikten sonra 1923 yılında Türkiye’nin mevcut haline bakmanın faydalı olacağı değerlendirilmektedir. Bu sayede zaman içinde kat edilen mesafelerin daha iyi anlaşılacağı muhakkaktır. Cumhuri-

---

* Dr. Öğr Üyesi Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi, incefuat@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2887-7512

yet'in kurulduğu 1923 yılında Türkiye'nin 11-12 milyonluk bir nüfusa yararlı sahip olduğu tahmin edilmekteydi (Çavdar, 1992:1552). Bu tarihte Türkiye nüfusunun diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi artması beklenirken, bunun tam aksine Osmanlı'nın son döneminden itibaren azalmaya başlaması dikkat çekicidir (Eryücel, 2017:160). Kaybedilen topraklardan anavatana gelmek zorunda kalan Türk nüfusu dahi artış yönünde bir katkı sağlayamamıştı (Selek,1981:61).

Hiç şüphesiz ki nüfusun azalışında yıllar boyu süren savaşların ve isyanların etkisi çok büyüktü. Bununla birlikte kötü yaşam koşulları ve salgın hastalıklar da bir o kadar etkiliydi (Eryücel, 2017:161). Cumhuriyet'in ilk yıllarında nüfusun artırılması, nicelik ve nitelik yönünden yeterli nüfusa ulaşmak devletin devamlılığını ve kalkınmasını sağlamak için temel amaçlardan birisi olarak belirlenmişti. Bu ise ancak halkın sağlığını korumak ve geliştirmekle mümkün olabilirdi (Eryücel, 2017:177-186).

Bu çalışma ile 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin 21. Yüzyılın ilk yıllarına kadar süreyi kapsayan sağlık tarihine genel olarak bakılması ve elde edilen bilgilerin paylaşılması amaçlanmıştır.

Sağlık Bakanlığı'nın Kurulması

Aslında sağlık alanında yapılması gereken işlerin önemi henüz Millî Mücadele yıllarında anlaşılıyordu. Nitekim 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) öncelikli işlerinden birisi de Sağlık Bakanlığı teşkilatını kurmaktı. 2 Mayıs 1920 tarihinde ilk TBMM Hükümeti'nde (İcra Vekilleri Heyeti'nde) 3 Numaralı Kanun ile "Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı)" kurulmuştu (Tekin, 2011:27).

Bu müstakil bakanlık Türk tarihinde bir ilkti. Bakan olarak ise Dr. Adnan (Adıvar) Bey Meclis tarafından seçilmiştir. Beraberindeki bir sıhhiye memuru kâtip ile görevine başlayan Dr. Adnan Beyin ilk işi Bakanlığın usul ve kadrolarını düzenlemek olmuştu. Bakanlık bünyesinde 260 tabip ile 434 sıhhiye memuru bulunmaktaydı. Millî Mücadele döneminde mevcut ve kısıtlı imkânlar dâhilinde halkın sağlık sorunlarının giderilmesi için büyük çaba harcayan Sağlık Bakanlığı halkın takdirini kazanmıştı (İnce, 2016:56).

1. Cumhuriyet İlan Edildiğinde Sağlık Personeli ve Hastane Sayıları ile Yatak Kapasitesi Bilgileri

29 Ekim 1923 tarihi itibarıyla Türkiye'de Sağlık Bakanlığı bünyesinde sadece 1.313 sağlık personeli bulunmaktaydı. Bunların 554'ü tabip, 560'ı sağlık memuru, 59'u eczacı, 4'ü hemşire ve 136'sı ebeydi (Gül, 1988:251).

Toplam hastane sayısı 86 ve bunların yatak kapasitesi ise 6.437 idi. Hastanelerin yalnızca 3'ü devlet hastanesi statüsündeyken, geriye kalanların 6'sı belediye hastanesi, 45'i özel idare hastanesi, 32'si de özel, yabancı ve azınlıklara ait hasta-

nelerdi. Devlet hastanelerinin yatak kapasitesi 950 iken, belediye hastaneleri 630, özel idare hastaneleri 2.430 yatağa sahipti. Özel, yabancı ve azınlıklara ait hastanelerin ise 2.402 yatak kapasitesi vardı (T.C. SSB, 1973:163-164). Ülkede bir hekime düşen nüfus 21.500 ve bir eczacıya düşen nüfus 170.000 iken bir ebeyle de 88.000 kişi düşmekteydi (Altay, 2015:33).

2. Dr. İ. Refik (Saydam) Beyin Sağlık Bakanı Olması

Cumhuriyet'in ilanından sonra İsmet (İnönü) Paşa'nın başbakanlığında kurulan ilk cumhuriyet hükümetinde Dr. İbrahim Refik (Saydam) Bey sağlık bakanı olarak yer almıştır (Aksakal, 2017:220). Dr. Refik Bey, Cumhuriyet'in en uzun süreyle görev yapan sağlık bakanı ve Gazi Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın "sağlıklı toplum oluşturulması" yönündeki politikasını uygulayan kişi olmuştur (Güblü, & İnce, 2021:482). 30 Ekim 1923'ten 1937 yılına kadar 14 yıl 6 ay süreyle sağlık bakanlığı görevini yürütmüştür. Sadece Bakanlığa atandıktan bir yıl sonra yerini Dr. Mazhar (Germen) Bey'e bırakmış, dört ay gibi kısa bir süre sonra tekrar bakan olarak görevlendirilmiştir (Yıldırım, 2023:188).

Bakanlığın Çalışma programını hazırlayan Dr. Refik Bey; sağlık teşkilatının kurulmasını, tabip, hemşire, ebe ve sağlık memuru sayısının artırılmasını, numune hastaneleri ile doğum ve çocuk bakımevleri açılmasını, verem sanatoryumunu açılmasını, sıtma, frengi, kuduz ve trahom gibi hastalıklarla mücadele edilmesini, sağlık ve sosyal yardım hizmetlerinin köylere kadar götürülmesini, Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü ile Hıfzıssıhha Okulunun açılmasını öncelikli amaçlar olarak belirlemiştir (Gül, 1988:252).

Bakanlık, Bakana bağlı Müsteşarlık, Teftiş Heyeti Başkanlığı ve Özel Kalem Müdürlüğü ile Yüksek Sıhhat Şurasından oluşacak şekilde yapılandırıldı. Tabip odaları doğrudan Bakanlığa Bağlandı. Teftiş Heyeti Başkanına bağlı olarak Ankara ve İstanbul Başmüfettişlikleri ile Anadolu'da 10 kadar gezici müfettişlik oluşturuldu. Merkezde Vekâlet makamına bağlı bir Müsteşarlık, bir Müsteşar Yardımcılığı, Teftiş Heyeti Reisliği, Hususi Kalem Müdürlüğü'nün yanı sıra Yüksek Sıhhat Şurası bulunmaktaydı. Bunun yanı sıra Etıbba Odaları da doğrudan Vekâlete bağlıydı (Tekin, 2011:41).

Müsteşarlık; bir müsteşar yardımcısı ile İçtimai Muavenet, Hıfzıssıhha İşleri, Hudut ve Sahiller Umum Müdürlüğü, Sicil ve Yazı İşleri, Neşriyat ve İstatistik Daireleri, Seferberlik Şubesi, Muhasebe ve Evrak Müdürlükleri ve Hukuk Müşavirliği ile Ayniyat Şubesinden oluşmaktaydı. Teftiş Heyetinde ise bir reise bağlı İstanbul ve Ankara Başmüfettişlikleri ile Anadolu'nun muhtelif yerlerini dolaşan 10 kadar müfettiş bulunmaktaydı. Sıhhiye il müdürlükleri ile hükümet, belediye ve karantina tabiplikleri ve sıhhiye memurlukları ise Bakanlığın taşradaki teşkilatını oluşturmaktaydı. (Tekin, 2011:41-42).

Tıp eğitiminin özendirilmesi ve tabip sayısının artırılması için Yatılı Tıp Öğrenci Yurdu Dr. Refik Bey döneminde açılmıştır. 1923 yılında tabipler için mecburi hizmet yükümlülüğü getirilmiş, tüm sağlık personelinin atama ve yükseltmeleri Bakanlıkça yapılmaya başlanmıştır. 1924 yılında İstanbul ve Sivas'ta birer sağlık memuru okulu ile ayrıca yine İstanbul'da bir ebe okulu açılmış, 1925'te de Kızılay tarafından Hemşire Okulu faaliyete geçirilmiştir (Öztürk, 1999:38).

Personel yetiştirilmesine ve istihdamına yönelik yapılan planlı çalışmalar ve Dr Refik Beyin programının uygulanması ile 1928 yılına gelindiğinde; tabip sayısı 1.078, hemşire 130, sağlık memuru 1.059, ebe 377 ve eczacı sayısı da 128 olmuştu. Cumhuriyet'in onuncu yılında ise tabip sayısı 1.211, hemşire 257, sağlık memuru 1.306, ebe 402 ve eczacı sayısı 121 olmuştur. Eczacı sayısındaki stabillik bir kenara bırakılacak olursa diğer sağlık profesyonellerinin sayısında orantılı ve dikkat çekici bir artış sağlanmıştır. Nitekim sonraki yıllarda eczacı sayısında da ciddi artış olduğu görülmektedir (TÜİK, 2012:51-62).

1928 yılında çıkartılan "1219 Sayılı Tababet ve Şuabatı San'atlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun" ile "Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde tababet icra ve her hangi surette olursa olsun hasta tedavi edebilmek için tıp fakültesinden diploma sahibi olmak" şartı getirilmiştir. Diplomaların geçerli olması için de "hizmeti mecburesini ikmal etmiş ve diplomasının Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâletince tasdik ve tescil edilmiş olması lazımdır" şeklinde bir düzenleme yapılmıştır. (1219 Sayılı Kanun, 1928).

Lozan Barış Antlaşması ile sağlık alanındaki kapitülasyonların kaldırılmasının ardından 1219 Sayılı Kanun ile Türkiye'de "tıp doktorluğunu sadece Türk vatandaşlarının yapabilmesi" sağlanmıştır. Eskiden beri Türkiye'de bulunan tabipler ile yabancı devletler tarafından yapılan hastanelerde çalışan yabancı tabipler ise bu düzenlemeden muaf tutulmuşlardır (Terzioğlu, 2002:269).

1921 yılında çıkartılan "Frenginin Men-i Sirâyet ve İntişârının Tahdidi Kanununun" (Töre, 2021:9-10) ardından Cumhuriyet'in ilanından sonra da 1926'da "Sıtmayla Mücadele Kanunu" (Töre, 2021:4-6), ayrıca 1930 yılında "Umumi Hıfzıssıha Kanunu" çıkartılmış (Altay, 2016:188) ve daha birçok yasal düzenleme yapılarak koruyucu sağlık hizmetlerine yönelik mevzuat oluşturulmuştur (Sevinç, 2021:1409-1410).

3. Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele

Cumhuriyet kurulduğunda Türkiye'nin en önemli sorunlarından birisi de bulaşıcı hastalıklardı. Aslında tüm dünyayı ilgilendiren bu hastalıkların mevcut sosyo-ekonomik yapı ve sağlık hizmetlerindeki yetersizlikler gibi nedenlerle Türkiye'de yüksek bulaş riskleri ve salgına dönüşme ihtimalleri bulunmaktaydı. Bulaşıcı hastalıklarla mücadele, "ülke içinde görülen" hastalıklarla mücadele ve "ülkeye dışarıdan gelen" hastalıklarla mücadele olarak iki açıdan ele alındı (Atay, 2015:67).

3.1. Sıtma ile Mücadele

Ülkedeki en büyük sağlık sorunlarından olan sıtma büyük tahribat yaratmaktaydı. Sosyal bir bela olarak nitelendirilen sıtmayla mücadele hastalığın en çok görüldüğü yerlerden başlatıldı. 1924 yılında hazırlanan Sağlık Bakanlığı raporunda sıtmanın nüfusa ve işgücüne olan zararları ekonomik sonuçlarıyla birlikte açıklanmıştı. Sıtmayla mücadelede bataklık alanların kurutulması, sivrisineklerin üremesine ve çoğalmasına uygun ortam sağlayan çeltik sahalarının kontrol altına alınması ile sıtmalıların saptanması ve bunların parasız tedavi edilmeleri özellikle dikkate alındı. Alınan etkili önlemlerle sıtma ölümleri azaldı ve hastalığın oluşmasına zemin hazırlayan etmenler yok edildi (Altay, 2015:72-73).

3.2. Verem ile Mücadele

Ülkede toplum sağlığını tehdit eden bulaşıcı hastalıklardan birisi de veremdi. Veremle mücadele için ilk yapılan iş 1923 yılında İstanbul'da bir dispanser açmak olmuştu (Altay, 2015:73-76). Aynı yıl İzmir'de "Veremle Mücadele Derneği" kuruldu (İnce, Güven ve Yılmaz, 2024a:107). Daha sonra Ankara ve Bursa'da da birer dispanser açılmıştı. İstanbul'da 1923 yılında açılan hususi sanatoryumun ardından 1924 yılında Heybeliada'da da 50 yataklı bir sanatoryum açılmıştı (Altay, 2015:73-76). Türkiye'de veremle mücadele "savaş" olarak nitelendirilmiştir. BCG aşısı bu savaşta kullanılmıştır. Alınan tedbirlerle hastalığın önüne geçilmiştir. Ama verem bugün de insanlık için tehdit olmayı sürdürmektedir. Nitekim 2021 verilerine göre Türkiye'de de 8.000'in üzerinde veremli tespit edilmiştir. Veremle savaş için ise 173 dispanser yurt dışında hizmet vermektedir. (İnce, Güven ve Yılmaz, 2024:113-114)

3.3. Frengi ile Mücadele

1921 yılında çıkartılan kanundan sonra Cumhuriyet'in ilanının ardından 1925 yılında "Fengi komisyonu" oluşturulmuş ve bu hastalığa karşı özel bir mücadeleye başlanmıştır. Cinsel yolla bulaşan tüm hastalıklar gibi frengi (sifiliz) ile mücadele de kendi içinde birçok zorluklar barındırmaktaydı. Alınan tedbirler, Frengi Savaş Kurul Başkanlıklarının oluşturulması ve bunlar eliyle yürütülen mücadele ve nihayet penisilin bu hastalığın tedavisinde kullanılmaya başlanmasıyla vakalarda önemli azalışlar görülmüştür. Zaman zaman artan sayılara karşı fuhuşu engellemek gibi asayiş tedbirlerinin öne çıktığı görülmektedir (Özkaya, 2016:80-81). Türkiye'de frengili kişi sayısı 2022 yılında 3.533 olarak tespit edilmiştir (T.C. SB,2023:1).

3.4. Trahom ile Mücadele

Ülkenin özellikle güney ve doğu illerinde yaygın olan trahom tedavi edilmediği takdirde görme kaybına yol açan bir hastalıktı. Hasta sayılarına yönelik istatistiklerin oluşturulması ile öncelikle Adıyaman ve Malatya'da birer hastane ve bunlara bağlı dispanserler açılarak 1925 yılından itibaren hastalıkla mücadeleye başlandı

(Altay, 2016:181). Trahom ilk evrelerinde çok rahatsızlık vermediği için tespitinde güçlük çekiliyordu. Bu nedenle hastalığı ilk anda teşhis edebilmek ve tedavisi için gerekli tedbirleri alabilmek için “Köy Tedavi Evleri” kuruldu. Hastanelerin sayısı 16’ya, dispanserlerin sayısı da 33’e çıkarıldı. Buna rağmen mücadelenin ilk yıllarında keskin sonuçlar alınamasa da zaman içerisinde hastalığın, daha da önemlisi bu hastalıktan kaynaklanan körlüğün büyük ölçüde kontrol altına alındığı görülmektedir. (Özer,2014:133-142).

3.5. Kuduz ile Mücadele

Köpekler başta olmak üzere bazı hayvanların ısırmalarıyla insana geçen kuduz hastalığı ile mücadele için 1925 yılında sadece İstanbul’da bir kurum bulunmaktaydı. Hastalığa yakalananların tedavi için İstanbul’a gitmek zorunda olmaları beraberinde birçok olumsuzluğu ve ölümleri getiriyordu. Bu nedenle ilk olarak Sivas, Erzurum, Diyarbakır ve Konya’da kuduzla mücadele müesseseleri kuruldu. Böylece ve devamında açılan tesis ve hastanelerdeki kuduzla mücadele birimleri sayesinde bu hastalıkla mücadelede çok önemli mesafeler kat edildi (Altay, 2015:82-83).

3.6. Yurt Dışından Gelen Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele

Yurt dışından gelerek hudutlar vasıtasıyla ülkeye giren veya girme ihtimali olan bulaşıcı hastalıklar da önemli birer sağlık tehdidi idi. Bu hastalıkların başında veba, çiçek ve kolera gibi hastalıklar gelmekteydi. Bunlarla mücadele etmek üzere “Hudut ve Sahiller Sıhhat Umum Müdürlüğü” kurulmuş, karantina uygulamaları, aşı üretimi veya tedariki ile bunların tatbiki gibi tedbirler alınmıştır (Altay, 2015: 83-85; İnce ve Evcil, 2020:393-401).

4. Millî Türk Tıp Kongreleri

Türkiye Tıp Encümeni’nin 1925 yılından itibaren düzenlemeye başladığı Millî Türk Tıp Kongreleri 1968 yılına kadar devam etmiştir. Bu süre zarfında toplam 20 kongre düzenlenmiştir. Bu kongreler özellikle Atatürk ve İnönü’nün cumhurbaşkanlığı dönemlerinde Türkiye’nin sağlık politikalarının oluşturulmasında önemli roller üstlenmişlerdir. Bu kongrelerde nüfus artışı, ölüm oranlarının azaltılması, bulaşıcı hastalıklarla mücadele ve sağlık alanında yapılacak işler etraflıca ele alınmış, tartışılmış ve çözüm yolları aranmıştır. Kongreler 1935 yılından itibaren “Ulusal Türk Tıp Kurultayı” olarak adlandırılmaya başlanmıştır. 1943’ten itibaren tekrar eski ismiyle düzenlenmeye başlanmıştır. Bu kongreler Türk sağlık politikalarının bilimsel temellere dayandırılarak hazırlandığını göstermesi bakımından son derece dikkat çekicidir (Vergili, 2019:147-176).

Üniversite Reformu ve Türkiye’ye Gelen Yabancı Sağlık Profesyonellerinin Türk Tıbbına ve Sağlık Eğitimine Katkıları

1933 yılında Türkiye’de gerçekleştirilen “Üniversite Reformu” ile Darülfünun

kapatılmış ve yerine İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. İstanbul Üniversitesi'nin bünyesindeki fakültelerden birisi de Tıp Fakültesiydi. Tıp Fakültesinde öğretim elemanı olarak Darülfünundan gelen hocaların yanısıra yurt dışına gönderilen veya gönderilecek hekimlerden öğretim üyesi yapılacaklar ve yurt dışından Türkiye'ye gelecek yabancı hocaların istihdam edilmesi planlanmıştır. Tam da Üniversite Reformunun gerçekleştiği yıl Nazi rejiminden dolayı Almanya'dan ve etkisindeki ülkelerden kaçan birçok tabip ve diğer sağlık personeli ile bilim insanları için Türkiye güvenli bir sığınak olmuştur. Aralarında Philipp Schwartz, Rudolf Nissen, Julius Hirsch ve Friedrich Dessauer gibi bir çok ünlü ismin bulunduğu tıp doktoru ve bilim insanı Türkiye'ye gelerek İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde, İstanbul'daki sağlık tesislerinde ve Ankara'da yeni açılan hastanelerde görev yapmışlar, ders anlatmışlar, merkez kurmuşlar, öğrenci ve asistan yetiştirmişler, ayrıca kitaplar yazarak Türk tıp eğitimine önemli katkılar sağlamışlardır. Bunların Türkiye'de görev yapmalarına Hükümet Kararnameleri ile izin verilmiştir (İnce ve Keskinbora, 2022:267-278).

Yine bu yıllarda tabiplerin dışında hemşirelerin de 1960'lı yıllara kadar Hükümet Kararnameleri ile verilen izinler çerçevesinde ve süreyle sınırlı olmak üzere Türkiye'ye gelerek çalıştıkları görülmektedir. Aralarında Friedel Üg, Sotto Kemma, İles Yensen, Charlotte Keitel ve Ella Bach gibi isimlerin olduğu 26 yabancı hemşire, Türkiye'de hemşire, uzman hemşire, başhemşire, okul yöneticisi ve öğretmenlik yaparak hemşirelik mesleğinin gelişmesine dolaylı katkılarda bulunmuşlardır (İnce, 2020:346-359).

Dünya Savaşı'ndan sonra da sayıları azalmakla birlikte yurt dışından tabip ve uzmanların gelmesi devam etmiştir. Almanya başta olmak üzere Avusturya, Danimarka ve Amerika Birleşik Devletleri'nden gelen bu sağlık profesyonelleri çeşitli tıp ana bilim dallarında geçici olarak görev yapmışlardır (İnce, Güven ve Yılmaz, 2024b:113-124)

5. Diğer Gelişmeler

Bulaşıcı hastalıklarla mücadelede sıtma, verem, frengi, trahom ve duz hastalıklarının dışında tifo, tifüs, şarbon, cüzzam, dizanteri gibi hastalıklarla çocuk sağlığını tehdit eden hastalıklarla da mücadele edilmiş, anne-çocuk sağlığı, psikiyatri, işçi sağlığı ve göçmen sağlığı alanlarında faaliyetler başlatılmıştır (Fidan, 2022:1-117).

1946-1948 yılları arasında Sağlık Bakanlığı yapan Dr.Behçet Uz'un hazırladığı "1. On Yıllık Sağlık Planına" göre ülke yedi sağlık bölgesine ayrılacak her bölge kendi içinde sağlıkta yeterli hale getirilecek, her 40 köy için 10 yataklı bir sağlık merkezi yapılacak, buralarda iki doktor, iki ebe, bir sağlık memuru ve bir ziyaretçi hemşire olacaktır. Bu işler tamamlanınca her bölgede birer tıp fakültesi olacaktır. Ancak hükümet değişiklikleri nedeniyle bu plan kanunlaşmamış ve uygulanmamıştır. Yeni

sağlık bakanı Dr. Kemal Bayazit tarafından da rafa kaldırılmıştı. Ancak her ilçeye bir sağlık merkezi kurularak sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılmasına çalışılmıştı. (Kökçü, 2014:101).

Türkiye’de Sağlık Bakanlığı Müsteşarı Dr. Nusret Fişek tarafından hazırlanan “224 Sayılı Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkındaki Kanunun” yürürlüğe girmesiyle yeni bir dönem başlamıştır. Bu kanunla vatandaşların temel hakkı olan sağlık hakkından sosyal adalet çerçevesinde yararlanması amaçlanmıştır. Böylece sosyalleşme güvence altına alınırken özel sektör de serbest bırakılmıştır (Ak, 2021:31-32).

“1961 yılında çıkartılan “Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Kanununa” göre 15 yıl içinde tüm ülkenin sosyalleşmesi gerekirken bu sürenin sona ermesiyle ancak 47 il sosyalleşebilmişti. Bu süre uzatılmasına rağmen yine istenilen sonuç elde edilemeyince bu kanun yürürlükten kaldırılmış ve yerine “Sağlık Hizmetleri temel Kanunu” 1987 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu kanunla sağlık sektörünün kendi kendini finanse eden bir yapıya dönüştürülmesi amaçlanmıştır (Ak, 2021:32).

Türkiye’de sağlık alanında bir önemli gelişme de 2004 yılında yaşanmıştır. Bu tarihte çıkartılan “5258 sayılı Aile Hekimliği Uygulaması Hakkında Kanun” ile önce pilot illerdekinden da 2011 yılında tüm yurttaki birinci basamak sağlık hizmetlerinde aile hekimliği uygulamasına geçilmiştir (Kökçü, 2014:102-105).

SONUÇ

Cumhuriyet ilan edildiğinde büyük oranda hastalıklı ve sağlık hizmetlerinden yoksun denilebilecek bir nüfus devralan genç Türk devleti sağlık alanında yapılacakları öncelikler sırasına koyarak birer birer başarmıştır. Özellikle nüfusu artırma, ölüm oranlarını azaltma ve sağlıklı nüfusun işgücü piyasasına girişinin sağlanmasında önemli kazanımlar elde edilmiştir.

Geçen zaman zarfında vatandaşların sağlığa ulaşmasında engeller ortadan kaldırılmış, sağlık tesisi ve personel sayısında önemli artışlar yakalanmıştır. Türkiye’de halen 126 binin üzerinde hekim, 21 binin üzerinde diş hekimi, 124 binin üzerinde hemşire, 110 binin üzerinde sağlık memuru, 51 binin üzerinde ebe ve 26 binin üzerinde eczacı bulunmaktadır (TÜİK, 2012:53-54). Bu sayı Cumhuriyet’in ilk yıllarına bakıldığında muazzam bir artışı göstermekle birlikte artan nüfusla birlikte personel yetiştirilmesi ve istihdamının dünya standartlarına getirilmesinin daha kaliteli bir sağlık hizmeti sunumu için gerekli olduğu düşünülmektedir. Alınca tedbirlerle özellikle sağlık personelinin ilgilenmek zorunda kaldığı hasta sayısının düşürülmesinin, hem hastalarla ilgilenmedeki süreyi artırması hem de personelin motivasyonu bakımından değerli olduğu kanaati taşınmaktadır.

Ülkemizde modern tıbbi alet, cihaz ve sistemlerle donatılmış sağlık teşkillerinin ve yine modern eğitim materyalleri ile güçlendirilmiş tıp ve sağlık eğitim kurumla-

rının sayılarının artırılması Türkiye'nin sağlık alanında yakaladığı ve ulaşmayı ümit ettiği yerlere gelmesinde büyük katkı sağlayacaktır. Yine son dönemlerde iyice gündeme gelen dijital sağlık ve tıpta yapay zeka uygulamaları ile tele-tıp konularında çalışmalar yapılması hiç şüphesiz ki sektöre önemli kazanımlar için yol açacaktır.

Sağlık alanında en önemli işlerden birisinin de belki de en başta geleninin de koruyucu sağlık hizmetleri olduğu düşünöldüğünde bu konuya ayrı bir önem verilmesinin hem sağlık harcamalarını azaltmada hem de sağlıklı nüfusun ülkenin ekonomik gücüne katkı sağlamada büyük yararlılıklar sağlayacağına inanılmaktadır.

Bu çalışmada değinilemeyen veya çok kısa üzerinde durulanlar da dâhil olmak üzere sağlıkla ilgili tüm konuların büyük bir hassasiyetle ele alınmasının, bunların geçmişten günümüze tarih metodolojisi ile değlendirilmesinin bugün ve gelecek için yol gösterici olacağı düşünölmektedir.

KAYNAKÇA

- 1219 Sayılı Tababet ve Şuabatı San'atlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun. (14/4/1928). Resmi Gazete. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.1219-20141119.pdf> adresinden erişildi.
- Ak, S. (2021). Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Sağlık Politikaları. ASHD 20(1):28-36
- Akdur,R. (1999). Türkiye'de Sağlık Hizmetleri ve Avrupa Topluluğu Ülkeleri İle Kıyaslanması. 15 Ekim 2024 tarihinde, <https://www.recepakdur.com/media/1720/turkiye-de-saglik-hizmetleri-ve-avrupa-toplulugu-ulkeleri-ile-kiyaslanmasi.pdf> adresinden erişildi.
- Aksakal, H., İ. (2017). Dr. Refik Saydam Önderliğinde Cumhuriyet Dönemi Sağlık Hizmetlerini Modernleştirme Çabaları. FÜ. SBE Dergisi. (27/1), 219-231.
- Altay, S. (2015). Atatürk Dönemi Sağlık Politikalarının Halka Yansımada Öncü Kurumlar: Numune Hastaneleri (1924-1938). (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Ü. TİTE, Ankara.
- Altay, S. (2016). Bulaşıcı ve Müzmin Bir Sosyal Afet: Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Trahom Hastalığı ve Mücadele Çalışmaları (1924-1938).CTAD, (12/23):167-211.
- Çavdar, T. (1992). Türkiye'de Nüfus ve Nüfus Sorunu. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi İçinde (Cilt.6, s.1552). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ersevınç, M. (2021). Cumhuriyet Dönemi'nde (1923-38 Yılları Arasında) Sağlık Politikasının Geliştirilmesi ve Sağlık Hizmetlerinde Sosyalleşme. Ünlan, E. ve Tokur, A. (Ed.). 9. Uluslararası Atatürk Kongresi Bildiri Kitabı içinde (1403-1424). Ankara:ATAM.
- Eryücel, E. (2017). Öjenik Siyaset ve Türkiye'de Uygulanması. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Ü. SBE, Ankara.
- Fidan, N. (2022). Tıp Dünyası Mecmuasına Göre Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları (1928-1986). (Yayımlanmamış doktora tezi). SBÜ Hamidiye SBE, İstanbul.
- Güblü, M. ve İnce, F. (2021). Dr. İbrahim Refik Saydam: Türkiye'de Sağlık Sistemine ve Halk Sağlığına Katkıları. Polat, M. & Dönmez, S. (Ed.), 4. International Health Science and Life Congress Full Text Book-I İçinde (482-486). Burdur: MAKÜ.
- Gül, M. (1988). Atatürk Dönemi Sağlık Politikası. G.Ü. Dışhek. Fak. Der., 5(1), 249-258.
- İnce, F. (2016). İstiklâl Harbi'nde Türk Askeri Sağlık Hizmetleri. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Ü. TİTE, Ankara.
- İnce, F. (2020). Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivinde Bulunan 1931 ve 1962 Yılları Arasındaki Belgelerden Türkiye'de Görev Yaptıkları Belirlenen Yabancı Hemşireler. Lokman Hekim Dergisi 10 (3): 346-359

- İnce, F., Evcil, F.Y. (2020). Arşiv Belgeleri Işığında Türkiye'nin Salgın Tedbirleri: Kolera Örneği (1924-1973). *SDÜ Tıp Fak Derg*, 27(3):393-401.
- İnce, F., Keskinbora, H.K. (2021). The Role of Immigrant Physicians and Scientists in the Establishment Process of Istanbul University Faculty of Medicine. *Journal of Research on History of Medicine* 11(4):267-278.
- İnce, F., Özbek Güven, G. ve Yılmaz, Ş (2024b). Foreign Medical Professionals at Istanbul University Faculty of Medicine: Insights from the Documents between 1950 and 1973 of the Turkish State Archives of the Republic Archive. *Journal of Research on History of Medicine* 13(2):113-124.
- İnce, F., Özbek Güven, G., ve Yılmaz, Ş. (2024a). Analysis of the State Archives Republican Archives Documents on Tuberculosis and Fight Against Tuberculosis in the Early Republican Period in Türkiye. *SDU Journal of Health Sciences*. (15/1):105-115.
- Kökçü, A.T. (2014). Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları. *Türkiye Klinikleri J Med Ethics* 22(3):98-105.
- Özer, S. (2014). Türkiye'de Trahomla Mücadele (1925-1945). *Atatürk Yolu Dergisi*, (14/54): 121-152.
- Özkaya, H. (2016). Cumhuriyet Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele. *Türk Aile Hek Derg*, 20(2): 77-84.
- Öztürk, M. (1999). Cumhuriyet Dönemi'nde Sağlık Hizmetleri. *SDÜ Tıp F Dergisi*, 6(1):37-41.
- Selek, S. (1981). *Anadolu İhtilali*. İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Tekin, G. (2011). Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nden Sağlık Bakanlığı'na (1920-2000). (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Ü. TİTE, Ankara.
- Tengilimoğlu, D., Işık, O., Akbolat, M. (2009). *Sağlık İşletmeleri Yönetimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Terzioğlu, A. (2002). Cumhuriyet Dönemi Türk Tıbbına ve Tıp Eğitimine Kısa Bir Bakış. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 2:269-307.
- Töre, O. (2021). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bulaşıcı Hastalıklarla Savaşım. *Kimlik Dergisi*, 34(1):1-12.
- Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı [T.C. SB]. (2023). Sifiliz Vaka Dağılımı (2006-31 Aralık 2022/ Türkiye). Ankara: Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü. 21 Ekim 2024 tarihinde, https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/birimler/bulasici-hastaliklar-ve-erken-uyari-db/Dokumanlar/Istatistikler/sifiliz_istatistikleri.pdf adresinden erişildi.

Türkiye Cumhuriyeti Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı [T.C. SSYB]. (1973). *Sağlık Hizmetlerinde*

50 Yıl. Ankara: Ayyıldız Matbaası.

Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK]. (2012). İstatistik Göstergeler (1923-2011). Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası: Ankara.

Vergili, A. (2019). Milli Türk Tıp Kongrelerinin Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikalarındaki Tesiri. Eğribel, E. ve Yıldırım, Y. (Ed.). Sağlık Sosyolojisine Giriş İçinde (147-176). İstanbul: Doğu Kitabevi.

Yıldırım, N. (2023). Atatürk Döneminde Sıtma, Verem ve Trahom Mücadelesi (Cilt.2). Yarar, A. (Ed.), 100. Yılında Atatürk ve Cumhuriyet içinde (185-227). İstanbul: İBB Basın Yayın Müdürlüğü.

CUMHURİYETİN 100. YILINDA DİPLOMASİ ve POLİTİK PSİKOLOJİ

Abdülkadir Çevik *

Uluslararası ilişkilerde klasik diplomasi tüm dünyada var olan çok verimli bir iletişim yöntemi olarak kullanılmaktadır. Ülkeler, aralarında ortaya çıkan sorunları ya da anlaşmak istedikleri konuları diplomatları aracılığıyla çözümlenmeye ve bir sonuca bağlamaya çalışırlar. Politik psikolojide amaç, grupların resmi toplantılarda konuşmadıkları şeylerin konuşulmasını sağlamaktır. Klasik diplomaside, diplomatlar genel olarak ortaya konan problemi doğrudan çözüme ulaştırma çabası içinde olurlar. Toplumlar arasında yaşanmış olan bu tür travmaların derinliğine inme olanağını bulamazlar. İşte politik psikoloji burada diplomasiye yeni bir bakış penceresi açmaktadır. Son 50 yılda gelişen politik psikoloji, dünyada devletlerin ve hükümetlerin ilgisini artarak çekmeye devam etmektedir. Geleneksel diplomatik mücadele yöntemleri, yerini farklı mücadele şekillerine bırakmakta ya da bu yeni yöntemlerle bir arada kullanılmaktadır. Politik psikoloji, birey ve kitle psikolojisinin bilimsel verilerini dünyada savaş için değil, barışı koruma ve geliştirmek için devletlerin ve dünya kamuoyunun ilgi alanına ve kullanımına sunma çabalarını göstermektedir. Sovyetlerin çöküşünden önce dünyada iki büyük güç vardı. Bu iki süpergüç arasında sürekli yumuşama ve barış sağlayacak resmi ve ciddi bir diyalog yoktu. Ancak bunun yerine, dünyayı mahvedecek kapasitesi olan konvansiyonel ve nükleer silah yarışı içindeydiler. Şimdi artık iki grup arasında diyalog kurmak için politik psikolojinin kazandırdığı gayri resmi girişimler bulunmaktadır. Bu şekilde iki gruptan elde edilen veriler zamanı gelince resmi kişilere devredilir.

1977 yılında Mısır devlet başkanı Enver Sedat İsrail parlamentosu Knaset'te yaptığı konuşmada "Araplar ve İsraililer arasındaki çatışmanın temelinde %70 psikolojik sorunlar yatmaktadır" demiştir. O dönemin ABD başkanı Carter bu konunun araştırılmasını istemiş, Amerikan Psikanalistler Derneğine bu konuda görev vermiştir. Amerikan Psikanalistler Derneği, Kıbrıs'ta yaşayan Türkler ve Rumlarla ilgili 1979'da bir kitap yazan Prof. Dr. Vamık Volkan'ın konuyla ilgilenmesini istemiştir (Volkan, 1979). Çünkü Dr. Volkan'ın Virginia Üniversitesinde 1979 yılında yayınlanan "Cyprus War and Adaptation" adlı kitabı nedeniyle bu görevi istemiştir. Virginia Üniversitesinde "Mind and Human Interaction" merkezini kurup, başkanlığını yapan Dr. Volkan, Psikodinamik yönelimli politik psikoloji çalışmalarına 1978'de başlamıştır. Bu satırların yazarı 1980 yılında Virginia Üniversitesinde 2 yılı aşkın bir süre Dr. Volkan'la çalışmış ve politik psikolojinin Türkiye'deki temsilcisi ve bu alanda çalışan kişisi olmuştur.

* Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi (emekli öğretim üyesi)

Politik psikoloji büyük grupların, kitlelerin ve ulusların birbirleriyle olan ilişkilerini ele alarak, bu ilişkilerde rol oynayan psikolojik etkenleri değerlendirmektedir. Politik psikoloji ayrıca büyük gruplar ve uluslarla, bunların liderleri, lider ve takipçileri ve liderler arası ilişkilerin psikolojik boyutlarını inceler. Politik psikolojinin araştırma alanlarından biri de terörizm ve teröristlerin psikolojisiyle, ulusal ve etnik kimliklerin psikolojisidir. Bunun yanı sıra terörle mücadele eden grupların psikolojisi de araştırma konuları içindedir. Politik psikoloji toplumların yaşadığı olaylara psikolojik pencereden bakarak, gruplar arası ve uluslararası ilişkilere diplomasiye farklı bir görüş, farklı bir boyut kazandırmaktadır (Çevik, 2010).

Politik psikolojiyle ilgili uzmanların, sorun yaşayan büyük gruplar arasındaki ilişkilerin normalleşmesi için o gruplarla bir araya gelmeleri, gayri resmi diplomasi olarak tanımlanır. İsrail ve Filistinliler bu gayri resmi diplomasi ve diyaloga ilgi duyarak çalışmaya başlamışlardır. Bu çalışmalar ilerledikçe, gruplar arasında ortaya çıkan sorunlarla ilgili bazı kavramlar gündeme gelmeye ve bu kavramların toplumların gerçek yaşam psikolojileriyle ilgili olduğu görülmüştür. Bunlar arasında yaşanmış travmalar ve bunlara bağlı çözülmemiş yaslar, seçilmiş travmalar, seçilmiş zaferler, mağduriyet psikolojisi, dehumanizasyon (insanlıktan çıkartma), mağdurluğun bencilliği, grupta mağdurluk ve kendilik duygusu ile etniklik ve etnik kimlik, etnik terörizmin psikolojisi, etnik terörizmin kişisel motivasyonları, yaralanmış narsisizm, bölünme, ait olma psikolojisi, ulusal kimlik ve ulusal çadır gibi kavramların psikolojisi genel kavramlar olarak ele alınmıştır.

Ülkeler arasında yaşanan acı olayların bazıları, o ülkeler arasında geçmiş tarihlerde çözüme ulaşamamış olabilir. Çözüme ulaşmak bir yana, çözüme yaklaşmak bile mümkün olmamıştır. Zamanında yaşanmış karşılıklı savaşlar, öfkeler, kırgınlıklar, haksızlıklar, kızgınlıklar, diplomatların bu duygusal sorunlara yaklaşımlarını güçleştirmektedir. Bunun sonucu olarak, ilişkilerin kesintiye uğradığını, hatta bazen yeniden eski yaşanmışlıkların canlanarak karşılıklı çatışmalara yol açtığı görülmüştür.

Bireyler arasında yaşanan değişik olaylar nasıl ki bazı duyguları uyandırıyor ve bu duygular doğrultusunda birey tavır alıyorsa, bireylerden oluşan toplumların da bir akli ve yaşanmış duyguları vardır. Toplumların tutum ve davranış kalıpları, bireylerde olduğu gibi, yaşadıkları olumlu ve olumsuz olayların onların iç dünyalarında oluşturduğu duygularla biçimlenir ve toplum belli bir kimlik kazanır. Nasıl ki titiz insanlar, kuralcı insanlar, narsist insanlar, paranoid insanlar, aşırı duygusal insanlar var ise toplumların da atalarından kendilerine geçirip devam ettirdikleri değişik kimlik yapıları vardır. Bu nedenle diplomatik ilişkiler, o toplumu temsil eden diplomatların toplumsal kimlik ve takıntıları nedeniyle ilerleyememekte ya da kesintiye uğrayarak çözüm gerçekleşmemektedir.

Bazı toplumlar tarihsel süreçte yaşadıkları travmaları, kimliklerinin ayrılmaz temel ögesi haline getirirler. Bazı toplumlar da travmalar yaşamış olsa bile, onun

dışında yaşadıkları, onları mutlu eden olayları zafer gibi düşünerek kimliklerinin temel ayrılmaz ögesi haline getirebilirler. Örneğin, tarihsel süreçte Türkler birçok zaferler kazanmasına rağmen, travmaları göz ardı ederek çoğu kez zaferler kimliklerinin temel ögesi haline getirmişlerdir. Preveze deniz zaferi, İstanbul'un fethi hep ön planda tutulurken, İnebahtı'da tüm donanmanın yakılması ve Balkan Savaşlarında yaşanmış acı travmaları Türkler göz ardı etmektedir. Türklerin kısaca zaferlerle övünen bir toplumsal kimlik özelliğine sahip olduğunu söyleyebiliriz (Çevik, 2010).

Bazı toplumlar da tarihte birçok olumlu yaşantılar yaşamış olsalar bile, acı yaşantılarını öne çıkararak, mağduriyetlerini kimliklerinin temel bir ögesi olarak yatar ve varlıklarını sürdürürler. Yunanistan buna çok tipik bir örnektir. İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesiyle yaşadıkları travma, Kurtuluş Savaşındaki yenilgi ve Kıbrıs Barış Harekatındaki yenilgiyle Yunanların mağduriyetlerinin pekiştiğini görmekteyiz. Yunanlar, yaşadıkları bu mağduriyeti, Türk düşmanlığı olarak kendi kimliklerini pekiştirmek için psikolojik kimliklerinin temel direği olarak kullanmaktadır. Bunun sonucu olarak mağduriyet ve Türk düşmanlığını bırakmaları zor görünür. Çünkü o zaman kimliksiz bir duruma düşeceklerini hissederler ve mağduriyete tekrar sarılmak zorunda kalırlar (Çevik, 2010), (Volkan ve Itzkowitz, 2002).

Aynı şekilde Ermeniler için de benzer bir kimlik sorunu vardır. Yüzlerce yıldır Türklerle iç içe yaşayan Ermeniler ve Türkler, karşılıklı olarak birbirinden bir şeyler alarak kimliklerini zenginleştirmişlerdir. Ancak Avrupa ve Rusya'nın planlarının da etkisiyle iki toplum arasında geçmişte yaşanan olaylardan sonra Ermeniler kendilerini mağdur edilmiş olarak varsayarak yaşarken, bu mağdurluğu temel kimlik ögesi olarak benimsemişlerdir (Çevik, 2011).

İki farklı etnik grup arasında savaşta ve barışta rol oynayan genel özellikler yanı sıra, bu farklı grupların birbirleriyle olan ilişkilerinde barışı devam ettirmede psikolojik yöntemlerin de rolü üzerinde durmak gerekir. Genel olarak etnik ya da ulusal gruplar, bazı özelliklerinin farklı olması ile tanımlanır. Bunlar sosyal, kültürel, miras, semboller, dil, din, müzik, efsaneler, folklor, aile hayatı, deri rengi ve tarihtir. Tarihi yaklaşım, bu tanımların dinamik güçlerini kavramlar içine yatırır ve zaman zaman çok yoğunlaşan duyguları açıklamak için yetersiz kalır. Bu nedenle tarihe psikolojik yaklaşım, yaşanan olaylara daha geniş boyutlardan ve derinliklerden bakma imkanı sağlamıştır. Böylece psikotarih dünyada önem kazanmıştır. Bu konuda bazı sorular şöyle sıralanabilir (Volkan, 1993), (Volkan ve Itzkowitz, 1994):

Etnik kimliği veya ulusal kimliği alevlendiren şeyler nedir?

Bir kimsenin benlik duygusu niçin onun etnik veya ulusal kimlik grubunun başarısı veya başarısızlığına göre yükselir veya alçalır?

Etnik veya ulusal düşünce ve duygu oluşup yerleştikten sonra onu değiştirmek niçin güç ve imkansızdır?

Niçin bazı belirgin durumlar altında etnik kimliklerimizi değiştirmektense öl-

meyi tercih ederiz?

Politik ve askeri baskılar artırıldığında niçin bir etnik veya ulusal grup kendi kimliğine daha sıkı bağlanır?

Çok ateşli ve kronik çatışmalar niçin birbirine sınır olan komşular arasında olur?

Bütün bu soruların cevabı etnikliğin psikodinamiğini anladığımızda mümkün olur. Bunun için, bu grupları birbirleriyle ritüelistik ilişki içindeyken gözlemlemek zorundayız. Tabii ki politik psikoloji gruplar arasındaki gerçek dünya sorunlarını da ihmal etmez, ancak bunlara psikolojik bir mercekle bakmaya çalışır. Toplantılarda başlangıçta gruplar arasında birlikteliğin her an dağılabileceği çatışmalar olabilir. Örneğin, gruptan biri “benim eşim de toplantıda olmak zorunda, aksi halde ben hemen havaalanına gidip ülkeme geri dönerim” der veya bir İsraili “bir diplomatımız öldürüldü, saygı duruşunda bulunalım” derse ortalık birbirine girer. İşte üçüncü grup dediğimiz politik psikoloji uzmanları, bu çatışmayı beklemektedir. Çünkü her birey ya da heyet, kendi gruplarının temsilcileridir). Bu tür sorunlar, liderlik, yöneticilik yapması kabul edilen, üçüncü tarafın müdahalesi ile çözülebilir. Örneğin taraflar arasındaki uzlaşmazlığa başkanlık eden kişi, eş sorunu için, “kimin eşi buradaysa toplantıya gelebilir” diyebilir. Ancak genelde eşler gelmezler. Çatışma ortadan kalkar. Saygı duruşu sorunu için ise, yine lider, “herkes kime saygı duymak istiyorsa onu düşünsün” şeklinde açıklama yaparak sorunu çözer (Volkan, 1993).

Genellikle etnik veya ulusal ilişkilerin psikolojisi, temel büyük komşu grupların psikolojisine dayanmaktadır. İlk insanlık tarihin başlangıcından itibaren “bizler” ve “sizler” psikolojisine göre ayrılmışlardır. Çağımızda komşuluk olmasa da gelişen iletişim araçları nedeniyle bu gruplar birbirine bağlıdırlar. Örneğin, İsrail ile Filistin, Azereriler ile Ermeniler, Türkler ile Yunanlarda olduğu gibi (Çevik, 2010, 2011).

Tarihsel süreçte bizler ve ötekiler ayırımına rağmen, büyük gruplar arasında denge kurmak için bazı davranışlar, ritüeller ve psikolojik ilkeler gelişmiş ve bunlar nesilden nesle aktarılmıştır. Bu ilkeler ve ritüeller iyi ve yapıcı bir şekilde kullanılmadığında etnik gruplar arasında denge bozulur ve savaş ortamı doğabilir. Bu temel ritüeller başlıca şunlardır:

Benlik ve etnik özdeşimi koruma ritüelleri.

Rekabetle ilgili ritüeller.

Tehditle ilgili ritüeller.

Aykırlık ritüelleri.

Önyargılı ritüeller.

Sınır ritüelleri.

Seçilmiş travmalar ile uğraşma ve yas tutamama ritüelleri.

Seçilmiş zaferle uğraşma ritüelleri.

Zarar veren ritüeller (dehümanizasyon gibi).

Lider ve izleyen psikolojisi.

Dünya gerçekleri, ekonomik bozukluklar, doğal felaketler, salgınlar, bir liderin

psikopatolojisi gibi durumlar, paylaşılan çaresizlik veya suçluluk, grup içi ve gruplar arası normal süreci bozabilir (Erikson, 1960) (Volkan, 1980, 1993). Şimdi bunları sırayla açıklayalım.

Benlik ve etnik özdeşimi koruma ritüelleri, bireyin benlik değeri ve etnik özdeşimi ile iç içedir. Etnik grubun başarısı bireyi yüceltir, etnik kimliğe herhangi bir saldırı ise onu yaralar. İnsanın gelişmesinde bazı özellikler bu iç içelikte daha derinlerde iç çocukluk dönemindedir. Bazıları da daha sonraki yaş dönemlerinde kimliğin içine girer. Birincisi, o bireyin özündedir, bu nedenle sonradan değiştirilmesi pek mümkün değildir. İkincisi ise daha kolay değişebilir. Etnik özellikler birinciler arasındadır. Bunlar yaşam boyu devam eder. Bayrak, şarkılar, yemekler, oyunlar, mitolojiler, kahramanlar ve çeşitli öyküler belirleyicidirler. Bunlar etnik kimliği korumak için sürekli gündemde tutulur.

Rekabetle ilgili ritüeller etnik gruplar arası geliştirilen oyunlarda veya çatışmalarda veya savaşlarda görülebilir. Spor yarışmalarında stres fazlaysa, ritüeller zararlı olabilir. ABD ve Çin arasında pingpong diplomasi denen durumda Amerikalılar bunu uyumlu hale getirerek bu oyun rekabetini diplomaside kullanmışlardır.

Tehditle ilgili ritüeller, özellikle nükleer savaş silahlarının geliştirilmesi alanında görülmektedir. Tehdit politikasının iki yönü vardır. İlkinde iki gruptan biri tehdit edilen taraf gerçekçi düzeyde kalarak kendi sınırları içinde uyum gösterir ve çatışmanın politik düzeyde kalmasını sağlar. İkincisinde ise tehdit edilen taraf regrese olur, etnik kimliğini korumak için daha ilkel ritüelleri kullanır ve gerekirse ölümü bile göze alır. Tehdit artıkça regresyonun boyutları artar ve bunun sonucunda gerçeği değerlendirme bozulur.

Aykırılık ritüellerinde esas olan grubun etnik kimliğini koruyabilmesi için kendisinde olmayan özellikleri ritüellerle ortaya koymasındır. Dil, din, deri rengi farklılıkları ortaya konur. Çatışma zamanlarında bunların dışında kalan küçük farklılıklar çok önem kazanır. Eğer gruplar arasında benzerlikler varsa, iki ayrı etnik grup etnik özelliklerini yitirme korkusu yaşarlar. Bu nedenle küçük farklılıklar çok abartılır.

Önyargılı ritüeller çocuklukta önyargılar normal olarak gelişir. Önyargı kendi kimliğimizi ve ait olduğumuz grubun kimliğini korumakta yararlıdır. Fakat çatışma durumlarında önyargı kötü amaçla kullanılabilir.

Sınır ritüelleri stres altında iki grubu ayıran fiziksel sınır daha psikolojik olur. Bir grup için fiziksel sınır, insan derisinin yarattığı sınır ile eşanlamlıdır. Her iki sınır da psikolojik olarak bireysel ve etnik kimliği koruma anlamındadır. Yani derimiz nasıl bizim sınırimızda, büyük gruplar arasındaki sınır da aynı duyarlılıkta izlenir ve dikkate alınır.

Herhangi bir grup gerçek hayatta kendi itibarını ve benlik değerini kaybetmeyi seçmez. Fakat bir olay psikolojik ve mitolojik olarak seçilmiş travma haline gelir. Bu seçilmiş travma süreci bilinç dışıdır. Gruplar da bu olayın anısını nesilden nesile

etnik kimliğin belirleyicisi olarak taşır. Bir travma bir defa “seçilmiş travma” olduğunda tarihi gerçek artık önemli değildir. Seçilmiş travmalar, grubun yas tutmadaki beceriksizliğinden kaynaklanır. Yas tutma ve kayıpla başlatılan kaçınılmaz bir insan tepkisidir. İdeolojilerin temelinde sadece paylaşılan geçmiş veya şimdi ortaya çıkan grup travmaları yoktur. Bir lider kendi bilinç dışı arzu ve çatışmalarına dışsal çözümler bulmak isteyebilir. Bu durumda kendi kişilik özellikleriyle grubun tarihini değiştirebilir. Böylece değişimler bazen çok iyi bazen de çok kötü olabilir. Örneğin, Rafael Moses (1990) “İsrail’de hak kazanma kavramı iç ve dış siyasetin önemli bir parçasıdır” demektedir. Buna hak kazanma (İng. entitlement) psikolojisi denir. Buna göre, “o kadar mağdur oldum ki ne alsam benim hakkımdır” özelliği İsrail’in siyasetine yön vermektedir.

Grupların seçilmiş başarıları da önemli olup, bunları canlı tutmak için seçilmiş travmalar gibi psikolojik ve mitolojik anlamlar kazanır ve etnik kimliğin özelliğini belirler. Hem seçilmiş travmalar hem diğer ritüeller bütün insanlarda doğal olarak ortaya çıkar. Ancak bu ritüeller daha şiddetli ve her yerde kullanıldığı hale geldiği zaman bir saplantıdan söz edilebilir.

Zarar veren ritüeller ve dehumanizasyon, iki etnik grup arasında gerginlik arttığında, her iki grup kendi grup kimliğini korumak, kendini diğerlerinden ayırtmak için dehumanizasyon denilen yeni bir psikolojik ritüel ortaya çıkarır. Düşmanı insanlıktan çıkarmak bir savaş hazırlığıdır. Dehumanizasyon ritüeli, kurban etme ve mağdur etme ritüeli (İng. victimization) takip eder. Karşıt grup mağdur edildikçe aradaki empatik anlayış durumu ortadan kalkar.

Politik bir lider, politik, ekonomik, yasal ve askeri konularda bilinçli olarak görevini yapar. Ancak bilinç dışında diğer gruplarla etkileşen kendi grubunun ritüellerini ve dolayısıyla kendi grubunun kimliğini desteklemek için çaba sarfetmek zorundadır. Lider, tarihsel gelişime bakarak kendi içsel istek ve çatışmalarına çözümler bulur. Liderin istek ve çatışmaları kendisini izleyenlerin fiziksel ve ruhsal durumunu etkiler. Savaşa neden olan durumlarda komşuluk psikolojisinin yanı sıra, lider izleyen psikolojisi de dikkate alınmalıdır.

Diplomatların yaptığı toplantılarda bu süreçler üzerinde daha yeni durulmaya başlanmıştır. Gruplar arasında barışın devamlılığını sağlamak için çatışmalarda etkin olan duygusal süreçleri anlamamız gerekir.

Diplomaside çatışan grupların politik psikoloji temelleri doğrultusunda nasıl ele alındığını kısaca özetlemeye çalışacağız. Birbirine düşman olan grupların bir araya geldiği toplantılarda, üçüncü tarafsız grubun etkinliği ve arabuluculuk görevini özetleyelim (Volkan, 1993).

Politik Psikoloji temelinde yapılan gayri resmi diplomaside, tarafsız grubun belirlediği süreçleri şöyle özetleyebiliriz:

Çatışma: Toplantılar başladığında iki çatışan grup genellikle yaşamış oldukları travmaların etkisiyle çeşitli bahanelerle bir çatışma yaratmaya çalışırlar. Tarafsız

grup bu durumu beklediği için hazırlıklıdır. Çünkü kendilerine yardımcı olacağını düşünür. Her birey/heyet kendi gruplarının temsilcileridir. Toplantı mekanı bir laboratuvar gibidir. Toplantıya katılan kişiler kendi ülkelerinin üst düzey yöneticileridir. Bu kişilerde ister istemez diğer ülkeye yönelik saldırganlık varsa (ki mutlaka vardır) bu saldırganlık yer değiştirerek “mini çatışma” ortaya çıkmaktadır (Volkan, 1987, 1988). Tarafsız grubun lideri bu sorunların önemli olduğunu belirtir. İki grubun da bir lidere ihtiyacı vardır. Freud insanları ikiye ayırmaktadır: liderler ve izleyicileri (Freud, 1921). Bu toplantılarda gruplar tarafsız grubun liderliğini sınamak istemektedir. Lider onların temsilcilerini bir odaya çağırıp “bu duruma bir çare bulalım” demelidir. Sorun aslında psikolojiktir. Lider olan kişi ne söylerse söylesin, onlar lideri onaylarlar.

Tarihi olaylar ve mağdur olmanın bencilliği: Aslında burada temel sorun, grupların kendi kimliklerini koruma çabasıdır. Toplantılarda her şey doğal olduğu için, “ben benim”, “sen sensin” fikri ortaya çıkar. “Ben senden farklıyım, benim başıma gelenler seninkinden daha kötü ve farklıdır” denmektedir. Bu düşüncelerle, gruplar kendi kimliklerini korumaya çalışırlar. Bu durum “etnik özdeşim” olarak tanımlanır. Teknik olarak tarihi yakınmaların ortaya çıkmasına izin verilmelidir. Tarafsız grup her ikisini de özümser ve ikisi arasında bir bağlantı kurar, bu da empatidir. Üçüncü grup, empati göstererek her iki gruba model olmalıdır.

Yansıtımlı özdeşim: ..... Örneğin Kıbrıslı Türkler 1963 ve 1974’teki olayları anlatırken nasıl insanlık dışı şartlarda, kamplarda yaşamak zorunda kaldıklarını seçilmiş travmaları olarak anlatırlar. Kıbrıslı Rumlar ise 1974’te Türk ordusunun adaya gelmesini seçilmiş travma olarak anlatır. Bu nedenle gruplar birbirine empati göstermezler. Tarafsız grup, bu empatinin sağlanması için çaba harcar. Bu sayede iki grup birbirini duymaya başlar. Bu grupların doğasında ayrı olmak vardır. Bu ayrılığı yerleşik hale getirmek bazen en iyi çözüm olabilir. Amerikan toplumunda da örneğin etnik gruplar vardır, ancak bunlar Amerikan şemsiyesi ya da Amerikan özdeşimi altında toplanmıştır. Amerikalılar bilinç dışında birlikte olmaya teşvik eden tutum ve davranışlar geliştirmişlerdir. Bir grup kendi istemediği yönlerini düşmanlara hem gerçekte hem de fantazide yansıtır. Bu anlaşma sürecinde bu yansıtımları görebiliriz. Örneğin Kıbrıslı Rumlar konuşmalarında Kıbrıslı Türklerin ne hissettikleri, neye inandıkları ve ne istedikleri üzerinde durmuyorken, tarafsız grup aslında Rumların Türkler üstünde kendi isteklerini anlattıklarını anlayıp yansıtmayı yorumladığında anlaşma daha gerçekçi bir zemine oturmuş olur.

Akordeon fenomeni: Toplantılarda gruplar birbirlerine yaklaşip uzaklaşırlar. Buna akordeon fenomeni denir. Saldırganlıklar ancak bu şekilde kontrol edilir.

Gayri resmi toplantılardaki politik psikolojik süreçlerin resmi diplomaside tek kullanıldığı yer “Camp David” zirvesidir. Bu toplantıda Jimmy Carter, Begin ve Sedat bir araya gelmişlerdir. Toplantının bitmesine 1 gün kala, üçü birlikte bir fotoğraf çektirmişlerdir. Jimmy Carter ve Sedat resmin arkasına “çalıştık fakat başarılı

olamadık” diye yazmışlardır. Bu fotoğrafa Begin’in torunlarının imzası atılmıştır. Carter fotoğrafı Begin’e götürmüş, Begin fotoğrafı görür görmez ağlamaya başlamıştır. Bunun sonucunda konuşmalar kaldığı yerden devam etmiştir (Volkan, 1993). Birbirine karşı gruplarda mutlaka birbirlerine yönelik açık veya örtülü saldırganlık vardır. Oturumların başlangıcında karşılıklı aşağılanmalar görülebilir. Buna bağlı olarak gruplarda suçluluk ve utanç ortaya çıkınca birbirine yakınlaşma olur. Örneğin, Araplar ve İsraililer bu durumda birbirlerine “Biz kardeşiz, İbrahim hepimizin babası” demeye başlarlar. Ancak küçük bir şey olur veya bir şey söylenince gruplar tekrar ayrılır. Bu yakınlaşma ve uzaklaşma “akordeon fenomeni” olarak tanımlanır. Tarafsız grup, akordiyonun dengeli çalınması için çaba harcar (Volkan, Julius ve Montville, 1990).

Paylaşma: Mısırlıların, Filistinlilerin ve Amerikalıların yaptığı toplantılarda Vamık Volkan başkan, Julius A. Demetrius ise başkan yardımcısı olarak, biri Türk diğeri Yunan asıllı Amerikalılar olarak yer almışlardır. Katılan tüm üyeler Türk-Yunan çatışmasının bilincinde olmalarına karşılık, Araplar ve İsraililer tarafsız bu gruptaki Türk-Yunan iş birliğini oldukça ilginç bulmuşlar ve bunun üstünde durmuşlardır. Volkan ve Julius’un birlikte çalışması, gerçek yaşamda karşıt etnik grupların paylaşma varsayımını desteklemektedir.

Yansıma: Toplantılar devam ederken, dışarıda olup biten olaylar devam etmektedir. İsraililerin bir şehri bombalamasının gölgesi, grubun üstüne düşebiliyor. Bu da yansıma fenomeni olarak adlandırılır.

Küçük farklılıklar: Toplantılarda her grup kendi kimliğini korumak zorundadır. Bu da ancak farklılıklarla sağlanır. Gruplar arasındaki farklılıklar büyük ise pek sorun olmaz. Her grup bunu kolaylıkla görebilir. Örneğin, “Müslüman-Hristiyan”, “zenci-beyaz” gibi. Burada “ben senin gibi değilim” görüşü söz konusudur. Komşuluk psikolojisinde küçük farklar olduğu zaman kimliği korumak daha zordur (Volkan, 1985, 1987, 1988).

Pazarlık yapma ve yas tutma: Patolojik yas sürecinde birey kaybettiği kişiyi getirmek için pazarlık içine girer ve yasin bu aşamasında kalarak ileriye gidemez. Uluslararası ilişkiler de kendi şartlarından vazgeçtiğinde grup kayıp yaşar. Örneğin, toplantıda şöyle bir öneride bulunulabilir: “Karabağ’ın bir kısmını Ermenilere verin, onlar da size Türkiye ile Azerbaycan arasında bir yol versinler” (Çevik, 2011). Mantık açısından bakıldığında verilen ile alınan arasında bir denge olduğunu görebiliriz. Fakat duygusal açıdan bir kayıp vardır. Kayıp ortaya çıktığında yas tutma süreci başlar. Yas tutarken kaybını kabul eder. Eğer kayıp kabul edilmezse, sürekli olarak kaybı geri alma çabası görülür. Gayri resmi yapılan toplantılarda da yas tutma süreci yaşanır. Bu yas tutma sürecinde yaşanan psikoloji, bütün diplomatlara öğretilmelidir (Volkan, 1981, 1988). Örneğin, İsrail ile Mısır arasında bir toplantı öncesinde, Yahudiler Sina’yı Mısır’a veriyorlar. Yapılan toplantıda İsrail’den bir kişi “Sina’yı biz size verdik” diyor. Mısır grubundan bir kişi ise “Sina size ait değildi ki”

diyor ve toplantı bitme aşamasına geliyor. Bu toplantıyı kurtarmak için tarafsız grubun İsrail'in yas tutma gereksinimi olduğunu anlamış olduğu için, "Sina İsrail'e ait değil, fakat İsrail'de yaşayan kişilerde Sina'nın bir zihinsel tasarımı var; yas tutulduğunda bu süreç bitirebilir" diye arayı düzeltmeye çalışır. Böylece toplantı başarıyla tamamlanmış olur.

Ülkeye geri dönme: Toplantıya katılanlar ülkelerine yeni fikirleriyle geri dönerler. Bu durum ülkelerinde huzursuzluk yaratabilir. Bazen dönenlerden biri, vatan haini diye adlandırılabilir. Örneğin, ülkesine dönen bir Filistinli avukatın kafası kendi vatandaşları tarafından kesilerek öldürülmüştür. Bu bakımdan çok iyi hazırlıklı olmak gerekir.

Resmi diplomasiye verilerin iletilmesi: Çatışmaların çözümü oldukça zordur. Resmi toplantılar da uzun yıllar devam edebilir. Resmi olmayan toplantılarda alınan kararların, resmi toplantılarda konuşulmaya başlanması önemli bir gelişmedir. Örneğin bu konuşmalar sonucunda Kahire'de İsrail Kültür Merkezi açılabilmiş, bu merkezin başına getirilen kişi İsrail Büyükelçisi olmuştur. Bunun yanı sıra İsrail'de okutulan ders kitaplarında Araplara ilişkin olumsuz yönler değiştirilmiştir.

Bilindiği gibi diplomasi görevleri 6 ana başlıkta toplanabilir (Barston, 1988).

Ülkenin resmi olarak temsil edilmesi: Bu en önemli ve birincil görevdir.

Dinleme hizmeti: Konsolosluk o ülkede olan olayları veya başka ülkelerde olan olayların bu ülkeye olan etkisini öğrenip kendi ülkesine iletir.

Yeni diplomatik ilişkilere zemin hazırlamak.

Anlaşmazlık durumlarında sürtüşmeyi azaltmak.

Dört maddeden dolayı ortaya çıkabilecek olan değişik şartları kontrol etmek.

Uluslararası sisteme şekil verebilecek hukuksal düzenlemelerin ve kuralların yaratılması, taslakların hazırlanması ve bu konuda araştırmaların yapılması.

Ancak dış politikayla ilgili kurumların işlevleri ve güçleri zaman içinde değişikliğe uğrar. (Eban, 1983)'te ifade edildiği gibi, iletişim teknolojisinin gelişmesi ve medyanın bütün dünyaya hakim olması, diplomasideki gizliliğin çökmesiyle birlikte, dış politika kurumlarının ve büyükelçilerin rolü azalmıştır

Resmi diplomaside adalet ve ahlak kavramları iç içedir. Dünya yıkılsa bile adalet yerine gelmelidir. Gerçekte diplomatlar her zaman çok ağır duygusal durumlara karşı karşıya kalırlar. Duyguları anlama, uluslararası barışın sağlanmasında sorunları çözmede ve çıkmazları açmada en önemli kuraldır. Resmi diplomasi steril bir ortamda rasyonel ve duygusal olarak nötral olarak uygulanması düşüncesi yeniden gözden geçirilmelidir (Morgenthau, 1954). İşte bu noktada psikanalitik düşünce ile bağlantı kurulabilir. Grupların karşı karşıya gelmesiyle, her iki grubun bireylerinde adrenalin seviyesi yükselir ve gizli olan düşmanlık ortaya çıkar.

Politik psikoloji bu noktadan hareketle diplomasiye yeni bir görüş açısı kazandırmaktadır. İşte bu yeni durum, gayri resmi diplomasi. Resmi olmayan diplomasi işlevleri şöyle tanımlanabilir: Tarafsız bir grup "resmi olmayan diplomatları"

oluşturur. Bu grup, iki ülkenin politika alanında etkinliği sağlayan kişileri toplantı için bir araya getirir. Tarafsız grup bir katalist görevi görür ve antagonistlerin birbirini tanıyıp fikir alışverişinde bulunmasını sağlar. Toplantıların halka açık olmaması gerekir ve sıklıkla planlanmış bazı yerlerde yapılır.

1. Gayri resmi diplomasi uygulaması

Politik psikoloji uygulayıcıları karşıt gruplarda barışın devamlılığını sağlamak için, çatışmada etkin olan duygusal süreçleri anlamaya çalışır. Düşman gruplar bir araya geldiklerinde tarafsız grubun etkinliği ve arabuluculuk görevi onlara anlatılır. Sırayla şu durumlarla karşılaşılır:

Toplantılara karşıt gruplar “seçilmiş travmaları” ve “seçilmiş zaferleriyle” gelirler. Her grup kendi seçilmiş travmasının empatik bir anlayışla duyulmasını ister. Tarafsız grup bunu sağlar, böylece karşıtlar birbirlerini duymaya başlarlar

Düşman gruplar kendi ritüellerinin benzeri olmadığı konusunda ısrar ederler. Tarafsız grup, bu ritüellerin benzerliğini saptayarak gruplar kendi kimliklerinden emin olmaya başlarlar

Tarafsız grup, düşman grupları bir araya getirme ve yaklaştırmada çözüm yolları üzerinde durma görevini üstlenir.

Tarafsız grup, düşman gruplar arasındaki küçük farklılıkları görüp anladığında, her grubun özdeşimindeki farklılıkları gündeme getirerek anlaşma ortamını sağlar.

Düşman gruplar kendi istemediği yönlerini hem gerçek hayatta hem de fantazide karşı tarafa yansıtır. Tarafsız grup bu yansıtmayı yorumlayarak anlaşmayı sağlar.

Düşman grupların birbirlerine karşı saldırganlık ve aşağılanmaya bağlı suçluluk ve utanç duyguları ortaya çıktığında birbirlerine yaklaştırmaya çalışırlar. Ancak daha sonra en küçük bir sözde veya davranışta tekrar uzaklaşırlar. Tarafsız grup bu akordeon fenomenini değerlendirerek açıklama yapar ve grupları birbirine belli bir uzaklıkta veya yakınlıkta tutmaya çalışır.

Gayri resmi diplomasi sonucunda gruplar, psikolojik iç gözü elde ederek empati güçlerini büyütürler. Bu gruplar kendi politik ve idari kişileriyle yaşadıkları bu gelişmeyi paylaşarak uzlaşmaz tutumlarının ortadan kalkmasına katkı sağlarlar.

2. Güven oluşturulması

Anlaşma sürecinde gruplara ilişkin ritüellerin önceden bilinmesi yararlı olabilir. Güvenin oluşturulduğu durumlarda bu bilgiler daha çok kullanılır. Güven oluşturma sürecinde karşıt gruplara psikolojik ritüeller açıklanarak gruplar uygun durumlara getirilmelidir. Şayet bir grup diğer grubun seçilmiş travmasını anlayıp ona empati gösteriyorsa, üçüncü grup bu sürecin ilerlemesine yardımcı olur. Gruplar kendi seçilmiş travmaları ve zaferleri için yas tutmaya başlamışsa, kendi özdeşiminde değişiklik istememektedir. Bir grubun kendi kayıpları için yas tutması ve düşman

grubun bu anılara empati göstermesi, uluslararası ilişkilerde “bağışlanma” kavramıyla tanımlanır. 1990’da Mikhail Gorbaçov’un önderliğiyle Moskova Polonya’dan, 1939’da Stalin’in öldürdüğü 15 bin kişi için özür diledi. Polonya Cumhurbaşkanı Lech Walesa ise 1991’de İsrail’den İsrail parlamentosunda Nazi toplama kampının yapılmasında ülkesinin rolü olduğu için özür diledi. Josef Montville, 1991’de güven oluşturmasının bir süreç olduğunu, herhangi bir şeyin olmadığını belirtir. Bu ritüelleri temel alan psikolojik içgörülerle politikacılar programlar yapıp, etnik özdeşimleri anlayabilirler.

3. Tarafsız grubun psikolojisi

Tarafsız grubun da işi oldukça zordur. Çünkü bu grup farklı meslekleri olan kişilerin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Grubun bir arada çalışabilmesi için meslekler arasındaki rekabetin çözümlenmesi gerekir. Bu sorun ortadan kalktıktan sonra grup, ona verilen rol nedeniyle narsisizm yaşar. Çünkü her ülkede üst düzey yöneticiler karşılanıyor ve sizden mucize bekliyorlar. Narsisizm duygusunu üçüncü grup kendi içinde konuşmalıdır. Üçüncü grubun yaşadığı bir diğer sorun da ülkelerden birine diğer ülkeye yaptıklarından dolayı öfke duyulmasıdır. Bu öfkenin de üçüncü grup içinde konuşulması gereklidir. Böylece gruplarla yapılan toplantıya bu duyguların yansıtılmaması sağlanmış olur.

Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye’de Dış Politika ve Politik Psikoloji

Kurtuluş savaşından sonra Mustafa Kemal Atatürk’ün önderliğinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti, çok önemli ve ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmıştı. İmparatorluk içinde yaşamış olan ve I. Dünya Savaşı’ndan sonra bağımsız olan birçok devlet artık yeni cumhuriyetin komşuları olmuşlardı. İster istemez bu yeni komşular ile Cumhuriyetimiz arasında yaşanmış olan acı tatlı birçok olayın güncele gelmesi ve farklı boyutlarla yeni travmatik yaşantılara dönüşmesi mümkündü. Mustafa Kemal Atatürk’ün dahice sezgileri ve ileriye okuyabilen görüşüyle İzmir’de düşman denize gönderildikten sonra dahi ayağının altına serilmek istenen düşman bayrağını kaldırtıp çiğnetmemiş ve saygı göstermiştir. Yurtta barış, dünyada barış düsturunun temel taşları böylece atılmış ve cumhuriyet kurulduktan sonra Atatürk’ün yaptığı bu jest ve saygı, yenen ve yenilen liderlerin bir dostluk geliştirmesini sağlamıştır. Komşularla ve diğer tüm dünya devletleriyle barış ve dostluk içinde yaşayarak, dengeli bir dış politika, yüz yıllık dış politikamızın temel nirengi noktası olmuştur.

Atatürk’ün “Yurtta Barış, Cihanda Barış” felsefesi Türk Dış Politikası’nda tüm dünyada takdir görmüştür. Barış içinde yaşama temel düsturunu korumak Atatürk’ün vefatından sonra çıkan, II. Dünya Savaşı’na Türkiye’nin girmemesi ile sağlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nin dış politikadaki bu temel felsefesi 1974 yılındaki Kıbrıs Barış Harekati’nda da ortaya konmuş ve Kıbrıs Savaşı değil, barış harekâtı olarak adlandırılmıştır. Bu harekât yıllarca gettolar tarzında yaşamak

zorunda bırakılan Kıbrıslı soydaşlarımızı esaretten kurtarıp barışa kavuşturmakla sonuçlanmıştır. Nitekim, 1974'ten bu yana Kıbrıs'ta önemli herhangi bir çatışma yaşanmamıştır. Savaşın insanlık ve toplum için çok kötü olduğunu bilen Atatürk, bu nedenle barış için mücadele etmiştir. Son 15 yıla kadar Türk Dış Politikası bu ilkeler doğrultusunda korunmuş ancak son yıllarda komşuluk ilişkilerimiz bozulmuş ve toplum psikolojisinde bu barış ortamının bozulmasına bağlı olarak, ciddi bir güvensizlik, gelecek kaygısı ve huzursuzluk hâkim olmuştur.

Politik psikoloji dış politika ve iç politikada toplumu yönetenlere bu alanda vereceği destekle hem içeride hem dışarıda barışın, huzurun, güvenin ve umudun korunmasına ve gelişmesine katkı sağlayabilir. Çünkü bireylerin nasıl ki bireysel hafızası varsa, toplumların da toplumsal hafızası vardır. Bu hafızalar bireylerin ve toplumun duygularıyla iç içe gelişir böylelikle bireylerin ve toplumların eylem ve motivasyonlarında çok önemli rol oynar. Bu nedenle, politik psikoloji, toplumların eylemlerinin ya da suskunluklarının ilişkilerinin anlaşılmasını sağlama ve bunları anlamada siyasilere ışık tutabilir.

KAYNAKÇA

- Barston, R. P. (1988): *Modern Diplomacy*, Longman, London
- Çevik, A. (2010): *Politik Psikoloji*, 4.baskı, Dost Kitabevi, Ankara.
- Çevik, A. (2011): Türk-Ermeni İlişkilerinin Psikolojik Boyutu, Psikopolitik bir Yaklaşımla Türk-Ermeni İlişkileri adlı eserde, (ed.) B. Senem Çevik, A. Çevik, s. 85-95.
- Eban, A. (1983): *The New Diplomacy: International Affairs in the Modern Age*, Random House, New York.
- Erikson, E. H. (1966): Ontogeny Ritualization in Psychoanalysis, *A General Psychology*, (ed.) R. M. Loevenstein, L. M. Newman, M. Schur, and A. J. Solnit, 601-621, International University Press, New York.
- Freud, S. (1921): *Group Psychology and the Analysis of the Ego*, in the Standard Edition of the Complete Works of Sigmund Freud, Vol 18, 165-143, Hogarth Press, London (1955).
- Morgenthau, H. (1954): *Politics Among Nations*, 2nd edition, Knopf, New York.
- Moses, R. (1990): Shame and Entitlement: Their Relation to Political Process, in *The Psychodynamics of International Relationships*, vol 1, s. 131-141, (Eds.) Volkan V.D., Julius, D. A., Montville, J. D., Lexington Books, Lexington, MA.
- Volkan, V. D. (1979): *Cyprus War and Adaptation*, University Press of Virginia, Charlottesville, VA.
- Volkan, V. D. (1980): Narcissistic Personality Organization and "Reperative" Leadership, *Int. J. Gr. Psychotherapy*, 30: 131-152.
- Volkan, V. D. (1985): The Need to Have Enemies and Allies: A Developmental Approach, *Political Psychology*, 6: 219-247.
- Volkan, V. D. (1987): Psychological Concepts Useful in the Building of Political Foundations Between Nations: Track II Diplomacy, *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 35: 903-935.
- Volkan V. D. (1988): *The Need to Have Enemies and Allies: From Clinical Practice to International Relationships*, Jason Aranson, Northvale, N.J.
- Volkan, V. D. (1991): *Unchosen Trauma, Mind and Human Interaction*, 3:13.
- Volkan, V. D. (1993): *Politik Psikoloji*, Ankara Üniversitesi Yayınları, (ed.) A. Çevik, B. Ceyhan.
- Volkan, V. D., Itzkowitz, N. (1984): *The Immortal Atatürk: A Psychobiography*, The University of Chicago Press, Chicago.

Volkan, V. D., Itzkowitz, N. (1994): *Turks and Greeks: Neighbors in Conflict*, Eothen Press, London.

Volkan, V. D., Julius, D. A., Montville, J. V., Eds. (1990): *Psychodynamics of International Relationships*, Vol 2, Lexington Books, Lexington, MA.

CUMHURİYET'İN YÜZYILINDA TÜRKİYE YÜZYILI

ISBN: 978-605-9454-71-1
SDÜ Yayın No: 125

100

